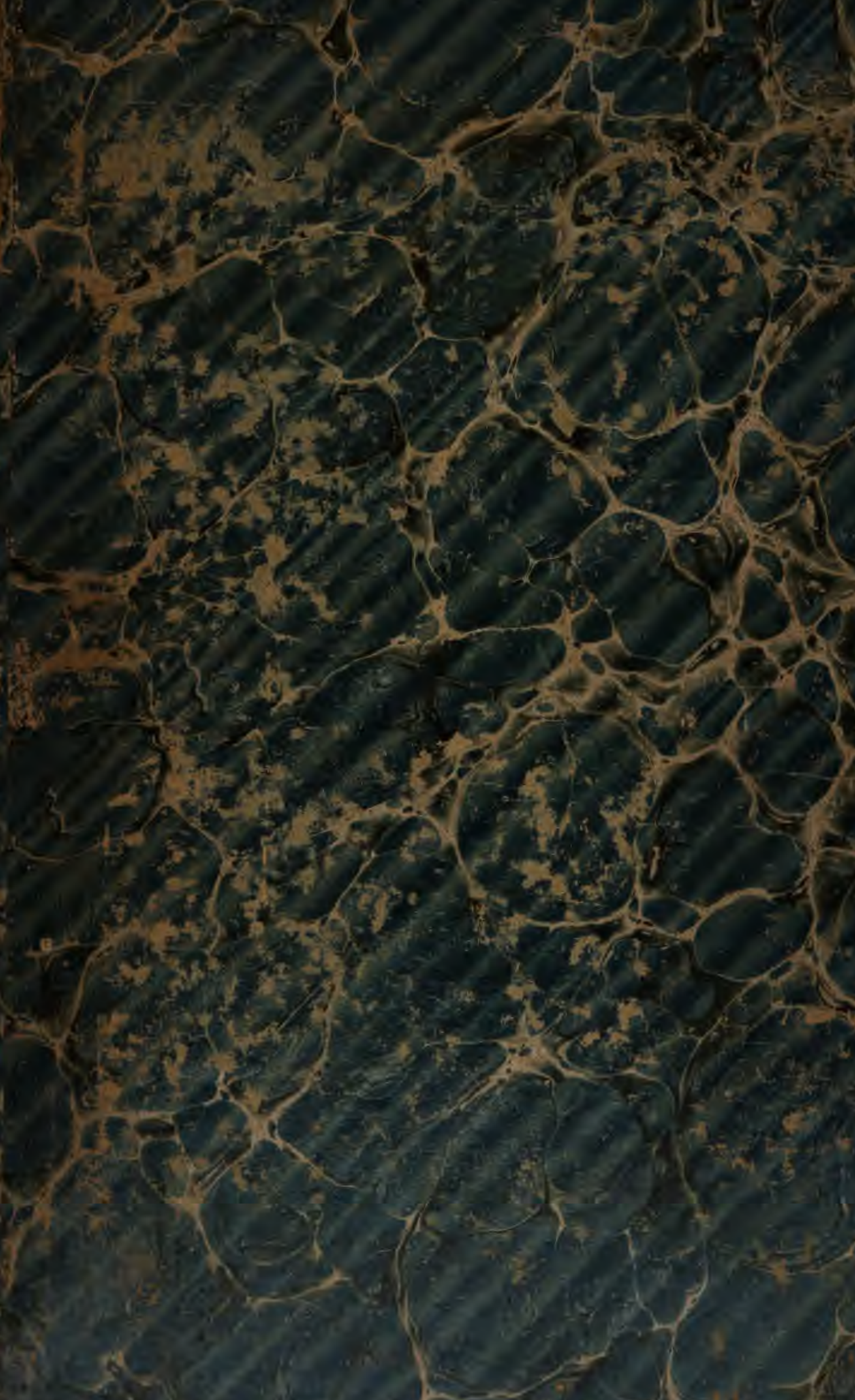
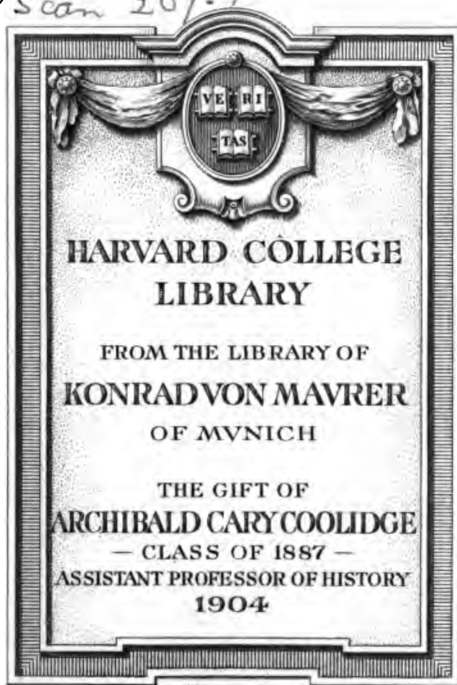

VE
RI
TAS
HARVARD COLLEGE
LIBRARY
FROM THE LIBRARY OF
KONRAD VON MAVRER
OF MVNICH
THE GIFT OF
ARCHIBALD CARY COOLIDGE
— CLASS OF 1887 —
ASSISTANT PROFESSOR OF HISTORY
1904

HISTORISK TIDSSKRIFT

UDGIVET

AF

DEN NORSKE HISTORISKE FORENING

ANDEN RÆKKE

TREDIE BIND

KRISTIANIA

TRYKT HOS A. W. BRØGGER

1882

INDHOLD.

MAGNUS BARFODS VESTERHAVSTOG.

AF DR. GUSTAV STORM.

Lige siden nordiske Historieskrivere begyndte at benytte fremmede Kilder ved Siden af de hjemlige, har Magnus Barfods Historie været udsat for at forvanskes, idet man ikke har formaaet at bringe de forskjelligartede Beretninger i Overensstemmelse. I ældre Tid havde man intet sikkert Holdepunkt til at skille ægte fra uægte, gammelt fra nyt, og i nyere Tid har man undladt at revidere de fremmede Kilder, medens man i de indenlandske ikke skarpt nok skilte mellem ældre og yngre Bestanddele. Navnlig har Magnus's to Tog til de skotske Øer og Irland været udsatte for mange Fortolkninger, idet de har været forøgede til 3 eller endog 4 forskjellige Tog. Medens vore Sagaer enstemmig kun kjender de to Tog, 1098—99 til de skotske Øer og 1102—3 til Irland, hævdede Torfæus et Tog i 1092, hvor Magnus sluttede Traktat med den skotske Kong Malcolm, og et andet i 1093—94 efter Malcolms Død for at hjælpe en skotsk Kronprætendent. Dette sidste Tog, som stammer fra skotske Kilder, anerkjendte endnu P. A. Munch, som dertil henførte Sagaernes Beretning om, at Magnus fangede den sudrøske Kongesøn Lagmann.

1. Sagaernes Beretning om Kong Magnus's Vesterhavstog er i Korthed denne: Efter Morkinskinna (og Fagrskinna) drog Kong Magnus med en stor Flaade vester over Havet, først til Orknøerne, hvor han tog Jarlen Erlends Sønner med som Gisler, derpaa til Sudrøerne, som han indtog, og hvor han fangede Lagmann Gudrødssøn, „som styrede Nordrøerne"; derefter erobrede han Man og herjede paa Bretland ved Anglesea-sund, i hvilket Sammenstød Jarlen Hugo „den prude" faldt. Paa Hjemveien vandt han ved Traktat med „Skottekongen" alle Sudrøerne og opholdt sig her Vinteren over, idet han ogsaa underkastede sig Halvøen Cantyre; før Hjemreisen sendte „Skottekongen Melkolm" sin 5aarige Datter til Magnus; hende giftede han med sin 9aarige Søn Sigurd, som han gjorde til Konge „over alle Øer vestenfor Havet", idet Orknøjarlerne Haakon og Erling skulde være hans Formyndere. Da han havde været Konge i 9 Aar (ɔ: 1102), drog Magnus anden Gang vest over Havet med en stor Hær, herjede paa Irland, indtog Dublin og opholdt sig Vinteren over i „Kunnactir" hos Kong „Myrkjartan"; om Sommeren herjer han paa „Uladskir", og paa Hjemreisen herfra er det, at han overfaldes af Irerne og falder. Hans Mænd drog hjem til Norge og tog Kong Sigurd med sig, som lod efter sig Skottekongens Datter. — Jarlesaga afviger i følgende Punkter: ved Ankomsten til Orknøerne tager Magnus Jarlerne Paal og Erlend tilfange, sender dem over til Norge og sætter sin Søn Sigurd over Øerne (ɔ: Orknøerne). Efter Erobringen af Sudrøerne og Fredsslutningen med den skotske Kong „Melkolfr" nævnes der intet om, at Sigurd blev Konge over disse Øer; derimod siges, at Magnus før sin Afreise gifter sin 9aarige

Søn Sigurd med den 5aarige Biadmonio, Datter af Irekongen Myrkjartan Thjalvessøn. Om Magnus's sidste Tog kan mærkes, at Sigurd erfarer sin Faders Død i Orknøerne (han har altsaa hersket her siden det forrige Tog) og derfra reiser hjem, idet han efterlader „Irekongens" Datter. — Disse Afvigelser er alle optagne af Snorre, som ellers idethele følger de ældre Kongesagaer.[1]

Den vigtigste Forskjel mellem de to Hovedkilder er, som man ser, at efter den ældre Beretning blev Sigurd ved Slutningen af 1ste Tog (1099) Konge over „alle Øer vestenfor Havet" (ɔ: Orknøerne og Sudrøerne) og giftes ved samme Leilighed med Skottekongen Melkolms Datter, efter den anden Beretning bliver han strax ved Erobringen (1098) Konge paa Orknøerne og forbliver der til sin Faders Død, idet han ved dennes 1ste Hjemreise (1099) giftes med Irekongen Myrkjartan Thjalvessøns Datter Biadmonio.

2. Disse i det hele samstemmige Kilder er nedskrevne i Tiden 1220—40, er altsaa ialfald 120 Aar senere end de Begivenheder, de skildrer. Det maa dog bemærkes, at Grundtrækkene fandtes optegnede allerede ved 1180 (Thjodrik Munk) og med nogle faa Tillæg ved 1190—1200 (Ágrip). Ogsaa her skilles det tidligere Tog til de skotske Øer og Bretland fra det senere Tog til Irland; Ágrip er desuden Kilde for den Beretning, at Sigurd var gift „nogen Tid" med Biadmunio, Datter af Overkongen i Irland „Muriartac Condialfa sunr", men

[1] I P. A. Munchs Behandling af disse Tider spiller ogsaa Haandskrifterne Hrokkinskinna og Hryggjarstykki (ɔ: Hulda) en betydelig Rolle; men dem tager jeg ikke Hensyn til, efter at det har vist sig, at de kun er Samlinger fra de ældre Sagaer, se Snorre Sturlassøns Historieskrivning S. 70—72.

denne Oplysning tilføies tilslut uden nærmere Tidsbestemmelse. Ogsaa af de samtidige udenlandske Kilder kan man bestemt udskille de to Tog, idet de engelske kun taler om Toget mod de skotske Øer i 1098, de irske kun om Toget til Man og Irland 1102—3, medens de walisiske omtaler dem begge. Saaledes beretter Wilhelm af Malmesbury (c. 1120), at „i Wilhelms 11te Aar (ↄ: 1098) undertvang den norske Konge Magnus de Orcadiske og Mevaniske Øer og de andre Øer i Oceanet og nærmede sig allerede til England, over Anglesea; men de to Jarler, Hugo af Chester og Hugo af Shrewsbury, mødte ham og fordrev ham fra Fastlandet; der faldt Hugo af Shrewsbury, gjennemboret af et fiendtligt Kastespyd".[1] Ligeledes beretter Florents af Worcester ved Aar 1098, at „Nordmændenes Konge Magnus — Søn af Olav, Søn af Harald harfagri (ↄ: harðráði) — efter at have underkastet sig de Orcadiske og Mevaniske Øer landede paa Anglesea, at Hugo af Shrewsbury mødte ham ved Strandbredden, men faldt i Kampen, efter Sigende saaret af Kongens egen Pil".[2] Den walisiske Krønike beretter ved 1096 (ↄ: 1098) om Kampen ved Anglesea, 1100 (ↄ: 1102) om Kolonisationen af Man, og ved 1101 (ↄ: 1103) om Magnus's Fald,[3] og de irske Annaler har lignende Notitser om det irske Tog 1102—3 (se nedenfor). Forsaavidt man blot holder sig til Grundtrækkene, er disse bedre garanterede end de fleste Begivenheder i den ældre norske Historie; derimod kan der om flere Detaljer, der tilføies i Sagaerne, opkastes Tvivl. Vistnok har Sagaforfatterne ved Siden af den ældre, kort-

[1] Willelmi Malmesbiriensis Gesta Regum Anglorum rec. Hardy p. 506.
[2] Florentii Wigorniensis Chronicon ed. Thorpe II, 42.
[3] Brut y Tycoysogion ed. by John Williams ab Ithel. p. 61. 73. 75.

fattede Beretning ogsaa havt andre Kilder af stor Værdi, nemlig Vers af samtidige Skalde; men disse skildrer dog kun de enkelte Krigsbegivenheder under Toget 1098; hvad Sagaerne forøvrigt giver, staar uden Støtte og er tildels i Strid med andre paalidelige Beretninger. Jeg sigter her tildels til Navnene paa Magnus's Modstandere paa Toget 1098—99, dels til Beretningen om Sigurds Ægteskab og Kongeværdighed over de skotske Øer, dels til Skildringen af hans sidste Tog 1102—3; de to sidste Punkter skal jeg nedenfor komme tilbage til, her skal jeg omhandle det første.

3. Vore Sagaer er enige om, at den Skottekonge, som i 1099 afstod Sudrøerne til Kong Magnus, hed „Melkolm", og de tilføier, at han var „Fader til David, som siden var Konge i Skotland". Det sidste Tillæg viser, hvor stor en Vægt der bør lægges paa Navnet: Sagaforfatteren har naturligvis ikke havt noget nøiagtigt Kjendskab til den skotske Kongerække, han har aabenbart ikke vidst, at Malcolms ældre Sønner, Duncan († 1094), Edgar († 1107) og Alexander († 1124), herskede før David; hvad han vidste var, at i Sigurd Jorsalefares senere Dage, da Sigurd slembe optraadte i Skotland, var David Konge, og at han var Søn af Kong Malcolm; naar man nu havde Brug for Navnet paa den skotske Konge en Menneskealder tidligere, maatte man dertil nødvendigvis komme til at benytte Malcolm, hvis Dødsaar (1093) man naturligvis ikke kjendte. Det tør saaledes ansees for aldeles ukritisk med Torfæus at slutte, at Magnus paa et tidligere Tog i 1092 har faaet Sudrøerne afstaaet af Malcolm; efter samtidige engelske Kilder har han ikke førend i 1098 erobret Øerne, før den Tid kan de da heller ikke være afstaaede. Omtrent

saaledes forholder det sig ogsaa med den Sudrøske Konge Gudrød. Sagaerne beretter, at paa Toget i 1098 Lagmann — Søn af Sydrøernes Konge Gudrød —, „som styrede Nordrøerne", maatte flygte for Kong Magnus, blev fangen paa Øen Skye og siden holdt fast af Magnus (som dog efter Morkinskinna „gav ham Grid"). Sagaens Kilde er Skaldevers af Gisl Illugessøn og Bjørn den krumhændte; disse citeres, saa man kan overbevise sig om, at Sagaerne har god Støtte; Lagmann kaldes i Verset „Guðröðar arfi" (ɔ: Gudrøds Søn); det har Sagaforfatteren taget efter Ordene, som om Gudrød endnu levede, da han naturligvis ikke vidste noget om, at Gudrød allerede var død i 1095; han betragtede altsaa Gudrød som den egentlige Konge og antog, at Lagmann var sat til at forsvare Norderøerne. Men da Versene ikke oplyste noget om Gudrød, har Forfatteren afholdt sig fra mere at omtale ham; man tør saaledes ikke med Munch slutte, at da Gudrød nævnes som levende paa dette Tog,[1] maa hele Kampen mod Lagmann henføres til et tidligere Tog. Thi Sagaens Kilder er de to Skalde, som begge skildrer Toget 1098—99; det kan paavises, at de enkelte Vers hører sammen som Dele af Digte om dette Tog, og det er derfor umuligt med Munch at udskille et Vers af hvert Digt for at henføre dem til en tidligere Tid (1094), medens Resten af begge Digte hører til Tiden 1098—99. Skaldene er de eneste samtidige Kilder, vi har hjemmefra, og deres

[1] Sturla lader Kong Haakon i 1244 sige til de skotske Gesandter, at „Kong Magnus vandt Sudrøerne fra Kong Gudrød" (Fornm. S. X, 5); den eneste Kilde herfor er vistnok Snorre, der jo forudsætter, at Gudrød levede i 1098 og saaledes var den tabende, skjønt kun Sønnen Lagmann spiller nogen Rolle i Fortællingen.

Vidnesbyrd kan ikke rokkes uden af andre samtidige Kilder; dette troede ogsaa Munch at have for et Tog i 1093—94, og vi skal nu se, om denne Tro er begrundet.

4. Der existerer virkelig en Beretning om Kong Magnus's Deltagelse i de skotske Thronstridigheder 1093—94, men dens Upaalidelighed skal jeg her søge at paavise. Allerede Torfæus har fundet denne Beretning hos den skotske Historiker Buchanan (16de Aarhundrede), som igjen har laant den fra Forduns Scotichronicon; ifølge Goodals Udgave af Fordun (1759) har denne ligefrem udskrevet Beretningen fra Munken Thurgot, der skrev kort efter 1100 og altsaa var en paalidelig samtidig Kilde, hvorfor ogsaa Munch og andre nyere har fulgt den uden Mistanke. Nu har imidlertid W. Skene i sin Udgave af Forduns Scotichronicon paavist, at netop de faa Ord om den norske Konge er en Interpolation, hvis Historie kan følges. Forduns Beretning efter Thurgot er, at Kong Malcolm under et Indfald i Nordengland faldt ved Floden Alne 13de Nov. 1093, og at hans Enke Margrete døde af Sorg over hans Død 3 Dage efter; medens endnu Dronningens Lig stod ubegravet i Edinburgh, indfandt Malcolms Broder Donald-Ban sig med en stor Hær, erobrede Edinburgh, fordrev Malcolms Sønner og blev valgt til Konge.[1] Og hermed stemmer ogsaa andre engelske og skotske Beretninger, der karakteriserer Donald-Bans Valg som en Reaktion af det skotsk-gæliske Element mod det engelsk-nor-

---

[1] Itaque dum adhuc corpus reginæ esset in castro, ubi illius felix anima ad Christum, quem semper dilexerat, migravit, Donaldus Banus, frater regis, ejus audita morte regnum multorum manu vallatus invasit et prædictum castrum, ubi regis justos et legales sciebat heredes, hostiliter obsedit o. s. v.

manniske.[1] Men i de Retstrætter, der i Aarene om 1300 førtes for Pave Bonifacius's Domstol om den engelske Konges Overherredømme i Skotland, faar vi første Gang høre, at det var den norske Konge, som havde hjulpet Donald-Ban paa Thronen, og Grunden til denne historiske Theori. Efterat nemlig Kong Edward i et Brev af 7de Mai 1301[2] havde med historiske (og uhistoriske) Exempler gjennem Aartusinder fra de ældste til de nyeste Tider bevist sine Rettigheder som skotsk Overlensherre og deriblandt ogsaa nævnt, at efter Malcolms Død havde den engelske Konge Wilhelm „af retfærdige Grunde fjærnet Donald, indsat i hans Sted Malcolms Søn Duncan og modtaget Troskabsed af ham",[3] — svarer den skotske Styrelse med en lignende lærd Fremstilling („processus Baldredi contra figmenta regis Angliæ"),[4] hvori blandt andet berettes, at Donald-Ban fordrev Malcolms Sønner med den norske Konges Hjelp (cum auxilio regis Norgwegie), men at de senere blev gjenindsatte med den engelske Konges Hjelp, ikke fordi denne var Skotlands Overherre, men fordi han var deres Svoger, da han havde ægtet deres Søster Mathilde.[5]

---

[1] Skene, Celtic Scotland I. 437.

[2] Skene's Chronicles of the Picts and Scots p. 221—231.

[3] Itaque Rex Willielmus Dovenaldum de regno Scocie ex justis causis amovit, et loco ejūs Duncanum filium Malcolmi Regem Scocie prefecit, et recepit ab eo fidelitatis juramentum (p. 225).

[4] ss. p. 271—84.

[5] Cum ipsi (o: Duncanus et Eadgarus) expulsi essent de regno per potenciam cujusdam Douenaldi Ban cum auxilio regis Norgwegie, et cum aliquo adminiculo regis Anglie recuperarunt statum, non quod rex Anglie pretextu dominii quod non haberet in regno Scocie quia nec habebat quod hoc faceret, sed affectione familiari, cum esset eorum sororius quia sororem ipsorum videlicet Matildem reginam Anglie duxerat in uxorem, subsidium illud faciebat (p. 281).

Den sidste Paastand er aldeles uhistorisk: det var Wilhelm II, som i 1094 og 1098 hjalp Malcolms Sønner, men det var Henrik, som i 1100 efter Wilhelms Død ægtede Malcolms Datter. Man har grebet til denne Udflugt for at forklare den engelske Konges Indgriben, og som Parallel hertil har man da opfundet, at Donald-Ban fik Hjelp fra den norske Konge, ligesom Duncan og Edvard fra den engelske. Disse politiske Stridsskrifter kan naturligvis ikke benyttes som historisk Kilde, og Fordun, som selv meddeler Baldreds Skrift, benytter det ikke som saadan; det er først Walter Bower, der i sin Bearbeidelse af Scotichronicon (1441) fik de 4 Ord „cum auxilio regis Norwegiæ“ indført i det Stykke, der er udskrevet af Thurgots Krønike. Følgen deraf er bleven, at dette Indskud har faaet Rang som samtidigt Vidne fra ca. 1100 og har beholdt denne, indtil W. Skene nylig har oplyst det virkelige Forhold. Indskudet hører hjemme i Retsstriden om den skotske Krone, hvor de stridende Parter overbød hinanden i historiske Opdigtelser, og maa udgaa af Historien. Men dette Indskud er det eneste Vidnesbyrd om Magnus's Optræden i Skotland Vinteren 1093—94,[1] og endda siger det ikke udtrykkelig, at den norske Konge selv var tilstede, eller at denne norske Konge var Magnus. Forholdene i Norge gjør det ogsaa omtrent umuligt, at Magnus senhøstes 1093 skulde færdes i Skotland: hans Fader Olav kyrre var død 22de September 1093, han selv havde nok at gjøre hjemme med at sikre sit Herredømme mod sin Fætter Haakon, han lod

[1] Skene, som har paavist, hvorledes Grundlaget for Toget 1093—94 svigter, følger desuagtet Munch i at antage et Tog til Skotland i disse Aar (p. 435).

sig strax hylde i Viken og var allerede før Jul i Nidaros, hvor han opholdt sig indtil Begyndelsen af Februar 1094[1].

5. Blandt de samtidige Kilder om Magnus's Tog indtager Orderic Vitalis en egen Plads, idet han skriver fjernt fra Begivenhedernes Skueplads og beretter løst og fast efter unøiagtige og ukyndige Fortællere. Grundtrækkene i hans Fremstilling er, at Aar 1098 begyndte Magnus Krig mod Irerne og udrustede en Flaade paa 60 Skibe for at drage mod dem. Grunden til Toget var, at Magnus havde ægtet den irske Konges Datter, men, da Irerne ikke holdt sin Aftale, havde forstødt hende. I Wilhelm Rufus's 5te Aar samlede han sine Tropper, seilede over Oceanet, landede paa Orknøerne, seilede rundt Skotland og alle Øer, som høre til hans Rige, og trængte frem lige til Anglesea. Men da han vilde lande i Irland, traf han Irerne væbnede ved Kysterne og drog derfor andenstedshen. Øen Man, som var forladt, befolkede han og opførte der Huse og Boliger. Ogsaa de andre Øer i Havet undersøgte og befolkede han og holdt paa hermed i flere Aar til sit Riges og Folks Forøgelse.[2] (Derefter fortælles om Op-

---

[1] Om den rette Chronologi se Snorre Sturlassøns Historieskrivning S. 187.

[2] Hist. ecclesiastica X, 6: Anno ab incarnatione Domini MXCVIII Magnus Olavi Noricorum regis filius contra Irenses insurrexit et classem LX navium super illos navigaturus præparavit — —. Nunc mea mens causam et eventus belli enodare satagit, quod Magnus rex in Hibernos arripuit, et multa multis detrimenta et strages intulit. Hic filiam regis Irlandæ uxorem duxerat, sed quia rex Irensis pactiones, quos fecerant, non tenuerat, Magnus rex stomachatus filiam ejus ei remiserat. Bellum igitur inter eos ortum est. Anno V° Guillelmi Rufi regis Anglorum undique bellicas copias extraxit rex Northwigenarum et Subsolano flante Oceanum perlustrans Orcades insulas adiit, Scotiam a parte Circii circumivit et alias insu-

holdet paa Anglesea, og paa et senere Sted om Magnus's Fald i 1103).[1] Wilhelms 5te Aar (1092) maa ifølge Sammenhængen være Skrivfeil for 11te Aar, thi i det følgende fortælles netop om Toget til Anglesea, for hvilket Orderic i Begyndelsen af Kapitlet har angivet det rigtige Aarstal. Iøvrigt er det tydeligt, at Orderic har opfattet Togene i 1098—99 og 1102—3 som en sammenhængende Begivenhed, han lader Magnus hele Tiden 1098—1103 føre Krig mod Irerne og kolonisere sit Ørige. Hvad der gik lige forud for det virkelige Tog til Irland i 1103, kan Orderic saaledes godt have henlagt til Tiden for 1098, og dette mener jeg er Tilfældet baade med det irske Ægteskab, med Angrebet paa Irland og med Kolonisationen af Øriget. Om det irske Ægteskab har vi vistnok 4 forskjellige Beretninger, men da alle kun taler om ét Ægteskab, maa det samme være ment. Medens Orderic lader Magnus selv før 1098 ægte og forstøde Irekongens Datter, lader Morkinskinna og Fagrskinna hans 9aarige Søn Sigurd i 1099 ægte Skottekongen Malcolms Datter, medens Jarlesagaen og Snorre lader ham i 1099 ægte Kong Myrkjartans Datter „Biadmunio"; men alle disse Varianter maa vige for den ensartede Beretning i de irske og walisiske Annaler. De irske Annaler har ved 1102: Irerne drog med Hær til

---

las quæ ad suam ditionem pertinent usque in Angleseiam penetravit. Hiberniam ingredi voluit; sed Irensibus in maritimis littoribus ad bellum paratis alias divertit. Insulam Man, quæ deserta erat, inhabitavit, populis replevit, domibus et aliis necessariis ad usus hominum gnaviter instruxit. Alias quoque Cycladas in magno mari velut extra orbem positas perlustravit et a pluribus populis inhabitari regio jussu coegit, seseque per plures annos ad augmentum regni et dilatationem plebium tali studio exercuit.

[1] Hist. eccl. X, 6 og XI, 8.

Dublin for at kjæmpe mod Magnus og Nordmændene, som var komne for at herje Irland; men de gjorde Fred med Irerne, og Muircertach gav sin Datter til Sigurd Magnussøn og mange Gaver med hende"; og den walisiske Krønike for Aar 1100 (ɔ: 1102) har, at „Magnus, Konge i „Germania", kom til Anglesea og nedhuggede en Mængde Tømmer, som han førte til Man; der opbyggede han 3 Kasteller, som han før havde ødelagt, og fyldte dem med sine egne Mænd. Derpaa sendte han Bud til Irland og forlangte Murchads, den irske Konges, Datter for sin Søn; dette fik han og gjorde ham saa til Konge over Man, hvor han selv forblev om Vinteren". Det viser sig altsaa, at Sigurd blev gift med Muircertachs Datter og udnævnt til Konge paa Man ved samme Leilighed, nemlig i Aaret 1102 før det sidste Tog til Irland. De forskjellige Afvigelser kan da forholdsvis let forklares: Orderic har henført Ægteskabet til Tiden før 1098, fordi for ham Magnus hele Tiden 1098—1103 fører Krig mod Irland; den ældre Sagaberetning har laant fra en skriftlig Kilde, der har kaldt Brudens Fader „Rex Scotorum", og Sagaforfatteren har oversat dette med „Skottekongen" (ɔ: Malcolm), saa at det blev naturligt at lade Ægteskabet og Udnævnelsen til Konge paa Sudrøerne foregaa ved Fredsslutningen med Skotland i 1099. Forf. af Jarlesagaen har igjen vidst, at Bruden var den irske Konges Datter, og gjort denne Forbedring, men da hans Kilde (Ágrip eller en tabt Slægtning af denne) ikke angav noget bestemt Tidspunkt, har han ikke fundet Grund til at ændre Tidsbestemmelsen. Denne Forfatter, der kun beskjæftiger sig med Orknøernes Historie, finder det mest passende Tidspunkt til at overdrage disse Øer til Sigurd være, da de netop var erob-

rede og Jarlerne afsatte (1098), og skiller derfor Sigurds Udnævnelse 1098 fra hans Bryllup 1099; hans Kongeværdighed over Sudrøerne kjender han ikke. Snorre følger ham i dette, saa meget mere som han jo kjender Lagmann og hans Fader Gudrød som Øernes Konger.

6. Den saakaldte „Chronica regum Manniæ“ kan ikke for Tiden om 1100 benyttes som Kildeskrift i den Grad, som f. Ex. Munch har gjort, thi dels er dens Grundlag usikre Folkesagn, dels har den i en aldeles forskrækkelig Grad forvansket Chronologien. Vi giver her først et kort Uddrag af dens Beretning om Magnus's Tid.

Kong Godred (Crowan) af Man undertvang sig Dublin og en stor Del af Leinster; han herskede i 16 Aar og døde paa Øen Yle. Han efterlod sig 3 Sønner, Lagmann, Harald og Olav. Den ældste, Lagmann, gjorde sig til Konge og herskede i 7 Aar. Hans Broder Harald gjorde Oprør, men blev fanget af Lagmann, blindet og gildet. Dette angrede siden Lagmann, forlod sit Rige, tog Korset og gav sig paa Vei til det hellige Land (iter Jerosolimitanum arripuit), hvor han ogsaa døde.

[1073. Malcolm, den skotske Konge, døde, ham fulgte Duncan. Samme Aar døde Dronning Margareta.]

[1075.] Da Stormændene i Øerne hørte om Lagmanns Død, sendte de Gesandter til Murecard O'Brien, Konge i Irland, og bad ham sende dem en Mand af Kongeslægten, for at han kunde være Konge, indtil Godreds Olav voxte til. Kongen gav sit Samtykke og sendte Domnald mac Tadc paalæggende ham at styre med Velvilje og Maadehold. Men han herskede med stor Voldsomhed i 3 Aar. Da forbandt de Mægtigste sig mod ham og fordrev ham til Irland.

[1077.] En Ingemund blev sendt af den norske Konge for at bemægtige sig Herredømmet. Da han kom til Leodus, indkaldte han alle Høvdingerne for at vælge ham

til Konge. Men imidlertid øvede han saa meget Vold og Overmod, at Høvdingerne overfaldt og indebrændte ham.

[1098. Klostret i Cistertium anlagt, Antiochia taget af de Kristne. Komet.] Slag mellem Manværingerne paa Sandvad, de nordlige vandt Seir; men begge Anførerne Ottar og Macmaras faldt. Samme Aar aabnede Kong Magnus i Norge St. Olafs Skrin, og St. Olaf bød ham til Straf forlade Norge inden 30 Dage. Han samlede da en Flaade paa 160 Skibe, seilede over til Orknøerne, undertvang dem, ligeledes alle de øvrige Øer lige til Man. Her besaa han Slagpladsen, hvor endnu Ligene laa ubegravede. Øen syntes ham skjøn, han udvalgte den til Bolig og byggede Befæstninger, som sees endnu. Han seilede til Anglesea, hvor han fandt de to Grever Hugo; han dræbte den ene, slog den anden paa Flugt og undertvang Øen; men Waliserne gav ham store Gaver. Han sendte sine Sko til Kong Murecard i Irland og befalede ham at bære dem paa sine Skuldre Juledag til Tegn paa Underkastelse; dette gjorde han, men Sendebudene bragte tilbage Efterretningen om Irlands Skjønhed, Frugtbarhed og Sundhed. Magnus besluttede at erobre Irland, men seilede forud med 16 Skibe for at speide, forlod uforsigtig Skibene, blev omringet af Irerne og dræbt med næsten alle sine. Han herskede i 6 Aar; efter hans Død indkaldte de Olav Godreds Søn, som herskede i 40 Aar [1102—1143].

De inden Klammer satte Stykker er udskrevne af Melrose-Krøniken med Undtagelse af Aarstallene, der er korrigerede efter en aldeles vilkaarlig og hidtil ubegribelig Chronologi; de kan betragtes som ikke vedkommende den egentlige Krønike. Men ogsaa dennes egen Ordning er helt igjennem urigtig og forvirret. Opgiften af Regjeringsaar synes derimod hver for sig korrekt eller ialfald at stamme fra korrekte Opgifter. Naar saaledes Magnus siges at have bersket i 6 Aar, menes derved tydeligt som hos Orderic hele Tiden 1098—1103,

idet begge Aar er regnede med.[1] Olav Gudrødssøn siges at have hersket i 40 Aar (1102—1143), men da vi ved, at hans Dødsaar var 1153,[2] maa hans Regjering være begyndt i 1113 eller 14; han kan heller ikke være fulgt lige efter Magnus, thi af irske Kilder ved vi, at Donald mac Tadg erobrede Øerne i 1111[3], og han herskede jo efter Krøniken i 3 Aar (1111—13), altsaa lige forud for Olav. Ligeledes ved vi af irske Kilder, at Gudrød døde i 1095; regnes derfra Lagmanns 7 Aar paa den sædvanlige Maade, bliver hans Regjering 1095—1101; og denne Beregning stemmer ganske med andenstedsfra bekjendte Data: Af Skaldeversene véd vi, at Lagmann var Konge i 1098, da han blev fangen af Magnus; at Magnus „gav ham Grid“, som Morkinskinna siger, har vistnok ikke nogen Støtte i Kilderne, men maa vel have været Tilfælde, da jo dog Magnus maatte sætte en Konge over Sudrøerne og Sigurds Kongeværdighed, som vi har seet, er fra senere Tid. Uagtet Sagaerne lod Lagmann fanges og frigives i 1098, uagtet den manske Krønike gav ham 7 Aars Regjeringstid (1095—1101), og uagtet hans Eftermand Sigurd først udnævntes i 1102, har man uden videre forudsat, at Udtrykket „drog til det hellige Land“ maa betyde „deltog i det 1ste Korstog“, hvorved Lagmanns Udreise maatte lægges tilbage til 1095 eller 1096. Der er intet i Krønikens Ord, der peger paa mere end en almindelig Pilgrimsreise, saa det rimeligste bliver, at Lagmann er

---

[1] Af Begivenheder fra 1098 nævnes Orknøernes Erobring og Toget til Anglesea, fra 1102 Kolonisationen af Man og Gesandtskabet til Irland; Resten er naturligvis tradionelle Dekorationer.

[2] se Munch, Chronica regum Manniæ p. 73.

[3] Skene, Chronicles of the Picts and Scots p. 170: 1111, Donald son of Tadg — acquired the kingdom of Insegall by force.

draget ud i 1101 eller er død i dette Aar. Af hvad der skede lige efter Lagmanns Død maa Episoden om Donald mac Tadg udgaa som hørende til Tiden 1111—13; paalideligere derimod synes Krønikens Beretning om, at den norske Konge efter Lagmanns Død sendte en ny Underkonge (Ingemund), at denne blev dræbt, og at Magnus derpaa drog til Øerne for at sikre sig dem; ialfald finder vi deri en naturlig Forklaring til Magnus's 2det Tog.

7. Modsigelsen mellem Sagaerne og de fremmede Kilder er ingensteds saa stærk som i Fremstillingen af Magnus's sidste Tog. Sagaerne vil vide, at dette Tog er rettet mod at erobre Irland. Han seiler i 1102 med sin Flaade mod Dublin, beleirer og erobrer denne By og sætter sine Mænd til at styre den; om Vinteren drager han op i „Kunnaktir“ og er der længe, thi han er i Forbund med Kong Myrkjartan; om Sommeren 1103 herjer han vide i Ulster og vinder en stor Del af dette.[1] Derpaa ruster han sig til Hjemfærden, sætter sine Mænd i Dublin og gaar i Land for at modtage Slagtekvæg, som Myrkjartan sender ham „ovenfra Kunnaktir“, men blir her overfaldt af Irerne og dræbt. Gaar man derimod til de walisiske og irske Kilder, faar man en ganske anden Opfatning af Magnus's Tog. Efter den walisiske Krønike synes det, som om det egentlige Øiemed med Magnus's Tog har været at konsolidere det Manske Rige i Sigurds Haand, han tilbringer Sommeren og Høsten 1102 med at bygge Kasteller og befolke fra nyt af Øen Man, og han bliver Vinteren over paa Øen,

[1] Snorre har hertil føiet den Forbedring, at Magnus og Myrkjartan gjorde de Ulsterske Erobringer i Fællesskab, men det sees ikke, at han har nogen Kilde for denne Oplysning.

aabenbart for at vaage over den nye Organisation; naar han faar sin Søn gift med den irske Konges Datter, er Planen med dette Ægteskab kun at styrke hans Stilling i det nye Rige. Hermed stemmer ogsaa de irske Annaler. Ulster-Annalerne fortæller nemlig ved 1102, at „Magnus kom i dette Aar til Man og sluttede Fred paa ét Aar med Irerne“, og mere detaljeret heder det hos de 4 Mestere: „En irsk Hær forsamledes i Dublin for at modsætte sig Magnus og Nordmændene, som var komne for at herje Irland, men de sluttede Fred paa et Aar, og Muirkertach gav sin Datter til Sigurd Magnussøn og mange Klenodier med hende“. Den eneste Forskjel mellem de walisiske og irske Kilder er saaledes, at Irlænderne ved, at Magnus har landet ved Dublin med sin Hær og selv sluttet Freden, medens Waliserne kun ved om et Gesandtskab; den irske Beretning støttes ved Orderic, der lige før Kolonisationen af Man — altsaa i 1102 — fortæller, at da Magnus vilde lande i Irland, traf han Irlænderne væbnede ved Kysten og derfor drog bort (se ovenfor S. 10). Magnus's Tog til Irland i 1102 er saaledes kun en Episode i hans Virksomhed for det nye Rige Man, hvilket Sagaforfatterne har henlagt til en tidligere Tid, medens de opfattede Toget i 1102 rettet direkte mod Irland som Erobringstog i stor Stil. Men Erobringen af Dublin og Vinteropholdet hos „Myrkjartan“ i „Kunnaktir“ er ganske uhistorisk: Dublin havde siden 1094 været underkastet under Muirkertach, Dublin-Nordmændene sender en Flaade til et af hans Krigstog mod Nordirland i 1100, Dublin er Samlingsstedet for Muirkertach og hans Hær for at møde Magnus i 1102, og Dublin-Nordmændene deltager paa Muirkertachs Side i det store Slag paa Cobha-Sletten

5te August 1103. Men de irske Annaler, som omtaler Dublin-Nordmændenes Deltagelse i Kampen i Ulster mellem Muirkertach og hans irske Modkonge, nævner her ikke Magnus og kjender ikke andet til Magnus's Bedrifter i Irland i 1103, end at han blev dræbt med sine Mænd af Ulsterboerne paa et Plyndretog; og videre ved egentlig heller ikke de andre Kilder — den walisiske Krønike, Orderic, den manske Krønike — at berette; alle disse tale kun om et mindre Indfald med faa Folk og Skibe, og ingen af dem kjender noget tidligere længere Ophold eller Krigstog i Irland. Fredsslutningen i 1102 maatte jo ogsaa hindre Magnus i at optræde i Irland førend i 2den Halvdel af 1103, altsaa vel i det tidligste i August. Orderic siger, at Magnus landede med sin Flaade i Irland, Irerne frygtede ham storlig og turde ikke vove Slag mod ham, men lokkede ham med fagre Løfter til at forlade sine Skibe og drage 2 Mil ind i Landet, hvor han blev overfaldt af en stor Hær og efter en tapper Kamp overvældet.[1] I den walisiske Krønike er Stedet noget forvansket, idet Haandskrifterne istedenfor Irland vakle mellem Lochlan (!) og Britannien: Indholdet er, at Magnus kom med faa Skibe og herjede paa Kysten, men at Indbyggerne samlede sig i Mængde og angreb ham; denne mindedes sine utallige Seire og

[1] Hist. eccles. XI, 8. Forud for dette Sted gaar en Indledning, som Munch har misforstaaet. „Magnus insulas Britanniæ circumivit et desertas cum ingenti classe insulas usque in Hiberniam introivit, ibique colonis callide constitutis, oppida et villas aliarum more gentium præcepit". Munch mente, at ibique ogsaa gik paa Irland, saa at Magnus ogsaa her skulde have anlagt Kolonier (Dublin osv.), men da det strax efter staar, at han med sin Flaade landede i Irland, er det rigtigere at forstaa det om Øerne, og at den store Magt, han saaledes skabte, vakte Irernes Frygt.

gjorde trods sin ringe Styrke et Anfald, men blev slagen tilbage og faldt.[1]

Den manske Krønike beretter endog, at Magnus drog forud for sin Flaade med alene 16 Skibe, forlod uforsigtig Skibene, blev omringet af Irerne og dræbt med næsten alle sine; den tilføier, at han ligger begravet ved St. Patricks Kirke i Down (nu Downpatrick), som altsaa har været den nærmeste By. Grevskabet Down er den østligste Del af Ulster, den nordøstligste Spids af Irland, ligger 30 geogr. Mile vest for Man, lige i Veien, naar man fra Man vil seile nord gjennem St. Patricks-Kanalen mellem Irland og Skotland. Beliggenheden bekræfter de udenlandske Kilders Vidnesbyrd, at Magnus kun har forsøgt at herje paa Kysten, men umuliggjør Sagaernes Fremstilling, at Magnus her laa og ventede paa Slagtekvæg „ofan af Kunnaktum", hvad enten „Kunnaktir" er Connaught eller Forvexling med Kinkora i Syd-Munster. Saaledes maa Magnus's Tog til Irland reduceres til, at han paa Hjemveien fra sit eller sin Søns Rige Man landede paa Nordøstkysten af Irland, var uforsigtig nok til at trænge ind i Landet med en mindre Styrke og blev overmandet af Irerne. Det eneste Skaldevers, som er bevaret fra det sidste Tog, stemmer ganske med dette Resultat: det nævner, at Magnus gjorde Landgang med ringe Styrke, at han stolede paa sin Tapperhed og trængte gjennem Fienderne; og dette Vers vidner ved at staa alene i Grunden om, at paa Toget 1102—3 ingen andre Bedrifter blev udførte, at Nordmændene hverken erobrede Dublin eller deltog i Muirkertachs Tog til Ulster.

---

[1] Brut y Tywysogion p. 75.

Det Billede, vi gjennem disse Sammenstillinger har vundet af Magnus Barfods Vesterhavstog, har betaget ham endel af det æventyrlige Skjær, som dels Sagaerne, dels Historikerne har kastet over hans Færd ved at fremstille ham som en af den ældre Tids Vikingehøvdinger, der var overalt og til alle Tider paafærde for at vinde „Bytte og Hæder". Sagaerne har ikke Ret i at tillægge ham den Plan at ville erobre hele Irland, Historikerne har ikke Ret i at lade ham indblande sig i skotske og senere i irske Thronstridigheder. Paalidelige Kilder viser ham konsekvent i den Bestræbelse at knytte de skotske Øer og Man til det norske Rige: paa sit første Tog undertvinger han Orknøerne og fanger den sydrøske Konge, som maa hylde ham; med disse virkelige Resultater nøier han sig uden at forsøge mere, et tilfældigt Held ved Anglesea fører ham ikke bort fra hans Planer. Det 2det Tog har til Hensigt at benytte Underkongen Lagmanns Død til at skaffe den norske Kongeslægt Øernes Throne og knytte dem nærmere til Moderlandet. Dette vilde vist ogsaa være lykkedes, hvis han ikke paa Hjemveien fra sit nye Rige havde begaaet en eneste Inkonsekvens, at gjøre den letsindige Landgang paa Irland, der kostede ham Livet. Skjønt hans Søn forlod det nye Rige i Mismod over Faderens Død og senere den gamle Kongeæt kom tilbage, var dog ikke Magnus's Tog forgjæves: Jarlerne i Orknøerne og Kongerne paa Sudrøerne sluttede sig fra den Stund af til Moderlandet, og den af Magnus ordnede Tilstand bestod med faa Modifikationer i over halvandet Hundrede Aar.

EN KIRKELIG ALLEGORI OG EN NORDISK MYTHE.

AF K. G. BRØNDSTED.

Fra omkring år 400 træffe vi hos de kirkelige forfattere et mærkeligt billede brugt om kampen mellem Kristus og djævelen: Kristus allegoriseres som en fisker, der med en medekrog drager helvedes drage op af dybet.

Tyrannius Rufinus, kirkefaderen Hieronymus' samtidige, der var presbyter i Aqvileja og døde omtrent i året 410, har allerede billedet fuldt udformet i sin „Fortolkning til det apostolske symbol", et værk, der nød stor anseelse og udøvede betydelig indflydelse på de følgende tiders opfattelse af trosdogmerne. Rufinus siger heri følgende:[1]

[1] Texten, der forøvrigt ikke er god i textkritisk henseende, men dog ingenlunde lader tvivl tilbage om hovedmeningen, findes — med anførelse af de forskjellige læsemåder — i Vallarsios udgave af Tyrannius Rufinus, Verona 1795, i cap. 16 af Commentarius in symbolum Apostolorum (p. 79): Nam sacramentum illud susceptæ carnis, qvod supra exposuimus, hanc habet causam, ut divina filii Dei virtus velut hamus qvidam, habitu humanæ carnis obtectus, — — — principem mundi invitare possit ad agonem: cui ipse carnem suam velut escam tradens, hamo eum divinitas intrinsecus teneret insertum (anden læsemåde: tradidit, ut hamo eum divinitatis teneret), ex profusione (a. l. et effusione) immaculati sangvinis. Solus enim qvi peccati (a. l. sangvinis, qvi — — — — — — peccati) maculam nescit, omnium peccata delevit (a. l. deleret). Sicut ergo hamum esca contec-

„Thi hin hellige lære om Kristi iførelse af kjødet, som vi ovenfor have fremsat, har denne grund, at Guds søns guddommelige kraft, ret ligesom en fiskekrog, skjult i et hyllende dække af menneskeligt kjød, kan indbyde verdens fyrste til en styrkeprøve: selv overgav han ham sit kjød som mading, for ved guddomskraftens krog at gjennembore og fastholde ham, formedelst udgydelsen af sit ubesmittede blod. Thi han, den eneste, der ikke véd af syndens besmittelse, udslettede alles synder. Ligesom fisken, der sluger den bag madingen skjulte krog, ikke blot ikke borttager madingen fra krogen, men tvertimod selv drages op af dybet, at vorde mad for andre, således kunde dødsfyrsten vel sluge Jesu legeme i døden, da han ikke mærkede guddomskraftens krog, der var skjult i dette legeme; men da han havde nedslugt det, hængte han strax selv fast; helvedes porte brødes, og han drages ligesom ud af dybet og overgives andre til føde.“

Omtrent samtidig dukker det samme billede op i den østlige dél af den kristne verden. Gregorios, biskop i Nyssa i Kappadokien, født omtrent 330, død 394, var en af hovedrepræsentanterne for den filosoferende og allegoriserende retning i kirkelitteraturen, som benævnes den alexandrinske skole, fordi den umiddelbart eller middelbart var påvirket af den nyplatoniske og

---

tum (a. l. contentum el. —septum) si piscis rapiat, non modo escam ab (a. l. cum) hamo non removet, sed et ipse de profundo, esca aliis futurus, educitur: ita et is qvi habuit mortis imperium, rapuit qvidem in morte (a. l. mortem) corpus Jesu, non sentiens in eo hamum divinitatis inclusum; sed ubi devoravit, hæsit ipse continuo, et diruptis inferni claustris, velut de profundo extractus trahitur (a. l. traditur), ut esca ceteris fiat.

gnostiske filosofi, som dengang endnu dreves ved højskolerne i Alexandria.

Han skriver:[1]

„Derfor blev guddommeligheden hyllet i kjødet — — — forat han [Sathanas] ikke skulde ræddes for at nærme sig den overlegne kraft, men regne det, han så, for at være mere tiltrækkende end skræmmende."

Allegorien er her mere antydet end udført. Men i kap. 24 siger han:[2]

„Forat den erstatning, han [Sathanas] attråede istedenfor os [ɔ: Kristus, der hengav sig i døden istedenfor menneskene], kunde blive ham let at gribe, blev guddommeligheden skjult i et dække af vor natur, forat — ligesom det går med lystne fiske — guddomskrogen kunde blive snappet tillige med kjødets mading."

I kap. 26 (atter blot antydet):[3]

„Thi han bedrages selv ved, at det (kun) er mennesket, der stilles ham for øje."

Billedet gjenoptoges af den store Gregorius I,

---

[1] Λόγος κατηχητικὸς ὁ μέγας (Oratio catechetica) c. 23: Διὰ τοῦτο περικεκάλυπται τῇ σαρκὶ ἡ θεότης — — — μὴ πτοηθείη τὸν προσεγγισμὸν τῆς ὑπερεχούσης δυνάμεως, καὶ — — — ἐπιθυμητὸν μᾶλλον ἢ φοβερὸν τὸ φανὲν νομίσῃ.

[2] ὡς ἂν εὔληπτον γένοιτο τῷ ἐπιζητοῦντι ὑπὲρ ἡμῶν τὸ ἀντάλλαγμα, τῷ προκαλύμματι τῆς φύσεως ἡμῶν ἐνεκρύφθη τὸ θεῖον, ἵνα κατὰ τοῖς λίχνοις (τοὺς λίχνους?) τῶν ἰχθύων τῷ δελέατι τῆς σαρκὸς συναποσπασθῇ τὸ ἄγκιστρον τῆς θεότητος.

[3] Ἀπατᾶται γὰρ αὐτὸς τῷ τοῦ ἀνθρώπου προβλήματι.

pave i Rom 590—604, en mand, der såvel ved sin praktiske virksomhed som ved sine skrifter har virket mægtigt på hele den vestlige kristenheds tro og tænkemåde, så at han undertiden er bleven kaldet den sidste kirkefader.

Hos ham læses:[1]

„Hvo er uvidende om, at på angelen er det madingen, der vises; bråden der skjules? Madingen lokker jo, for at bråden skal stikke. — Da således Vor Herre kom for at gjenløse menneskeslægten, gjorde han af sig selv ret ligesom en angel til djævelens undergang. Han iklædte sig nemlig legemet, forat denne Behemoth[2] kunde attrå hans (Kristi) kjøds død, som en bid for ham selv. Fordi han med urette attråede denne død[3] i Kristi person,

---

[1] Expositio moralis in Iobum, lib. XXXIII, cap. 7 (til Jobs 40de kap.) (i Sancti Gregorii Magni opera, Parisiis 1640, T. II, p. 858): Qvis nesciat, qvod in hamo esca ostenditur, aculeus occultatur? Esca enim provocat, ut aculeus pungat. Dominus itaqve noster ad humani generis redemptionem veniens, velut qvendam de se in necem diaboli hamum fecit. Assumpsit enim corpus, ut in eo Behemoth iste qvasi escam suam mortem carnis appeteret. Qvam mordendum [Quam mortem dum?] in illo injuste appetit, nos, qvos qvasi juste tenebat, amisit. In hamo ergo ejus incarnationis captus est, qvia dum in illo appetit escam corporis, transfixus est aculeo divinitatis. Ibi qvippe inerat humanitas, qvæ ad se devoratorem duceret, ibi divinitas, qvæ perforaret, ibi aperta infirmitas, qvæ provocaret, ibi occulta virtus, qvæ raptoris faucem transfigeret. In hamo igitur captus est, qvia inde interiit, unde devoravit. Tamen non timuit, cum in illo qvasi escam propriam mortem carnis esuriret.

[2] Behemoth (sandsynligvis et ægyptisk ord) betegner hos Hebræerne rimeligvis flodhesten (Job 40, 15; Esajas 30, 6 — hos Esajas synes det at bruges som symbol på Ægypten), men i Gregors mund er det neppe andet end et klingende navn (et slags skjældsord) på djævelen.

[3] Oversættelsen af dette sted er efter ovenstående konjektur.

måtte han give slip på os, hvem han besad med en slags rette. Han blev altså fangen på (Kristi) kjødblivelses krog, fordi han, medens han attråede hans legemes mading, blev gjennemboret af hans guddommeligheds bråd. Dér var jo menneskeligheden, som skulde lokke; dér var guddommeligheden, som skulde gjennembore; dér var til skue svagheden, som skulde hidkalde; dér var i skjul den kraft, der skulde fæstes i den grådiges svælg. Han blev altså fangen på krogen, fordi han fandt sin død just fra det, hvorfra han tog, da han slugte. Han skræmmedes dog ikke bort, da han i ham (Kristus) hungrede efter kjødets død som en ret bid for sig selv."

Endnu i det mindste ét sted hos samme Gregor kommer billedet frem, i en prædiken, holdt for folket i Johannes-kirken (det er tildels de samme ord; såmeget har billedet behagèt ham):[1]

„På krogen kommer lokkemaden til syne, medens bråden skjules. Den almægtige Fader fangede ham (ɔ: Leviathan) på krogen, da han til hans død sendte sin enbaarne søn ned i kjødet, for at kjødet, der er underkastet lidelse, skulde kunne sés, men

[1] S. Gregorii in Evangelia Homiliæ, Homilia 25 (Pariserudgaven T. III, p. 79): In hamo autem esca ostenditur, aculeus occultatur. Hunc [ɔ: Leviathan] ergo Pater omnipotens hamo cepit, qvia ad mortem illius unigenitum filium incarnatum misit, in qvo et caro passabilis videri posset, et divinitas impassabilis videri non posset. Cumqve in eo serpens iste per manum perseqventium escam corporis momordit, divinitatis illum aculeus perforavit . . . . Qvasi hamus ergo fauces glutientis tenuit, dum in illo esca carnis patuit, qvam devorator appeteret, et divinitas passionis tempore latuit, qvæ necaret. In hamo ejus incarnationis captus est — — — — [samme ord som i citatet ovenfor, med den ubetydelige forandring:] qvia inde interiit, unde momordit.

guddommeligheden, der ikke er underkastet lidelse, ikke skulde kunne sés. Og da denne slange bed om hans legemes lokkespise — det gjorde han gjennem forfølgernes hænder — så gjennemboredes han af guddommelighedens krog — — —. Det var altså ligesom en krog, der holdt den grådiges kjæber fast, fordi kjødets mading var åbenbar hos Kristus — den skulde slughalsen jo være lysten efter —, og guddommeligheden var i lidelsens tid skjult — den skulde dræbe ham. Han blev altså fangen på Kristi kjødblivelses krog — — — [samme ord som i forrige citat, blot med den ubetydelige forandring:] fordi han fandt sin død just fra det, hvorfra han tog, da han bed."

Derpå viser billedet sig atter i Østen, i det ottende århundrede. Den græske munk Johannes Damascenus († 754) har optaget det i „Nøjagtig fremstilling af den rette tro", et værk, der samler og for en væsentlig del afslutter den østlige kirkes hele dogmebygning med tilhørende udlægninger og begrundelser. Han taler om forholdet mellem Kristus og „Døden":[1]

„Døden nærmer sig altså, og ved at nedsluge legemets mading bliver den gjennemboret af guddommelighedens medekrog."

Efter Johannes Damascenus kunne vi, som det synes, ikke spore allegorien i Syden. Derimod har vi den igjen, i det 14de århundrede, i det høje Norden; den islandske

[1] Ἔκδοσις [ell. Ἔκθεσις] ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως (De fide orthodoxa) III, 27: *Πρόσεισι τοιγαροῦν ὁ θάνατος καὶ καταπιὼν τὸ σώματος δέλεαρ τῷ τῆς θεότητος ἀγκίστρῳ περιπείρεται.* (ed. Mich. Le Quien, Paris 1712).

skald Eysteinn Asgrímsson skriver i sit digt Lilja (strofe 60):[1]

„Sathanas sér på Jesus, da han hænger på korset, om han kan opdage nogen synd — — —. Ej monne nu den buede orm, der svælger agnen (madingen), glæde sig på krogen.“

At efterspore oprindelsen til denne sære, næsten plumpe allegori, skal ikke forsøges her.[2] Kunstigt og med møje søge de kirkelige skribenter[3] at motivere den ud af de theologiske spekulationer over mysteriet om, hvorledes menneskeslægtens frelse var mulig, og over forholdet mellem Jesu guddommelige og menneskelige natur;[4] endnu mindre lykkes forsøgene på at skaffe den

---

[1] Trykt t. ex. i Finni Johannæi Historia ecclesiastica Islandiæ II, p. 398—448. — Sidst udgivet og forsynet med engelsk oversættelse af Eiríkr Magnússon, London 1870. Han har efter det ringere håndskrift optaget „á krossi“ i sin text, skjønt det bedre hdskr. har „á króki“; han synes nemlig (efter noten til denne strofe, p. 60—61, at dømme) ikke at kjende den kirkelige allegori om djævelen på krogen.

[2] Da forestillingen synes at gjenfindes i en ægyptisk gudemythe om Horus, Osiris' søn, der fra en båd angler eller stikker efter slangen Apophis (Wilkinson: Manners and customs of the ancient Egyptians IV, s. 395, 436 med plate 42; sml. kampen mell. Horus og Tyfon hos Plutarch De Osiride et Iside c. 19, og hos Apollodoros Bibliotheca mythologica l. I, c. 6), og da den kristelige allegoris første to (og samtidige) repræsentanter (Gregor af Nyssa og Rufinus) både direkte og indirekte ere påvirkede af den i Alexandria drevne allegoriserende kristendom, så kunde man tænke sig, at det var den ægyptiske mythe, der idealiseret og allegoriseret var vandret gjennem Nyplatonismen (hvor så mange ægyptiske forestillinger trængte sig ind) og den såkaldte hellenistiske Gnosticisme (som atter var stærkt påvirket af hin), for endelig at havne i den alexandrinske kristendom.

[3] Gregor af Nyssa, Gregor den store.

[4] Læren om ἀντάλλαγμα, λύτρον, κρύψις. Se Baur: Die Lehre von der Versöhnung. Tübingen 1838, p. 73 ff.

hjemmel i den hellige skrift.[1] Nok er det: vi har en hos de anséligste kirkelige skribenter forekommende og med et vist typisk præg af autoritét fremtrædende, gjennem mange århundreder yndet allegori: at Kristus angler efter helvedesuhyret med en medekrog, og at madingen er Kristi eget legeme.

Religiøse allegorier pleje, når de gjentages hyppigt og med autoritét, og når de tillige ere malende og kraftige, at præge sig med sandselig bestemthed i den ulærde almues bevidsthed, at lokaliseres, forsynes med tidsbestemmelse, at blive gjenstand for tro. Især var dette tilfældet i middelalderen, hvor der bag de egentlige højkirkelige dogmer løb ligesom en understrøm af folkelige forestillinger, der tildels havde deres udspring fra allegorier, der vare brugte af fantasirige kirkelige forfattere, af religiøse digtere eller af kunstnere. Således gav allegorien: den hellige Antonius med svinet (der forestiller undertrykkelsen af de dyriske drifter), anledning til forskjellige populære myther, og hvormange bogstavelige fortolkninger ere ikke udsprungne af Apokalypsens allegoriske billedsprog?

Er det rimeligt, at den allegori, hvormed vi her beskjæftige os, så populær, så malende, så kraftig, har undgået at blive opfattet sandselig af det menige folk, således som det var i hine tider? Rufinus selv synes at ville fremkalde en mere konkret opfattelse af sin alle-

---

[1] De af Rufinus (i umiddelbar fortsættelse af det ovenfor citerede sted) anførte bibelsteder — nml. Ezechiel 32, 4; Davids psalmer 74, 13—14; Job 40, 25 — tale dels slet ikke om anglen, dels angå de overhovedet ikke Messias og Satanas. Løse berøringspunkter med vor allegori findes flere andre steder i bibelen, nml. Ezechiel 29, 4 f.; 38, 4; Esajas 27, 1; 37, 29; 2den Kongebog 19, 28; 1 Mosebog 3, 15.

gori, når han siger: „om det samme mysterium vidner også Job“ og: „at dette vil ské således, havde forhen profeten Ezechiel antydet“;[1] Gregor den store udvikler den med ordrigdom i en tale for folket (ad populum);[2] Eysteinn Asgrímssons korte og uden forklaring hensatte allusion i „Lilja“ endelig forudsætter med nødvendighed, at forestillingen var vel kjendt, og neppe, i hans læsekreds, som allegori alene.

Vi fejle neppe ved at antage, at der i middelalderens første tider har hersket i den menige kristenhed i det mindste en vag forestilling, om ikke en bestemt tro, om at Kristus anglede efter helvedes fyrste i skikkelse af et søuhyre.

Thi allegorien i sin helhed, således som den fremtræder hos de kirkelige forfattere, spalter sig, i det øjeblik den gribes af fantasien og fastholdes dér, i to billeder: 1) Kristus angler efter slangen, 2) Kristus hengiver sit legeme i slangens gab. Det andet billede er gået sammen med Jonas-sagnet, der måske netop herved har fået sin bekjendte symbolske betydning; det første billede er bleven stående som sagens egentlige kjærne.

I den nordiske mythologi haves som bekjendt en mythe om, at Thor, Odins søn, anglede efter Midgardsormen, den onde kjæmpeslange. Mythen hviler på fortællingen i den yngre Edda, i det 48de kapitel af Gylfaginning, og på en episode i Hymiskvida i den æl-

---

[1] Et Job de eodem mysterio similiter protestatur. — Qvod ita futurum, — — — Ezechiel dudum propheta significaverat (begge steder i umiddelbar fortsættelse af det forrige citat).

[2] Se ovenfor.

dre Edda (strofe 17—25); der alluderes til den i en del skaldecitater i Skáldskaparmál, og den er endelig bleven gjenstand for kunstnerisk fremstilling i Olaf Pás gård Hjardarholt på Island (Laxdølasaga c. 29 sammenholdt med de i Skáldskaparmál citerede strofer af Ulf Uggasons Húsdrápa). Den nordiske mythe er dramatiseret, udsmykket og sat i forbindelse med andre myther, men dens kjærne, den højeste guds søns anglen med en medekrog efter ondskabens fyrste i skikkelse af en vældig drage, falder aldeles sammen med den kristelige allegori.

Nu findes der, så vidt bekjendt, blandt de utallige myther og religiøse forestillinger, der have været i Europa lige fra den helleniske oldtid af, mellem alle de mangfoldige drage- og slangekampe, ikke en eneste, der falder sammen med den nordiske om Thor og Midgardsormen, uden netop hin i Middelalderens første tider så udbredte kristelige allegori om Kristus og helvedes slange.

Desuagtet vilde man vel tilskrive tilfældet denne overensstemmelse, hvis ikke sproglige, arkæologiske, historiske forskninger i vore dage mere og mere oplod øjet for de store påvirkninger, den nordiske hedenske kultur og specielt Eddaernes mythologiske system har været udsat for fra kristelig side. Sagen er for stor og omfattende, til at den kan behandles her, men med den for øje kan man ikke udelukke den sandsynlighed, at også den kristelige allegori om Kristus og helvedesslangen er trængt ind i Norden ad en eller anden af de mange veje, hvor berøringer mellem det kristne Europa og det endnu hedenske Norden fandt sted, og at den i Norden er bleven opfattet som tilhørende Thor og Mid-

gardsormen. Måske ved synet af en billedlig fremstilling af allegorien, måske ved mundtlig fortælling af en kristen mand, måske også ved læsning — alle disse muligheder lades åbne.

Resultatet af de følgende betragtninger er en hypothese, hvis sandsynlighed henstilles til nærmere prøvelse.

Ikke få spor pege hen til Irland som det land, hvorfra en stor del af de i Eddaerne fremtrædende religiøse begreber og overhovedet ikke få norsk-islandske kulturmomenter stamme. For ikke at tale om de irske munke, hvoraf landnamsmændene på Island fandt spor („papar“), hvilket måske tyder på en meget gammel irsk Keledé-mission også til andre egne i Norden, kan anføres, at flere af disse landnamsmænd vare fra Irland eller havde stor slægt på Irland; at nogle af dem vare kristne; at de norske vikingetog og handelsfarter på Irland i det 9de og 10de århundrede vare af et betydeligt omfang; blandingen af kristendom og hedenskab på Irland, ligesom blandingen af keltiske og skandinaviske slægter; de bestående nordiske statssamfund på Irland med uafladelig rapport til hjemlandet: Dublin, Waterford, Limerick; det rige irske bytte og især de talrige irske trælle, der bortførtes til Norden. I forbindelse hermed må det bemærkes, at Irland endnu på den tid, Nordboerne stode i dette nøje forhold til det, var et kulturland, og i tidligere tider havde været det i endnu højere grad, at navnlig skriftlærdom og kirkelig kunst blomstrede dér endnu: træskjæreri, kalligrafi og miniaturmaleri. Medens det længe har været anerkjendt, at Irlænderne i miniaturmaleriet have været Angelsaxernes,

Franskmændenes og tildels Tyskernes læremestre,[1] så begynder man nu også at sé, at den nordiske håndværkskunst i forskjellige retninger i sin første begyndelse er stærkt påvirket af den irske;[2] at Irland har øvet indflydelse på den nordiske skaldedigtning;[3] ja det er endog gjort gjældende, at flere af Eddadigtene ere forfattede på Vesterhavsøerne eller Irland.[4]

Med alt dette for øje kunde man nok på forhånd være tilbøjelig til at tro, at Irland var mellemleddet mellem den kristelige allegori og den oldnordiske mythe om Guds søn, som angler efter helvedes slange. Det får da i denne henseende ikke ringe betydning, at så vel den kristelige allegori, hvor dens historie slipper i Syden, ligesom selv peger hen på en fortsættelse i nordlige egne, som lå op til Skandinavien — som at den nordiske mythe på sin side kan sættes i bestemt historisk forbindelse just med Irland.

a. Når allegorien om den anglende Kristus ikke findes mere i Syden efter det ottende århundrede (s. o.), da er det, fordi den forandrede tidsånd ikke fandt den passende længere. Ridderåndens mere idealiserende religiøsitet kunde ikke tillade, at en så plump forestilling som anglen med medekrog forblev knyttet til Kristi navn. Når Kristus kjæmpede med djævelen, tænktes han nu snarere som en strålende helt på en hvid ganger

---

[1] Se Schnaase: Geschichte der bild. Künste III, p. 608. Kugler: Handbuch d. Kunstgeschichte I, p. 272, 284. Deutsches Kunstblatt 1850 p. 83 ff. (Waagen: Nachträge etc.)

[2] Sophus Müller: Meddelelse i d. kgl. nordiske oldskriftselskab d. 18de Febr. 1879.

[3] Edzhardi i Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache, 5te bind, p. 570 ff.

[4] G. Vigfusson, Sturlunga Saga, Prolegomena CLXXXV f.

i spidsen for himlens hærskarer. Enekamp med dragen tillagdes Sanct Michael eller Sanct Georg, og ikke engang de trække ham op af havet med en medekrog, men hugge ham med sværd eller gjennembore hans gab med en ridder-landse. Når allegorien desuagtet var vel kjendt i det høje Norden i det 14de århundrede, som allusionen dertil i „Lilja“ viser, så må den i den lange mellemtid have haft hjemme i den kristne menigheds bevidsthed i egne, som lå op til Norden (da man ikke kan antage, at det publikum, Eyśtein Asgrímsscn henvendte sig til, var hjemme i selve Johannes Damascenus' eller Gregor den stores skrifter). I disse nordligere egne har da forestillingen enten ligesom afventet Asalærens undergang for at trænge ind i Skandinavien i følge med den kristne mission, eller den er gået gjennem hedenskabets medium, har her slået sig på Thor og Midgardsormen og har siden atter fulgt disse i deres forvandling til Kristus og helvedes slange. Men hvilken man nu end vil antage af disse to muligheder, så må forestillingen efter det ottende århundrede have holdt sig i dele af den kristne verden, som lå op til Skandinavien, altså Nordtyskland eller de britiske øer.[1] — Hvor ellers skulde også brugen af et sådant religiøst billedsprog, når det blev trængt bort fra kristenhedens centralpunkter af den sig udbredende ridderånd og mere kræsne smag, have fundet et asyl uden i egne, der lå fjernere fra ridderlivets centra, i egne, der lå ved det store hav, hvor billeder, hentede fra fiskeri og store

[1] Det kan her anføres, at „Lilja“ synes påvirket af den angelsaxiske digter Kædmon, der efter Beda (Hist. Eccl. IV, 24) også sang „de incarnatione domini“. Se Eiríkr Magnússons engelske udgave af Lilja 1870, introd. p. XLII f.

sødyr, kunde slå an, og endelig i egne, hvor gudsforestillingerne endnu vare mere rå formedelst hedenskabets nærhed?[1]

b. Olaf Pá, der lod det billedværk i Hjardarholt udføre, der blandt andet forestillede Thors fiskeri efter Midgardsormen, havde forinden opholdt sig længere tid i Irland hos en irsk fyrste; desuden var hans moder en Irlænderinde.

Bekjendt er beretningen i Laxdølasaga om den irske trælkvinde Melkorka, der kjøbtes på Brenøerne af Höskuld Dalekolson, ved ham blev moder til Olaf Pá, og endelig blev funden at være en datter af den irske konge Myrkjartan. Olaf levede fra tre års alderen, indtil han blev voxen, alene med sin moder på en mindre gård på Island; men da han blev 18 år gammel, foretog han sig efter moderens ønske en rejse til Irland for at besøge sin morfader kong Myrkjartan. Hos ham blev Olaf en vinter over og var altid om ham. Kongen fik ham, efter sagaen, endog så kjær, at han tilbød ham at gjøre ham til tronarving. Olaf modtog imidlertid ikke dette tilbud, men vendte hjem til sit fædreland, begavet med mange sjeldent séte gaver („marga fáséna gripi"). Her gifter han sig ind i en af landets anséligste ætter og giver sin søn navnet Kjartan til ære for den irske konge. Senere bygger han den hal, hvor billedværket

---

1 Schnaase gjør i sin Geschichte d. bild. Künste III, p. 615 og 616 opmærksom på et miniaturbillede i et Würzburgerhåndskrift af Pauli breve. Billedet, som han tillægger irsk kunst, forestiller Kristus, der udkaster korset som en angel i søen, og nogle fisk bider derpå. Ligheden med den allegori, hvormed vi her beskjæftige os, er imidlertid neppe mere end tilsyneladende, idet billedet snarest forestiller, at menneskene lokkes til Kristus ved korsets evangelium.

fandtes; da han holdt sin datters bryllup, var alt fuldfærdigt, og det var ved denne lejlighed, at Ulf Uggason fremførte sit berømte kvæde om billederne og deres æmne.

Om beretningens sandhed i det hele er der ingen grund til at tvivle. Enkelthederne bære hist og her præg af udsmykning.

For at sé, hvad betydning Olaf Pás ophold i Irland kan få for vor mythes tilblivelse i Norden, er det nødvendigt at undersøge det kronologiske forhold mellem billedværket i Hjardarholt og de litterære minder om mythen i Norden. Disse ere: fortællingen i Gylfaginning, episoden i Hymiskvida, samt citaterne i Skáldskaparmáls kapitel om Thors kenninger af skaldene: Brage, Ølvir Hnúfa,[1] Ulf Uggason, Eilífr Guðrúnarson, Eysteinn Valdason og Gamli.

Billedværket i Hjardarholt kan uden stor fejltagelse henføres til omkring år 985.[2]

Af de litterære minder kan kun fastholdes tidsbestemmelse for Ulf Uggasons citater, der knytte sig umiddelbart til billedet i Hjardarholt,[3] og for Eilífr Gudrunarsons, der var samtidig med Ulf. Brage tilhører (hvis der menes Brage skald den gamle — thi der findes en skald ved navn Brage under kong Sverre,

[1] Det er tvivlsomt, om det ubetydelige citat af ham (Skáldskaparmál, c. 4 i d. arna-magn. udg. af Snorra Edda) angår Midgardsormen, da „allra landa umgjörð“ også kan betyde „havet“, som „umband allra landa“.

[2] P. A. Munch (Det norske folks historie, 1ste dels 2det bind s. 41) henfører Olaf Pás irske rejse til c. 963—5. Han giftede sig strax efter sin hjemkomst, og billederne vare, som ovenfor nævnt, færdige ved hans datters bryllup.

[3] De ere nemlig levninger af Húsdrápa. De ere samlede af Finn Magnusson i kvartudg. af Laxdølasaga i en særlig afhandl.: Disqvisitio de imaginibus etc., p. 386 ff.

og én under Haakon Sverresøn) en halv mythisk fortid; Ølvir Hnúfa (hvis han ellers skal medtages her) nævnes mellem Harald hårfagres skalde. Gylfaginning ansees for at have Snorre Sturlesøn til forfatter († 1241). Uden kronologisk tilknytningspunkt stå: skaldene Eystein Valdason og Gamli, samt Hymiskvida.

Alle skaldecitaterne slutte sig sammen: de momenter, de fremhæve, nemlig at Thor slog Hymer på øret, at Thor og Midgardsormen stirrede hadsk på hinanden, og (måske — sé Gamlis citat) at Hymer overskar snoren, passe alle til fortællingen i Gylfaginning og ikke til Hymiskvida. Man eftersé selv citaterne i Skáldskaparmál; deres énsformighed er så stor, at vi ikke kunne skille dem ad: de danne en fortløbende række, hvilende på samme tradition, udsprungne af samme kilde. Da nu Ulf Uggasons kilde bevisligt er billederne i Hjardarholt, så komme vi i forlegenhed med de citater, der skulde være ældre end Ulf, altså citaterne af Brage (og Ølvir Hnúfa?). Ulf synger (for blot at tage et exempel) under indtryk af billedet, som han har for øje:

> „Men plante-lejets hårde reb stirrede fra skibssiden med luende blik på bjergfolkenes hjemsøger og blæste edder" (ↄ: Midgardsormen stirrede — — på Thor osv.)

— og Brage, som ikke havde sét billedet, skulde have sunget et par århundreder i forvejen:

> „Og den side-fremroede bardes vejs hæslige ring stirrede hårdsindet nedenfra op på Hrungnes hovedsprænger" (ↄ: Midgardsormen stirrede på Thor) — !

Ulf Uggasons selvsyn af billedet og af dette selvsyn motiverede kvæde skulde ikke have ændret besyngelsesmåden af mythen det mindste! Der skulde ikke

kunne mærkes ringeste forskjel på behandlingen før og efter dette selvsyn!

Men hvad om mythen ikke var ældre i Norden, end Húsdrápa, og alle skaldecitaterne vare påvirkede af dette? Denne mulighed, der vilde forklare citaternes ensformighed, også ved at skyde dem sammen på et kort tidsrum (c. 985 til kun lidet ind i det 11te årh.), kan ikke lades ude af betragtning.

Foreløbig er Brages citater (og Ølvir Hnúfas måske) tilhinder. Vi skulle nu sé, hvor megen betydning denne hindring har, og dernæst, om der er nogen anden hindring.

Det er naturligvis ikke Brage skalds (og Ølvir Hnúfas) tilværelse, der volder forlegenhed her. Heller ikke er det citaterne selv; de passe ypperligt i stilen af den øvrige række. Men det er de omtalte citaters henførelse til de to oldtidsskalde, der, hvis vi vilde fastholde den, måtte tvinge os til at forkaste Ulf Uggasons selvsyn af billederne som kilde til hans Húsdrápá. Men langt hellere end at gjøre dette må man rette sin tvivl imod den litterære authenti af Brages (og Ølvirs) citater.

Denne authenti står i virkeligheden på svage fødder. Den hviler ene og alene på Skáldskaparmáls: „Så kvad Bragi“ („så kvad Ølvir“); men dette „så kvad N. N.“ hensættes foran næsten alle de mangfoldige skaldecitater, hvoraf Skáldskaparmál vrimler, uden videre bevis. Tvivl er da her i al almindelighed berettiget, når ellers noget andet foranlediger den, og særlig bliver den berettiget, når strofe efter strofe sættes under et så tåget forfatternavn som Brages, under hvis mystiske mærke en mængde herreløse citater bekvemt kunde sættes.

Endelig: den, der læser Brages citater, vil neppe tro, at så kunstige strofer ere blevne digtede i så fjern en fortid, som Brage ansættes til (i begyndelsen af det 9de årh.).

Efter alt dette tro vi ikke at begå noget stort vovestykke ved at antage, at ligesom billederne i Hjardarholt ere kilden til Ulfs Húsdrápa, så ere de (eller Húsdrápa) også kilden til alle de øvrige skaldecitater. Først således kan disses store overénsstemmelse forklares tilfredsstillende. Indtil det med andre data end Brages (og Ølvirs) tvivlsomme authenti bliver godtgjort, at mythen er ældre i Norden end Ulf Uggason, holde vi på denne antagelse som den rimeligste.[1]

Sådanne data findes ikke.

Hvad fortællingen i den yngre Edda (Gylfaginning) angår, så er der intet, der taler for, at den hviler på andre eller ældre kilder end skaldene. Tvertimod må man med Finn Magnusson[2] antage, at dens forfatter har haft Húsdrápa til kilde. Alle de enkelte træk ere overensstemmende.

Endelig er der episoden i Hymiskvida. Men om den antager så vel dr. Rosenberg[3] som dr. Jessen,[4] altså

---

[1] Efter fuldførelsen af nærværende afhandling kom forf. til at læse Edzhardis „Beiträge zur Geschichte der Eddalieder" (i Germania, Jahrg. XXIII). Her kommer E. til det resultat (p. 434), at alle stroferne om vor mythe i Skáldskaparmál høre til Húsdrápa.

[2] Bidrag til nordisk arkæologi, s. 34. Edzhardi (l. c. p. 425) er af samme mening.

[3] „Nordboernes åndsliv", 1ste bind, s. 187, støttet på grunde, der ere hentede fra indbyrdes sammenligning mellem Hymiskvida og den prosaiske fortælling. Disse grunde svækkes ikke ved at begge disse kilder flyttes længere ned i tiden, end dr. Rosenberg (s. 188) vil.

[4] mundtlig ytring til forf.

omtrent repræsentanterne for de mest modsatte anskuelser om Eddasangene og deres udspring, at den er af yngre oprindelse end den tradition, hvorpå den tilsvarende fortælling i Gylfaginning hviler. At også Hymiskvida går tilbage til Húsdrápa, er udtalt af Edzhardi l. c. p. 422.

Der foreligger altså intet bevisende datum for mythens tilværelse i Norden før billedværket i Hjardarholt ɔ: omtrent år 985. Alle de litterære minder pege hen til dette som til deres kilde, middelbart eller umiddelbart. Ingen runesten, intet arkæologisk mindesmærke fører os længere tilbage; Saxo omtaler ingen sådan mythe.[1]

---

[1] Mythen om Thor, der angler efter Midgardsormen, synes da at være et sildigt opstået træk, fremkommet ved et stort og imponerende billedværk (med forskjellige situationer), om hvilket en del fortællinger har været i omløb, og hvis æmne skaldene, med Ulf Uggason til forbillede, have bemægtiget sig. Ved kristendommens kort derpå følgende indførelse er forestillingen om anglingen lidt efter lidt gået over til Kristus. Mythens udvikling kan naturligt være gået for sig på følgende måde:

1) Traditionens grundlag, billedværket i Hjardarholt.

2) Mundtlig forklaring af billedernes betydning, given til tilskuerne af kunstneren eller ejeren.

3) Lyriske udbrud af beundring for kunstværket og dets æmne: Ulf Uggasons kvæde.

4) Det mythologiske æmne optages i skaldenes almindelige mythologiske cyklus: en række småkvæder og allusioner af datidens skalde.

Ved siden deraf:

5) Mundtlige fortællinger i omløb fra mand til mand om kunstværket og dets indhold. De give anledning til

6) episke fortællinger på vers, særskilte eller som episoder i andre gudekvad, med frihed i behandlingen og afvigende grundlag: en levning heraf er episoden i Hymiskvida.

7) En i videnskabeligt øjemed foretagen, på de udførligste og omhyggeligste traditioner hvilende prosaisk fremstilling af sagnet: beretningen i Gylfaginning.

Der er intet forunderligt i, at en kunstnerisk fremstilling har

Men hviler da den nordiske mythe på Olaf Pás billeder i Hjardarholt, så trænger det spørgsmål sig frem: Hvorfra havde atter Olaf Pá idéen til disse billeder?

Mon ikke fra det land, hvorfra han havde bragt de mange „sjældent séte sager" med sig, og som var scenen for hans første store ungdomsindtryk, fra det land, hvor han ene var trådt i berøring med den store kultur, det land, hvor han først var bleven anerkjendt, hvorfra hans anseelse stammede, hvor hans bedstefader var konge, hvor han selv havde tilbragt en del af sin første ungdom, det land, hvor billedværker i træ netop smykkede kirkernes og gildestuernes haller? Mon ikke fra Irland?

Vi have nu sét a) at den kristelige allegori, hvor dens historie i syden slipper, peger mod nord, b) at den nordiske mythe, hvor vi sé dens begyndelse, bestemt peger mod Irland, nemlig ved Olaf Pás rejse.

Den hypothese, disse betragtninger føre til, skal nu fremsættes som et tankeexperiment.

Hvis Olaf Pá under sit ophold på Irland har sét en billedlig fremstilling af allegorien om Kristus, der angler efter Leviathan (til ex. udskåren i træ på en væg, farvet måské og smykket med farvede stene), så har han, hedningen, i sit stille sind naturligvis overført forestillingen på Thor og Midgardsormen.[1] Fængsler dernæst idéen og pragten ham, så den tjener

---

givet anledning til ny mythedannelse, ved mistydning eller overførelse. Sml. t. ex. S. Antonius med svinet, se dr. Heinrich Alt: Die Heiligenbilder, Berlin 1845, p. 77.

[1] Ligesom kunstværkerne i Hippodromos i Konstantinopel forekom Nordboerne at angå Aser, Volsunger og Gjukunger (Sigurd Jorsalafares saga). — Hermed kan sammenlignes, at en broncestatue i S. Peterskirken i Rom, der nu æres af almuen som S. Peter, oprindelig skal have forestillet Jupiter (Italy by Lady Morgan, London 1821, I, 203), og vistnok mange lignende træk.

til forbillede på udsmykningen i hans senere hjem, så er spiren lagt til den nordiske mythe, hvis denne udsmykning imponerer folk og vækker interesse for æmnet.

Af afgjørende betydning vilde det være, hvis det *kunde* påvises, at en billedlig fremstilling af allegorien om Kristus og Sathanas fandtes i Irland før år 1000. I de almindelig tilgjængelige arbejder og billedværker over irsk kunst findes den, så vidt vides, ikke. I træarbejde, hvor det vilde være af størst værdi at finde den, kan man på grund af materialets skrøbelighed neppe vente at finde den bevaret.

Lokale undersøgelser kunne dog måske med tiden give lys i sagen, og det kan antydes, hvor i Irland sådanne undersøgelser måtte drives, hvis man vilde søge spor af originalen til billederne i Hjardarholt. Vi kunne nemlig med nogen sandsynlighed angive, hvor Olaf På var, og hvor Myrkjartan boede.

Myrkjartan er åbenbart det ikke sjældent forekommende irske navn Murchertach. På denne tid, hvorom her er tale, nævne de irske krøniker to konger af dette navn. I de såkaldte Annales quatuor magistrorum nævnes ved år 965 (og ved år 967) et krigstog, som foretoges af „Murchertach Finn's søn" med sine Leinsterfolk.[1] En anden Murchertach nævnes ved år 968: „Vastatio Lugmadiæ et Dromineslaniæ per Murchertachum filium Donaldi regis Hiberniæ regem Alichiæ".[2]

---

[1] Den irske text af disse annaler er tilligemed en latinsk oversættelse udgiven i Tom. III af O'Connors: Rerum Hibernicarum scriptores.

[2] Dette er O'Connors latinske text. Beliggenheden af de to førstnævnte steder har forf. ikke kunnet finde. I den irske text hedde de

Alichia var en borg eller et kastel i Ulster lidt nord for det nuværende Londonderry, som var sædet for nogle småkonger, der, som det synes, undertiden bare navnet Murchertach (således en M., Njalls søn, ved år 875).

Nu angiver Laxdølasagaen rigtignok Dublin som Myrkjartans kongesæde. Men dels findes der her ingen konge ved denne tid, hvis navn kunde passe, dels — og dette er det afgjørende — kommer sagaen her i modsigelse med sig selv. Dens beretning om Olaf Pás ankomst til Irland går nemlig ud på følgende: O. sejler ud fra Norge, omtumles meget på det åbne hav, sér endelig land. Dette land er netop Irland. Kongen, som just er på gjæsteri der i nærheden, hentes; han anerkjender O. og indbyder ham til sit hof; de skaffe sig heste og ride til Dublin. — Den egn af Irland, hvor den må være landet, der er sejlet fra Norge uden at have sét andet land, kan kun være Irlands allernordligste kyst. Men déromkring kan en datidens konge af Dublin ikke være på gjæsteri. Heller ikke kunde kongen med sine gjæster ride derfra til Dublin, da hele det mellemliggende land stod under andre høvdinger, ja selv om han kunde for den årsags skyld, så var sejlads langt naturligere, især da O. havde sit skib liggende ved stranden. — Dublin er altsaa ved en fejltagelse kommen ind i fortællingen; kongens bolig ligger umiddelbart i nærheden af det sted, hvor O. er landet.

Og dette sted er efter sagaens egne rette forståelse Irlands nordlige kyst, altså netop, hvor Alichia lå. Sa-

---

Lughmaid og Dromainescolainn. Suhm, der har fået denne Murcertach, Donalds søn, med i sin Historie af Danmark, III, p. 102, kalder dem: klostrene Loigmag og Druin inescluinn. Om Alichia (= Aileach) gives oplysninger i D'Altons History of Ireland, 2det bind, s. 134.

gaens Myrkjartan er da: Murchertach Donalds søn, konge af Alichia. Her har Olaf Pá boet. Stedet var ikke uden kultur: her lå jo det ansélige abbedi Columkil, stiftet af den hellige Columba c. 546, dér, hvor senere staden Londonderry rejste sig.

AF NICOLAI WERGELANDS UTRYKTE CHRISTIANS-SANDS BESKRIVELSE.

NOGLE BRUDSTYKKER

UDGIVNE AF

DR. LUDVIG DAAE.

Udgiverens Forord.

Nicolai Wergeland, født 1780,[1] var 1799 bleven Student fra Bergens Skole og havde paa en særdeles hædrende Maade tilendebragt sit academiske Cursus i Kjøbenhavn, idet han var bleven theologisk Candidat med Udmærkelse, havde været Alumnus ved det pædagogiske Seminarium og vundet Universitetets theologiske Prismedaille.[2] I 1805 havde han ogsaa debuteret i Literaturen ved en humoristisk Fortælling, „Haldor Smeks smaa Tildragelser i Livet“.

Det var ved denne Tid, at de lærde Skoler reformeredes under Hertugen af Augustenborgs og Professor Moldenhawers Auspicier. Reformen, der allerede 1799 forsøgsvis var indført ved de tre fornemste

---

[1] Ifølge A. Fayes Bidrag til Øiestads Presters og Prestegjelds Historie, Arendal 1861, S. 69, er han født i Hosanger, hvorimod Norsk Forfatter-Lexikon har Evindvig. I H. Lassens Henrik Wergeland og hans Samtid vil man finde nogle Oplysninger om hans Familie. Wergeland var døbt Niels, men oppyntede dette Døbenavn til Nicolai, ligesom hans Modstander paa Eidsvold, Professor Sverdrup, havde forskjønnet sit Navn fra Jørgen til Georg. I en nu mig tilhørende Bog har han skrevet sit Navn: Niels Wergeland Lassesen.

[2] Denne Guldmedaille skjænkede han 1807 som et Bidrag til en ny Flaades Anskaffelse.

Skoler i de dengang forenede Riger, Kjøbenhavn, Christiania og Odense, udstraktes i 1806 ogsaa til de øvrige, idet det hidtil brugelige Classelærersystem med Hørere afskaffedes og Overlærere og Adjuncter som Faglærere kom i Stedet. Ved Christianssands Skole ansattes derfor i det nævnte Aar fire Adjuncter, og mellem disse var Wergeland den ene. Han forblev i denne Stilling indtil 1811, da han (11te Novbr.) udnævntes til residerende Capellan i Øiestad, hvilket Embede han dog ikke tiltraadte, idet han allerede 3die Januar 1812 blev udnævnt til residerende Capellan ved Christianssands Domkirke. Den 17de April s. A. ordineredes han af Biskop Sørenssen til dette Embede og holdt den følgende Søndag sin Tiltrædelsesprædiken, ved hvilken Leilighed Latinskolens Disciple ydede ham sit Offer paa Alteret. I 1814 var han som bekjendt Eidsvoldsmand, 1815 fik han Titel af Hofprædikant og udnævntes endelig den 9de Novbr. 1816 til Sogneprest til Eidsvold, hvor han døde 25de Marts 1848.

Under sit tiaarige Ophold i Christianssand udfoldede Wergeland en literær Virksomhed, der baade med Hensyn til Omfang og Betydning maa kaldes et Særsyn i Norge paa den Tid. Hans „Mnemosyne“ vandt den af Selskabet for Norges Vel udsatte Præmie, tryktes i hint Selskabs historisk-philosophiske Samlinger (D. 1, B. 1—2, Chra. 1811) og skaffede sin Forfatter megen Ære og Paaskjønnelse i Norge,[1] men tillige fra dansk Side A. S. Ørsteds uvillige Kritik,[2] der neppe blev uden Indflydelse paa Wergelands senere politiske Færd. Desuden udkom fra hans Haand flere Smaaarbeider, saasom en Fortsættelse af Haldor Smek, Digte i Anledning af Slaget ved Lyngør o. s. v., flere Bidrag til Fallesens Magazin for Religionslærere og dets Fortsættelse, Fallesens theologiske Maanedsskrift, til det pædagogiske Tidsskrift Egeria o. s. v. Som Theolog var han, som allerede noksom bekjendt, afgjort Rationalist, hvilket desuden yderligere vil fremgaa af det Skrift, der her udgives,

[1] Foruden 800 Rdl. af Selskabet f. N. V. modtog han fra patriotiske Borgere i Drammen, hvilken Stad i hin Tid overhoved lagde en høist rosværdig Almenaand for Dagen, 1200 Rdl. som Gave til sine to Sønner, Henrik Arnoldus og Harald Titus Alexis. Se herom hans eget Brev, aftrykt i M. Birkelands Bidrag til Norges nyere Historie, Chra. 1858, S. 49.

[2] Lærde Efterretninger for 1811, No. 38—43. Cfr. A. S. Ørsted, Af mit Livs og min Tids Historie, I. Kbhvn. 1851, S. 265.

og han bevarede disse Anskuelser til det sidste.[1] Som Skolemand udarbeidede han en Fremstilling af Religionslæren, som han dicterede sine Disciple. Han havde i 1811, efter hvad han selv oplyser, et Tilbud om at blive Professor i Theologi ved det norske Universitet,[2] men hans Forhaabninger i denne Henseende bleve ikke opfyldte, da det kom til Stykket, og muligens har den Ørstedske Kritik skadet ham hos Regjeringen.

Foruden hvad vi her have anført, forfattede imidlertid Wergeland under sit flittige Ungdomsliv i Christianssand ogsaa andre Arbeider, der ikke bleve trykte. Han skal have skrevet Satirer over visse locale Forhold,[3] men hans Interesse for disse har dog fornemmelig efterladt sig et Vidnesbyrd i det betydelige topographiske Arbeide, som han ved Siden af sine Embedsforretninger og andre Sysler fandt Tid til om ikke at fuldende, saa dog at bringe Fuldendelsen nær. Med overordentlig Flid og med skjønsom Benyttelse af Andres Forarbeider og overhovedet af de trykte og utrykte Hjelpemidler, der vare ham tilgjængelige i en Stad uden noget ordentligt Bibliothek, foretog han sig nemlig at udarbeide en historisk Beskrivelse af Christianssands By, hvormed han efter indre Mærker at dømme især maa have beskjæftiget sig i Aarene 1810—1813. Rimeligvis har hans ivrige Deltagelse i det offentlige Liv i 1814, hans derpaa følgende politiske Forfatterskab og endelig hans Forflyttelse fra Stedet, maaske ogsaa Vanskeligheden af at finde en Forlægger, bevirket, at dette Arbeide aldrig blev udgivet. Paa Eidsvold

---

[1] Endnu i Forordene til sine „Tanker og Bekjendelser", der udkom i hans Dødsaar, beklager han, at han ingen Forlægger havde kunnet finde til en Samling af Prædikener, og antyder Muligheden af, at Grunden kunde være „mine bekjendte rationalistiske Anskuelser, min Agtelse for Fornuften og min bekjendte Anvendelse af denne Guddomsgave i Religionssager." Som Provst visiterede han i sin Tid i Grue hos den bekjendte Iver Hesselberg, der tilhørte en helt modsat Aandsretning. Hesselbergs Prædiken tiltalte ham ikke, og midt under denne reiste han sig fra sit Sæde og vendte sig mod Prædikanten med de Ord: „Ne quid nimis!" Senere paafulgte en heftig latinsk Ordvexel i Sacristiet.

[2] M. Birkelands Bidrag o. s. v. l. c.

[3] Et saadant Poem, der begyndte: „I Madam Schjøtts bekjendte Hal", og som skal have været særdeles morsomt, har jeg i yngre Aar hørt citere, men aldrig kunnet overkomme.

synes han ganske at have opgivet Tanken om at udgive dette Verk, thi de senere Tilføielser, der af og til ere gjorte i Haandskriftet, synes at hidrøre fra en anden Haand. Muligens vilde han atter have optaget Arbeidet, ifald han havde faaet sit Ønske opfyldt at blive Biskop i Christianssand, hvilket Embede han i 1840 forgjeves søgte. Efter hans Død skjænkedes hans Haandskrift, der udgjør et temmelig stort Foliobind, til Universitetsbibliotheket, hvor det imidlertid hidtil har henligget i det væsentlige ubenyttet.

Wergelands Christianssands Beskrivelse bærer i flere Maader Vidnesbyrd om sin Forfatters Talent og flersidige Dygtighed og staar fra Stilens og Foredragets Side høit over de allerfleste lignende Arbeider i vor Literatur. Var den udkommen i Forfatterens egen Tid, vilde den i betydelig Grad have bidraget til at forøge hans literære Anseelse. Om nu at udgive den helt kunde der imidlertid ei let blive Tale, allerhelst da den dog ikke foreligger helt færdigt og renskrevet, men paa sine Steder kun i Udkast og dertil ikke er fri for Lacuner.[1] For en stor Del vil altsaa Verket nu kun have Nytte som et værdifuldt Forarbeide for den, der muligens kunde ville skrive en Christianssands Beskrivelse efter Nutidens Krav til et saadant Skrift.

Da det imidlertid tør vare længe, inden en Mand opstaar, der med Kjærlighed til Emnet forener de ikke faa Betingelser, der udfordres for tilfredsstillende at behandle det, har jeg troet at gjøre vor Histories Venner en Tjeneste ved at meddele de interessantere Brudstykker af Wergelands Haandskrift. Jeg har under Udvalget af disse først og fremst medtaget, hvad der kaster Lys over Tilstande og Begivenheder i de Aar, hvori Forfatteren selv levede i Christianssand og var Øienvidne til Stadens mærkelige, men kortvarige Opsving i Krigsperioden, da dens Folkemængde fordobledes og den overhovedet naaede en Velstand og Betydning, som den aldrig hverken før eller senere har kjendt. Af Hensyn til den sidste Ildebrand i Staden, der tilintetgjorde dens Domkirke, har jeg medtaget Beskrivelsen over denne, hvilken ellers maaske var bleven forbigaaet. Fortegnelsen over Skolens Dimittender meddeles, fordi den stigende personalhistoriske Samlerlyst vil gjøre den velkommen for mange Specialister.

---

[1] Paa et Sted er ogsaa (aabenbart med Forsæt) et Par Blade udskaarne.

Eiendommelig for Nicolai Wergeland var en stærk Tilbøielighed til at schematisere og rubricere, en Aandsretning, hvorpaa han bl. A. gav en Prøve, da han udarbeidede de 50 Paragrapher, der vare bestemte til at tjene som Grundlag for Sønnen Henriks Opdragelse.[1] Dette Træk, der ogsaa kommer tilsyne i hans Forslag til Universitetets Organisation, gjør sig ligeledes gjældende i nærværende Verks Inddeling. Den første Del kaldes: „Christiansands topographiske Beskrivelse. De Urbe“, den anden: „Christiansands borgerlige Beskrivelse. De Civitate“. Disse Hovedafdelinger falde hver igjen i en Mængde mindre, saasom: „Byens physisk-geographisk-mathematiske“, „physisk-nautisk-commerciale“, „physisk-climatiske“, „physisk-militaire“, „technisk-genetiske“, „technisk-mathematisk-politiske“, „didactisk-ecclesiastiske“, „didactisk-scholastiske“ Beskrivelse“ o. s. v. Dette har foranlediget, at Grupperingen af Stoffet tidt er bleven en anden, end man ellers havde kunnet vente. Udgiveren har troet at burde lade de valgte Brudstykker følge efter hverandre i den Orden, hvori de findes i Manuscriptet selv. Dette er f. Ex. Grunden til, at Kirkens Beskrivelse og de kirkelige Forhold ikke følge umiddelbart efter hverandre.

De faa Noter hidrøre, naar de ikke udtrykkelig betegnes som Wergelands egne, fra mig.

---

[1] I de lange Nætter, af Forf. til Amtmandens Døtre, Chra. 1862, S. 19. Dette Haandskrift existerer endnu i en privat Samlers Besiddelse.

I.

Om forhen gjorte Forsøg til Christiansands Beskrivelse eller om de dertil tjenlige Hjelpemidler og Kilder, af hvilke jeg selv tildels har øst, kan jeg meddele Følgende:

1. Da Biskop Spidberg var Stiftsprovst og Sogneprest i Christiansand,[1] tilskrev han Scythe, den Tid Collega scholae,[2] følgende Brev:

---

[1] Jens Christian Spidberg, Præstesøn fra Skibtved, født 1684 (samme Aar og Maaned som Holberg), var en af sin Tids lærdeste Nordmænd. Han var Sognepræst og Stiftsprovst i Christianssand 1721—1759 og Biskop sammesteds 1759—1762, da han døde. Ved Ildebranden 1734 mistede han sit store Bibliothek. Naar Wergeland lader ham skrive det her aftrykte Brev som Stiftsprovst, er det ikke nøiagtigt, thi han var i Februar s. A. bleven udnævnt til Biskop. Hans Levnetsløb hos A. Faye, Christianssands Bispe- og Stiftshistorie, S. 371—375.

[2] Nils Scythe, en Vintapperson fra Christianssand, var født 1727, Hører ved sin Fødebys Skole 1754—1763, senere ansat ved Colonialvæsenet i Slesvig og fra 1770—1783 Foged i Nedenes, hvor han 1811 døde i Grimstad. Han var en nidkjær Embedsmand og fremfor alt en ivrig Samler fornemmelig af Alt, der angik Christianssands Stifts personale og literære Historie. Adskillige Meddelelser af ham af saadant Indhold læses i de ældre Aargange af Christianssands Addr.-Contoirs Efterretninger, hvorhos forskjellige haandskrevne Optegnelser af ham findes paa vort Universitetsbibliothek. Han fortsatte den af Wergeland nedenfor nævnte Bispekrønike og arbeidede paa en Fortegnelse over Skribenter i Christianssands Stift i Lighed med Christopher Frimans 1766 udkomne „Bergenske Skribentere“.

Clarissime domine magister, amice in paucis chare!

Christiania, Bergen, Tønsberg og Frederikshald have deres Beskrivelser;[1] det skulde være Præjudice, om Christiansand ei skulde finde nogen, der antog sig dens Beskrivelses Umage. Jeg har derfor i mange Aar havt den *dessein* at udføre dens Historie, men ser nu, at Gud haver reserveret denne Ære til min kjære Vens berømmelige Flid, da min Alder og mange andre Occupationer ikke kan lane *(sic)* mig Tid mit Forsæt at udføre. Deres Projet til Historien og foresatte Orden er meget god og ser ikke derudi noget at forandre eller at udelade; jeg haver og om de fleste Omstændigheder indhentet nogen Kundskab: *sed ne actum agam et scripta rescriberem*, behager det Dem i første Udkast at udføre Historien og lade mig den se; er der da noget, som med Billighed bør forandres, formeres eller forbedres, skal det *fideliter* ske, kan hænde vi og udi Stiftskisten kan finde adskilligt til Historiens Oplysning og Forbedring, hvilket jeg og med Flid skal efterse. Antag da dette Arbeide jo før jo bedre, jeg skal stræbe saaledes at se det befordret, at det skal aabne Veien til Deres Lykke og Forfremmelse. Men tøv ikke forlænge, at min gode *dessein* ikke tilligemed mig skal bortdø. Jeg lever etc.

Christiansand 26. Nov. 1759.

J. C. Spidberg.

---

[1] Descriptio Civitatis Christianiensis ded er Christianæ Stads Beskrifuelse &c. af Christen Staphensen Bang, Chra. 1651. 4. Kort Historiske Beskrivelse over Friderichshald med Riim sammenskreven af Mag. Johanne Schrøder, Kbhvn. 1727. 4. Den Berømmelige Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse, af Ludvig Holberg, Kbhvn. 1737. 8. Beskrivelse over den ældste Kjøbstad i Norge, Tønsberg, af Jens Müller, Kbhvn. 1750 (siden er ved en Boghandler sat 1771 paa endel Exemplarer). 4.

Scythe erklærer, at uagtet denne Opmuntring havde Omstændighederne dog ikke tilladt ham at fuldføre sit Forsæt.

2. Den saakaldte Christiansands Chronica, hvoraf der gives adskillige Afskrifter, men hvis Original Forfatteren, Præsident Erdman Jensen,[1] der uddrog den af de nu opbrændte Raadstue- og Bything-Protocoller, (af hvilke der kun er en in folio i Behold, der af Scythe foræredes til Stifts-Archivet), 1729 forærede Scythes Fader, som laante det til Rector Grach, paa hvis Auction det blev solgt til Stiftsprovst Spidberg, efter hvis Død det blev leveret af Arvingerne Justitsraad Scythe tilbage, paa hvis Auction det blev kjøbt iblandt andre Papirer af Stiftamtmand Thygeson. Skriftet er ellers usselt, og Hexeprocesserne udgjør to Trediedele af samme.[2]

---

[1] Om denne Mand heder det paa et senere Sted i Wergelands Skrift: „Erdman Jensen, Raadmand og Oberformynder. En af de værdigste Præsidenter, Christiansand har havt. Han er Forf. til Christiansands Krønike, hvilken han uddrog af Raadstue-Archivet, som brændte siden. Efter hans Død, som skede 1742, oplæste den Tids Sognepræst, Spidberg, hans korte Biographi, hvis Original fandtes i Scythes Papirer, nu i Stiftamtmand Thygesons Besiddelse. Spidberg siger: „I Guds Hus savnede man ham sjelden, og i sit eget Hus anvendte han den Tid, han havde tilovers for Forretninger, til at læse, meditere og skrive.“ Disse Meditationer, tilføier Scythe, skal have bestaaet i nogle Bind in 8vo, som den ældste Søn, Hans Jacob Erdman, Sogneprest til Haaland, beholdt.“ Krøniken findes paa vort Univ.-Bibl.

[2] Denne Del af „Krøniken“ blev senere af Hans Engelhart (Stiftsprovst i Christianssand 1811—1822, siden Sogneprest til Ballerup i Sjælland) meddelt Nyerup, der har leveret Uddrag deraf i sin Afhandling: „Udsigt over Hexeprocesserne her i Norden“, der læses i Skandin. Literaturselskabs Skrifter, B. 19—20. De Christianssand vedkommende Stykker, hvoraf man ser, at den sidste Hex der blev brændt 1650, læses B. 19, S. 378—385. Ovennævnte Stiftsprovst Engelhart fortjener at erindres mellem Christianssandske Samlere, idet han gjorde Optegnelser til Stiftets Presbyterologi.

3. Hvo, som vil kjende ovenmeldte Krønike, læse Amtmand, Etatsraad Holms Beskrivelse over Christiansand i topographisk Journal for Norge, 10de Hefte, S. 90—103, hvor han ordlydende har udskrevet samme. Man se ogsaa Christiansands Ugeblade for Aar 1784.

4. Sorenskriver Bing i hans Norges Beskrivelse har, hvad Christiansand angaar, dels udskrevet Holm. Hvorfra han har det øvrige, ved jeg ikke.

5. En Samling af Byens Privilegier og Byen vedkommende Rescripter fra dens Stiftelse indtil 1737, et Manuscript in folio, har jeg ogsaa havt for mig. Samlingen er dog, hvad Rescripterne angaar, ingenlunde fuldstændig. — — — — —

6. Den Tyrholm-Scytheske Bispe-Krønike har jeg faaet laant fra Stiftskisten.[1]

7. Kalm i sin Resa till Norra America har noget lidet om Christiansand.[2]

8. Ligeledes v. Buch i sin Reise durch Norwegen und Lappland.[3]

9. En fuldstændig Tabel og Forklaring over Christiansands Stifts Kjøbstæder og Amters Gavebreve etc. i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede samt

10. En Beskrivelse over Christiansands Kjøbstæ-

---

[1] Om dette utrykte Arbeide, „Diptycha Episcoporum Stavangriensium & Christiansandensium", der paabegyndtes af Mag. Michael Tyrholm (død som Sogneprest til Vanse 1767) og fortsattes af N. Scythe, se L. Daae i Illustr. Nyhedsblad for 1859, No. 7.

[2] Pehr Kalm, Professor ved Universitetet i Åbo, reiste 1747 til Nordamerika, hvilken Reise han udførlig har beskrevet. Han kom paa Udreisen til at tilbringe nogen Tid i det sydøstlige Norge og har i „En Resa till Norra America", Tom. 1, Stockholm 1753. 8. S. 47—189 meddelt ikke uvigtige Oplysninger om vort Land. Hvad der angaar Christianssand læses S. 105—120.

[3] II, S. 365—371

ders og Amters Forfatning samme Tid skal Sorenskriver Tobiesen have besiddet, men hvor disse nu ere, vides ikke.

11. Studenten Schousted.

II.

I Christiansands Bebyggelser ligesom i alt andet den vedkommende gjør Ildebranden 1734 en mærkelig Epoke og danner to Perioder fra dens Stiftelse indtil Ildebranden og fra Ildebranden, efter hvilken den næsten blev anlagt paa ny, indtil nærværende Tid. I første Periode begyndte Staden paa Østersiden og dreiede sig lidt efter lidt med Solen om til Vester. Indbyggerne kom fra Elven, Lasten kom fra Elven; man troede det derfor bekvemmest og fordelagtigst at slaa sin Bopæl op paa Elvens Bred; af flere Omstændigheder kan man ogsaa se, at det ved Mundingen af samme den Tid heller ikke var saa grundt som nu. Elvegaden var altsaa den første Gade i Christiansand, Øster-Strandgade den anden. I Aaret 1643 stode i denne Halvdel af Byens Omkreds 31 Huse. Saavidt var da Staden kommen i to Aar. I Aaret 1648, da Stifteren døde, altsaa i Byens syvende Aar, var den ved Indflytning efter Krønikens Fortælling dels fra Districtet, dels fra Jylland og Vigen eller Agershus Stift[1] voxet til 50 Borgerhuse foruden smaa Bygninger til Haandverkere og Arbeidere. Stifteren havde ved Privilegiet af 30te April, Art. 17, givet sine Borgere i Christiansand, „saamange som der nøiagtige Borgerhuse byggede, fri Grund og Plads at bygge paa efter

[1] I „Krøniken“ staar der: „Fra Jylland og Vigsiden“, hvilket sidste paa den Tid kun betegnede Bahuslen.

Afridsningens Udviselse foruden nogen Grundeleie som udi Christianshavn og andre Steder“, og Forordn. af 30te Juli 1662 bød, at øde Pladse skulde af de Eiende bebygges, eller de skulde afhændes inden 6 Aar, Byen til lige Deling. Fyrreskoven faldt dog ikke førend 1685. Da blev Resten af den oprykket af Almuen, som brugte Rødderne til Brændsel.[1] Fra den Tid begyndte Byen at blive over Hals og Hoved bebygget dels for at standse den derved foraarsagede Sandflugt, dels i Kraft af de kongelige Formaninger og Trudsler, dels ved det, at Byen blev Stiftsstad og fik kongeligt Verft. I 1688 havde den 170 Huse og i 1722 641 Huse. En saa overordentlig Tilvæxt har aldrig siden havt Sted. Fra 1688 til 1788, i et helt Aarhundrede, var den endnu ikke engang kommen saavidt; thi i dette Tidsrum havde den kun vundet 430 Bygninger.

Men heri var den ulykkelige Ildebrand Skyld, som indtraf den 6te Mai 1734 og lagde 333 Huse i Aske foruden Raadhuset, Skolen og Kirken. Skaden vurderedes til 160,570 Rdl. paa Husene alene, som udgjorde over Halvdelen af Byen. At en Ildsvaade kunde rase saa skrækkeligt i en By som Christiansand, beviser, at enten maa Brandvæsenet have været i en elendig Forfatning, eller Staden maa have været ganske anderledes bygget, end den nu er, eller særdeles Omstændigheder maa have indtruffet. At Husene enten alle vare paa to Etager og for store for de smaa Brandredskaber, at de alle vare

---

[1] Hvor vel de gjorde dette, lader sig bedst slutte deraf, at man ingensteds i Byen i vore Dage ved Brøndgravning har fundet den mindste Levning af Rødder, saa at jeg endog har hørt Indvaanere af den Grund paastaa, at der aldrig nogen Fyrreskov kan have staaet paa Christiansands Grund. (Senere Tilføielse af Forfatteren).

af Træ og mange desuden tjærede istedetfor malede, og at der den Tid laa i de bedste Gader det ene Brændevinsbrænderi ovenpaa det andet, var vistnok betydelige Aarsager til, at Ilden tog saadan Overhaand. Ingen By i Norge har baade før og siden været lykkeligere i at undgaa Ildsvaade end Christiansand, men denne var saa betydelig, at den kunde ikke andet end frembringe en Epoke i Christiansands Historie. Fra 1722 havde Byen snarere aftaget end voxet, men Branden bragte den nu ganske paa Knæerne og satte den mange Aar tilbage. Dersom de ere nøiagtige, som sige, at to Trediedele af Byen brændte, saa kan der i den Tid ikke have været mere end 500 Huse. Men en Aftagelse af 141 i en 12 Aars Tid synes umulig. To Trediedele maa derfor her kun være et rundt frit Tal.

Nu blev en stor Del slette Vaaninger sammenflikkede, men Kong Christian VI, der ønskede at se Christiansand reise sig snart igjen af sin Aske i en forynget og forskjønnet Tilstand, skjænkede til Stadens Opbyggelse 24000 Rdl. og tillod en Collect i begge Rigerne til de offentlige Bygningers Gjenopreisning, og denne kongelige Gavmildhed blev manges Ulykke. Thi da Gaven blev given under den Betingelse, at jo større og sirligere Hus En byggede, des større Portion skulde han have af de 24000 Rdl., saa bedrog dette adskillige, som ei betænkte, at Udgifterne af deres egen Pung bleve tillige forholdsmæssig større, og forførte dem til store Hus-Anlæg, som de siden fortrød, og hvorved deres Omstændigheder bleve saa slette, at de maatte lade Husene staa halvbygte eller omsider bleve nødte til at sælge dem til andre for deres halve Værdi.

Efter sex Aars Forløb var de afbrændte Huse paa

30 nær der opførte igjen, men faa havde den Størrelse og Soliditet, som de ældre. Da Vesterhavnens Ypperlighed nu fuldkommen var erkjendt, saa blev den bedste Del af Byen ganske flyttet over til Vestersiden, og der opførtes de bedste Vaaninger. I Aaret 1748, da Kalm var i Christiansand, ansaa han Byen for at have en Størrelse som Upsala.

I Aaret	1752	havde den	601	Huse
—	1759	—:—	596	"
—	1781	—:—	592	"
—	1788	—:—	500	"
—	1796	—:—	656	"

Den havde altsaa nu først opnaaet lidt mere end sin Væxt i første Periode. I Aaret 1806 var Antallet omtrent det samme. Bing og Brun Juul angiver Husenes Antal mellem 1796 og 1803 kun til 615, men deri feile de begge.

Hvad over halvhundrede Aars Fred ikke kunde udrette til Stadens Forøgelse, det udrettede nogle Aars Ufred. Allerede 1808 var Antallet paa Husene 700. I 1807—1808 blev altsaa 44 byggede. I 1810 var Antallet voxet til 755, 1811 stode 31 nye Huse under Arbeide, saa Antallet for nærværende beløber sig til henved 800 nye bebyggede Grunde, thi heri er ikke medregnet, at gamle Huse ere nedrevne og nye af et bedre Slags i deres Sted opførte, samt adskillige af de ældre paa en Etage ophøiede til toetagede. Men at man ikke af denne overordentlige Forøgelse skal fatte en altfor høi Ide om Byens nærværende Forfatning, maa det tillige anmærkes, at den største Del af de ny opførte Boliger ere smaa, ja snart ikke andet end Hytter i Østerbyen.

Christiansand har altsaa i nærværende faa Ufreds-

aar i Henseende til Bebyggelse hævet sig til en Punct, som den hverken i første eller sidste Periode af sin Tilværelse nogensinde har berørt. Men uagtet man i de sidste 4 Aar har revet ned og bygget op, udbedret og forøget med saadan Iver, Munterhed og Anstrængelse, at Tilskueren snart skulde tro sig som en from Æneas Vidne til et Carthagos Opreisning, saa vil det dog ikke fylde noget i disse lange Tomter, og Christiansand er langt fra endnu ikke blevet til, hvad det kunde være, og hvad det tør haabe, det engang i Tiden vil blive. Byens Kvarterer kunne rumme ialt 1014 ordentlige Gaarde paa 60 Fods Længde. Vare nu disse alle paa 3 Etager og dobbelte, og rummede hver 3 til 4 Familier, hver paa 10 Personer, saa kunde Byen modtage 30 til 40000 Indbyggere. Men der er kun lange Udsigter til, at Christiansand skal naa sit Høieste. Byggesygen begynder allerede at svækkes betydelig, og det kan ikke andet være, da baade Arbeiderne og Materialierne blive kostbarere Aar for Aar, og ligesom man af de gamle Konger fik Tomt at bygge paa for Intet, af Magistraten siden for en Bagatel, og kort før Krigen af Private for 4 Sk. Kvadratfoden, saa koster nu derimod en Kvadratfod Jord 2 til 3 Rigsort og mere. Forholdsmæssig hertil ere Husene uagtet det stærke Byggeri stegne i Pris, saa et maadeligt Vaaningshus, fordum betalt med 600 Rdl., er nu 6000 værd. Aarsagen til denne pludselige Byggelyst og til Huseprisenes saa anselige Forhøielse er, som man lettelig begriber, den pludselige Tilstrømmen af Fremmede, af Militære, af kongelige Betjente og andre, som alle vilde have Rum, og som man vanskeligen kunde rumme, samt Velstandens Forøgelse i Almindelighed.

III.

Efter at Stadens Indvaanere i de fire første Aar havde søgt Oddernes Kirke, fik de deres egen Kirke i Aaret 1645, bygget af Træ og kaldet Trefoldigheds Kirke. Den havde Klokketaarn med to Klokker. Henved Aaret 1685 begyndte man at bygge nærværende Kirke, der samme Aar bestemtes til Stifts-Kathedral-Kirke, hvorfor ved aabent Brev af 12te Sept. 1685 bestemtes, at den skulde nyde det Cathedraticum, som Stavangers Kirke havde nydt. Man byggede paa Kirken indtil Aarene 1696 og 1697, og da der til dens Fuldendelse manglede Penge, forundte Kongen samme ved Rescript af 20de Febr. 1697 hvad Bøder der ved Over- og Underretterne i Stiftet maatte falde til Kongen. 1696 var den af Biskop Munch bleven indviet og kaldet Vor Frelsers Kirke. Da den i Aaret 1734 afbrændte,[1] tillod Kongen en Collect over begge Rigerne samt skjænkede en Capital til dens og de andre offentlige Bygningers Istandsættelse, og kom den derfor fornemmelig ved det kongelige Huses Gavmildhed igjen i Stand 1740. Den 25de Mai 1738 havde Biskop Kærup indviet den til Gudstjenesten.

Vor Frelsers Kirke, Stadens eneste, er en Korsbygning af tyk Stenmur. Den ligger paa Torvet. Smuk kan den ingenlunde kaldes, thi den har hverken de nyere Tiders Smagfuldhed og Elegance eller de ældre Tiders Majestæt og Høitidelighed. Naturligt, da den er bygget i en Slags Mellemalder. Dog er den noget tæk-

---

[1] Nogle sige, at der efter Ildebranden blev bygget en Interimskirke. (Senere tilf. af Forf.). Udgiveren har ogsaa i sin Tid hørt dette fortælle, med Tilføielse af, at Navnet paa dette midlertidige Gudshus i Almuens Mund var forvandsket til „Enrums-Kirke“.

keligere indvendig end udvendig. Man siger, at den fra Begyndelsen kun havde en Længde, men at Fløiene bleve tilbyggede, da Tilhørernes Mængde tiltog. Den indvendige Indretning er, som Korskirkers i Almindelighed pleier at være. Omendskjønt Vinduerne ere smaarudede og gamle og alting er overstrøgen med en smudsig blaaagtig Farve, er den dog temmelig lys. Paa Billeder og Forgyldning mangler her ikke. Saaledes er Altertavlen, der hæver sig op til det med blaae Skyer malede træhvælvede Skib, fuld af saadanne Prydelser. Her er en Afbildning af Nadveren i haut-relief, høiere oppe Himmelfarten og paa Siderne de fire Evangelister foruden adskillige smaabitte Engle og Englehoveder, altsammen forgyldt og forsølvet, men ikke forarbeidet med Smag og Forholdsmæssighed. Nedenunder staar først Indstiftelsens Ord og dernæst følgende:

Til et evigt Minde paa Hendes Majestæts vor allernaadigste Dronnings, Dronning Sophiae Magdalenae høist berømmelige Gavmildhed og priisværdigste Omhu for Guds Tempels Prydelse, hvortil høistbemeldte Hendes Majestæt allernaadigst har behaget at skiænke 1000 Rixdaler, er denne Altertavle for 450 Rixdaler bleven forfærdiget, og af de øvrige 550 Rixd. til Seierverkets Opbyggelse i denne Kirkes Taarn anvendte. Indviet af Mag. Jacob Kærup, Biscop i Christiansands Stift, paa Pintsedag 1740.

Skillerummet mellem Choret og den øvrige Del af Kirken har 28 støbte Messingpillarer, hvoraf hver har kostet 10 Rdl., forærede af næsten ligesaamange Personer i og udenfor Byen, den Tid Kirken opreistes igjen af sin Aske. Givernes Navne og Aarstallet staar paa

hver især. Ovenpaa Skillerummet er anbragt de fire Evangelister i Legemsstørrelse tilligemed deres Sindbilleder. Arbeidet er ganske godt. I Midten staar F.5. En stor staaende forgyldt Figur, der skal forestille en Engel, men som er saare grim, holder Døbefadet. En elendig Moses bærer Prædikestolen. Denne Idee er meget almindelig i vore Kirker, og vilde jeg heller, det skulde betyde, at Prædiken bør grundes paa Loven, end at Evangelium er hævet over Loven. Orgelet er godt og ganske vakkert. Midt paa dets Galleri staar Søren Andersen Brinch og Ambrosia Sophia Brinch, et Ægtepar, der har gjort sig fortjent af Orgelet ligesaavel som i andre Henseender været Kirkens Velgjørere, og paa Siderne ere 10 bibelske Historier afmalede. Kirkegulvet er belagt med Fliser. Taarnet er simpelt. I Blyet, som det er tækket med, staar Anno 1736. I Spiret tjener Stadens Vaaben til Veirhane. Den eneste murede Begravelse, her er, er Bergraad Numsens i Kirkekjelderen.

Jeg leder her forgjeves efter interessante Inscriptioner, men Læseren maa tage tiltakke med dem, som de falde. Over Hovedindgangen er ingen; der skulde engang være indsat en af Biskop Kærup, men Rummet til Marmorpladen staar endnu ledigt i Muren. I den nordre Gavl staar: „Brændt 1734, 6te Mai, repareret1736“ og over Døren i Sten udhugget „C. 5. P. E. I.“ (samme Konges Symbol). I søndre Gavl staar: „Anno 1688“ og over Døren: „Anno 1709. F. 4. Soli Deo Gloria“. I østre Gavl læser man: 1696. Saa tørt dette er i sig selv, saa kan man dog uddrage en Lærdom deraf, nemlig denne, at Krydsene ikke ere satte til bagefter, men byggede paa samme Tid som den øvrige Del af Kirken.

— — — — —

Kirkegaarden er omgivet af et lavt Stengjerde paa de tre Sider, men paa den fjerde tjene Vaaningshuse og Udhuse til Hegn. Sanden ligger her løs, thi der gives ingen Træer uden det berømte Fyrretræ og et Par store Lindetræer, der idetmindste ere jevngamle med Kirken. Over Kirkegaarden er fuld Passage for gaaende.

IV.

— — — Aar 1801 tænkte man paa at sløife Flekkerø Fæstning, hvilket 1804 virkelig blev udført. Men, da Krigen med England 1807 udbrød, fik man Aarsag til at fortryde det, thi da Fæstningen nu var forladt og uvæbnet, og det danske Orlogsskib Prinds Christian laa inde i Christiansands Havn, saa lagde Fienden sig ind i Flekkerø Havn med Linieskibe og mindre Fartøier og ængstede ikke alene Byen, men holdt Farten saaledes i Ave, at ikke en Baad kunde reise fra Østersiden til Vestersiden uden om Odderøen eller sikkert passere Galgebergtangen. Den 11te Septbr. 1807 indløb nemlig det engelske Linieskib „Spencer“ paa 80 Kanoner under Capitaine Stopfords Commando samt en Fregat og en Kutterbrig til Flekkerø. De bemægtigede sig strax det ubesatte, men ei demolerede Kastel og landede med nogle Tropper paa Fastlandskysten ligeoverfor Kastellet, men ved Synet af en Piquet-Vagt fra Christiansand trak de sig igjen tilbage. Den 12te om Aftenen landede igjen 200 Mand, bedækket af Orlogsskibets Kanoner, som fyrede efter vor Piquet-Vagt, dog uden Virkning, hvorpaa de atter trak sig tilbage. Ved denne Leilighed lyste en af det gamle Norges Bauner for første Gang efter næsten et halvt Sekel i Nærheden af Flekkerø. Den 14de

kom et Brev fra Stopford til Stiftamtmanden, hvori han forsikrede, at han ei vilde fornærme nogen By eller Bopæl paa Kysten, og at de flygtende Kystboere kunde frit vende tilbage. De Engelskes virkelige Daad var imidlertid aldeles stridende mod Indholden af denne Skrivelse, thi at de udøvede Voldsomheder, ja endog nedrige Grusomheder, vil man se af Bladet Bellona, som paa samme Tid udkom i Christiansand. Den 15de nærmede de sig med Barkasser et af vore Flaadebatterier, paa dets Overførelse fra Byens østre Havn omkring Odderøen til Byens vestre Havn, men en af disse Barkasser blev ved Batteriets første Skud gjennemboret, og Fienden turde intet videre foretage, thi Vinden tillod ei de fiendtlige Skibe selv at røre sig. Siden forsøgte ligeledes endel bevæbnede Barkasser at hindre nogle smaa Kjøbmandsskibe at løbe ind i Østerhavnen; Christiansholms og Østersidens Batterier holdt dem dog i saadan Afstand, at Fartøierne bleve reddede.

Den 18de Sept. om Aftenen saaes Flekkerø Kastel i Brand, og under Branden hørtes adskillige Explosioner. Officers-Værelserne og Træverket blev et Offer for Luerne, men de nordlige Krudkjeldere havde de lagte Miner været for svage til at sprænge; de fandtes i Behold. Blandt Ruinerne fandtes 3 knuste Englændere. Ved Udseilingen skal Stopford have sendt en Baad med to Lanterner tilbage til Kastellet for desto sikrere at se sin Plan fuldbyrdet, af hvis Mandskab disse tre uden Tvivl maa have vovet sig for langt frem i det Øieblik, en af Explosionerne foregik. Efter denne Daad forlod Fienden Flekkerø.

In
Flekkeroae areis
Incendium et ruinas.

Flekkeroas vidimus, combustis turribus, arces
Fluctibus in mediis coeli ceu fulmine tactas.
Ira deum tantas potuit properare ruinas?
An scelus est hominum? Gens effera, dira, Britanni!
Hoc opus est vestrum. Manet aeternumque manebit
In pelago hoc vestri monumentum insigne furoris.

(Af Pierre Framery, fransk Generalconsul i Norge, residerende i Christiansand).

Den engelske Flotille vedblev imidlertid at krydse udenfor Flekkerø. Dens Plan var at borttage det danske Orlogsskib Prinds Christian Frederik paa 74 Kanoner, som laa i Christiansands Havn. Flere engelske Skibe vare dertil bestemte, og de engelske Blade anførte Flekkerø Havns Besiddelse som et foreløbigt Skridt til Planens sikre Udførelse. Den 27de Sept., en Søndag (Englænderne bruge gjerne Søndagen til Angreb), kom en Parlamentair til Commandanten med følgende Skrivelse:

Ombord paa Hans britanniske Majestæts Skib Spencer
den 27de Sept. 1807.

Sir! Kjøbenhavn og den danske Flaade ere i den britiske Magts Besiddelse. Den danske Flaade vil snart være færdig at gaa tilsøs, og en Del af de britiske Tropper er allerede indskibet. Jeg venter hvert Øieblik en Division af dem udenfor Christiansand. Førend disse kommer, ønsker jeg Deres Excellence vil høre Menneskelighedens Stemme og redde Christiansands By fra en Storm og den visse Ødelæggelses Rædsler. Min Admiral har beordret mig at forlange det i Christiansand liggende 70 Kanoners Skib. Gjøre Batterierne nogen Modstand og fyre paa Skibene ved deres Indløb i Havnen, maa Byen finde sig i dens Skjebne, og al privat Eiendom vil blive confiskeret, men afholde

de sig fra en forgjeves Modstand mod to britiske 74 Kanoners Skibe, skal Byen og al privat Eiendom vorde urørt og respecteret. Disse ere Vilkaarene ved Kjøbenhavn og den danske Flaades Overgivelse. De Danskes Ære er altfor vel bekjendt og grundet, til at nye Beviser udfordres paa Christiansands og dens Indbyggeres Bekostning, samt dens Tilintetgjørelse som Havn, der sikkerlig vil blive dens Skjebne, saafremt Fiendtlighederne begynde. Jeg har den Ære &c.

Robert Stopford,
Capitain og Commandeur.

Svaret lød saaledes:

Min Herre! Hs. Kgl. Danske Majestæts her i Havnen liggende Orlogsskib staar ikke under min Commando som General og Commandant i Christiansand. Jeg er saaledes ikke i Stand til at kunne besvare D. Hvbh.s meget ærede, saavidt bemeldte Orlogsskibs Udleverelse angaar. Hvad derimod anbelanger Tilladelse til britiske Skibes og Troppers Indløb her i Havnen, da kan samme aldeles ikke bevilges, og skulde der desuagtet gjøres Forsøg derpaa, da skal jeg vide at forhindre og tilintetgjøre samme ved de Midler, som min Konge i saa Henseende allernaadigst har betroet mig. Jeg har den Ære &c.

Tobiesen.

Eftermiddagen samme Dag lod de 3 førnævnte engelske Skibe sig se paa Byens østre Side, hvor de krydsede en Stund, Fæstningen næsten paa Kanonskud nær. Orlogsskibet Spencer gjorde Mine til at ville angribe, men efterat have skudt et Kanonskud mod Fæstningen, der dog paa nogle hundrede Alen nær ikke rak frem, ei heller blev besvaret, trak det sig med Fregat og Kutterbrig tilbage. Ved Udløbet forenede Linieskibet Texel sig med dem, som kom vesterfra gjennem Flekkerø Havn, under hvilken Tour tre af vore Kanoner-Baade, som laa ved Sydpynten af Odderø, attaqverede det, da det skjød ikke mindre end tre glatte Lag paa disse, dog uden Virkning. Med alt dette havde Fienden

formodentlig en foreløbig Rekognoscering til Hensigt. Den følgende Dags Aften afseilede Prinds Christian Frederik herfra til Frederiksværn, hvor det forenede sig med Orlogsskibet Louise Augusta. Imidlertid gjordes der store Anstrængelser for at bringe en Kanonflotille tilveie, og Fienden vovede siden ikke at indgaa i Flekkerø Havn.

De gamle Verker eller Rudera af Flekkerø Kastel ere nu i Bund og Grund nedrevne og Klippespidsen saa meget som muligt bortsprængt, renset og planeret for paa denne Plan at anlægge et Batteri. Halvtredsindstyve Mand arbeide daglig derpaa. Og skal det føre 16 à 20 Kanoner. Ligeledes arbeides paa mindre Sidebatterier paa Fløierne af de større. Disse anlægges paa det faste Land i Linie med Frederiksholm og ere tildels færdige.

Christiansholms Fæstning ligger midt imellem Øster- og Vesterbyen, ligesom til Tegn paa, med hvilken Upartiskhed den vil yde begge sit Forsvar. Den er Byens egentlige eller Hovedfæstning, kaldes af Indbyggerne Retranchementet eller Trassementet og er beliggende midt i Østerhavnen, lávt og tæt ved Byen. Henimod 1672 begyndte man med denne Fæstnings Opførelse, og bestemmer Reskr. 28de Dec. 1672, at Ringepenge skal til Christiansholms Fæstningsbygnings Vedligeholdelse anvendes.

Til Commandantbolig blev bygget den paa Hjørnet af Retranchements- og Kongens Gade liggende Gaard, som nu beboes og eies af Assessor Gjertsen.

Odderøen kan med Rette kaldes en Fæstning, ei alene fordi der forhen har været Fæstningsverker paa den, men fordi den især i denne Krigstid ved flere og flere Batterier mere og mere befæstes. Paa Øens høie-

ste Spidser var anlagt en femvinklet Skandse med et hvælvet Taarn og en liden bombefri Kjælder, der kunde rumme 150 Centner Krudt. Dette Anlæg, som kaldtes Overbjerget, rammede Himmelens Lynild, og ser man endnu Ruinerne. Paa disse Ruiner staar nu Telegrafen, og ved Siden af det dertil hørende Hus. Denne Skandse var opført før 1704, da Frederik IV. var der. Den laa for høit til at kunne være af nogen synderlig Nytte uden til Observationer i Krigstider, hvortil Stedet under Navn af Udkik nu ogsaa bruges. Efter Holm var der og et andet Verk, bestaaende af nogle afbrudte Linier, opførte af løs Mur. Dets Bestemmelse at beskyde Byens vestre Havn kunde det formedelst sin Høide ikke opnaa. For nærværende Tid er her et Vagthus og nogle Batterier.

Underbjerget eller den egentlige Fæstning paa den nordre Ende af Øen, hvor Kvarantæne-Husene ere, indad til Byen.

IV.

Indbyggernes Herkomst. Flerheden af Indvaanerne ere Indfødte og Bønder fra Omegnen, der ligefra Byens Stiftelse af vedbleve Tid efter anden at sætte sig ned i Byen. De fornemste Borgere nedstamme fra disse. Jylland har fra Byens Stiftelse af indtil vore Tider bidraget noget til dens Befolkning med Skriverkarle, Skippere, Høkere og andre. Enkelte Fremmede, Englændere, Tydske, Svenske og Hollændere, have ogsaa Tid efter anden nedladt sig paa dette Sted. Embedsmændene ere næsten alle danske. Idetmindste ere saare faa fødte paa Stedet. Nogle Familier ere saare gamle paa Stedet, saasom den Mørckske, den Høyerske.

Fra 1734 til 1758 var der 505 flere døde end fødte, nemlig 3,303 fødte og 3,808 døde. — — Da imidlertid Folkemængden, uagtet et saa betydeligt Minus paa Mortalitets-Listen, i samme Tidsrum stedse, skjønt ei betydeligt, er tiltagen, saa sluttes deraf, hvormange Landsfolk og Fremmede der i den Tid have nedsat sig i denne By.

Af Fruentimmer, der pleie opnaa en høiere Alder end Mandspersoner, ere fødte flere og dog døde langt færre end af Mandkjønnet. Kvindekjønnets Antal i Byen maa derfor være betragteligen større end Mandkjønnets, hvoraf saa mange ende deres Dage paa Søen og udenlands. — — Ægteskabernes pludselige Stigen i de fire sidste Aar fra 39 til over 100 maa tilskrives den Mængde Søfolk og Landfolk, som i den Tid opholdt sig her, hvoraf mange giftede sig og bosatte sig i Byen. Alle, kun meget faa undtagne, vare af Almuestanden.

V.

Ved Reskript af 4de Decbr. 1789 blev Froprædiken i Christiansand ophævet fra 1ste Oktbr. til 1ste April og siden det hele Aar, undtagen de tre Høitiders første Dag, fordi ingen Mennesker indfandt sig til denne Gudstjeneste. Hver Fredag er Gudstjeneste for Communicanter. Skriftemaalet, som paa Søndagen har Sted, førend Tjenesten begynder, sker for Alteret for alle Communicanter paa en Gang, og absolveres med Haandspaalæggelse Knæfald for Knæfald. Tjenesten begynder Kl. 10 om Formiddagen og Kl. 2 om Eftm. Der begyndes med Ps. No. 375, derefter No. 3 (eller ved Høitider No. 1), derefter den af Prædikanten valgte Psalme, der-

efter Evangeliet for Alteret, derefter No. 235. Saa træder Prædikanten paa Prædikestolen og gaar ned igjen med No. 368, derefter Barnedaab, saa No. 398, derefter Taksigelse og Velsignelse for Alteret, hvorpaa Tjenesten endes med en af Prædikanten valgt Slutningspsalme, Alt efter den nyeste Psalmebog. Messen var ophørt fra Aar 1803, men indførtes igjen efter Menighedens Ønske 1811. Aftensang begynder med Ps. No. 377, Præsten gaar paa Prædikestolen med den af ham valgte Psalme, og Tjenesten sluttes med en ligeledes af ham valgt. Fredagstjenesten forrettes ligeledes med kun 3 Psalmer foruden de til Communionen henhørende. Introduction af Barselkvinder bruges endnu her, ligesom paa Landet, dog er det kun Almuens Koner, der betjene sig af denne vakre Kirkeskik. Ligeledes bruges Ofring i Kirken, baade til Høitiderne og naar Vielse i Kirken har Sted. — —

Præsterne ere her temmelig fri mod Ritualet. Hvad Nadveren angaar, da følges den anordnede Formular nøiagtig, undtagen naar Sacra tildeles, thi da siges: Det er din Jesu Legeme (Blod) istedetfor: Det er Jesu sande Legeme (Blod). Denne Forandring, hvilken jeg ikke ved, hvor længe den har været i Brug ved denne Kirke, er væsentlig. Mon den ikke er bleven lagt Mærke til af Folk fra andre Sogne, som her have communiceret, og mon den ikke har opvakt Skrupler hos nogle?

I Døbeformularen forkorter man mere, end man væsentlig forandrer. Til Exempel vil jeg anføre, hvorledes jeg selv ved mit Embedes Tiltrædelse døbte Børn. Jeg begyndte saaledes:

„Alfader! Ved Christendommens og Uskyldighedens Sindbillede, ved den hellige Daab indvie vi dette Barn til din kjære Eiendom! Indgyd i (Haandspaalæggelse)

dette spæde Bryst alle ædle Følelser, alle mandlige (kvindelige) Dyder! Lad Drengen (Pigen) blive stærk i Aanden, tiltage med Alderen i Visdom og Naade hos Gud og Mennesker. Han blive en oprigtig Gudsdyrker, trofast og Christen, Dydens og Sandhedens Ven!"

Eller og med følgende Bøn:

„Den Himmelens Søn, den Guds Enbaarne, som elskede den spæde Uskyld, tog smaa Børn i sin Favn og velsignede dem, han tage ogsaa dette Barn i sin Favn, beskytte og velsigne det, saa at det lever længe og lever alle sine Lives Dage Gud til Ære, Forældre til Lyst og Glæde, Fædrenelandet og Menneskeslægten til Held, og endelig til Løn for et skjønt Liv paa Jorden arver det evige."

Dernæst Korsets Betegnelse, Marci Evangelium og Fadervor med Haandspaalæggelse. Derpaa trædes til Funten. „Gud bevare din Indgang og din Udgang" &c. Barnets Navn. „Lovet være Gud og vor Herres Jesu Christi Fader, at han har givet dig Tilværelse og nu ved Daaben giver dig Haab om evig lyksalig Tilværelse. N. N., forsager du Synd? Ja. Og alle Laster? Ja. Tror du paa Gud Fader, almægtigste &c.? Ja. Tror du paa Jesum Christum, hans enbaarne Søn? Ja. Tror du paa den Helligaand? Ja. Vil du paa denne Tro være døbt? Ja. Jeg døber dig &c. Den almægtigste Gud, vor Herres Jesu Christi Fader, som nu ved den hellige Daab har indlemmet dig i sin christne Menighed, han styrke dig ved sin Naade til det evige Liv." Derpaa Tiltale til Fadderne.

Ved denne Kirke bruges ikke Litani paa Bededag. Ei heller er det brugeligt at oplæse de lange Bønner paa Nytaarsdag, Bededag, Confirmationsdag og andre

slige aarlige Festdage. Presterne bruge aldrig Messehagel eller Særk, ikke engang ved Communionen.

Hvad andre Religions-Partier angaar, da byder Priv. af 15de Jan. 1686 følgende, ei ved noget senere Kongebud hævede eller forandrede Bestemmelser: „Alle fremmede Nationer maa sig i Byen nedsætte og for dennem og deres Familier nyde fri Exercitium religionis, naar de først for Magistraten deres Troskabs-Ed haver aflagt og derved forbinder sig til at være Lands Lov og Ret i alle Tilfælde undergivne," (confirmeret af Christian VI. i Priv. af 31te Jan. 1738 Art. 7 med Tillæg, „at ikke Jøder derunder forstaaes, som ere forbudne i vort Rige Norge sig at opholde". Antallet af de i fremmede Religions-Partiers Skjød opdragne, som her have etableret sig, har imidlertid altid været altfor ubetydeligt, til at de i nogen Samling skulde udøve deres Gudsdyrkelse. De fleste af dem, oplærte i den reformerte og biskoppelige engelske Kirke, have ikke alene søgt Kirken, men endog Nadveren uden høitidelig Overgang til den lutherske. Aar 1788 gik en Katholik efter foregaaende Undervisning her i Christiansand over til vort lutherske Kirkesamfund efter aflagt Troeserkjendelse, og 1797 blev en Anabaptist eller Mennonist af den Sekt, der ikke døber uden Voxne og ei gjerne førend det 25de Aar, en Maler fra Friesland ved Navn Apell, gift med et luthersk Fruentimmer, efter Ønske døbt og efter nærmere Undervisning saaledes optagen i vort Religions-Samfund.

Ogsaa i denne lille By gives der nogle, endog Indfødte, som aldrig besøge Kirken, og Enkelte, som ei gaa til Guds Bord. Kirkesøgningen har været afvexlende. Sommetider har Aftensangen gaaet ind af Mangel paa

Tilhørere. Om Stolestaders og Pulpiturers Fæste i Christiansand se Reskr. 3die Aug. 1736.

Byen har en Del Haugianere, hvilke her i Almindelighed føre Navn af „de Hellige“, men disse Hellige ere, saavidt jeg ved, alle østenfra ankomne og her bosatte og ingen Indfødte i Byen. De udgjøre snart mere i moralsk end dogmatisk Henseende en Sekt, og hvad mig angaar, da har jeg megen Agtelse for de fleste af dem. Se Fallesens Maanedsskrift. Deres Enthousiasme taber sig mere og mere. Hemmelige religiøse Forsamlinger hører man ikke til, omendskjønt de dog ellers holde sig temmelig nøie tilsammen i deres verdslige Omgjængelse, Handel og Vandel. De bruge Kirken flittig og ere religiøse, skjønt ei i den sværmende Grad, som der fortaltes om dem, da de først bleve bekjendte. Mange andre af Byens Indvaanere have samme Agtelse for dem, som jeg, de ere ikke mere Gjenstand for Spot. Selv Navnet „De Hellige“ bruges mere om dem af Vane end for at spotte dem.

Saa rig og velhavende Byen er, saa fattige ere alle dens offentlige Stiftelser. Fattig kan Kirken især siges at være. Jeg vil først melde noget om dens Inventarium og deraf tage Anledning til at nævne dens Velgjørere, thi offentlig veldædige Indretningers Velgjøreres Navne fortjene at ihukommes af Efterslægten.

Det bedste Altarklæde af rødt Fløiel med Guldgalloner og den bedste Messehagel af samme Slags med Krucifix paa er foræret af Kommuneraad og Kjøbmand Anders Sørensen Brinch, hvis Navn er syet med Perlestikkerarbeide paa samme, og Konen Elisabeth Bolette Bircherod, Datter af Biskop Bircherod, som efter sin Mands Død skjænkede Kirken ogsaa den Ligvogn, han

var bleven bortført i. Denne Elisabeth Bolette Bircherod er ellers mærkværdig deraf, at hun var Skyld i, at den store Holberg blev Pebersvend, saalænge han levede, en Omstændighed, der har havt store Følger, thi da Holberg som Student conditionerede hos en vis Justitsraad i Christiansand, forelskede han sig saa heftig i Else Bircherod, at da han ei kunde faa hende, vilde han ingen have. Sagen var, at Else var forlovet, og Holbergs Rival var Ludvig Stoud, Borgermester i Christiansand og Elses første Mand. Hvo ved, om ei Holbergs Rivals Borgermesterskab har været Aarsag i hans bestandige Stikken paa Borgermesterne.[1]

Den biskoppelige Kaabe er af drap d'argent med Sølv-Kniplinger om. — — — — — — — — — — — — — — — Kirken har ingen anstændig Brudeskammel. Da de Fornemme ville sidde paa Pulpiturerne og disse ere alle bortfæstede, saa forhindrer dette adskillige af de Fornemmere fra at besøge Kirken, da de intet Sted have at gaa paa, som ansees for (eller af) dem anstændigt nok, thi de lukte Stole nede i Kirken ere for de lavere Stænder og Tjenestefolkene. Naar Gulvet nu blev fuldt af lange Bænke til Tjenestefolk og Almuen, saa kunde fornemme Folk hver faa sin lukte Stol paa Gulvet, hvor

[1] Om dette Sagn, der førstegang (efter nærværende Haandskrift) blev offentlig omtalt i N. Nicolaysens Norske Stiftelser, III, S. 868, har jeg i mine „Antegnelser til Ludvig Holbergs Biographi" (Norsk historisk Tidsskrift, II, S. 284 flg. og i det særskilte Aftryk S. 44 flg.) nærmere omtalt. At Holberg kan have været forelsket i en Datter af Biskop Bircherod, kan, som jeg der har paavist, betragtes som en ligefrem Umulighed, hvorimod der maaske, om der overhoved er Noget i det Hele, snarere kunde tænkes paa hans Næstsødskendebarn Sophia Stoud, hvem han selv uden at nævne hende omtaler som „haud vulgaris formae."

Officererne og have deres Stole. I Kirken sidde Mandspersoner i de lukte Stole paa høire og Fruentimmerne i de paa venstre Side, hvoriblandt Magistraten og Præsterne have deres Stole for deres Tjenestepiger. I Choret ere Stole for Kirkens Betjente og Skolens Rector og Lærere.

Prædikestolen har et forslidt, vistnok næsten 100 Aar gammelt Fløiels Betræk.

I en lang Række af Aar har Kirken ei været betænkt med nogen Gave af Byens Indvaanere.

I Byens østre Del var afmaalet en Plads for en Kirke til, naar Byen engang tiltog saaledes, at nok en Kirke skulde behøves. Denne Plads var bleven opdyrket til en Græsløkke. Præsident . . . . .[1] solgte den til en privat Mand, denne til en anden, og saaledes er denne Eiendom ganske tabt for Byen og Kirken, som nu saa høilig trænger til en Kirkegaard og maa kjøbe for en uhyre Sum. Aar 1809 tænkte Stiftet og Magistraten paa at efterkomme Forordn. af 22de Febr. 1805 om Kirkegaardes Forlæggelse udenfor Byen, men der kunde ikke erholdes noget bekvemt Jordstykke dertil. I Aaret 1812 var Byens Kirkegaard bleven saa fuldpakket af Lig, at det var fornødent at tilveiebringe et andet Begravelsessted og det overensstemmende med forbemeldte Forordning udenfor Byen. Byen kjøbte da et Jordstykke, beliggende ved Ledet, hørende til Gaarden Grim, Byens forrige Eiendom, for 24000 Rdl. til Begravelsessted, og Kjøbet blev approberet af vedkommende Collegium.

---

[1] Aabent Rum.

VI.

Skolens nærværende værdige Rector, Hr. Mag. Amberg, har skrevet et Program om Christiansands Bekvemhed til en lærd Skole (Engelstofts Universitets-Annaler 1810, 1ste Kvartal) eller de habitu Christiansandi ad scholam literariam, skreven 1808. Han omtaler først, hvad der kan eller pleier bemærkes derimod, dernæst hvad der er at sige til Forsvar derfor.

Byens Beliggenhed synes at gjøre den mindre bekvem til at have en lærd Skole, da den ligger paa en Udkant af Norge mod Sønden. Stiftet begrændses paa tvende Sider af Agershus og Bergens Stifter, der begge have deres egne og stærkt besøgte Skoler, saa at man derfra ingen Disciple kan vente. Kysten og Byen selv beboes mest af Søfolk, Fiskere, Tømmermænd, hvis Børn pleier holdes til ganske anden Undervisning, end den, som gives i en lærd Skole. Omegnen er for lidet befolket til, at derfra kan ventes nogen Tilgang for Skolen, saa meget mindre som Børnene gjerne blive ved Forældrenes Næringsvei, og disse finde det baade fordelagtigere og mindre bekosteligt at sende dem til en eller anden nærliggende Søstad eller Havn for der at lære Handel, Skibsbyggeri eller Søvæsen.

Dette sidste maa især ansees for en Hovedgrund, hvorfor der altid er bleven saa faa Disciple indsat i denne Skole, endog af de anseeligeres og selv de studertes Sønner. Af de 225 Disciple, Skolen fra 1745—1808 har havt, var kun 1 fra Stavanger (thi saasnart Stavanger mistede sin egen Skole, sendte den sine Sønner til Bergens Cathedralskole), 5 fra Mandal, 4 fra Risør, 4 fra Arendal, 3 fra Flekkefjord, 25 fra Landet. Alle de

øvrige, med Undtagelse af 6 fra Agershus, 1 fra Bergens Stift og 4 fra Danmark (mest fra Aalborg Stift), vare af Christiansand selv, som for nærværende Tid (1810) fremstiller den Mærkværdighed, at 3 Fædre i samme hver har 3 Sønner i Skolen, hvilke 9 udgjøre over en Fjerdedel af Skolens hele Discipelantal, 31. Hovedaarsager til Skolens liden Frekvents ere og, at Skolen var for slet doteret til at kunne udrede nogen Understøttelse for trængende, især udenbyes, Disciple, og at Skolens blot lærde Bestemmelse, hvilken endog stempledes med Navnet Latinskole, ikke syntes ret at passe til den her paa Stedet herskende Aand, der næsten udelukkende er rettet paa Kjøbmandskab og hvad dermed staar i Forbindelse. Hin Uleilighed vedvarer endnu, den anden er noget formindsket ved den Forandring, at Skolen siden dens Reform 1806 ogsaa kan bruges af Ikkestuderende. Kunde iøvrigt endog slet ingen Tilgang til Skolen ventes andenstedsfra, saa gives der dog i Byen selv saamange hæderlige Familier af alle Classer, at en lærd Skole endog alene for deres Skyld maa ansees ønskelig.

— — — — — — — — — — — —

Skolen synes at være ligesaa gammel som Kirken og altsaa fra Aaret 1645 eller ikke længe derefter, thi første residerende Capellan, Jens Andersen, valgt 1645, var, efter Scythe, tillige Skolens Rector. — — — — I Krøniken heder det, at 1666 blev anordnet, at Kl. 6 om Morgenen skulde ringes med den lille Klokke i Taarnet, da Børnene skulde gaa i Skolen, men til Bøns skulde der ringes med den store Klokke Kl. 8.

Fortegnelse over Skolens Rectorer efter Scythes Antegnelser: 1. Jens Andersen, tillige første resid. Ca-

pellan. 2. Mag. Jonas Undall, tillige Sognepræst. 3. Mag. Morten Andersen. 4. Mag. Jacob Rasch, 1670, beskikket af Magistraten, siden Borgermester. 5. Mag. Anders Scheen, tillige Sognepræst. 6. Mag. Tobias Jensen, 1701, beskikket af Biskop Stoud, dimitterede 9 Candidater. En velstuderet og god Jurist, men manglede dona docendi. 7. Mag. Peder Hiorth (Cervinus), 1725, beskikket af Biskop Nyrop, hans Svoger. Dimitterede 9 Candidater. 8. Mag. Peder Grach, 1733, beskikket af samme, hvis Amanuensis han var, dimitt. 49 Cand. 9. Mag. Nicolai Femmer, 1745, den første af Kongen beskikkede, Justitsraad. Dimitt. 123 Cand. En værdig, fortjent Mand, se hans Biographi i Chr.sands Addr.-Cont. Eft. 1796, No. 35. 10. Mag. Søren Monrad, 1779, Professor, dimitt. 38. 11. Mag. Salomon Gjør, 1789. Dimitt. 33. 12. Mag. Herman Amberg, 1806.[1]

Rector Femmer oprettede Aar 1778 det christiansandske Skolepræmie-Selskab, hvorpaa var kgl. Confirmation under 27 Januar 1779. Selskabets Medlemmer maatte i det mindste yde 1 Rdl. aarlig hver, og udgjorde det hele Sammenskud da i Femmers Tid aarlig 70 à 80 Rdl., hvoraf Flittigheds-Belønninger efter den aarlige Examen uddeltes til Hørere og Disciple. Men det varede kun et Par Aars Tid, thi, skriver Rector Monrad, da dette Selskab efterhaanden vægrede sig for at betale deres Indskud, saa blev han kjed af at gjøre flere Anmodninger, og saaledes faldt det bort af sig selv.

Da Skoleforordningen af 1775 udkom, bestod Skolens suppellex literaria af 2 Bøger, 4 ubrugelige Glo-

---

[1] Nogle Efterretninger om disse Rectorer findes i M. A. Boyes „Om Christiansands Kathedralskole" (Skolens Program for 1829).

ber og nogle Karter. I Kraft af samme Forordning indkjøbtes nogle enkelte Bøger for Skolens Regning; imidlertid ankom uformodentlig en Donation af Enkedronning Juliane Marie, hvilken lagde Grundvolden til Bibliotheket. Biskop Tidemand tog derpaa af samme Donation Anledning til ved et Circulære at tilskynde Stiftets Geistlighed til at træde i Dronningens Fodspor, hvortil Rector Femmer baade skriftlig og mundtlig overtalede. Denne Mand udgav da og 1783, altsaa efter sin Afsked fra Skolen, en Catalog over, hvad der kom ind baade i Bøger og Penge til Bøger, trykt i Kjøbenhavn. Med den kgl. Directions Tilladelse blev 1806 endel overflødige Bøger bortsolgte ved Auction, ialt 222 Bind. Derimod var der 1805 opsendt fra Directionen 196 udsøgte Verker, der udgjorde ialt 483 volumina. De ældre, som ikke bortsolgtes 1806, beløb sig til 625 Bind, saa at det hele Bibliothek nu bestaar af 1108 voll. — —

— — Følgende er en Fortegnelse over de Aar for Aar fra Christiansand dimitterede, dels efter Skolens Protocol, dels efter en Extract af Universitetets Matrikel, meddelt Scythe af Famulo Communitatis. Den største Del have været Skolens publike Disciple, en mindre Del som Privatister betalt Undervisningen (?), nogle faa have erholdt Testimonium af Rectorerne, endnu færre have intet videre havt med Skolen, end efter Forordning af 1739 betalt 10 Rdl. til samme.

1688. 1. Anders Hansen Malmøe, siden Sognepræst i Mandal.

1691. 2. Ped. Christoph. Bygland.

1702. 3. Andreas Resen, siden Krigsraad og Krigscommissær ved det Vesterlehnske Infanteri-Regiment. 4. Ludvig Stoud (Søn af Biskop S.). 5. Rasmus Stoud (Foreg.s Broder), siden Vicepræsident i Chr.sand. 6. Hans Nicolai Aastrup. 7. Ole Røyer. 8. Samuel Friis, siden Provst og Sognepræst til Kvinesdal [† 1742].

1706. 9. Nils Berg (Søn af Controlleur H. K. B.), siden By- og Raadstueskriver i Chr.sand. 10. Jørgen Simonsen, død som Student. 11. Nils Nilsen.

1726. 12. Jacob Preuss (Søn af Raadmand Andr. Mortensen i Chr.sand, hed Preuss efter sin Moder), blev Bogholder i Kbhvn., døde i Vestindien. 13. Svennik Høyer (Kjøbmandssøn), blev Kjøbmand og Commerceraad.

1729. 14. Gustav Vilh. Schlinge (S. af en Capitain), siden Studiosus veteranus og Gratist hos en Præst. 15. Peter Stjerne (Søn af en Vægter i Chr.sand, tog sit Tilnavn af Faderens Morgenstjerne), siden Sognepræst i Laurvig. 16. Lars Møller, siden Sognepræst i Agershuus Stift. 17. Samuel Storck, siden do. i Danmark.

1731. 18. Friderich Munch.

1733. 19. Peter Nyrop, privat (S. af Biskop N.), siden Provst og Sognepræst til Eger. 20. Rasmus Holbeck. 21. Thor Tange, Studiosus veteranus.

1734. 22. Hans Spink, Cand. theol., døde i Vestindien. 23. Anders Fordahl, Lærer ved Chr.sands Fattigskole. 24. Anders Christ Horsens, Klokker i Helsingør.

1735. 25. Hans Jacob Erdman (Faderen Præsident i Chr.sand), Sognepræst til Haaland. 26. Anders Berthelsen, Chordegn ved den danske Kirke i London.

1736. 27. Jens Krøger, druknede mellem Chr.sand og Tjos. 28. Bendt Haard, collega scholae i Chr.sand. Død [som bortrømt] i Amsterdam. 29. Christopher Brodersen, Sognepræst til Jelsø.

1737. 30. Bendix Nyrop, Over-Stadsmaaler i Bergen. 31. Søren Abildgaard (Faderen Tolder i Flekkefjord), Tegnemester ved det kgl. Geheimearchiv i Kbhvn. 32. Søren Bloch. 33. Mathias Nieman.

1738. 34. Paul Rechen (Faderen res. Cap. til Oddernæs). 35. Jens Fog (Faderen Coll. scholae), res. Cap. paa Hitterøen. 36. Frederik Wiborg, død som pers. Cap. i Chr.sand af Hypochondri. 37. Michael Hartmann.

1740. 38. Ole Abel, Degn til Tved. 39. Hans Paus, Sorenskriver i øvre Thelemarken. 40. Peder Sandmark, Degn. 41. Ole Christensen Wiborg, Klokker i Stavanger. 42. Ole Jensen Wiborg, Kjøbmand i Chr.sand. 43. Otto Munthe Tobiesen, Kammer-Advocat. 44.

Christen Tobiesen, Sognepræst til Hjerdal. 45. Sigvard Brodersen, Magister, døde i Vestindien.[1]

1741. 46. Peder Wiborg, Studiosus veteranus. 47. Johan Martin Struve (Faderen Apotheker i Chr.sand), res. Cap. i Chr.sand. 48. Jørgen Fordahl, Degn til Holt. 49. Ludvig Bøgh, Klokker.

1742. 50. Jørgen Achton, Student. 51. Nicolai Femmer, Justitsraad, Byfoged i Arendal.

1743. 52. Ole Vigedal, pers. Cap. til Kvinesdal. 53. Hans Dorph, Degn. 54. Henrik Fordahl, res. Cap. til Oddernæs. 55. Jens Wahl, Hører ved Chr.sands Skole. 56. Rasmus Lassen (Faderen Byfoged i Chr.sand), Kjøbmand.

1744. 57. Johannes Fog, Klokker. 58. Anders Homme, Degn. 59. Mathias Storck, Student. 60. Nils Lassen (Broder af No. 56), Provst og Sognepræst til Vestermoland, † 1809. 61. Antonius Kjerulf, Hører i Chr.sand, Magister.

1745. 62. Peter Tønder Nordal (Faderen Kammerraad og Tolder i Drammen), Justitsraad og Præsident i Throndhjem. 63. Johan Valentin Wetzel, Klokker i Chr.sand. 64. Johan Henrik Bøcker (Faderen Lic. Med.), res. Cap. til Vansø; han var født 1712 og havde i mange Aar været Klokker, Katechet, dansk Skolelærer og Bedemand i Risør, førend han blev dimitteret (privat). Han var en stor Calligraphist og Regnemester.

1746. 65. Nils Grøgaard, Sognepr. til Skibtved. 66. Axel Løfting, Copist i Hof- og Stadsretten. 67. Paul Jacob Løfting, Student. 68. Nils Scythe, Justitsraad og Foged. 69. Peder Kjelgaard, Sognepræst til Bygland. 70. Anders Østerbye (Faderen Capt. af Infant.), Kjøbmand. 71. Peter Sonderburg, privat (Faderen Justitsraad og Lagmand), Hovmester. 72. Ulrik Fridr. Sonderburg (Foreg.s Broder), privat, Byskriver i Hobro i Jylland. 73. Andreas Bjørn, privat (Faderen Oberstlieutenant), Sognepr. til Vestre Moland.

1747. 74. Jørgen Ørbek, Degn. 75. Tycho Schultz (Faderen Apotheker i Chr.sand).

1748. 76. Daniel Ramus, død som Student. 77. Torgjus Homme, ligesaa. 78. Carl Dahl, Degn. 79. Christen Dyrstad, Lærer ved Fattigskolen i Chr.sand. 80. Georg Conrad Fuchs, privat, Procurator i Chr.sand.

[1] No. 43—45 kun „meddelte Testimonium“.

1749. 81. Jørgen Mørck, privat, Fuldmægtig ved Stiftscontoret i Bergen. 82. Andreas Qvale, Sognepræst [til Nærøen, † 1796]. 83. Johan Dyrstad, døde Student. 84. Johan Foss, Degn. 85. Ansten Clingson (sic), døde Student. 86. Philip Quale, ligesaa. 87. Hans Abel, privat, Mønsterskriver i Chr.sand.

1750. 88. Anders Spidberg, privat, (Søn af Biskoppen), døde Student. 89. Nicolai Engelhardt, privat, Sognepræst til Oddernæs. 90. Christ. Fried. v. Koss, privat, Lieut. i Land-Etaten. 91. Mogens Tyrholm, privat, (Faderen Provst), Negotie-Betjent i Ostindien. 92. Peder Helleberg, døde Student. 93. Peder Hanning, Degn. 94. Nils Bonsach, privat, døde Student. 95. Herman Schjøtte, privat, ligesaa. 96. Jacob v. d. Lippe. 97. Ferdinand Aug. Charisius, Toldinspecteur i Arendal.

1751. 98. Christian Ludvig Lenth, Degn. 99. Christian Trælund, døde Student. 100. Friderich Gjertsen, Kjøbmand i Mandal. 101. Samuel Brodersen, privat, (Faderen Sognepr. til Halsaa). 102. Jacob Mølbach, privat, døde Student.

1752. 103. Bjørn Løvdal, døde Student. 104. Anders Haisen Korshavn, ligesaa. 105. Christian Brinch, Kjøbmand i Chr.sand. 106. Christen Wiborg, ligesaa. 107. Ole Gløersen Debes, privat.

1753. 108. Anders Kjærulf, Raadmand og Kjøbmand i Chr.sand. 109. Mathias Falkenberg, døde Student.

1754. 110. Jonas Lunde, Smaahandler i Chr.sand.

1755. 111. Gerhard Meidel, privat, døde Student. 112. Edvard Munch, privat, Toldinspecteur i Chr.sand.

1756. 113. Hans Qvale, Sognepr. til Soledal. 114. Tarald Schive, reiste til Holland og blev Sømand. 115. Iver Bredal, Kjøbmand i Bergen. 116. Augustinus Brinch, døde Student. 117. Frederik Wiborg, ligesaa. 118. Jørgen Grach (Rectors Søn), Sognepræst i Throndhjems Stift. 119. Elias Rosenvold, døde Student. 120. Peter Tobiesen (Faderen Lector theol.), priv., Cand. theol., Generalmajor, Regimentschef, Commandant i Chr.sand, C. af Danebr. 121. Nicolai Benjamin Aall, priv.

1758. 122. Anders Høyer (Faderen Commerceraad og Kjøbmand), Legationsraad og Amtmand i Hedemarken. 123. Ole Dumetius (Faderen Sognepr. til Vester-Moland), Staldskriver ved Frederiksborg. 124. Simon Jacob Engelhardt (Faderen Sognepr. til Oddernæs), Consumptions-Inspecteur i Drammen. 125. Carl Femmer, privat, (Faderen Justitsr.

og Præsident), Præsident i Chr.sand. 126. Johannes Grøgaard (Faderen Skrædder), Klokker og Hører i Bergen. 127. Salve Lihme, Sognepr. til Indvigen. 128. Lyder Berg (Faderen Garver), Klokker. 129. Frid. Ant. Horn (Faderen Apotheker), Klokker og Skolelærer. 130. Anders Rasmus Torritzen (Faderen Kjøbmand), Skibscapitain paa Vestindien. 131. John Gill (Faderen Bonde), Sognepræst til Høland. 132. Rasmus Møglestue, Sognepr. til Tind. 133. Lars Smith, priv., Studiosus veteranus.

1759. 134. Ole Erichsen, juridisk Manuducteur. 135. Søren Sørensen Schive (Faderen Sognepr. til Bjelland), Sognepr. til Bjelland. 136. Søren Danielsen Schive (Faderen Sognepr. til Søgne), døde som Cand. theol. 137. Jacob Bøcker, priv., Klokker i Risør.

1760. 138. Tellef Stub, Sognepr. i Skien.

1761. 139. Anders Lunde, Klokker i Stavanger. 140. Jacob Wigaard, døde Student. 141. Ole Meyer, Degn. 142. Aanon Løvdal, res. Capellan til Undal. 143. Nils Huus (Faderen Sognepr. til Omlid), pers. Capellan. 144. Johannes Lindal Saxe, privat, (Faderen Sognepr. til Augvaldsnes). 145. Jens Saxe, privat, (Broder af Foreg.), Provst og Sognepræst til Undal. 146. Henrich von Fyhren, privat.[1] 147. Axel Christian Smith, priv., Provst og Sognepræst til Øiestad.

1762. 148. Frid. Holmsted Paludan (Biskopens Søn), Sognepræst til Strøby i Sjelland.

1763. 149. Nils Biltzing (Faderen Murmester), døde Student. 150. Paul Møller (Søn af Jens Erichsen, Visiteur), pers. Capellan. 151. Jacob Meyer (Faderen Tobaksspinder), Sognepr. til Jelsø. 152. Christian Severin Bloch (Faderen Sognepr. til Hvidesø), Sognepr. til Hjerdal. 153. Nils Curtz (Faderen Sognepr. til Nors), Sognepr. i Aalborg St. 154. Arnt Sølgaard, døde Student. 155. Daniel Isaachsen Willoch (Faderen Mestersmed i Chr.sand), Grosserer i Chr.sand, batavisk Consul. 156. Johan Isaachsen Willoch (Broder af Foreg.), res. Cap.

[1] Et snurrigt Sagn, der i den senere Tid er blevet fortalt paa flere Steder, f. Ex. i „Stamtavle over Familien Kjelland“ (Stavanger 1878, S. 85) lader dette Tilnavn opstaa derved, at en Entreprenør af et Fyr paa Karmøen kaldte sig „von Fyren“ (!) eller endog forbeholdt sig i Contracten at kalde sig saaledes. En Smule rimeligere turde den Formodning være, at Vedkommende nedstammer fra Effuert van Fyren fra Lübeck, som i Aaret 1626 fik Borgerskab i Bergen. (Nicolaysen, Bergens Borgerbog, S. 45b).

i Øiestad. 157. Elias Apolti (Faderen Apotheker i Thisted), Hører i Aalborg.

1764. 158. Hans Femmer (Rectors Søn), Hører i Chr.sand. 159. Ole Høyer (Faderen Kjøbmand), Kjøbmands-Contorist i London. 160. Jacob Block (Faderen Sognepr. til Hvidesø), døde Student.

1765. 161. Thomas Wiborg (Faderen Visiteur), Missionær i Grønland. 162. Christian Hammer (Faderen Thomas Hammer i Risør), døde Student. 163. Christen Thorn, døde Student. 164. Jens v. Eitzen (Faderen Væver), Klokker paa Kongsberg. 165. Christlieb Benoni Lindvald, privat. 166. Johan Fædder, pers. Cap.

1766. 167. Nils Røyem (Faderen Procurator), Sognepræst til Øvre Kvinesdal (Hegebostad). 168. Lars Grooss (Faderen Kbm. i Arendal), Præst i London, siden Sognepr. til Øster-Moland.

1767. 169. Peder Falenkam (Faderen Klokker i Arendal), Klokker i Arendal.

1769. 170. Peter Reetz, Sognepræst til Kristrup i Aalborg Stift. 171. Tønnes Lund, Sognepr. til Klep. 172. Søren Mich. Kastrup (F. Skolemester), Skolemester til Haa.

1770. 173. Christopher Femmer (F. Rector), Hører i Chr.sand. 174. Lars Brinch Moe (F. Raadmand i Chr.sand), pers. Cap. 175. Lars Smith Hagerup (F. Biskop), Secretær og Toldbetjent i Bergen.

1771. 176. Jacob Dahl (F. Skipper), pers. Capellan. 177. Bendt Schare, Degn og Skoleholder i Flekkefjord.

1774. 178. Nils Lie, pers. Capellan. 179. Ole Melanchton, døde Student. 180. Cornelius Bie Rønnau, Sognepræst i Throndhjems Stift. 181. Johan Coldevin Steenbloch, priv., døde Student. 182. Enevold Steenbloch, priv., Studiosus veteranus.

1775. 183. Emanuel Balle, Justitsraad og Sorenskriver i Strinden.

1776. 184. Olaus Olaides Stray, Degn paa Bornholm. 185. Mathias Lie. 186. Christian Juel, priv. Klokker i Risør.

1777. 187. Hans Christ. Jung Heydrik.[1] 188. Ole Schavland, priv., Sognepræst til Strand.

1778. 189. Terchild Arup (F. Fuldmægtig paa Boen), Klokker i Chr.sand. 190. Jacob Sandrib (F. Skolemester), res. Cap. i Nordlandene. 191. Christian Steensen (F. Sognepr. til Vinje), Klokker i Stavanger.

[1] Om denne sin Ungdomslærer fortæller Claus Pavels characteristiske Ting i sin Autobiographi paa flere Steder.

192. Nils Chr. Schousted (F. Kjøbm.), døde post varios casus som Stud. veteranus. 193. Tellef Børresen, Sognepr. til Ours i Sjelland. 194. Ole Aabel (F. Bonde), Sognepr. til Justedal.

1779. 195. Joh. Andr. Struve (F. res. Cap.), res. Cap. til Gusdal. 196. Nils Wisløf Gjertsen, priv., Justitiarius i Chr.sands Stiftsoverret. 197. Marsilius Knudsen, priv.[1]

1781. 198. Hans Femmer (F. Præsident), res. Cap. i Thjems Stift. 199. Did. Hegermann Schnitler. 200. Julianus Hencke (F. Perle-Inspecteur), Organist i Chr.sand. 201. Eman. Bonnevie (F. Chirurgus honorar.), Toldinspecteur i Kallundborg. 202. Lars Momme (F. Toldforpagter). 203. Søren Kildal (F. Bonde), Præst i Dublin, pers. Cap. 204. Hans Lund, priv., Sognepr. i Thjems Stift. 205. Peter Ludvig Lund, Sognepr. i Egersund.

1782. 206. Peder Olivarius Bugge, Biskop i Throndhjem. 207. Christian Sørenssen, Biskop i Christiansand (siden i Christiania).

1783. 208. Rasmus Paludan Holmboe (F. Skrædder), Degn paa Møen. 209. Jørgen Moe Bøegh (F. Skriverkarl), døde Student; Rector Monrad anmærker: „Et ungt haabefuldt Menneske, quem unice amavi"). 210. Jens Lassen (F. Sognepr. til Vester-Moland), Sognepræst til Tved.

1784. 211. Christopher Malthe (F. Snedker), Inspecteur paa et adeligt Gods i Danmark.

1785. 212. Emanuel Nissen (F. Skoleholder). 213. Hans Kjerulf (F. Kjøbm.). 214. Claus Struve (F. res. Cap.), Sognepræst [til Loppen] i Finmarken [† 1808]. 215. Andreas Eckstorm, Officer og tilsidst Klokker. 216. David Kamp Rotvitt (F. Tolder i Chr.sand). 217. Claus Pavels (Stedfader Capt. Holfeldt), Slotspræst og Sognepr. til Ager, siden Biskop i Bergen.

1786. 218. Joachim Payecken (F. Kjøbm.), Kjøbm. i Risør. 219. Jørgen Ørbech (F. Degn), Klokker. 220. Christopher Qvale (F. Sognepr.), Præst. 221. Edvard Qvale (F. Sognepr.). 222. Ole Tidemand Meldal (F. Sognepr. til Oddernæs), Sognepr. i Jylland. 223. Mathias Rabke. 224. Gabriel Hetting, priv., Søkrigscommissær. 225. Peter Hount, Sognepr. til Berg [†1815]. 226. Christ. Frid. Hount.

1787. 227. Søren Rasmussen (F. Byfoged i Chr.sand), Professor ved

---

[1] 196 og 197 „dimitterede af Rector Femmer, da han var bleven Byfoged i Arendal".

det norske Universitet. 228. Peter Henning Hammer, priv. 229. Søren Friedlieb Brodtkorb.

1788. 230. And. Val. Opp. Tønnessen (F. Underfoged). 231. Hans Quale (F. Bonde). 232. Søren Schive (F. pers. Capellan), Sognepræst til Lund. 233. Lars Christ. Dokkedal, pers. Capellan.

1789. 234. Christen Thorn Aamodt, Sognepræst til Valle [senere i Lyngdal]. 235. Johannes Halvorsen, pers. Capellan.

(Dimitterede af Rector Gjør):

1790. 236. Nils Berner Sørenssen (F. Mestersmed i Chr.sand), Dr. med. 237. Lars Weidemann. 238. Morten Henr. Kjelland, privat, pers. Cap. i Stavanger.

1791. 239. Nils Torgrimsen (F. Mestersmed i Chr.sand), pers. Cap., afsindig. 240. Ole Nielsen (F. Skomager), kom til Vestindien. 241. Peter Valentin Rosenkilde, privat, Kjøbmand i Stavanger.

1792. 242. Morten Henr. Petersen, priv.

1793. 243. Lars Bircheland (F. Smaahandler i Chr.sand), Sognepr. 244. Gabriel Heiberg, privat.

1794. 245. Caspar Peter Hagerup (F. Capitain, nu Oberstlieutenant), Sorenskriver, død som Borgermester i Throndhjem. 246. Hans Hansen, 247. Peter Hansen Kreidal (F. Controlleur), Contorbetjent.

1795. 248. Thomas Svendsen (F. Arbeidsmand), resid. Capellan. 249. Andreas Andersen (F. Controlleur), Student, Skolelærer, siden Adjunct og Klokker i Christiansand. 250. Jonas Zimmermann (F. Sognepr. til Homedal), Skibspræst. 251. Jacob Hansen (F. Klokkestøber), Sognepræst til Finnø (siden Øiestad).

1796. 252. Jonas Davidsen Dahl (F. Jagtemand), Adjunct. 253. Lars Andreas Oftedahl (F. Lieutenant), Sognepræst til Rennesø, siden Stiftsprovst i Chr.sand og derpaa Sognepræst til Eger. 254. Jacob Stokke (F. Kjøbmand), Kjøbmand.

1797. 255. Andreas Bonnevie, privat (F. Medicus), Lieutenant, død som Sognepræst til Øiestad. 256. Jonas Anton Hjelm (F. Regimentskvartermester), Ober-Auditeur, Høiesterets-Advocat. 257. Jonas Kraft (F. Kjøbmand), Kjøbmand. 258. Josias Hald (F. Jordbruger i Jylland), Kjøbmand. 259. Simon Natvig (F. Skibsbygmester), Vagabond.

1799. 260. Anton Andersen (F. Controlleur), Student, død som Overtoldbetjent i Chr.sand.

1800. 261. Peter Monrad (F. Sognepræst). 262. Jacob Friderichsen (Sognepræst til Søgne), Adjunct, siden Sognepræst til Vester-Moland.

1801. 263. Jens Edvard Kraft (F. Kjøbmand), Cand. jur., Translateur, siden Sorenskriver i Mandal.

1803. 264. Johan Albert Spaerk (F. Toldkasserer), Officer, senere Herredskriver i Jylland. 265. Tønnes Taraldsen (F. Smed), Sognepræst til Stokke. 266. Nils Vibe Stockfleth (F. Provst). 267. Johan Stockfleth (F. Provst), juridisk Embedsmand i Danmark. 268. Isaach Willoch (F. Sognepræst), Procurator, senere By- og Raadstueskriver i Chr.sand. 269. Nils Nørgaard (F. Kjøbmand), død Student.

(Dimitterede af Rector Amberg):

1808. 270. Christian Brandt Lassen (F. Controlleur). 271. Nils Knagenhjelm Sunde (F. Toldinspecteur). 272. Salve Salvesen (F. Kjøbmand). 273. Søren Bugge Schelven (F. Sognepræst til Mandal).

1809. 274. Hans Christian Petersen (F. Stiftsphysicus). 275. Daniel Simonsen, død som Sagfører. 276. Hans Lassenius Bernhoft (F. Sognepræst), Bureauchef.

1810. 277. Christian Saxild (F. Organist). 278. Hans Abel Hielm (F. Regimentskvartermester). 279. Jens Lauritz Arup (F. Klokker). 280. Ove Henrik Keyser (F. Biskop). 281. Mathias Bille Kjørbo (F. Sorenskriver). 282. Hans Henrik Preus (F. Sognepræst).

1813. (Til det norske Universitet): 283. Ole Michael Sanne (F. Kjøbmand i Chr.sand). 284. Johan Michael[1] Keyser (F. Biskop). 285. Hans Smith (F. Kjøbmand). 286. Sigvard Emil Petersen (F. Stadsphysicus). 287. Clemens Ebbell.

Saavidt Skolens Protocol udviser, har Frequentsen været følgende:

1756	26	Disciple.	1785	20	Disciple.
1757	28	—	1790	16	—
1759	23	—	1792	19	—
1760	32	—	1795	14	—
1762	25	—	1800	13	—
1764	20	—	1805	15	—
1770	15	—	1806	29	—
1775	26	—	1810	28	—
1780	29	—	1811	33	—

[1] Han hed kun Johan, Faderen derimod Johan Michael.

At Antallet paa de i Rector Femmers Tid i Skolen værende Disciple ei anføres større, har sin Grund deri, at der paa den Tid var adskillige Privatister i Skolen, som ei i Protocollen vare indskrevne, samt at flere Hus-Informatorer og private Dimissioner den Tid havde Sted end i vore Dage. Ovenstaaende Liste viser ellers, at i Rector Gjørs Tid var den mindste Frequents. Skolen var i Slutningen af hans Rectorat i en hensmægtende Tilstand og fik ligesom nyt Liv, da den blev reformeret efter den nyere Indretning. Antallet steg pludselig næsten til det dobbelte og vedbliver endnu at stige, hvortil ogsaa Byens Opkomst ei lidet bidrager.

VII.

Handels-Forhold med Bønderne i Districtet.

Ved Privilegierne bleve Districtets Bønder med slaviske Baand bundne til Christiansands Borgere og overladte til disses vilkaarlige Behandling. Tilsidst var det hele Stift saaledes under Christiansands Herredømme. Til denne Byes Borgere maatte Alting sælges og af dem Alting kjøbes, omendskjønt de hverken vare talrige eller formuende nok til at drive denne vidtløftige Handel, hverken istand til at afkjøbe dem alle deres Varer eller fuldkommen at forsyne dem med Fornødenhederne, og de dog lagde alle Hindringer i Veien for, at Borgernes Tal ei skulde formeres. Bonden blev stedse den tabende i Handelen, og Borgerne havde lavet det saa, at da Privilegiernes monopoliske Baand lidt efter lidt opløstes, Bonden dog forblev fængslet ved Skyldbøgerne.

Professor Kalm fortæller, at 1748 dreve Borgerne saa stort Snyderi med Bønderne, at naar de selv kjøbte en Tønde Korn for een Rigsdaler, solgte de den for to Rdl. til Bonden, hvorved Landet blev forarmet og Handelen aftog. De Bønder, som lagde sig efter Skovhugsten og forsømte Agerdyrkningen, hvilket er den største Mængde i Stiftet, vare ogsaa de fattigste, dels

fordi Bonden kun fik en Slik for sin Trælast, som han solgte Kjøbmanden, der desuden, som sagt, vidste at opskrue de Kornvarer, han igjen betalte med, af hvilket halve Delen tabtes ved den lange Transport, 16 à 20 norske Mile op i Landet om Vinteren, hvorved Bonden stedse kom i Gjæld til Kjøbmanden, hvilken Gjæld Søn efter Fader ligesom arvede og bestandig hæftede paa Gaarden.

Saaledes forblev det i mange Aar. Arendrup[1] gjør i sin Tid følgende Betragtninger over Handels-Forholdene med Bonden:

„Om ellers Trælasthandelen kan blive af nogen Bestandighed, i Betragtning af de store Hugster, der i de foregaaende Aar er skeet og endnu her og der gaar for sig, er et Spørgsmaal, som besvares paa ulige Maader. De, der mene, at Skovene engang maa udtømmes, give disse Aarsager dertil: 1. At Bønderne, som have nogen Formue, stræbe efter at tilkjøbe sig de skovrigeste Gaarde, hvis fattige Beboere ei selv formaa at drive dem, og saasnart de have faaet en saadan Gaard, hugge de Skoven om for Fode for derved at betale Gaarden, af hvis Jord de dog siden have saameget Leie, som Renterne af Kjøbesummen. 2. Naar en Bonde kommer i Armod enten formedelst Uheld eller egen Brøde, sælger han Skoven halvt eller alt for at rede sig ud deraf, uagtet han siden geraader i Armod igjen. 3. Kjøbmændene er i deres Handel med Bonden ustadige og vaklende, snart kjøbe de, snart ikke. Bonden, især oppe i Landet, maa stedse hugge, skal han leve; kommende til sin Kjøbmand faar han ofte det Svar: „Iaar vil jeg ikke

---

[1] Lars Arendrup, Raadmand i Christianssand omtrent 1780.

kjøbe Last", men iaar maa dog Bonden leve. Han maa da se sig om andre Udveie, og da søger han Bondehandlerne, og disse bestaa mest i unge Drenge, der kan have arvet eller fortjent noget. Disse forstrække ham da og tage hans Last, men for langt ringere end Kjøbmanden, forføre ham og ved den Leilighed og under et Glas Brændevin til at lægge sig mere paa Skoven, end han burde, og sandelig, det er utroligt, hvilket Hus disse Mellemhandlere holde med Bonden, som ei alene maa bruge dem, men endog Kjøbmændene, der igjen vide at tage deres Fordel af Bondehandlerne for at bruge deres Mærke. 4. Endelig gjør og de dyre Aar, som jevnlig trykke den norske Bonde, meget til Skovenes Afgang, thi naar en Tønde Byg koster 5 à 6 Rdl., saa kan Enhver slutte sig til, at en Oplandsbonde, der behøver en halv Snes Tønder og faar kun 4 Rdl. for en Tylvt Bjelker, maa fælde mange Træer, før han, Arbeidet og Driften tilberegnet, betaler Oppebørselen, end sige noget paa sin Gjæld. Med alt dette kan man ikke negte, at jo Landet endnu har Overflødighed af Skov, og da Fyrreskoven spares nu mere end før omkring Byerne, hvor Bonden har andre og mindre besværlige Næringsveie, saa er det ikke troligt, Skovenes aarlige Tilvæxt betragtet, at der vil blive Mangel paa Trælast til Handelens Fortsættelse, især naar tillige enten alle eller nogle af næstbemeldte Aftagelses-Aarsager ophørte og Kjøbmændene ved en paafølgende Fred ikke vilde befatte sig med altfor umaadelige Udskibninger paa egen Fare. Imidlertid kommer der en utrolig Mængde Trælast aarlig til Christiansand, ikke alene fra Elvene, som ligge begge østenfor Byen, men og endel vestenfra, især fra Høllen. Men som der fra den vestre Kant ingen Elve

findes, undtagen den liden Søgnedals- eller Lunde-Elv, som løber i Søen ved bemeldte Høllen, og der er to og en halv Mil at føre Lasten forbi den aabne Kyst, saa er det mest Planker og Bord, som derfra kan føres.“

Om den Indretning, at Christiansands Borgere efter Privilegierne skulde i Districtet have Udliggere eller Handelsfuldmægtige, udtaler samme Mand sig paa følgende Maade:

„Hvis Udliggere skal holdes af særskilte Kjøbmænd bliver maaske Vanskeligheden for Land og By lige stor, thi hvorledes skulde Landet kunne bygge paa at blive forsynet med Korn og andre Varer eller at finde Afsætning af dets egne, naar Udliggeres Holdelse er vilkaarlig og Ingen er vis paa, om nogen Christiansands Kjøbmand fandt sin Regning ved at holde dem eller ikke? Det er og meget at tvivle paa, at en fornuftig Kjøbmand, der allerede har nok at gjøre med, hvad han selv kan overse, skulde ville forlade sig paa en saadan Udligger, saa mange Mile borte, betro ham fort af sin Velfærd, der med bedste Lykke og Oprigtighed fra Udliggerens Side vilde dog blive udsat for den Fare og Uleilighed, det fører med sig at handle med og borge saamange vidt fraliggende Bønder. Man har, saavidt man ved, kun havt en eneste saadan omgribende Kjøbmand, nemlig Raadmand Jørgen Moe,[1] der tillige holdt Udliggere i Mandal, i Lyngdal og længere vester, men et anseeligt Tab lærte ham snart at mærke sin Vildfarelse. Dette har og Christiansands Kjøbmænd meget vel indseet, hvorfor der og istedenfor Udliggere, hvilke Staden egentlig aldrig har holdt, blev foreslaaet, at Bor-

[1] Var Vice-Raadmand 1781.

gerne maatte udvælge nogle Mænd blandt dem selv, der kunde bo paa Ladestederne for at handle med Bønderne. Dette var paa anden Dansk at tilstaa disse Steder Borgerret, thi hvad enten de, som allerede boede der, eller andre, som fra Byen flyttede derhen, fik Frihed at handle som Borgere, blev Sagen den samme. Men skjønt dette Forslag skeede saa sent som 1738, blev det dog negtet, men derimod paabudet, at Borgerne, som før sagt skulde holde Udliggere, ligesom om Landet havde større Ære og Nytte af Kjøbmænds Tjenere, der, hvis de skulde bringe deres Husbond nogen Fordel, maatte leve ugifte til Leie hos andre og sætte lidet til, end af virkelige Kjøbmænd, der eie Huse og Gaarde, Sauge, Jordbrug, Skove og Skibe, hvis Børn og Efterkommere kunne tjene i og udbrede deres Forfædres Handel, hvorved Ladestederne med Tiden kunde blive stærkt beboede og de kgl. Indkomster forbedrede, saa at det synes, at den Magistrat, der har overseet Indflyttelsen og, Privilegierne uagtet, givet En og Anden Borgerret paa Ladestederne, skjønt Bevæggrunden paa bemeldte Magistrats Side kan have været Egennyttighed, har gjort Landet en mærkelig Tjeneste, da adskillige af disse saa at sige ulovlige borgerlige Familier leve i Velstand og Overflødighed, og det er troligt, dersom disse underlige Fordomme engang ophøre, og man tillod saa mange Borgere at nedsætte sig paa Ladestederne, som mene der at finde Handel og Næring imod at tage Borgerskab i og skatte til Christiansand, hvorved Byen aldeles ikke blev fornærmet, men saa desmere Lettelse i sine Udgifter, at bemeldte Ladesteder vilde tage mærkelig til, endog med de smaa Friheder, dem ere eller maatte blive bevilget; hvis derimod Borgerskab, ligesom de nuværende Borgere

uddø, ikke længere skal være til paa disse Ladesteder, vil det blive vanskeligt at sige, hvo der skal kjøbe og udskibe Trælasten eller nyde godt af den Flekkefjord bevilgede Ret til at fortolde visse Bondevarer, samt hvorfor der skal være kgl. Toldbod, hvor ingen Borgerret maa have Sted. Med de øvrige udenbyes Borgere paa Udhavnene her og der har det en ganske anden Beskaffenhed. Christiansand har havt megen Ret i at paastaa deres Indflyttelse og ingen at antages i deres Sted, efterdi enhver maa tilstaa, at saadanne Havneborgere have stor Leilighed baade at snige Varer ind og derved undersælge Kjøbmændene i Christiansand saa og at være disse hinderlige i deres lovlige Handel i Districtet, da disse udenbyes Borgere lade deres Skibe og Fartøier overvintre, hvor de bo, og lade dem om Foraaret gaa ud igjen uden at komme enten Christiansand eller Ladestederne nær, saa at, uagtet de give en Slags Skat til Byen, have de dog ulige mindre Byrder og større Fordele. Af saadanne Havneborgere findes nogle i Hellesund, Spind, Farsund. Samme bestaa af Borgere, der ei fare tilsøs, og Borgere, der føre Skibe.“

Der er et Manuskript, forfattet 1789, som man tror af daværende Sognepræst i Arendal, Hans Thestrup. Forfatteren siger, at Anledning til samme var en Samtale med Kammerherre og Stiftamtmand Moltke, der underhaanden spurgte ham om hans Tanker om de formente Aarsager til det bekjendte Lofthusiske Opløb. Da dette lidet Skrift indeholder en Fremstillelse af Forholdet mellem Bønderne i Arendals District og dette Steds Handlende, som ganske passer til det, der paa samme Tid havde Sted mellem Christianssands Borgere og deres

Handelsbønder, saa vil jeg her afskrive i Udtog det vigtigste og Sagen mest oplysende.

„Commercen drives med stor Fordel for disse Bæver-Familier (ɔ: de ældste og fornemste Trælasthandlere) med Odderne (Bønderne) oppe i Fjeldegnen, og naar nogen Fremmed speculerede paa at ville trænge ind i denne Handel, søgte disse Bæver-Familier, som tilegnede sig Monopoliet, at knække Lysten paa disse Fremmede ved følgende listige Fremgangsmaade. Alle Oddernes Producter maatte flaades ned af et Elvedrag af 20 til 30 Miles Strækning. Bæverne, som allerede havde store Forraad ude af Elven ved Kysterne for den udenlandske Handel, magede det saa, at deres andre Forraad, som endnu vare hist og her i Elvedraget, bleve holdte tilbage, og da dette var i overmaade stor Mængde, bleve Begyndernes smaa Forraad, som løb herimellem, stoppede og kunde ikke komme ud, hvorved de Intet havde at handle med, medens Stedets saakaldte Adel havde nok, hvorved hine bleve tvungne til at give denne Handel op og lade de mere vigtige beholde den alene. De gamle commercerende Bævere fik nu denne Handel alene, og det var ingen Under, de kunde føre den med Fordel, da de taabelige Oddere stode i den Indbildning, at de trængte til Bæverne, og Bæverne ikke til dem. Dersom de taabelige Oddere kun havde søgt Livets Nødvendigheder, vare de ikke komne saa let i Decadence, men de søgte ligesaa meget, om ikke mere, Overdaadighedsvarer. Dermed kom Odderne i stor Gjæld til Bæverne, og altsom deres Gjæld voxte, formindskedes Prisen paa deres egne Varer, men Bævernes steg. En græsselig Underballance føltes nu i Oddernes Handel, der nu som Skyldnere maatte lade sig behandle af Bæ-

verne efter Behag. Endvidere, de ældste Bæveres Afkom, der ved deres Fædres florerende Handel vare blevne vante til Vellevnet og Magelighed, gad nu ikke som deres Fædre paatage sig de besværlige Reiser for at mærke Oddernes Vare-Leverancer. De betroede denne Commission til andre. Dette gav Odderne, som efterhaanden begyndte at føle, hvormeget Bæverne i Handelen havde forud for dem, Leilighed til at speculere paa Kneb. Bæverne udsendte Eghornene til at mærke Oddernes Varer. Odderne blev det nu om at gjøre at komme i god Forstaaelse med disse. Man gjorde overalt meget af dem, saa at naar der kom et Eghorn tilfjelds, var det, som der kom et stort og ædelt Dyr. Man trakterede dem med Nødder og andet godt efter deres Smag og gav dem desuden gode Foræringer. Noget for Noget blev Ordsproget. De erkjendtlige Eghorn gave Mærkesedler ud paa Varer, der endnu laa i Skoven, ja vel stod og groede og følgelig ikke kunde bringes til Beregning af Udførsel i Elvedraget, som var det, Eghornene egentlig havde at iagttage. Bæverne, som sad hjemme, kunde ikke strax mærke dette Underslæb, fordi de til den udenrigske Commerce havde Forraad nok af den Overflødighed, som de havde arvet fra deres Fædre i Tusindetal. Og nu og da kom ud af Elvene noget, som fandtes mærket for 16 til 20 Aar og derover. De fattige Oddere maatte nu i Betragtning af disse Overflødigheder, som Bæverne eiede, anse det for en Naade, naar de for nye Varer, som de mægtige Bævere ei trængte til og ikke kunde faa ud før nogle Aar efter, maatte gives Forskud og Kredit paa andre Varer, som Odderne behøvede til Livets Nødvendigheder med videre. Thi da Oddernes Gjæld nu blev saa stor, saaes aldrig

Penge, men Odderne maatte tage tiltakke med, hvad andre Varer Bæverne vilde unde dem, som ofte var noget langt andet end det, de begjærede, ja vel endogsaa bedærv— (overslaaet med Søvand). Odderne, som vare komne saa ganske i Decadence, bekymrede sig ikke heller om, hvad der blev skrevet i Skyldbøgerne, naar de kun kunde faa noget f. Ex. Korn, som de behøvede til Føde, Brændevin, Tobak, Slibestene etc., som de maatte borttuske paa andre Steder, alt til Tab og Skade for Odderne. Deres Gjæld voxer, de selv forarmes og lider Nød, da Bæverne nu kun med megen Vanskelighed ville kreditere dem noget. De stevnes og falde under Advocater og Dommere, alt til Tab og Skade, skjønt det dog endnu altsammen kunde synes at have Lovenes Medhold. Bæverne vare og udsatte for meget Tab og Skade, da de af 100 neppe faa 30 pCt. ned til Forhandling. Det Øvrige er rent Tab, som grunder sig dels paa Eghornenes Forstaaelse med Odderne, dels i alt det, som stjæles eller paa andre Maader forkommer i den lange Pas, som det har at gjøre gjennem Elvene, da nogle 100 ligge stoppede hist og her, ligesaamange ligge hist og her nedsunkne, bestemte til Forraadnelse, hvilket alt er grundet i den fra Fædrenes Tider frivillige Stopning. Dette store Tab og den lange Kredit, Bæverne maa give paa de nye Varer, som overlades til Odderne, da Betalingsvarerne ofte ikke komme ud fra Elvene før mange Aar efter, naar det, som ligger først og bekvemmest for Flaaden, først er kommet ud, søge Bæverne efter Kjøbmænds Skik at faa erstattet ved de høie Priser, som sættes paa de Varer, der overlades Odderne. Altsaa til Tab for begge. En saadan fordærvet og falsk Procedure har ligesom tvunget begge Dyre-

arter at gjøre nogle Spring ud over de rette Redeligheds Grændser, indenfor hvilke al sund og sand Commerce bør drives."

Stiftamtmand Moltke foranstaltede en Commission nedsat til disse forfaldne Handelssagers Gjenoprettelse, og Resultatet blev, at Arendals Borgere oprettede en skjøn Convention imellem sig indbyrdes, som Kongen confirmerede 27de Novbr. 1789 og er at læse i Fogtmanns Reskripter.

I Christiansand derimod forblev Sagerne *in statu quo*, indtil andre og store Begivenheder fuldkommen jevnede dem til Landalmuens Fordel. Den sidste Krig har gjort Bonden lykkelig, fri og velhavende, saa at han nu ikke mere er afhængig af Kjøbmanden. Det gik til paa følgende Maade. a) Pengenes Værdi blev mindre og mindre, og derved blev Bondens gamle Gjæld til Kjøbmanden, der lød paa dansk Courant, forringet og lettere at klares. Anledning til at klare den gaves i Aarene 1809 og 1810, da Trælastfarten igjen pludselig aabnedes og Bonden huggede i Mængde. b) Den Stopning i Trælastfarten, som før og efter Aarene 1809 og 1810 havde Sted, samt Mangelen paa Korn og Brændevin gjorde, at Bonden ædruelig gav sig af med at dyrke sin Jord bedre, hvoraf Følgen var, at han stedse mindre og mindre trængte til Kjøbmanden. Og er det virkelig paafaldende, hvor lidet Korn der nu fra Oplandet søges i Byen. c) Derimod er Byens Trang til Landet bleven end større end fordum. Byens forøgede Folkemængde og Luxus tilligemed Tidsomstændighederne har foraarsaget, at Bonden faar Priser for sine Varer, Brænde, Smør, Talg, Hø, Kjør, Kreature, som ikke staar i noget

Forhold til, hvad han maa give for Kornet, Brændevinen, Saltet, Tobakken m. v.

Ligesom derfor i fordums Dage Bonden havde visse bestemte Kjøbmænd at handle med, saa er derimod nu, da han har klaret sin Gjæld, Frihed hans Løsen, og uden at binde sig til nogen, at sælge til hvem der betaler bedst. Derved stiger ogsaa hans Varer. Derfor maa Kjøbmanden hvert Foraar, stundom og om Høsten, enten selv op eller sende sine Folk op at kjøbe og mærke Last. I Torredalselven, som er Byen nærmest, kan denne Last fra Sætersdalen komme frem samme Aar, men i Topdals-Elven først efter nogle Aars Forløb. Aarsagen er, a) at Lasten i Topdal hugges længere fra Elvebredden og maa kjøres længere over Enge og Myrer for at komme til Elvedraget ind i Torredal; b) Topdals-Elven er mere fuld af Fosser, den er mindre i sig selv og kan ikke uden Flom drive Lasten frem. Derfor har Kjøbmanden det saaledes. I Topdal har han en Husbond (en Bondekarl) ved hver Fos eller hver Knibe, hvor Lasten stabler sig sammen. Naar da Vaar- eller Høstflommen kommer, føre disse Lasten fra den ene Station til den anden, indtil den efter nogle Aar er kommen til Byen. En Flaade gaar saaledes ved første Flom fra første Hugst eller Husbonds Haand til næste Stopning og Husbond o. s. v., der følger Lasten helt ned ad Elven samme Aar og ved Fossekarlene befordrer den frem. Deraf følger, at der tabes mere af den Last, som kjøbes i Topdal, end af den i Torredal. Det er endnu, tror jeg, aldrig faldet nogen ind at forbedre Norges Elve, og dog vilde Fordelen for Bonden og Kjøbmanden være anseelig ved en Forbedring af Topdals-Elven, som kunde ske med liden Bekostning. Fra Venneslands-Bommen

i Torredals-Elven, 2 Mile fra Byen, og Stray-Bommen, 1 kort Mil fra Byen, føres Lasten let, bekvemt og uden Fare til Byen. Høst og Vaar stiger Flommen i denne Elv temmelig høit. Om Vaaren springer ofte en og undertiden begge Bommene. Naar de vare forsvarligere, saa indtraf det sjeldnere. Naar begge Bommene springe, som Tilfældet var 1812, er Tabet for Kjøbmanden betydeligt. Al den Last, de indeholde, kommer paa Drift, noget landes paa Strandsiden og Øerne, hvorfra det igjen med stor Bekostning maa samles og hentes, andet flyder tilsøs, den største Del samles i Masse ved Broen over til Lahella, og her beskadiger det Broen, ja truer med at rive den bort, og der maa enten Broes-Eierne eller Laste-Eierne lade det med Møie, Fare og Bekostning løsrive; en Del driver da tilsøs og er som oftest tabt, og en Del, som opsamles, er bleven saa dyrt betalt, at det havde maaske været fordelagtigere ikke at have reddet den. Da Bommen sprang 1812, drev den meste Last over til jydske Kysten, hvor den blev solgt for Eierne. I Topdals-Elven er slig Ulykke sjeldnere. I Enden af Flaksvandet, 2³/₄ Mil fra Byen, hvor Bom er, samles en uhyre Mængde, hvoraf Aar for Aar meget raadner og nedsynker. Ved Boens Fos betales Stødnings-Penge af Lasten de Maaneder, naar Laxen fanges. Sætersdals-Lasten i Torredal er ogsaa af en finere Gehalt end Topdalslasten, der desuden af foranførte Aarsager kommer mere sønderstødt frem end hin. I Torredal handler alle Creti og Pleti, i Topdal derimod har altid været en saagodtsom eneherskende Kjøbmand. Før var saaledes Consul Moe den eneste, som havde Topdals-Handelen, men Bønderne udløste sig lidt efter lidt fra dette Handelshus, og Consul Peter Isaachsen

har efterhaanden faaet Overmagten. Consulen har desuden efterhaanden tilkjøbt sig en Mængde Gaarde og Skove i denne Dal. Overalt lader man sig nu ikke, som i gamle Dage, nøie med at kjøbe den hugne Last af Bonden, men man kjøber de groende Træer, hele Skove, som man selv besørger fældet, og Gaarde. Bonden fik i Krigens Tid 70 Rdl. for en Tylvt overmaals Bjelker og ligesaa meget for at hugge og mærke Lasten, som han tilforn fik for det Hele.

Om Vinteren paa Føret kom Bønderne par avanture kjørende med Planker og Maallast. Ved Drikkepenge søgte da enhver Kjøbmand at trække dem til sig. Nu er det næsten ophørt; thi det, som der var af skikkeligt Tømmer nærmest omkring Byen, er nedhugget.

VIII.

Christiansandensernes Character, Legemsbygning, Sæder og Sædvaner.[1] Christiansandenserne ere i Almindelighed velskabte og vakre Folk. De ere alle blonde, og den største Mængde i en høi Grad. Man vil her se en overordentlig Mængde Børn med hvidt og gult Haar, der dog siden bliver mørkere. Christiansandenserne have bløde, behagelige Lineamenter. Der er ikke en By, der i Forhold til sin Folkemængde har flere vakre Fruentimmer end denne. Ja, den tæller blandt sine Skjønne en hel Del

[1] Dette interessante Afsnit foreligger kun i Udkast. Forf. har gjort følgende ufuldførte Bemærkning: „At beskrive en liden Byes Character er ligesaa farligt som vanskeligt. Farligt, fordi man kan intet sige om de Fleste, uden Enkelte tror sig at være ment, vanskeligt, eftersom —."

virkelig smukke baade blandt den høiere Stand og blandt Almuen. Melkehvide Tænder, rosenfarvede Kinder, yndige Ansigtstræk, skjøn Taille udmærker Christiansandenserinderne. De ere huslige og forstaa godt, hvad der hører til Husholdningen og dens Bestyrelse. De ere flittige og arbeidsomme. Fruentimmer-Arbeide, Madlavning er ogsaa de Fornemmeres Sag. Hos Mange, som før have været Kokkepiger, er det da ei saa underligt. Men det finere Slags, som Brodering og Blomstermageri, forstaa de ikke. Almuen derimod har mange, som ikke kunne strikke deres egne Strømper. — Mandkjønnet er af middels Høide, men raske, smidige og velvoxne, med Kjærlighed til Søen, paa hvilket Element de forholde sig kjække og trives bedst. Byen har en stor Mængde smukke Børn.

De udmærke sig hverken ved Vid eller Dumhed. Da den høiere Klasse for det meste bestaar af Uindfødte og ei ere dannede paa Christiansands Terrain, og da desuden denne høiere Klasse bestaar af saa faa, kan man ingen almindelig Characteristik give over dem, uden man vilde beskrive hver enkelt. Saameget er vist, at der er faa Indfødte, der i Dannelse kunne sættes i Ligning med de Uindfødte, og at man maa spore en mærkelig Forskjel mellem dem baade i det første og andet Kjøn. Den største Del af de Indfødte have kun liden Cultur, Smag og Dannelse, og hvis man kommer nedenfor den snevre Cirkel, som enten i deres Ungdom har reist eller ved Omgang med enkelte andre har slebet sig, saa ophører den ganske, omendskjønt der gives Glands nok, dog er herfra Undtagelser. Fruentimmerne ere godmodige, aldeles ikke knibske, eller overdrevent coqvette, men tilbageholdne, mere flegmatiske end muntre

og lidet underholdende. Deres Kundskaber bestaar i at slaa en engelsk Dands paa et Klaver og i nogle franske Ord, en Mode, som dog ikke har existeret i Christiansand længere end en 10 à 20 Aar. Anderledes kunde det heller ikke være i en liden By, der mangler alle Anstalter til Borgerbørns Dannelse af den bedre Klasse, og hvor Omgangen er saa indskrænket og saa-mange Mandfolkegilder gives.

Christiansandenserne mangle ikke den Nordboen egne Godgjørenhed mod Trængende. Derpaa have de givet flere Beviser, end maaske bekjendt er, og naar de anmodes, fyldes enhver Subskription. Til denne Sætnings Oplysning tjener det, at da Stiftet 1809 lod circulere en Subskription til Statens Tjeneste, subskriberede de 75 Lod Sølv og 3,453 (Rigsdaler?) foruden adskilligt Skibsbygnings-Tømmer. Man behøver ingen Diogenes's Løgte for at finde velgjørende Mennesker i Christiansand, thi allerede i Vesterstrandgaden finder man to. Moralske Modsigelser, Grovhed og Tjenstagtighed, Velgjørenhed og Bedrageri træffes her saavelsom andre Steder i en og samme Person. De ere ogsaa i Almindelighed gjennemtrængte af den største Patriotisme, naar denne ikke kommer i Collision med deres eget Velbefindende, men Damerne have intet Begreb derom og ere i det Hele slet ikke politiske. Vel er det sandt, at da den Kongl. Interims-Regjerings-Commission i Aaret 1810 lod spørge Magistraten, om der gaves i Byen et Selskab til at opmuntre National-Industri, at der da blev svaret Nei; heller ikke gives her noget Selskab for Agerdyrkningen, for Omegnen, for Byen, for Søndagsskolen, som Christiania kan rose sig af, men at Byen derfor ikke er mindre selskabelig end andre, vil

noksom sees af efterfølgende Paragraf, ligesom Christiania heller ikke som Christiansand har et stort Klubselskab at fremvise. Har andre Byer ofret mere til fædrelandsk Brug, saa har igjen Christiansand opbragt flere fiendtlige Skibe til Fædrenelandet. Har andre Byer været mere patriotisksindede, saa har de heller ikke havt saa meget andet at tænke paa, som Christiansand, saamange Speculationer og Anledninger til Erhverv. Har andre Byer givet meget, saa har Christiansand vundet meget. Vel gives der mange blandt dem, som blæser ad det norske Universitet, men det kommer deraf, at de dels ikke tænke at benytte det, dels ikke vide, hvad det skal nytte til.

Vel er det sandt, at man ser ikke her hverken i Klædedragt eller i Mad og Drikke den Tarvelighed, som er andre Norges Stæder til saa megen Ære, men det kommer deraf, at de have ved Krigen erhvervet sig saa store Midler, og at saa mange af Bankens Sedler har samlet sig paa dette Sted, som man ellers ikke vilde kunne anvende. Tyld, Kniplinger, Netteldug, Silke, Baand, Guldringe o. s. v. prunker nu selv Kokkepigerne med, ligesaavel som Damen af første Fif. Hvo, som gaar simplere, betragtes med Medlidenhed, og en hjemmegjort Klædning vilde udlees. Man ser paa Bordene ligesaa mange Retter og Vine og i Møblementet ligesaa megen, ja mere Pragt end før Krigen. Bevis paa Luxens Tiltagelse er, at 1805 var der i Byen kuns . . [1] Kareter nu (1811) er der derimod . . .,[1] moderne Voiturer foruden Kjærrer og Chaiser, og at nu kan man næsten ikke være et skikkeligt Menneske, uden man holder 1, 2 à 3 Heste, uagtet man betalte 16 Rdl. for et Skippund Hø.

[1] Aabent Rum.

Naar jeg vil tale om deres Fornøielser, saa maa jeg nævne Gilderne, Spil, Klubbens Baller, Comedier og Kanefarter.

Gilderne ere Sjelen i Fornøielserne. Stòre Mandfolkegilder ere de mest yndede. Damerne ere sjelden med. Christiansandenseren elsker mere det engelske end franske Kjøkken. I Almindelighed giver man et halvt Dusin suffisante Retter, og har Malene Kokkekone, der assisterer ved alle Gjestebude, været med, saa ved man forud omtrent hvilke og i hvad Orden. Her tracteres da før Bordet med Sild, Lax, Makrel, Ansjoser o. s. v., Brændevin, Maderavin, Rum, er det om Aftenen, ogsaa med The, Punsch og Bisp, hvorhos man da spiller Kort alle Mand, som spille kan, i det høieste 24 ß Boston og Polskpas à 4 Rdl. og 8 Rdl. Derpaa gaar man tilbords, til kun sex Retter Mad og i Almindelighed kun 3 Slags Vin, Rødvin, Madera og Portvin. Under Retterne valerer alleslags Syltetøier, og til Dessert gives i større Gilder Is, Gelé, Asparges, Frugter med stundom en finere Slags Vin. Mange have den Uskik at nøde Gjesterne til at spise og drikke og ere ei fornøiede med den Overtalelsesgave, Retterne selv have. Saa spiser og drikker man tilbords om Middagen fra 2½ til 4½, hvilket er den til Forretninger bestemte Tid. Har man været til Middag, saa indbydes man om Aftenen fra 10½ til 12. Omendskjønt Christiansandenserne som oftest have gode Drikkevarer, saa ere de dog ikke mere, hvad deres Fædre vare i Drik, men maa vige for Norges andre Stæder i Svirelyst. Ved disse Gilder gaar det ikke videre end til en maadelig Rus, som opmuntrer det ellers flegmatiske Selskab. Strax efter at dette Sammenkomstens Hovedformaal er forbi, for-

føier man sig bort. Og for dette Gilde maa Gjesten takke tre Gange, først, naar han er staaet op fra Bordet, for det andet, naar han gaar, og for det tredie, naar han ser Verten igjen. Skaaledrikning er meget i Mode. Paa somme Steder iagttager man nøie Rangforordningen i at drikke Sundheder. Kommer der en Mand af Stand eller Anseelse til Byen, saa gaar disse Gilder i Ring hos alle Byens Store eller som regner sig derfor. Hver Dag er der da sligt et Gilde, somme Dage to. Kommer en Fremmed til Byen, som agter at forblive der, saa maa han, om han tør, og der er det mindste ved ham, det er, ikke ganske hører til Pøbelen, gaa omkring og hilse eller lade sig præsentere, om han forresten ikke kjender en eneste, ellers ansees det, som om han ikke vilde have noget med dem at bestille, og han kommer aldrig indenfor deres Dør. Forretter han derimod dette, saa kommer han ved Leilighed med i et Gilde. Til slige Gilder indbydes da fordetmeste anseelige Ugifte og af Gifte de, som har Evne til Vederlag. Der gives dem, som regne ud, at naar de indbyde de eller de 20, saa faa de 20 Gilder igjen og kan desuden leve af Levningerne et Par Dage efter, og derfor knibe paa Kostbarhederne i den daglige Fortæring for at kunne have saadant et Lav. Deraf kommer ogsaa Mandfolkeselskaberne, thi skulde den samme Mand bede Mand og Kone, saa kunde han kun faa 10 Gilder igjen. Hvo, som vilde indbyde et Selskab til Aftens og paa sin Kjøbenhavnsk tractere dem med Smørrebrød og Punsch, vilde komme net deran. Den samme Overdaadighed har og Sted blandt Middelstanden.

Iøvrigt er der liden Omgang i Familierne og endnu mindre mellem Familierne. Der hersker en stiv, flegmatisk, sørgelig Tilbageholdenhed. Den ene Familie er

ikke fornøiet med den anden. Der var en Tid, da der herskede en langt elskværdigere Fortrolighed og Tone, en mere jovialsk Frihed i Christiansand. Da var Byen ikke saa rig, men der var større Jevnhed i Indkomster. Jeg hører derfor hyppige Klager nu af Fremmede, som komme hertil, at de savne den Gjestfrihed og Frihed, som hersker andre Steder, og de kjede sig tildøde her.

Dernæst maa jeg nævne Christiansands saakaldte store Klub, stiftet i Aaret 1801. Den bestaar for nærværende Tid af . . .[1] faste Medlemmer, og desuden have de Militære Adgang til samme, saavelsom andre Reisende, naar de meldes for en af Directeurerne, i otte Dage. Hvis de opholde sig her længere end en Maaned, maa de for hver Maaned betale noget vist. Her kan man efter endt Arbeide fra 3 til 11 eller i det seneste 11½ om Aftenen hver Dag gaa hen og more sig ved Læsning i Aviser og periodiske Skrifter eller ved en afvexlende Underholdning saavel i Politiken og Dagens Nyheder, som i andre Materier, eller ved Kortspil og Schakspil og Billardspil, og leverer Verten Drikke- og Spisevarer. Vinteren er der hver anden Søndag Bal, hver anden Søndag skulde der og være Concert og Assemblée, hvortil ethvert Medlems Husdamer havde Adgang, men da de private herværende Dilettanter i Musiken, skjønt Medlemmer af Klubben, hellere vilde spille for dem selv end for Selskabet, saa ere de Concerter ophørte i Klubben og dermed tillige Assembléerne. Ligesaa ere heller ikke Søndagsballerne meget muntre, fordi de koste ikke stort, og fordi de ikke maa vare længere end til Kl. 11½, hvorfor adskillige holde sig fra dem

---

[1] Aabent Rum.

for hellere at tage Del i de kostbarere overordentlige Baller, som efter Loven gives, naar 12 faste Medlemmer forlange og proponere samme. Forleden Vinter var der paa Klubben . . [1] Baller foruden Søndagsballerne; regner man nu hertil 6 à 7 private Baller, saa faar man en Idee om Dandselysten i Christiansand. Man ser heraf, at Klubben er en herlig Sag eller kunde være en herlig Sag til nogenlunde at oplive denne ellers saa kjedsommelige By. Hertil kommer, at den har et saa herligt Lokale, foruden andre Conversations- og Spiseværelser en skjøn Concert- og Dandsesal, fra hvilken man kan gaa ind i Comediehuset. Kun mangler den Sommerværelser paa Landet. Den er derfor ligesom død om Sommeren. Kongens Fødselsdag er den størstc Galladag i Klubben. Da betjener man sig af Comediehuset til Spisning for en halvandet hundrede Mennesker. Hele Theatret dekoreres paa det smukkeste, under Musik, Skud og Sang tømmer man de til Dagen hørende Skaaler, og Selskabet er saa smukt, som det kan være.

Det nye dramatiske Selskab (thi der har været et ældre) er stiftet 1805. Det er et fra Klubben særskilt Selskab, skjønt dets fleste Medlemmer ogsaa ere Klubbens. Det maatte først spille paa Concertsalen, men fik sig ved Actier sammenskudt en Sum til et lille net Theaters Opførelse tæt ved Concertsalen. Det rummer 400 Tilskuere, og dog er Skuepladsen selv rummelig med tilhørende Forsamlings- og Paaklædnings-Værelser. Det tæller nu 200 faste Medlemmer, der betale, Mandpersoner 10 Rdl., Fruentimmer 7 Rdl., hvorfor de 7 Directeurer skulle foranstalte et ubestemt Antal, i Alminde-

---

[1] Aabent Rum.

lighed 8 Stykker opførte om Vinteren. Da her nu findes blandt Medlemmerne, fornemmelig Mandkjønnet, endel meget gode Spillere, foraarsager dette Selskab en ædel Forlystelse i Byen, og det saameget mere, da Selskabet i et Par Aar har havt den heldige Idee at spille hvert Stykke to Gange, først for Selskabet, dernæst offentlig for Penge til de Trængende og ædelt Brug, hvorved det skaffer Almuen en ædel og den eneste offentlige Fornøielse, her gives, gavner og fornøier og saaledes spiller ei blot til Lyst. Sidste Vinter indbragtes . . .[1] Rdl. til Husarme, Byens Fattigvæsen, Brandlidte i Mandal og Kongsberg. Skade, at Iveren og Lysten i dette Selskab taber sig, som endog sees deraf, at Christianssands Thalia tier længe før alle andre i Norge. — Kanefarterne, ved hvilke et udvalgt Selskab gjør en Fart Kaner en Mils Vei fra Byen, hvor der spises og undertiden dandses, og derpaa til Byen igjen, hvor der atter spises og undertiden dandses. Disse ere Christianssands Forlystelser om Vinteren. Sommerforlystelser gives her ingen af. Her er ikke et Sted udenfor Byen, hvor honette Familier om Sommeren kunne tage ind og beværtes med de simpleste Ting. For Almuen gives her derimod nogle Vertshuse udenfor Byen. Spadsering elske ikke Byens Damer meget. De Fornemme, som have Eqvipager, kjøre heller. De ere ogsaa at undskylde, thi her er ingen skyggefulde Spadsergange eller Tilflugtssteder, ikke en Allee, ikke en Lund, omendskjønt en stor Strækning af Byens Omegn fører Navn deraf.

Moraliteten har, saavidt den af det udvortes kan bedømmes, undergaaet her forskjellige Forandringer, som er Tilfældet med enhver liden By. Der var en Tid, da

[1] Aabent Rum.

Almuen i Christiansand overgik den bedre Classe i Sædelighed. Nu er det idetmindste, hvad de grovere Laster angaar, ganske omvendt. Omendskjønt Krigen vel heller ikke har forbedret den fornemmere Del af Indvaanerne, men den ved den opvakte Vindesyge har endnu mere almindeliggjort og nedsat til let tilgivelige Konstgreb, der hører til Savoir-Trafiquen, Mesurer, der ingenlunde bestaa for Moralens Domstol, saa er dog den bedre Klasse, især af det smukke Kjøn, langt over Almuen i Sædelighed. Men hvad Almuen fornemmelig angaar, da er Christiansand et Exempel paa, hvor sandt det er, at nogle Aars Krig sætter Menneskeslægten længere tilbage i Forædling, end 50 Aars Fred kan bringe den fremad. Man tænke sig en saadan Mængde Militære og Matroser i en liden By uden Caserner, man tænke sig, at denne raa Ungdom med Et ved Kaperier eller paa andre Maader faar en saadan Mængde Penge mellem Hænderne, som de aldrig før maaske i deres Liv har havt, man tænke sig andre igjen, som det ikke vil lykkes for paa den Maade at blive rige, som da enten ønske at føre et saa lystigt og prægtigt Liv som sin Nabo, eller som Nøden i saadanne Tider trykker, og man kan let slutte sig til, at Drik, Hor og Tyveri maatte tiltage. Søndag og Hverdag ser man Almuen skokkevis rave omkring paa Gaderne, og det selv da Brændevinet var dyrest. At erholde en tro, ærlig og skikkelig Tjenestepige er rart. Hvor tyvagtig Almuen er, beviser jo de betydelige Tyverier, som ere foregaaede siden Krigen, de forskjellige opdagede Tyvebander, der har foranlediget extraordinære Commissioner, vidtløftige Forhør og Undersøgelser og kastet Borgere selv paa Tugthuset, en efter anden. Hvor meget Gods er, samles

Rotter og Utøi. De ræsonnere saa: Hvad som er pristaget og ranet, det er altsaa ingen Synd at tage igjen. Hele Haandværksstanden lever af Rov, og fra den laveste til den høieste gaar al Speculation ud paa Snyderi, Tyveri og Bedragerier og Skamløshed. De liderlige Huses Mængde er tiltaget. Der er Mænd, som bortleie deres Koner for 10 Rdl. Gangen med Konernes Samtykke. Saavidt har Tørst efter Penge bragt det her. Venerisk Syge har udbredt sig i Almuen. Ægteskaber indgaaes her hver Dag, men næste Dag slaaes de. Man gifter sig her med alle Slags Nationer, Franske, Amerikanere, Portugisere etc. Om Bruden forstaar et Ord af Brudgommens eller Brudgommen et Ord af Brudens Tale, det siger intet, saa letsindig sluttes Ægteskaberne.

Christiansand er de store Stæder lig i Irreligiøsitet. Daglige Religions-Øvelser findes kun blandt gamle Kjærlinger og nogle Familier af Almuen. Det er ikke nok med, at religiøse og moralske Materier aldrig bringes eller tør bringes paa Bane i Samtalerne, men Vantro og Foragt for Religionen synes endog i den Grad at høre til den gode Tone, at mange Fædre paa en skammelig Maade endog indgive deres Børn den samme Ringeagt for samme. En Datter kom hjem af Kirken efterat have staaet til Confirmationen. Aldrig saa snart var hun kommen ind ad Døren, førend Faderen rev hende Bogen af Haanden og sagde: „Kast nu Bogen Fanden i Vold." Almuens Religiøsitet derimod er egentlig intet andet end en Rest af Forkjærlighed for de religiøse Skikke. Vor værdige Biskops Veltalenhed til Hjertet og Forstanden er det, som hindrer, at ikke denne Irreligiøsitet gaar over alle Grændser, og at ikke Kirken er tom. Saaledes er Religiøsitetens Tilstand i Christi-

ansand, og dog er her ikke stort over halvandet hundrede Aar, siden man brændte Hexer i samme By. 1650 blev tvende Fruentimmer, der selv tilstode at være Troldkvinder, dømte til at brændes og virkelig brændte, og 1672 blev atter ikke mindre end 7 Troldkvinder virkelig levende brændte paa Natvig-Tangen udenfor Byen. Saavidt gaar Menneskene fra Overtro til Vantro.

Tallotteriet kjender Almuen, Gud ske Lov, ikke til.

Allerede 1680 lignede en anonym Digter Christiansand ved et Ninive og prædikede Omvendelse for samme; han taler om blottede Bryster, franske Noder, at man kun gik i Kirke for at vise sin Dragt m. m., klager især over Lagmandens Døtre og Frue, og overalt har der den Tid været frisk Leben her.

IX.

1685 11te August kom Christian V. paa sin Reise fra Bergen til Christiansand. Et tydsk Manuscript in folio med Titel: „Journal von Ihro Kön. Maj. C. V. Reise in Norwegen“ fortæller det saaledes: Han var samme Dag reist fra Farsund, hvor han logerede hos Sorenskriver Johan Einersen (Johan Einertz Normand) over Spangereid og paa Veien havde beseet Fæstningen Friderichsholm. Han blev modtagen af Magistraten paa Fæstningsbroen og hilset med 27 Skud. Ved Enden af Broen, hvor Borgerskabet stod i Gevær, var opsat en af Løv zirlig forfærdiget Æreport, paa hvis Front og Bund stod en Inscription med forgyldte Bogstaver under Kongens Navn i dobbelt Chiffer. Hvorefter Kongen blev ledsaget til Stiftamtmand Høegs Hus. Samme Aften besaa han Fæstningen og lod Garnisons-Compagniet exercere. Søndag den 12te stille. Den 13de forlod han

Christiansand igjen efterat have spist hos Laugmand Undal og reiste tilvands til Grømstad 4½ Mil og derfra tillands 1¼ Mil til Nedenæs Kongsgaard, hvor han spiste til Aftens og overnattede hos Amtmanden. Over denne Konges Nærværelse skal Fru Blix være i Besiddelse af et stort Maleri.

— — — — 1788 5te Aug. kom vor nu regjerende Konge (Frederik VI), da Kronprinds, fra Arendal tilvands og kom om Eftermiddagen Kl. 6 til Christiansand, hvor han tog ind til Stiftamtmand Moltke. Ved Ankomsten blev saluteret med Kanoner saavel fra Lyst-Fregatten og Fregatten Møen som fra forskjellige af Byens Skibe. De kgl. Betjente modtoge ham paa en med rødt Klæde betrukken Trappe ved Broen nedenfor hans Logis og ledsagede ham gjennem en Æreport, hvor han blev saluteret af Stadens Borger-Compagnier, og om Aftenen var hele Byen illumineret. Den 6te blev han beværtet efter Borgerskabets Invitation i By- og Raadstueskriver Thaulows Huus, hvor desuden var anrettet et aparte Marskalks-Taffel. Om Eftermiddagen besaa han Kirken, Fattighuset, Hospitalet, Magazinerne, samt promenerede til Hest. Den 7de besaa han Fæstningen og de Militære paa Oddernæs-Moen. Om Eftm. Kl. 7, om end Vinden ikke var god, gik han ombord paa Lyst-Fregatten under Kanonernes Torden og Indvaanernes Frydeskrig. En Time derefter blev Vinden føielig, og han ankom til Helsingør efter 2½ Dags Seilads.

Joh. Gotf. Heinzelman var i Aarene 1721—1723 Hofmester hos Stiftamtmand Lillienpalm og gik siden til Rusland, hvor han blev keiserlig Historiographus og Assessor i den asiatisk-orenburgske Expedition. Ved at føre en lærd Brevvexling med bemeldte Heinzelman

sendte Stiftsprovst Spidberg ham sin Tractat om Nordlyset, som den første oversatte paa Tydsk i Historische Demonstration und Anmerkungen über die Eigenschaft des Nordlichts, mitgetheilt von J. G. Heinzelmann, Halle 1728. 8.

1769 fik en Controlleur Dreyer i Arendal, i Kjøbenhavn bekjendt under Navn af Luft-Secretær, kgl. Tilladelse til at oprette et Addresse-Contoir i Arendal. Han udgav derfra ugentlig et Blad paa et halvt Ark skreven, under Titel af Kongelig privilegerede Addresse-Contoirs Efterretninger udi Christiansands Stift. Men da han strax efter blev forflyttet, udkom kun 6 Numere. Et Par Aar derefter fik en Bogtrykkersvend fra Throndhjem, Andreas Swane, kgl. Privilegium paa at nedsætte sig som Bogtrykker og Boghandler i Christiansand. 1780 begyndte han at udgive et ugentligt Blad under Navn af Christiansandske Ugeblade, der i mange Aar vare meget interessante for Byens Indvaanere, men siden lidt efter lidt antoge en blot Avis's Skikkelse. Men 1788 maatte han formedelst usle Omstændigheder forlade Trykkeriet, og var der da et helt Aar intet Trykkeri i Staden og Stiftet. Raadmand Glückstad og Kjøbmand D. Isaachsen kjøbte de overblevne Bogstaver, søgte og erholdt Privilegium under 18de Dec. 1789 paa at anlægge et Addressecontoir og Bogtrykkeri, som stedse skal følge hinanden, hvorpaa dette Contoirs Efterretninger toge sin Begyndelse 1790 og blev ved Cancelli-Promemoria af 15de Dec. 1792 befalet at indføre i Bladene uden Betaling de kgl. og Øvrighedens Befalinger og Foranstaltninger, som forlanges indrykkede.

Cancelliraad og Dr. med. Frid. von See var den første, som blev beskikket som Stiftsphysicus. Han kom her 1744 i Anledning af den i Stiftets vestlige Del grasserende Radesyge, hvilken han kaldte scabies scorbutica in summo gradu. Han var født 31te October 1702 i Beleiringen for Mantua, da de danske Tropper vare i Italien, ved hvilke hans Fader var Capitain. Efterat have lagt sig efter Chirurgien og øvet den i Kjøbenhavn — efter Reisers jammerlige Beskrivelse om den fyrgterlige Ildebrand, tog han Doctorgraden i Medicinen i Harderwyck i Holland 1739 og udgav sammesteds sin Disputats De Hydrope in genere, 4to. Han døde i Embedet 1781. Et Exempel paa hans Curmethode er: En Mand kom til ham og beklagede sig over Vattersot. Von See tier, seende ham alvorlig og stivt i Øinene. Endelig udbryder han i følgende frygtelige Orakel: „Du skal dø, du skal scham wahrhaftig dø i denne Nat.“ Patienten spørger blegnende, om der da intet Redningsmiddel gaves, og da Doctoren vedblev sit frygtelige: Du skal dø, løber han i Angestens Sved til Apothekeren som sit sidste Haab. Her kommer von See efter ham og raaber: „Du skal scham wahrhaftig leve. Nu har du svedet godt, det var intet andet, jeg ønskede.“

SMAASTYKKER.

1.

En kirkegave fra fru Ingegerd Erlendsdatter.

Paa en antikvarisk reise i Søndmøre blev jeg af provst Wisløff i Ulfsten gjort opmærksom paa, at der i sognets kirke var en sjælden smuk og rimeligvis meget gammel alterkalk med paten. Ved undersøgelsen viste det sig ikke alene, at kalken var af et mere end almindeligt rigt arbeide, men ogsaa at den havde en særlig historisk interesse, idet den var skjænket af en bekjendt person, en ætling af en af vore gamle adelsfamilier.

Baade kalk og paten er af forgyldt sølv og i sengothisk stil. Midten i patenen optages af den sædvanlige fremstilling, gudslammet med den delte gloriekrands, støttende i den ene forlab en korsdannet bannerstang med tunget fane. Omkring billedet staar med gothiserende majuskler indskrivten: ECCE : ANGNVS : DEI, og udenom denne er anbragt almindelige gothiske ornamenter. Kalken har kuppelformet skaal: Knoppen (nodus) under denne er den almindelige fladtrykte kugle med 6 rudeformede plader (rotuli), og i hver af disse er paa niello-grund anbragt en gothisk minuskel: disse minuskler danne tilsammen ordet: *ihesus*. Mellem pladerne er paaloddet kristushoveder med glorie og langt, delt haar og skjeg. Foden har som sædvanlig formen af den sexbladede rose; hver af 6de sider har sin fremstilling. Det sted, hvor messepræ-

sten skulde sætte sin mund under nydelsen af vinen, er betegnet ved Kristus paa korset mellem Maria og Johannes, 3 smaa forgyldte figurer, der er fastloddede paa kalken. Paa korset er indridset INRI og under figurerne IHESVS : MARIA, med latinske, delvis gothiserende bogstaver. Paa den modsatte side er graveret et stærkt slynget, bredt baand, hængende i smækre tonge og halvt omfattende et paaloddet vaabenskjold, der viser paa niello-grund 9 forgyldte rhomber, anbragte i to hinanden skjærende linjer, saaledes at de danner et ligearmet kors. I baandet staar med gothiserende majuskler indskrivten: INGERT : ERLENDES : DOCHTER. Felterne mellem disse fremstillinger optages af graverede figurer, paa den ene side af de norske helgener, St. Olav og Sta. Sunniva, paa den anden af Maria Magdalena og Sta. Barbara. Under St. Olav staar ingen indskrivt, under de andre helgener : SANTE : CENIVI — S'MARIA : MADALENA — SANCTE : BARBERA, ligeledes i latinske bogstaver med et gothiserende anstrøg. Fremstillingen af helgenerne er den almindelige. St. Olav bærer kaabe over pladerustning, har krone og glorie og holder i den ene haand hellebardøxe, i den anden ciborium, oblatgjemmet med fod og laag; han træder paa dragen med det kronede menneskehoved, hedenskabets symbol. Sta. Sunniva har ligeledes krone og bærer i den ene haand helleren, klippestykket med hulen, hendes særkjende, og i den anden palmen, martyrtegnet. Maria Magdalena, der har tætsluttende hue eller hovedlin, holder i hænderne en taarnformet salvekrukke (turricula). Sta. Barbara er kronet og bærer en opslaaet bog; foran hende staar hendes symbol, taarnet med de tre vinduer til ære for treenigheden. Alle figurer er smukt graverede og viser dragterne fra tiden omkring 1500 eller fra den sidste halvdel af 15de aarhundrede. Arbeidet er aabenbart udført af en tysk kunstner. Derom vidner formen *Erlendes-dochter*. *Cenivi* tyder ogsaa paa, at en udlænding har gjort kalken; en Nordmand vilde vel have vidst bedre besked om navnet. Karrene har været benyttede i den gamle, nu nedrevne stenkirke i Ulf-

sten og er overflyttede til den nuværende kirke, en træbygning i Ulfstenvik.

Vaabnet og giverens navn giver tilstrækkelige oplysninger. De 9 rhomber, der danner det ligearmede kors, er vaabnet for den mægtige og rige Losneæt, saa kaldet efter gaarden Losne paa Sulendøerne udenfor Sognefjorden, og Ingegerd Erlendsdatter er den sidste i ætten. Slægten blomstrede, saavidt man ved, fra begyndelsen af 14de aarhundrede; den mandlige hovedlinje uddøde i fjerde led med ridderen og rigsraaden, den rige Erlend Eindridesøn, kort efter 1450. Han efterlod sig 2 døtre, Sigrid, givt med rigsraaden og ridderen Bo Fleming, og Ingegerd, der var givt først med ridderen Olaf Guttormssøn til Hananger paa Lister, rimeligvis død 1485, og siden, før aar 1490, med rigsraaden og væbneren Arild Kane.[1] I ingen af disse ægteskaber havde hun børn.

Arild Kane havde et slemt ord for at udsuge almuen. Der høres klager over ham fra Viken,[2] og paa Søndmøre gik det saa vidt, at bønderne rottede sig sammen mod ham paa tinget, saarede og dræbte hans svende og ihjelslog ham selv, enten i 1497 eller i 1496.[3] I anledning af hans drab skjænkede fru Ingegerd ved gavebrev af 15de april 1497[4] 15 spand 2 øre i jordegods, beliggende i Meldal, Surendal, Stangvik og Ølvundeidet paa Nordmøre, til en ny præbende i Nidaros domkirke, kaldet efter de tre nordiske martyrkonger: præbenda trium patronorum regum sanctorum, Olai, Erici, Kanuti. Herfor skulde ugentlig

---

[1] Om Losne-ætten se Y. Nielsen: Om nogle middelalderske slægter i det vestenfjeldske Norge, norsk historisk tidsskrift, 2 række, II, s. 58—73, og særskilt om fru Ingegerd s. 68—73, sml. ogsaa L. Daae: Fru Inger Ottesdatter og hendes døtre, hist. tidsskr. III, s. 275—77. Om fru Ingegerds første givtermaal se Dipl. Norv. I, s. 678—79.

[2] Dipl. Norv. II, s. 720—21.

[3] Dipl. Norv. VI, s. 657; IX, s. 405 og 408; X, s. 227—28.

[4] Dipl. Norv. V, s. 702—03. Schøning: Domkirken i Trondhjem, anhang s. 18—19.

læses to messer for hende og hendes husbonde, og for forældre og venner.

Ingegerds navn forekommer ofte i diplomerne.[1] Hun maa have været meget rig. Faderen eiede en mængde jordegods, især i det vestenfjeldske, efter sine mænd har hun ligeledes arvet, og i 1490 fik hun i forening med søsteren en trediedel af de store eiendomme, som havde tilhørt junker Hans Sigurdssøn. Paa deres part faldt gaarde paa Nordmøre og Helgeland, i Senjen og paa Hjaltland.[2] Efter søsterens død kom alle disse i hendes besiddelse.

Fru Ingegerd opnaaede en høi alder og døde rimeligvis i sommeren 1526.[3] Hun maa da vistnok have været over 80 aar gammel. Hendes nærmeste arving, Otte Holgerssøn Rosenkrands, døde med sin hustru paa en reise i Lybeck 1525 af pest, og andre langt ude beslægtede lurede paa den store arv, den svenske adelsmand Thure Jönsson (af tre roser) og fru Inger Ottesdatter Rømer, for hvem svigersønnen Vincents Lunge arbeidede. Man maa føle medlidenhed med den gamle forladte kvinde, naar man læser Lunges brev til svigermoderen.[4] Han havde sendt bud til fru Ingegerd med efterretningen om Otte Holgerssøns død og søgte nu paa alle maader at vinde hende for sig, idet han lod sin hustru drage til hende for at trøste hende. „Fru Inger bare græder og sørger overmaade og beder gud bedre sig, at hun skulde leve den dag“; men ligeoverfor Vincents Lunge erklærer hun dog, at hr. Ottes

---

[1] Navnet skrives i mange forskjellige former: Ingegerd, Ingierdt, Engerdt, Ingerdt, Inger o. s. v.

[2] Dipl. Norv. VIII, s. 436 o. flg.

[3] I brev af 20de juni 1526 beder Fredrik I. erkebispen Olaf Engelbrektssøn at paatage sig værgemaalet for fru Ingegerd og tage hendes gods under sin beskyttelse. Af brevet fremgaar, at man da ventede hendes død. Dipl. Norv. IX, s. 527. — I brev af 10de august s. aar beder Thure Jönsson erkebispen at varetage hans tarv som arving efter fru Ingegerd, som, ifølge erkebispens skrivelse til Thures søn Jøren, nu var død. Dipl. Norv. IX, s. 531.

[4] Dipl. Norv. VIII, s. 536—38.

børn var hendes rette arvinger. I høsten 1526 sender han efter fru Ingegerds testament til erkebispen et forgyldt kredents og til kommunet i Trondhjem et forgyldt stettekar (kar med fod)[1]. Arveprocessen blev afgjort ved dom, afsagt i Oslo 4de august 1529 af norske og danske rigsraader under forsæde af hertug Kristiern (Kristiern III), der tildømte Ottes børn hendes eiendele.[2]

Om giverens identitet med fru Ingegerd kan der neppe være tvivl. Vaaben og navn stemmer overens, kalkens form peger hen til samme tid, ligeledes dragterne og stilen i de graverede billeder. I samme retning viser ogsaa forekomsten af forskjellige alfabeter ved siden af hverandre, noget, der oftere er tilfældet omkring 1500. Der er et enkelt billede, som muligt kunde tyde paa den anledning, i hvilken kalken blev skjænket. Sta. Barbara er beskytterinde mod en pludselig, uventet død, især ved vaaben, og tænkes vel ogsaa som forbeder for alle dem, som dø paa en saadan maade. Det kunde derfor synes, som om fremstillingen af denne helgen er valgt paa grund af Arild Kanes drab. Man har seet, at fru Ingegerd skjænkede store gaver til Nidaros i den anledning, og ikke urimeligt har hun da ogsaa betænkt kirker paa Søndmøre. Kalken og patenen er da af hende givet til Ulfsten kirke eller en anden i samme egn. Hvor Arild Kane blev dræbt, angives ikke nærmere.

B. E. Bendixen.

2.

Regnskaber for kongsgaarden paa Bergenhus 1516—1523.

Til de uddrag af disse regnskaber, som jeg før (dette tidsskr. 2den række II, 294 ff.) har meddelt, kan her føjes en ny samling, hvis hensigt er at medtage, hvad regnska-

---

[1] Dipl. Norv. IX, s. 542.

[2] Dipl. Norv. IX, s. 641 o. flg. — Se f. ø. smsteds. s. 543—45, s. 546, s. 672—78.

berne indeholde om arbeidsvirksomheden paa kongsgaarden, forsaavidt angaar dens bygninger i almindelighed og særlig skibsbyggeriet. Herved fremkommer der en hel del oplysninger, som noget nær ere de eneste, i alle fald mere udførlige, vi overhovedet have hos os før reformationen angaaende fremgangsmaaden i det enkelte ved de omhandlede virksomhedsgrene. Dertil kommer, at regnskaberne forsaavidt udfylde et hul i den forestilling om kongsgaardens tilstand ned igjennem tiderne, som vi hidtil have kunnet danne os. Vi ved nemlig eller kunne i alle fald nogenlunde slutte os til, hvordan gaardens tilstand var før 1370 og ligeledes fra 1523, da Vincents Lunge tiltraadte som lensherre over Bergenhus, og senere (se N. Mag. I paa registeret under Bergenhus, N. Fornl. 422 ff., N. Saml. I, 614 ff.). Om tiden mellem 1370 og 1523 have vi derimod hidtil kun vidst, at gaarden i det 14de og 15de hundredaar led meget ved brand og nedrivelser under de flere dengang stedfundne fiendtlige overfald (se Suhm, Danm. Hist. XIII, 673, Sartorius, Gesch. d. hans. Bund. von Lappenberg II, 40 f., Saml. t. N. F. o. S. Hist. V, 638, D. Norv. VII, no. 482), medens der intet nævnes om istandsættelser, undtagen at Herman Villumssøn i 1514 foretog en mindre reparation paa „det store taarn", og at hans umiddelbare eftermand, Jørgen Hanssøn (lensherre 1514—1523), indmurede kongsgaarden og opførte der et eller to taarne (N. Mag. I, 121). Gaarden har derfor vistnok ligefra 1370 til 1514 været uden ringmur og følgelig saa godt som aldeles forsvarsløs, hvad der ogsaa tildels er sagt af to ældre forfattere (N. Mag. I, 137, 540).

Udgiftsregnsk. f. 14de oktbr. 1516—14de apr. 1517. Side 1: spiger til „the windue" udi *min herres mag* [kongens gemak]. — S. 6: spiger, som „tjelninghen" [tjeldingen, telttag] blev opslagen med over *muren* [omgivningsmuren om kongsgaarden], som murmesterne arbeide under. — S. 62: 1 pund smør fik Eggert tækker udi arbeidsløn for han tækkede paa *muren*.

Udgiftsregnsk. f. 14de apr.—14de oktbr. 1518. S. 1:

fragt for de embedsmænd, murmester og tømmermænd, som kom til Bergenhus fra Falkenberg circ. beati Georgii milit. et martir. [23de april]. — S. 8: $11^1/_2$ mark til Arnt snedker selvanden for $22^1/_2$ dag, han arbeidede i *min herres mag*. — S. 9: 1 skilling 1 alb til spiger at slaa de vaaben sammen med, som stander i *min herres mag*; 2 mark 4 skilling fik Joachim maler hollænder paa regnskab for min herres og min frues [d. e. kongens og dronningens] vaaben, han gjorde, som skal stande over den *nye port*. — S. 13: $^1/_2$ mark fik en glarmester [til paa[1] 3 løb smør for 6 glarvinduer, han gjorde i *borgerstuen*[2] circ. Johan. bapt. [24de juni]. — S. 20: 26 $^1/_2$ mark for 9150 mursten til en skipper fra Campen til gaardens behov. — S. 23: 3 skilling fik Bent Perssen for han for til skoven efter „wedgerer“ [?] til lad til det *lille taarn*[3]. — S. 25: 3 mark 2 skilling for 500 astrag [gulvfliser], som blev lagt i „*taarenndt*“ [taarnet] i *min herres mag*; 12 ß for 80 tagsten, som kom til *kakelovnen*[4] i *borgerstuen*. — S. 31 omtales en arbeidskarl, som hentede sten til brolæggeren[5]. — S. 32: 4 ß til en hollandsk baadsmand for han klinkede paa den *nye søport*. — S. 33: $^1/_2$ mark til Per Helsing, tømmermand, for 4 dage han lagde bretter paa det *nye taarn* [det ovennævnte?]; 1 ß for spiger til *kakelovnen*. — S. 34: 6 ß til 3 tækkere, som tækkede en dag paa det *nye taarn*; 4 ß til 3 tækkere, som tækkede paa *muren* 1 dag hos *stegerhuset*; 4 ß Svend Tollisen for 2 dage, han arbeidede og „trowit“ [troede, lagde trod] paa den nye *mur*. — S. 35: 6 ß „menje“ [mønje] blev kjøbt for til at farve den kakelovn [se ovenfor] med, som stander i *borgerstuen*. — S. 40: 3 ß til spiger, som kom til den nye *kjelderdør*. — S. 41:

---

[1] d. e. foruden?

[2] nævnes vel første gang i 1477 (D. Norv. VII, no. 482).

[3] formodentlig det samme, som Erik Rosenkrants senere udvidede og ombyggede, og som nu danner hjørnet af kongsgaarden.

[4] sammensat af kakler, men her tagsten, rimeligvis den første gang, saadan ovn nævnes hos os.

[5] Jfr. N. Mag. I, 120.

2 mark 6 ß til 6 tømmermænd, som „trowet“ *taarnet* og paa *muren* i 2 dage hver; 6 ß 2 alb 4 tækkere, som tækkede paa den nye mur hos *stegerhuset* en dag. — S. 43: 2 ß til søm til løftingen[1] paa jægten. — S. 57: $1^1/_2$ alen leydsk til Jon murmester [murernes „høvedsmand“, havde 3 ß i dagløn] for en kjelderdør, han murede. — S. 112: 1 pund smør fik Eggert tækker udi arbeidsløn for 2 dage han tækkede paa den nye *mur* hos *porten*. — S. 117: 3 lispund $^1/_2$ mark smør fik en glarmester ved bryggen for 8 glasruder, han gjorde i *borgerstuen*. — S. 123: 1 lispund smør fik en garp paa bryggen for *taskelaas*, som Jørgen [Hanssøn] kjøbte af ham til gaardens behov. — S. 151: 14 pund aasmundjern fra Salsborg [Sarpsborg?] forarbeidet til porthængsler til den *store port* og muren til samme port. — S. 152: 16 pund aasmundjern til portjern til *søporten*[2]; 19 pund aasmundjern til at slaa legtespiger af til *salen*[3]; 6 pund Throndhjemsjern til murjern og hængsler til kjelderdøren næst *søporten*; 5 pund Throndhjemsjern til „brandstenger“[4] paa det *lille taarn*. — S. 153: $2^1/_2$ pund aasmundjern til kroge og bøsser til de skiver, som sad i de blokke, som de „unde“ [vandt] sten op med til *salen*; 20 mark kobber, som de laag bleve gjort af over den rende, som løber igjennem *stegerhuset*; $1^1/_2$ pund kobber, som knappe og fløje bleve gjort af til de brander over det *lille taarn*. — S. 204: 1 tønde korn finge nogre bønder i Oster for eketømmer og 1 tylvt 12 al. bordved, som *søporten* blev gjort af. — S. 279: 2 vaager raaskjær fik nogre baadsmænd paa et Camperskib udi primgelt[5] for tagsten, de skibede op, som Jørgen [Hanssøn] kjøbte til

[1] bedækningen over agterenden, det gamle *lypting*.
[2] ud mod Vaagen.
[3] udentvil den samme, som senere kaldes fruerstuen (N. Saml. I, 619, 627) og stod der, hvor den nuværende kommandantbolig blev opført i 1723 (anf. st. 632).
[4] se og nedenfor, utvilsomt de opstaaende jernstenger, hvorpaa vindfløjene vare fæstede, af det gamle *brandr*.
[5] egentl. belønning for skipperens opsigt med ladningen.

salen; 8 vaager raaskjær fik Joachim maler, Hollænder, for de min herres og frues vaaben [se ovenfor], som skal stande over *porten*.

Udgiftsregnsk. for 14de apr.—15de oktbr. 1519. S. 6: en arbeidskarl i Dreggen[1], som 2 dage drog tømmer op af den flaade, som sidst kom. — S. 5: 5 ß til en kjedelsmed, som bødte de kjedler i *stegerhuset*. — S. 8: 1 mark for 3 jernslever, som kokken fik til *stegerhuset*. — S. 16: 5 tømmermænd i 2 dage, som reiste sperret paa *taarnet* og troved det; 7 tækkere, som tækkede paa samme taarn. — S. 22: 5 1/2 rinske gyllen 3 ß for 600 guld, som knappe og fløje blev forgyldte med paa *salen*. — S. 25: 1 1/2 mark 2 ß for en klokke at ringe til bords med. — S. 91: 1/2 løb smør [fik] lille Mogens smeddreng for han hug til *taarnet*. — S. 92: 1/2 løb smør fik Grers, en bymand, udi arbeidsløn for 11 dage, som hug nagler til det *nye hus* over kjelderen. — S. 171 og 172 anføres en hel del Throndhjems- eller Heimdals- [?] jern, hvoraf var gjort murankere til gavlen, fløjstenger, legtesøm, „hlde" [med forkortelsestegn = holdere?] eller „stander" [?], alt paa *den store sal*, endvidere „en bolt til en skive over *brønden*", „klinkhammere", „klinksøm til døre og hængsler paa gaarden" og „sømtene"; endelig nævnes 3 pund „kedelbrom" [kobber af kjedler], der kom til knappe og fløje til *salen*. — S. 173: 16 pund Throndhjemsjern til murankere og „tenligæ" [?]; 2 stave Heimdalsjern til stenger, at sætte paa det *store taarn*[2]; 4 stave jern til kroge til *salen* die Ægidii [1ste septbr.]; 1 stav jern til „vnderslo" [?] til *salen*; 1 stav jern til et „slaw" [slaa] for den *nederste port*. — S. 181: 17 1/2 tønde korn, som heste fortærede, der droge sten og kalk op til *salen*.

Udgiftsregnsk. for 14de oktbr. 1519—14de apr. 1520. S. 1: 10 ß 1 alb fik 7 tækkere, som tækkede paa den „nye længe" over *kjelderen*, hver 1 dag; 1/2 mark 1 ß fik

---

[1] hvor der var slæbested.

[2] maaske det i N. Saml. I, 617 nævnte.

3 tækkere, som tækkede $1^1/_2$ dag hver paa *portstuen*, *borgestuen* og andensteds, hvor behov gjordes. — S. 17: 1 mark finge 2 timmermænd for de bødte det hul, som først blæste paa *salen*. — S. 18: 3 ß de karle, som bødte det hul paa *salen* post Pauli conversionis [25de januar]. — S. 21: 3 ß til spiger for *salen*; 11 ß 1 alb til timmermænd, som det hul bødte paa *salen*. — S. 59: anføres en del jern, som brugtes dels til søm, spiger og bolter til Jørgens [Hanssøns] *jægt*, dels til spiger at slaa rafter til med paa *salen*, og dels til „vigskardenn" [skydeskaar] paa *muren* til opstøtter under fensterne. — S. 60: 13 vaager jern, som i *muren* komme til ankere. — S. 123 nævnes *bryggerhuset*. — S. 61: 1 styrehage til kalkjægten.

Indtægtsregnsk. for 14de apr.—14de oktbr. 1520. S. 49 anføres „6400 tagsten, vor naadigste herre hidsendte".

Udgiftsregnsk. for 14de apr.—14de oktbr. 1520. S. 28 og 29: 1 mark 4 ß 2 alb til 4 karle, som arbeidede paa *muren* i to dage, 3 i en dag og 2 i tre dage; 11 ß til 2 karle, som tækkede „dropper" [aabninger i tag] paa gaarden. — S. 37: 22 ß Iver, som „klinkede" paa *skibet* i 11 dage og tog 2 ß om dagen. — S. 39: 6 ß for nagletræ til *skibet*; $^1/_2$ mark til 6 karle udi arbeidsløn for en dag, de arbeidede paa *muren*, 4 alb om dagen. — S. 85—94: „murmesterregister", hvori nævnes Jørgen (4 ß dagen), Lasse og Axel murer (10 alb om dagen), Mas murer (2 ß om dagen). — S. 136: Geus kalkslager, som „nagle skar" til *skibet*. — S. 140 nævnes en hel del jernstave eller stænger, som brugtes dels til „sømthener" [tener til nagler] og dels til at gjøre „rør" [klinkplader] af. — S. 141: 12 stave jern, som udi de „vindøgen" kom paa *taarnet*; 12 pund brom [kobberstykker til støbning], som kom til den *krudtkammers* dør. — S. 158: 1000 mursten for 8 Philippigyllen, og 9000 dobbel mursten à 5 mark for hvert tusend. — S. 159: 30 tagsten à $^1/_2$ styver for stykket. — S. 167: givet 4 mark til Botolf i „Mølckera" [Mjølkeraaen, N. Mag. I, 476] for nagletræ til *skibet*.

Udgiftsregnsk. f. 14de apr.—14de oktbr. 1521. S. 7:

2 ß 2 alb til 2 karle, som takte udover Jørgens [Hanssøns] jægt i Sandviken. — S. 10: 5 ß nogre tækkere, som tækkede *vegtergangen* og bare sand eodem die; 7 ß 1 alb, tækkere finge, som takte *vegtergangen* og andensteds paa gaarden, hvor behov gjordes. — S. 12: 4 ß for en laas, som hænger for *Jørgens* [Hanssøns] *eget mag*. — S. 14: $^1/_2$ mark 4 ß en karl, som skar nagle til *skibet*. — S. 16: 6 ß nogre tækkere finge, som tækkede over *muren*; $^1/_2$ mark 3 ß 1 alb, som tækkere, arbeidskarle, torvhuggere og stenbærere af byen finge, som arbeidede paa gaarden 1 dag. — 17: 5 ß 1 alb nogre tækkere, som tækkede *vegtergangen* hos det *nye taarn*. — S. 24: 1 ß til en af arbeidskarlene, som vaagede for vegteren, der han sad i *taarnet*. — S. 27: 30 mark danske blev given i fragt for 10 tusend tagsten, tusendet 3 mark. — S. 30 anføres, at der paa det „*nye skib*“ arbeidede 3 norske og 4 hollandske tømmermænd. — S. 36: 7 ß for en laas til *kapelkisten*[1] og 6 ß til hængsler til samme kiste. — S. 38: 1 ß til spiger, som kom til vinduer i *borgestuen*. — S. 111: $4^1/_2$ pund kobber kom til „vindelaffuen“ [vindelaget?] paa *taarnet* til skiver, som Peder kobberslager opslog; $^1/_2$ pund 10 mark brum tin er kommet til glasvindu; 1 pund aasmundjern til hængsler til glasvinduer. — S. 117: 8 alen færisk vadmel kom til tjelding til jægten, der Jørgen [Hanssøn] for til lagthing til Nordhordland. — S. 124: 1 løb smør blev given for aarer til *jægten*. — S. 198: 71 mark 4 ß for 1400 pund bly, som kom til „killrender“ [kjølrender]. — S. 199: 4 ß for 2 alen lærred til fløjen paa *skibet*.

Udgiftsregnsk. f. 14de apr.—14de oktbr. 1522. S. 22: 2 ß gav jeg mester Anders for han rensede Jørgens [Hanssøns] *privet*. — S. 25: 7 ß Jon klinker for han klinkede den *nye jægt*, som holdt for den anden; 3 ß en karl, som syede seil og bødede „trellingen“ [?] til *muren*. — S. 29: 6 ß en tydsk tømmermand, som „kalffade“ [kalfatrede]

---

[1] formodentlig en kiste, hvori penge og dokumentor, tilhørende kongens kapel Apostelkirken, opbevaredes.

loftet paa det *lille taarn.* — S. 30: 4 ß fik mester Anders for han rensede privetet i det *lille taarn.* — S. 44: 12 ß til en Hollænder for et timeglas og en kompas, som Fredrik fik af hannem vdi sjøen til skibsbehov. — S. 48: 6 ß, som to karle fik, som huggede torv til *badstuen*[1] og *kalkhuset.* — S. 127: 12 pund jern kom til sømtener og til ringene udi lugerne til den *nye jægt.* — S. 128: 2 pund Throndhjemsjern kom til lænker udi *vindebroen*[2]. — S. 139: 6 alen blegt lerred gav jeg Niels Vele til en skjorte, for han vækkede vegteren paa *muren* med en „staver“ [stav] efter eders [Jørgen Hanssøns] egen befaling; 12 alen hjeltevadmel kom til „sii“ [?] til *jægten* og til *taarnet* paa „offuerlobbet“ [overløbet, loftet]. — S. 152: 1 løb smør en kone i Dreggen for et gammel seil, vi finge til tjelding over *muren* for regnen, mens murmesterne murede. — S. 155: 1/2 løb smør Hugne Erlandssøn, en Nordfar, for et gammelt seil, Jørgen [Hanssøn] fik af ham til tjelding over *muren.* — S. 161: 1/2 løb smør en karl, som var udi *skostuen* en maaned. — S. 252: Dette fik den murmester, som i *taarnet* sad: 1/2 løb smør, 1 lem røget kjød, 1 kvarter brød, 1 hollænderost.

Indtægts- og udgiftsregnsk. for 14de oktbr. 1522—14de apr. 1523. S. 63: 1 mark for en laas, kom til *skriverstuedøren*; 3 alb til søm at slaa laasen for døren og skabet med og til anden del i stuen, hvor behov gjøres. — S. 64: 2 ß snedkerdrengen, der han slog laasene for døren og skabet og for han satte „vindelagene“ [se ovenfor] udi igjen paa *taarnet*, som var udblæste. — S. 71: 2 ß Bent arbeidskarl i Dreggen for han tjærede en af *jægterne.* — S. 73: 1 ß til spiger til *kisterne* [de ovennævnte kapelkister?], som stande paa *vegtergangen.* — S. 79: 1 pund 4 mark Throndhjemsjern kom til 2 kroge udover den lille *skriverstuedør*, som en liden skjænk blev hængt paa; 1/2

---

[1] En saadan nævnes ved kongsgaarden allerede ved midten af 13de hundredaar i Aaron Hjørleifssøns saga.

[2] over graven mod syd.

skippund brom kobber, kom til en dør for *min herres mag* [kongens gemak]. — S. 80: 1 pund Throndhjemsjern kom til en ring underneden kjedelen i *badstuen*; 3 pund Throndhjemsjern kom til porten for *forborgen*[1]; 1 pund 10 mark bly kom til at støbe hager i *porten* med; 1 pund Throndhjemsjern kom til hager til *vindebroen*. — S. 101: $^1/_2$ løb smør Axel murmester for han arbeidede paa gaarden hos *stegerhuset* og ovenover *skriverstuedøren* og for han var i Halsnes efter Hans Bagge, som heden af gaarden løb.

N. N.

3.

„Af gazetterne, relation fra Røros udi Norge den 16de januari 1719[2].

Hr. generallieutenant greve Sponneck og svite kom her idag til Røros, og erfarer man her, at Svensken næstleden thorsdag den 12te januari er gaaet fra Aas i Tydals sogn ad Tydalsfjeldet, som er 8 mil over og ikkun een gaard derpaa, til Jemteland. De nordenfjeldske skiløbere har fulgt efter og seet hans endelige udgang af landet. Gud ske derfor evig tak, og lade ham aldrig komme paa vore grænser igjen! Fra Holtaalen gik han over Blokhammer [Bukhammer]-fjeldet 2 mil til Tydals sogn, og staar nu her en dreng, som skikkede fienden did, og fortæller, at da han red derover tilbage, laa der langs veien mangfoldige Svenske kreperede og døde i hobetal, undertiden 5 à 6 paa hverandre. En deriblandt var endda lidt liv vdi, som drengen talede med, og kunde han saavidt af hans sagtmodige tale forstaa, at han ønskede ikke en mand af de Svenske maatte komme tilbage hjem igjen med livet, fordi de saa ubilligen bleve trakterede. Hs. exc. baron Samnits gaar med hs. exc. obrist [oberstlieutenant]

---

[1] Jfr. N. Mag. II, 70.

[2] Kbhvns. kgl. bibl. uldalske saml. 4to 400.

Huitfeldt i morgen til Throndhjem og paa onsdag aften over Kvægen [Kvikne] til Tønset igjen.

Fra Throndhjem er siden sidst indløben tidender af 20de januar, som skiløberne, der har været inde i Sverige, har medbragt, at af 6000 mand infanteri var ikkun kommen til Sverige igjen 500 mand[1], resten kreperede og døde underveis. Af kavalleriet ere ogsaa ganske faa komne tilbage, og har de ligget udi klynger og hobetal tilsammen 12, 16 og 20 mand. Endel har de fundet med hestene, andre har maat kvittere hestene. De har gaaet vild paa fjeldet, og nogle ere fundne som død forfrosne om den varme, de havde gjort for sig, men de kunde dog ingen sted komme for sult. De bad og tidt, at vore vilde skyde en kugle i dem der som de sade, som dog ei rørte dem. In summa de skal ikke andet sige, end de jo haver været udi Norge. Megen sne har der ikke været udi Norge, men undertiden en forfærdelig streng frost, saa de faa, som kom over fjeldet, har intet bragt med sig af deres bagage. Deres metalfeltstykker, proviant og andet, som de har villet føre med sig, har de dog maat efterlade sig paa fjeldet. O! et elendigt og ynkeligt syn at se, hvor de her og der ligge adspredt.

Vel hørtes hestedønn og svenske karles raaben,
vel førte Svensken krig med svenske vit og vaaben,
den svenske koning Carl vel flink og freidig var,
med ære Fredrik dog han Norges krone har.
Paa mynten myntet stod der: nu og aldrig mere,
men intet nu han fik og norske mænd de sværge,
at Norges krone ei den svenske konge faar,
saalænge Norge har høst, vinter, sommer, vaar."

N. N.

---

[1] Jfr. dog dette tidsskr. 2den række II, 258.

4.

„Et krigsinstrument, som viser den svenske armees tilstand in januario 1719[1].

De syndenfjeldske rytteres udsigende, som i den aktion[2] ved Sundlandsdalen paa Strinden, en fjerding mil fra byen, blev fangen den 19de novbr. 1718 og siden den tid haver medfulgt den fiendtlige armee og udstaaet meget ondt indtil den 14de januar om natten, da de søgte leilighed at echapere paa fjeldet udi et hardt og meget forferdeligt veir:

1. Deres navne, aar og af hvilke kompagnier? — 1) Anders Henrichsen Flogstad, 36 aar, af major Ornings kompagni. — 2) Knud Erichsen Lyshaug, 32 aar, af livkompagniet. — 3) Christen Olsen Kos, 28 aar, af kaptein Mollerups kompagni. — 4) Oluf Thorgersen Bønnerud, 21 aar, af obristlieutenantens kompagni. — 5) Hans Andersen, 28 aar, ligeledes af ovenmeldte kompagni.
2. Hvad tid de løb fra de Svenske? — Den 14de januar, natten til søndag d. 15de dito.
3. Fra hvilket sted de echaperede? — En mils vei nær Hanö [Handøl], som er begyndelsen til Jemteland efter de Svenskes egen udsigende til os, hvor fienden endnu havde 5 store mil, førend han kunde naa tykbygden, og hvor ham endda stod tilbage de værste fjeld.
4. Hvad og hvormeget de nød til forflegning hos fienden? — En kande korn, somme tider blandkorn og somme tider havre, tilligemed lidt kjød og to marker salt i al den tid, de vare fangen.

---

[1] Dette aktstykke, som hidtil er ubekjendt (se Øverland i dette tidsskr. 2den række II, 256 i noten) forefindes i en samtidig afskrift paa det kgl. bibl. i Kjøbenhavn i den uldalske saml. 4to 400. En anden gjenpart i folio har jeg truffet i Bergens museums arkiv i en pakke med udskrift: „Materialier til endel Opsatser for den antikvariske Forenings Blad Urda“.

[2] Se Øverland anf. st. s. 229.

5. Om de hørte, om fienden talede noget om deres konges død? — Ja, de hørte, at officererne talede imellem sig, at deres konge var slagen der synder, og siden den tid gav de sig ingen rolighed, men befordrede deres march det bedste, de kunde.

6. Hvorledes de Svenske med deres armee kom over fjeldet? — i saadant meget ondt og hardt veir, at man ikke kunde se en haand for sig, og døde derover mange mennesker paa veien, som de saa i hobetal liggende overalt. Der var saadan sterk sygdom iblandt dem, at naar vagten af 50 mand om morgenen blev sat, var ikke flere tilovers om aftenen end 2. De øvrige fandtes døde, og var det forunderligt at se, at om det hul, hvor de havde siddet for at varme sig, laa ved ilden 20 til 30 døde mennesker rundt omkring, den ene ovenpaa den anden saaledes nedfalden. Nøden drev dem saa hardt i den strenge kulde og onde veirligt, at de maatte slaa skjæfterne itu paa deres gevær for at antænde og varme sig, eftersom paa fjeldet var ingen skov. Af fiendens hele infanteri kunde vi ei flere se end de, som fulgte bagagen. Af kavalleriet talte vi ei flere end 200 mand, saasom saa mange hundrede laa døde af hestene nedfalden, og stode somme paa hovedet, somme paa hænderne og andre paa armene, somme igjen stode ganske krogede og laa bredved hestene, alle døde og stivfrosne. General Armfeldt vidste ikke selv, hvor han var enten synder eller nord, slog sine hænder sammen med stor bedrøvelse for den store ynk og elendighed, han saa paa folkene, der paa marchen over fjeldet fast hvert øieblik udi stort antal styrtede paa adskillige forfærdelige maader, som og hestene tillige med dem. Generalen tilbød disse fanger, at om en af dem kunde vise ham veien over fjeldet til Handø [Handøl], skulde ei alene alle fangerne nyde deres frihed, mens end dog, naar han var overkommen, hidover nord at hjelpe

straxen at vorde befordret. Og skulde den af fangerne, som var veiviseren, desuden nyde 20 kobberplåtor.

7. Hvilken vei de fangne kom ned af fjeldet? — De af guds store forsyn ramte paa Mærakerveien, og kom af fjeldet ned af den bygd, hvor til dem kom tre bønder, som skulde patrollere til Tydalen, der tog dem og hjalp dem det bedste, de kunde, saasom de ikke havde faaet mad i fire dage.

Iøvrigt berettede disse dragoner, at en svensk kaptein ved navn Fogh paa fjeldet lod sig formerke for dem, at han gjerne vilde rømme hid, dog at have et navn som han var bleven fangen, paa det at han derover kunde faa livet bjerget, til den ende og bad dem lage sig til at rømme, saa vilde han følge med. Mens som de ikke turde tro paa ham, løb de, da de saa deres leilighed dertil. De udsige og at have hørt, at der var desuden baade obrister og andre høie officerer, som resolverede det samme at gjøre, mens de turde ei komme til dermed, saasom de ikke vidste veien tilbage. Fangerne vare udi avantgaarden og med de allerførste troupper, hænderne bundne, den ene efter den anden og ført udi et taug eller reb, som var bunden til den fremmerste, hvor foran gik en af fiendens soldateske, som trak dem efter sig, hvilke snart hvert andet trin faldt død ned en efter anden; thi saasnart den ene faldt, tog strax den anden udi tauget, som varede saa længe, at der fast ingen mere var, som kunde have opsiun med dem udi avantgaarden, hvorpaa, da de det saa, resolverede at tage veien tilbage, og gik hele armeen igjennem hidefter, uden at nogen talte dem til[1], hvor de saa og hørte intet andet end som ynk, raab og skrig samt mange og utallige døde mennesker samt hester tilligemed trots, og tviler de meget paa, at nogen sjel kommer hjem til

---

[1] De vare følgelig ikke, som ogsaa ovenfor sagt under punkt 2, frigivne af Armfeldt, saaledes som Klüwer beretter (jfr. Øverland anf. st. s. 254).

Sverige, saasom det var en stor umulighed. Fornævnte dragoner berettede ellers, at generallieutenant Horn sad i sin slæde ganske bortfrossen, saa at han ei mere kunde tale, og at generallieutenant Armfeldt sagde til disse fem dragoner, at nu maatte han bekjende, at guds straf var over ham, saasom Juten kunde leve, mens deres folk maatte dø.

Alt dette erbyder de sig med en god samvittighed at beedige, naar forlanges.

Throndhjem den 24de januar 1719.

(Deponenternes navne ut supra).

N. N.

5.

Hilbrandt Meyer's samlinger til Bergens historie, nedskrevne 1764—1781.

Disse bestaa af to bind i folio og tilhøre det bergenske formandskabs arkiv. Af 1ste bind er i Norske Magasins 3dje bind trykt alt, hvad der har historisk interesse. Det 2det bind indeholder mestendels kun en mængde ældre og nyere retsbestemmelser, som nu forlængst efter de oprindelige kilder ere trykte i „Norges gamle Love", Norske Rigsregistranter eller senere lovsamlinger. En undtagelse herfra danne alene de følgende notiser, som fortjene at gjengives.

Side 158 gjør forfatteren i anledning af Valkendorfs bestemmelse om, at Tydskernes skjøger ei maatte gaa med „*dannekvinders dug*"[1], følgende bemerkning: „Dette haver været et slags hæderligt klædebon af linned, som alene gifte koner udi de tider holdt sig berettigede til at bære og bruge; men om vore uldne- og silke-regnklæder have succederet disse dannekvinders dug, skal jeg for vist ikke

[1] Se N. Mag. I, 555 f., jfr. og nærværende tidsskr. 2den række, II, 297, hvoraf sees, at der meget tidligere var udgivet et forbud i den nævnte henseende.

kunne sige. Saameget kan jeg alene med vished berette, at for omtrent 60 à 80 aar siden var det endnu brugeligt udi Bergen, at fruentimmeret [sic] gik, især udi regnveir, indsvøbt udi linnedduge, de gemene med grovt lerreds- og de fornemme med linneddreiels duger, hvorefter det siden tid efter anden kom af brug og derimod blev indført de sorte“.

Side 261 anføres: „Ligesom Hansestæderness magt og anseelse tid efter anden er bleven svækket og ligesom deres kontor her i staden efterhaanden haver aftaget, er ogsaa antallet af dette kjøbmandsraad [nemlig 18 akteiner, hvoraf 2 vare udvalgte som oldermænd] formindsket og nedsat, hvilket først skede indtil 2 oldermænd og 8 akteiner, siden til 1 oldermand og 4 akteiner[1]; men siden 1710, da den sidste oldermand ved døden afgik, har ingen oldermand været beskikket, og var da samme aar ikke mere end 3 akteiner. Siden den tid blev akteinernes antal nedsat til 2 og endelig til 1, hvilket sidste vedvarede til aaret 1754, da han gik fallit. Siden den tid haver ingen været“.

Om kontorets sekretærer siger han s. 262: „Hvad tid den allerførste sekretær af Hansestæderne blev beskikket, derom har jeg ingen efterretning fundet . . . . Jeg har i det øvrige vel efterretning om en temmelig del af dem, men at anføre deres blotte navne, især da antallet ikke er fuldstændigt, saadant er ganske unødvendigt; men jeg vil alene i den sted erindre 3 af dem, som jeg synes fortjene nogen erindring, hver paa sin maade. — Den første er *Carbiner*. Denne mand tog selv afsked fra embedet og viste et exempel paa, at han vidste vei og maade under kongelig beskjærmelse at nedsætte sig i Bergen som en undersaat. Han blev benaadet med justitsraads karakter og gjorde et giftermaal[2], hvorved han fik midler og kom i velstand. — Den anden er *Winckelman*, som succederede

---

[1] Jfr. N. Mag. II, 588.
[2] Jfr. N. Stiftelser, III, 1057.

Carbiner, og for hvis skyld adskillige kongelige reskripter[1] maatte udfærdiges, hvoraf man kan læse hans karakter. — Den tredie er *Schuckman*, som succederede Winckelman. Han var den sidste og forlod embedet i aaret 1757, da han reiste herfra".

Endelig bemerker han s. 266: „*Kjøbmandsstuen* er en anselig bygning, som ligger næsten midt paa kontoret. Her var det, at kjøbmandsraadet holdt deres samlinger; her var og desuden værelser, hvor sekretæren og kjøbmandstjeneren boede, hvilket alt var i det andet stokverk; men udi underste eller nederste stokverk holdtes vinkjelder, ligesom det endnu sker. Her var og værelse til deres fængsel og til deres brandsprøite. Den underliggende og tilhørende grund tilhører magistraten i Bergen[2], som deraf haver aarlig 40 rigsdalers grundleie, som skal betales til hver Philippi Jacobi dag efter den kontrakt, som desangaaende er oprettet imellem magistraten paa den ene og oldermændene samt sekretæren og akteinerne paa den anden side, hvilken kontrakt er dateret Bergen den 9de februar 1651".

N. N.

6.

En Appendiks til Bodøsagen.

I en af den bergenske Kjøbmand, Eidsvoldsmanden *Jens Rolfsen* efterladt Kopibog findes nogle Breve til den fra Bodøsagen bekjendte engelske Jurist *Denowan*, der forsaavidt har Interesse, som de synes at vise, at det engelske Handelshus, der med saa stort Held kom fra sin Smugleraffære i Bodø, ogsaa har forsøgt andre Midler end Diplomatiets til at gjøre hvad det kunde ud af vore dengang saa fortrykte Forhold. I August 1819 optraadte

---

[1] af 8 decbr. 1741, 22 marts og 21 mai 1743, se og N. Mag. III, 414 f. og 647 f.

[2] Jfr. N. Mag. I, paa registeret under Bryggen, og II, 177, 216, 567.

Denowan i Christiania, og allerede i Oktober samme Aar søgte han fra Stockholm at indlede en Handelsforbindelse med Jens Rolfsen, der paa Grund af Ulykker under Krigen var falleret og vel saaledes forudsattes at være villig til at indlade sig i Forbindelser, der i hine Dage af enhver Nordmand, der kjendte Sagerne, maatte ansees for tvivlsomme. Denowan gjorde ham en Forespørgsel, om der i Bergen var Marked for tilberedte Tøndestave og „Rum prepared in Jersey or Guernsey“, samt om der kunde indledes en Bytteforbindelse med engelske Varer for bergensk Sild. Hvad de to første Gjenstande angaar, svarede Rolfsen (1ste Debr. 1819), at de bergenske Bødkeres Privilegier var til Hinder for Indførelsen af færdig Tøndestav, og at han havde skrevet til Regjeringen om Indførelsen af „Rum“, men ikke faaet Svar.

To Dage efter Afsendelsen af dette Brev fik han et nyt fra Denowan af 22de Novbr. 1819. Det var affattet i det norske Sprog og indsluttede et andet „privat“ Brev. Det første omhandlede den ovennævnte Bytte-Forbindelse, som Rolfsen forstod derhen, at han havde at „modtage de Varer, der foranstaltedes hidsendte til hans Forhandling, og for sammes Beløb efter Fradrag af Fragt, Told, Assurance etc. besørge til Afskibning et Parti Sild til D.'s Disposition efter de Priser, som ere gjældende ved Afskibningstiden“. Fordelen, som maatte falde af de til Ombytning hidsendte Varer, skulde deles mellem Rolfsen og det engelske Hus. Engelske Varer kunde snart ventes efter en af Rolfsen afgiven Liste, og den første Transaktion skulde være en Prøve. I Denowans Brev var ogsaa Bodøsagen nævnt som „en Slags Complot mod Dhrr. Ewert & Sons Hus“, men dette kan Rolfsen, der kun kjendte Sagen „igjennem det almindelige Rygte“ ikke „forestille sig, da en saadan Plan neppe lod sig udføre ved Embedsmænd“. Det lader ogsaa, som om Denowan har villet have Kongen til at suspendere Tolderen, Fogden og Sorenskriveren i Bodø eller i Mangel deraf til at forflytte dem til andre Embeder, hvilket Rolfsen fortæller ham er umuligt efter Grundlovens § 22, medens

han holder sig forvisset om, at Dhrr. E. & S. bør i alle Maader restitueres de anholdte Varer til skadesløs Erstatning, hvilket han dog neppe tror vil ske, før Sagen ved Domstolen bliver afgjort.

Det „oprigtige Private“, som var indsluttet i dette Brev, kjendes saavelsom dette kun gjennem Rolfsens Svarskrivelse, der gaar ud paa, at han gjerne vil træde i Handelsforbindelse med det betydelige Hus i London og „udføre enhver Ordre, der ikke strider mod hans borgerlige Ed og Reputation“. Han forpligter sig til „at være aabenhjertig og i al Fortrolighed handle med bemeldte Hus under alle Omstændigheder, endog naar saadant maatte udfordre gjensidig Taushed“. „Hvad der maatte anbetroes til mig“ — skriver han videre — „som Commissionær, skal jeg effectuere som retskaffen Mand og i hvilket som helst Tilfælde anvende min Indflydelse paa behørige Steder samt føre saadan Conduite i mine Handlinger, som det en ærekjær Kjøbmand egner og anstaar“. Der maatte naturligvis aabnes ham Adgang til de fornødne Ressourcer, ligesom han *ene* vil have med Affærerne at gjøre.

Brevets Slutning indeholder vel det egentlige Kjærnepunkt i den hele Korrespondance, da det heraf fremgaar, at *man har villet have en Englænder „indlemmet i Firma med ham“*, hvilket han „af flere Aarsager aldeles ikke kan indvilge“.

Den hæderlige Kjøbmand har rimeligvis antaget, at det engelske Hus ved et saadant Experiment har villet benytte hans Navn til i Bergen at faa etableret en Filialafdeling, ved hvilken hans Stilling vilde blive af underordnet Beskaffenhed. At et saadant Forslag kunde fremsættes umiddelbart efter, at Skandalerne paa Bodø havde fundet Sted, er kun et Vidnesbyrd mere om den Dristighed, hvormed de engelske Kjøbmænd, understøttede af sin Regjering, troede at kunne gaa frem ligeoverfor den svagere Nation.

D. T.

7.

En Soldat fra 1814.

En af de mange, der i Begyndelsen af vort Aarhundrede bidrog til at give Bergen sit eiendommelige Præg, er den i Elisabeth Welhavens Skitser „Fra Staden og Stranden“ nævnte Boghandler *Arne Eriksen Wichne*. Den ærede Forfatterinde vilde maaske have fortalt noget mere om ham, hvis hun havde kjendt til hans i Aarene 1823—25 nedskrevne, meget omstændelige Selvbiografi, der for en væsentlig Del udfyldes af hans Deltagelse i Krigen 1814. Den er maaske den eneste Meddelelse om denne fra en af de udkommanderede Soldaters Haand og tør som saadan have sin Interesse.

Arne Wichne var født 25de Septbr. 1784 paa Gaarden af samme Navn i Haus Prestegjeld, hvor hans Forældre var Strandsiddere i den yderste Fattigdom. Moderen døde, da han var $1^1/_2$ Aar, og Faderen, da han var $5^1/_2$ Aar gammel. Da han var 4 Aar gammel, begyndte Faderen at lære ham at læse „paa det første Blad af en A B C“, som han fandt ude paa Marken, og derpaa i en gammel Katekismus, han fik i Foræring af en Bonde. Til sit 15de Aar gik han nu paa Lægd og havde kun liden Leilighed til at tilfredsstille sin store „Lyst til Bogen“, hvortil han dog benyttede hvert Minut, han havde fri. Han havde kun Kingos Salmebog og nogle gamle Almanakker at øve sig paa, men brugte dem saa flittig, at han allerede i sit 12te Aar kunde benyttes af Bønderne som Forelæser i de lange Vinteraftener. Da han var 15 Aar gammel, maatte han ud at tjene, og den første, der tog ham i Tjeneste, var en Bonde, hvis Søn han underviste i Læsning. Da dette havde varet i 6 Uger, fandt Bonden, at hans Søn havde lært nok, og han kom nu i Tjeneste hos en Proprietær, der beholdt ham i hele 6 Aar og ved Udløbet af denne Tid betalte ham hans Løn, „som var 4 Daler D. C. for alle 6 Aar“. Efter at have tjent hos forskjellige Bønder kom han derpaa til Bergen med et Par Daler i Lommen.

Her fik han den lykkelige Indskydelse at forsøge sig i Handel, gik paa Auktioner, kjøbte gammelt Skrab — især gamle Bøger — og solgte det med en ringe Fordel til Bønderne. Af de gamle Bøger beholdt han en Del selv, og han benyttede dem ikke blot til at tilfredsstille sin Læselyst, men ogsaa til *af dem* at lære sig at skrive. Hermed begyndte han 1812 i sit 28de Aar, efterat han 9de Marts 1811 var udskreven til Soldat. At han kun af Bøgerne har lært Skrivekunsten, synes at fremgaa af hans Selvbiografi, der paa 16 tætte Sider er skrevet med gothiske Bogstaver. Før denne havde han efter 1814 skrevet i 3 Explar. en Regnebog „paa 40 Ark, som trykt vilde udgjøre det samme". Han havde derhos skrevet 100 forskjellige Digte af forskjellige Forfattere og 2 Fortegnelser over sine Bøger. „Foruden dette", siger han, „har jeg sikkert udskrevet over 500 Ark af andre Ting, saasom i gamle Bøger, der har været meget beskadiget, samt Regnebøger, Bogfortegnelser, Viser". Han forsøgte sig som Poet, og 1818 forfattede han „adskillige Sange, som og ere trykte". Han begyndte 1814 sin Handel med „Bøger, Almue-Viser og Sange", der lykkedes saa vel, at han 1823 kunde kjøbe et Hus, der havde tilhørt Lyder Sagens Fader, og samme Aar tage Borgerskab som Boghandler.

Om sin Deltagelse i Krigen fortæller han: „1813 kom Marsch-Ordre. Her maatte vi altsaa gjøre os reisefærdige. Jeg sendte Bud hjem til min Moster, at de maatte strax komme til Byen for at afhente mit lille Husgeraad og mine Bøger, som de gjorde. Nu nærmede Dagen sig, at vi skulde afsted. Det Mellemnordhordlehnske Compagni, som jeg tilhørte, skulde være tilbage i Bergen, kun 8 à 10 Mand deraf skulde reise. Disse faa Mænd, hvoraf jeg var den ene, bleve da delte 2 til hvert af de andre Compagnier af Bergenhus-Skarpskytter-Bataillonen. Jeg og en Mand til blev da lagt til det Vossiske Compagni under Capitain Møllers Commando. Den 26de Mai 1813, som var vor Reisedag, var just ingen glad Dag for mig. Syg var jeg, og tillige frygtsom, fordi mine Kræfter vare saa faa

til at udholde saadanne svære Strabadser. Men her hjalp intet, jeg maatte deran. En Underofficer og to Soldater ledte mig imellem sig fra mit Logi til Baaden, som da laa færdig ved Fiskebryggen. Compagniets Feltskjær kom da ombord til mig, gav mig noget Medicin og opmuntrede mig det bedste, han kunde. Nu reiste vi afsted under Hurraraab og Blodflaggets Vajen fra Slottet. Om Aftenen kom vi til Kiilstrømmen, hvor vi tog vort Nattelogi. Siden fortsatte vi Reisen 4 Mil daglig, til vi kom til Leirdalsøren, hvor vi havde Hviledag. Her fik vi vores Proviant for de følgende 5 Dage. Imidlertid blev jeg noget frisk igjen. Nu fortsattes Reisen til Lands. Her skulde den hele Oppakning bæres, men dertil havde jeg for faa Kræfter; hvad skulde jeg nu gribe til? Afsted maatte det Hele. Jeg tog da dette følgende paa mine svage Skuldre, nemlig Gevær, Patrontaske, Gehæng med Bajonnet, Brødpose, Tornister, Feltkjedelen og Feltflasken, hvilket tilsammen veiede omtrent $4^1/_2$ Bismerpund. Med dette traskede jeg afsted med de andre, fra Leirdalsøren til Midljusne, som var en Mil. Her blev da kommanderet: Holdt! Her traf jeg til min Lykke en Bonde, som tilbød sig for Betaling til at bære endel af min Oppakning; glad modtog jeg dette Tilbud. Han tog da paa sig Tornistret, Brødposen, Feltkjedelen og Feltflasken. Nu commanderedes Marsch! og vi traskede afsted; Varmen var stærk, men da min Byrde blev saa brav lettet, saa gik det nu godt. Da vi var kommen omtrent en Mil længere frem, saa avancerede vi to foran Compagniet og marscherede saa hurtig, at vi snart kom det afsyne. Vi to holdt da saaledes ved hele Dagen og den følgende Nat, til vi kom lige til Nystuen østenfor Fillefjeldet. Her forlod min Hjelper mig, efterat jeg havde betalet ham for sin Umage med 20 Daler D. C. og lidt Proviant. Nu lagde jeg mig til Hvile og sov da omtrent 6 Timer. Derpaa kom Compagniet. Vi fortsatte nu Reisen gjennem Valders, Land, Toten o. s. v. Da vi kom Christiania omtrent 5 Mile nær, blev jeg saa udmattet, at jeg ikke kunde bære mig selv, langt mindre Oppakningen.

Nu kom jeg tilligemed Oppakningen paa Syge-Kjærren. Her fik jeg brav ryste mig en hel Eftermiddag. Imidlertid kom jeg mig igjen, saa jeg Dagen efter kunde marschere til Østre-Bærum. Her blev vi indqvarteret. Jeg og nogle andre kom paa en Gaard hed Fleskum — — — — — — — — —. Efterat have betragtet dette [nemlig Marsovnen og Jernstøbningen] gik vi hjem til vort Qvarter. Omtrent en Uge derefter fik vi en ny Compagni-Chef, nemlig den brave og retskafne Hr. Capitain Leegaard, som jeg med Tak bør ihukomme. Nu begyndte vi at exercere, som vedvarede et Par Uger. Derpaa fik vi Marsch-Ordre. Vi marscherte da ind i Christiania, hvor vi fik nye Geværer. Da vi havde faaet disse, marscherte vi strax ud af Byen igjen og omtrent 2½ Mil østenfor, hvor vi blev indqvarteret. Denne Dag var en varm Dag for os, thi vi havde nu marscheret omtrent 5 Mile med fuld Oppakning i den stærkeste Sommerhede. Et Par Dage derefter blev vi commanderet paa Veiarbeide der i Nærheden, som vedvarede omtrent 3 Uger, thi vi arbeidede en ny Vei over Rellingsaasen, som faldt os meget besværligt. Da dette var forbi, blev vi commanderet til Enebak, hvor vi var til November Maaneds Udgang. Her exercerede vi dygtig og mønstrede for H. M. Kong *Christian Fredrik*. Derpaa reiste vi omtrent en Mil længer øst, hvor vi var omtrent 8 Dage. Derefter blev vi commanderet til Høland; her vare vi over en Maaneds Tid og holdt Grændse-Vagt. Fra Gaarden Vestre Næs i Høland, hvor jeg var indqvarteret, og til Vagtstedet var over 2 Mil og Patroul-Touren til Grændsen af Sverrig lige saa lang. Altsaa over 8 Mil fra Qvarteret og til det igjen. Dette var saamen en dygtig Spadsere-Tour at gaa paa Vagt, især naar Føret var slet og vi maatte vade hele Mile i Sne og Vand over Knæerne. Derpaa blev vi commanderet til Edsberg, hvor vi vare en Maaned. Her havde vi mere Rolighed. Derpaa blev vi commanderet til Høland igjen og havde samme Qvarterer som før og Vagterne ligeledes. Nogle Uger derefter begyndte vi at exercere, som vedvarede til ud paa Sommeren, og jeg havde

en halv Mil at gaa til Exercerpladsen. Nu begyndte Fiendtlighederne mellem Norge og Sverrig at udbryde. Vi maatte nu ihast byde Høland farvel, og Toget gik sørefter forbi Trøgstad, Edsberg, Rakkestad o. s. v. Imidlertid blev jeg og nogle andre af Skarpskytter-Bataillonen udtagne til at holde Vagt over Bataillonens Bagage og Proviant og besørge den forflyttet fra Sted til andet, alt eftersom Bataillonens Avance eller Retirade var til. Følgende Nat opholdt vi os paa den østre Side af Glommen, men om Morgenen flyttede vi over Onstad-Sundet og til Gaarden Hovi, hvor vi var i nogle Dage. En Morgen tidlig fik vi Ordre at flytte over igjen, som vi og gjorde, men som vi var vel komne over Broen med det Hele, kom nogle Compagnier Soldater løbende i største Hast og flygtede over Broen til den vestre Side. Vi maatte da ogsaa retirere over igjen med Bagagen det snareste, vi kunde, og vi holdt nu et Stykke vestenfor Gaarden Hovi paa aaben Mark et Par Dage. Mens stod der Slag ved Onstadsund. Derpaa fik vi Ordre at retirere til Enebak, som vi strax gjorde. Her vare vi et Par Dage, da vi atter fik Ordre at retirere nordefter til Fetsundet, hvor vi kom over igjen til Compagniet. Her opholdt vi os en 8 Dage med Bagagen under aaben Himmel og bestandigt Regnveir, som faldt os meget besværligt. Endelig blev vi da afløst og fik da Frihed at ligge i en Hølade et Par Nætter, saa at Klæderne tørredes brav paa vor Krop. Nu fik vi Hjemlov, hvilket foraarsagede os stor Glæde. Hurtig marscherede vi nu afsted under Hornblæsernes Musik, saa det var en stor Lyst at se paa. Hvor vi om Aftenen kom til et Nattelogi, fik vi for det meste Aftensmad, som vi og sandelig behøvede, thi vor Proviant var liden. Dog kan jeg ei klage saa meget over Sult for min Del, thi jeg delede min Proviant, den hele Tid jeg var udcommanderet, bestandig saaledes, at jeg havde ligemeget til hver Dag, da de andre derimod spiste op paa 2 à 3 Dage det, de skulde have i 5. Dog kan det ei kaldes Overdaad, thi de havde det saare nødig, om det havde været langt mere, men jeg tænkte

som saa: Det er dog bedre at have lidt hver Dag, end i nogle Dage intet, og sandelig min Stilling i Livet har før denne Tid lært mig den strængeste Oeconomi.

Da vi kom i Lands Prestegjeld, tog vor brave Capitain Leegaard Afsked med os og reiste til sin Gaard. Nu fortsatte vi Reisen det snareste, vi kunde — — — — — —. Paa Veien fra Land og til Nystuen var jeg ofte avanceret hele Mile frem om de andre. Over Fillefjeldet og nedefter Borgund og Leirdal fulgte jeg dem. Fra Leirdals-Øren reiste vi til Søs til Gudvang. Da vi kom der om Aftenen, var der intet Husly at faa undtagen Stenuren. Jeg tog da Oppakningen, der veiede omtrent 2 Voger (thi vi fik Proviant paa Leirdalsøren for 10 Dage og jeg havde lidt før i Brødposen) paa mine Skuldre og traskede op ad det bratte Fjeld om Natten lige op til Voss, hvor jeg hvilede mig, til de andre kom. Nu tog jeg Afsked med mine Krigskammerater, de Vossiske, om hvilke jeg maa sige, at de fleste vare meget sædelige og skikkelige mod mig, og ordentlige mellem sig selv indbyrdes, hvortil den brave Capitain Leegaard meget bidrog. Herpaa fortsattes Reisen ned efter fra Voss til Bolstad-Øren, hvor vi faa Mand, som nu var i Selskab, tog vort Nattelogi — — — — —.

Paa denne Reise lærte jeg at kjende mange Menneskers Gemytter i den østlige Del af vort kjære Norge. Mange ædle Menneskevenner af begge Kjøn gaves her blandt dem, jeg omgikkes med, thi næsten hvor jeg kom, fatted de snart Ynde til mig og beviste mig mangen Artighed, om jeg kun var nogle Timer iblandt dem. I Bærum, Enebak, Høland og Edsberg, hvor vi nu var nogle Uger i Ro, sandelig de omgikkes mig, som jeg havde været deres Søn, og naar jeg skulde reise fra dem, fulgte de mig ofte over ½ Mil, og vi skiltes ad med Taarer, og mange ønskede, at jeg maatte komme igjen og besøge dem, men om det sker mere, ved jeg ikke. Jeg nødes altsaa at sige, at jeg fandt mere Menneskekjærlighed der end her hos os. Den Last Banden herskede der som her i Overflødighed, dog fandtes der og de, som havde Afsky derfor. I Sam-

tale med En blev mig engang svaret: Den, som ikke kunde bande, blev ikke agtet i Selskaber. Maaske det kan være altfor sandt — — — — —.

D. T.

8.

Fortællinger om Indtagelse i Berg.

I Tidsskriftets 2den Række I, 553 er meddelt en Tildragelse fra Soløer fra Aaret 1775, der vidner om, at Troen paa, at de Underjordiske tog Mennesker ind til sig, da endnu var levende der. Som Sidestykker dertil skal her meddeles et Par andre lignende Fortællinger fra omtrent samme Tid, men fra andre Egne af Landet.

I en Indberetning, dat. 1ste Novbr. 1810, til den kgl. Commission for Oldsagers Opbevaring (nu i Oldsagmuseets Arkiv i Kjøbenhavn) fortæller Præsten i *Hjelmeland* i Ryfylke Følgende efter Meddelelser fra de nærmest angjældende Personer og Andre, som havde Kundskab om Sagen: Gaardmand Niels Pedersen, som da boede paa Bukn i Fister Sogn, men tidligere, dengang det Fortalte tildrog sig, paa Naboøen Byre, var for omtr. 17 Aar siden (altsaa ved 1793) en Vaardag ude at fiske sammen med sin dengang 12 Aar gamle Søn Guttorm. Da de om Aftenen i Skumringen lagde i Land ved sin Gaard, bad Faderen sin Søn gaa i Forveien det lille Stykke op til Gaarden med den fangede Fisk; selv skulde han strax komme efter. Ved hans Hjemkomst viste det sig, at Sønnen ikke var kommen. Der blev søgt den hele Nat af en Mængde Mennesker: man fandt Fisken liggende paa Veien fra Landingsstedet til Gaarden, men Gutten var ingensteds at se, uagtet Øen var saa liden, at den nøie kunde afsøges med det Mandskab, som var tilstede. Først ud paa Morgenen blev han funden i en temmelig medtaget Tilstand, paa et Sted, hvor de søgende mange Gange før havde været og seet nøie efter. Da han havde sovet og var

kommet sig noget efter Forskrækkelsen, fortalte han, hvad der var hændt ham. Da han var kommen et Stykke op paa Veien til Gaarden, mødte han en stor, sort Hund, som ikke tilhørte Nogen paa Øen. Et Øieblik efter befandt han sig, uden at han vidste, hvorledes han var kommen der, blandt en Sværm af Mennesker i en Stue, hvor det saa ud, som hos en velhavende Mand i en By. Folkene vare, syntes det ham, klædte som Landets Indbyggere og talte samme Sprog. Hvad han hørte dem tale om, kunde han ikke erindre; de gik ud og ind og agtede ikke synderlig paa ham. Han var bange og blev den hele Tid staaende ved Ovnen. Endelig kom en gammel Mand hen til ham og bød ham af et Fad Kringler; da han standhaftig vægrede sig ved at tage noget af Fadet, blev den Gamle vred, tog ham i Armen og kastede ham saa voldsomt ud af Døren, at han længe følte Smerter i Armen derefter. — Denne Fortælling havde Guttorm Nielsen, der nu var voxen og gift Mand, nylig gjentaget for Præsten og fastholdt den som fuldt sandfærdig. Præsten foreslaar, for at denne af Folk i Bygden fuldt og fast troede Historie ikke skulde tjene til Støtte for Overtroen, et Forhør optaget. Om dette er skeet, vides ikke.

Om et andet Tilfælde fra *Nordfjord* indeholdes Oplysning i en Udskrift af Nordfjords Sorenskriveris Justitsprotokol, som velvillig er bleven Tidsskriftets Redaktion tilstillet af Sorenskriver L. Daae. Paa Høstthinget for Eids og Hornindals Skibrede i Oktober 1758 mødte, efter Stevning fra Fogden, Ole Solem og Anne Johansdatter Haugen (begge hjemmehørende i Hornindal Sogn). Den Førstnævnte, som ogsaa leverede en skriftlig Forklaring i Retten, angav, at Anne Johansdatter Haugen for omtr. 9 Aar siden var bleven borte. Efter at Ole Solem i Forening med hendes Forældre og andre forgjæves havde ledet efter hende en hel Dag, var en fremmed Mand i grønne Klæder kommen til ham og havde sagt, at Pigen var indtaget i Fjeldet, og at han, Ole Solem, maatte komme og tage hende ud igjen. Uagtet sin Ulyst til at give sig ilag med

de Underjordiske var han dog tilsidst af Medlidenhed med hendes Forældre gaaet ind derpaa og havde, efterat Pigen havde været borte i tre Jevndøgn, begivet sig op i Fjeldet med fem Mand. Han lod disse blive tilbage i Sæteren, og mødte derpaa den samme fremmede Mand, som tog ham ved Haanden og ledede ham ind i Fjeldet. Han saa der mange Folk og hørte en hel Del, hvoraf han intet kunde erindre, da han var ligesom forstyrret i Hovedet, medens han var derinde. Da den Ubekjendte havde ledet ham ud af Fjeldet igjen, og han begyndte at sandse sig, saa han, at Pigen ogsaa var kommen ud, men var ganske sindsforvirret. Han bad derfor den Ubekjendte om at skaffe hende hendes Forstand igjen, hvilket denne lovede, hvis hun maatte blive hos ham til Aftenen. Da denne kom, indfandt Pigen sig ogsaa hos Ole og de andre paa Sæteren, og var da „temmelig tilpas igjen“. — Pigens Forklaring var i det væsentlige overensstemmende hermed. Hun kunde ei mindes noget fra den Tid, hun var i Fjeldet, fordi „hendes Siel var fra hende den hele Tid, saa at hun ikke kunde sandse nogen Ting“. Det eneste, hun kunde erindre, var, at „den persiske Prinds“ vilde have dræbt Ole Solem, da han kom ind i Fjeldet for at hente hende ud, men paa hendes Forbøn sparede ham (om denne mystiske „Prinds“ findes ingen yderligere Forklaring i Akten).

Da Sagen næste Gang var for Retten paa Høstthinget 1759, til hvilken Tid Ole Solem havde lovet at skaffe flere Oplysninger, udeblev begge de angjældende. Da de ved næste Session paa Sommerthinget i Juni 1760 efter ny Indstevning fremdeles undlod at møde, nedlagde Fogden som Aktor i Sagen Paastand paa streng Straf over dem begge for deres „dumdristige, løgnagtige og usandfærdige Omgang i denne Sag“: Ole Solem skulde hensættes til Fæstningsstraf og Pigen paa Tugthus paa visse Aar, den førstes halve Boeslod være forbrudt til Hs. Majestæts Kasse og den sidstes hele Eiendom tilfalde Tugthuset.

Denne Paastand blev dog ikke tagen til Følge af Sorenskriveren, hvis Dom lød saaledes: „Vel er denne Sag

paa Ole Solems og Anne Johansdatter Haugens Side meget mistænkelig, men dog er ingen Misgjerning dennem overbevist, og endskjøndt deres angivne underlige Indkomst og Udgang af Hornindalsfjeldet vel kan være utrolig, saa (er) den dog (ei) som umulig blev(en) igjendrevet; altsaa understaar jeg mig ikke at paalægge dennem nogen Straf, men maa denne uefterrettelige Sag dermed ophæve".

I dette Tilfælde har man aabenbart at gjøre med et Opspind af de nærmest Angjældende, som have villet benytte sig af den herskende Overtro til at dække et eller andet, som de ønskede hemmeligholdt, hvilket ogsaa lader til at være lykkedes dem.

UTRYKTE OPTEGNELSER OM THELEMARKEN.

AF H. J. WILLE.

Udgivne i Uddrag

af

DR. LUDVIG DAAE.

Faa norske Landskaber have en saa interessant provinciel Historie som Thelemarken, og intet norsk Landskab maaler sig med dette i Rigdom paa Sagn og Folkeviser. Disse sidste ere blevne samlede af Landstad og Bugge, og skjønt Thelemarkens Historie og Topographi ikke i tilsvarende Grad er kommen til sin Ret i Literaturen, har den dog ikke manglet Dyrkere.[1] Mellem disse er Hans Jacob Wille uden Sammenligning den, der har de største Fortjenester. Han var født 1756 i Sillejord, hvor Faderen, en dansk Mand, var Sogne-

[1] Af Særskrifter om Thelemarken kunne foruden Willes Arbeider anføres: (O. F. Müller), Reise igjennem Øvre-Tillemarken, Kbhvn. 1778; H. B. Løvenskiold, Beskrivelse over Bradsbierg Amt og Scheens By med sine Forstæder, Chra. 1784; J. M. Lund, Forsøg til Beskrivelse over Øvre-Tellemarken, Kbhvn. 1785; C. N. Schwach, Thelemarkiske Optegnelser (i Bratsbergs Amtstidende for 1850 og følgende Aar); H. Jensenius, Økonomisk Beskrivelse over Bratsberg Amt, Chra. 1852 (udg. af Selsk. for Folkeoplysningens Fremme); Chr. Glückstad, Hiterdals Beskrivelse, Chra. 1878; Moltke Moe i Norske Universitets- og Skoleannaler (under Pressen).

præst, og blev, efter at have studeret i Kjøbenhavn, dennes personelle Capellan i syv Aar. I denne Tid udarbeidede han en Beskrivelse over Fødebygden, der (hvad der ikke er oplyst hverken i Bogens Fortale eller Literaturlexiconnet) først udtogsvis aftryktes i Christiansands Adresseavis og derefter udkom i Kjøbenhavn 1786. Dette Skrift, der ei alene vidner om en dengang sjelden Interesse for Almuens Liv, Tænkemaade og Traditioner, men ogsaa om grundig historisk Dannelse og flittig Benyttelse af Diplomer, ja endog af Geheime-Archivets for private Forskere i hine Tider fordetmeste utilgjængelige Skatte, vandt fortjent Bifald og blev, da det topographiske Selskab i Christiania oprettedes, anbefalet som et Mønster for lignende Arbeider.[1]

Allerede medens Wille arbeidede paa hint Verk, var han kommen i Berøring med den lærde og fortjente Hans Strøm paa Eker, hos hvem han derpaa (1786) en Tid blev Hjelpepræst. Her fattede han den Plan at bereise Thelemarken for at gjøre sig bekjendt med hele dette Landskab og nedlægge sine Iagttagelser i en Reisebeskrivelse. Skjønt han var fattig og et Stipendium trods Ansøgninger ikke var at opnaa, udførte han ogsaa denne Plan, men det literære Arbeide, der skulde være Reisens Frugt, rammedes af en uheldig Skjebne. Kun et Hefte, der skulde danne en Indledning til selve Verket, udkom omsider i Kjøbenhavn 1800,[2] indeholdende Oplysninger om Thelemarkens Fjelde, Vasdrag og Søer,

---

[1] Topographisk Journal, H. 1, S. 14.

[2] „Indledningen til Reisen igjennem Thelemarken i Norge 1786 af Hans Jacob Wille. Første Hefte.“ Kbhvn. 1799. 128 S. med 2 Tabeller. Jeg har hørt, at Trykningen skal være fortsat, men Oplaget brændt.

Inddelinger, Embedsmænd o. s. v., men selve Reisen udkom aldrig. Forfatteren, der imidlertid 1788 var bleven Sognepræst til Gryten i Romsdalen og derfra 1792 Sognepræst til Frue Kirke i Throndhjem, i hvilket Embede han 1808 døde som Stiftsprovst, efterlod det imidlertid i Haandskrift, og dette kom med hans øvrige utrykte Efterladenskab, hans temmelig rige Diplomsamling m. V. til Videnskabsselskabet i Throndhjem.[1] Forlængst er imidlertid Reisen ikke her at finde, og der var altsaa Grund til at anse den for tabt, indtil nærværende Udgiver for nogen Tid siden til sin Glæde erfarede, at dog nogle Brudstykker deraf, dels i Concept, dels i Renskrift, forefandtes i kgl. Fuldmægtig Thorvald Boecks betydelige Bibliothek. Eieren udlaante mig beredvillig Haandskriftet til Benyttelse efter Forgodtbefindende, og jeg overbeviste mig snart om, at der i de bevarede Levninger gaves adskilligt, der fuldt fortjente at fremdrages. Ved Henvendelse til det throndhjemske Videnskabsselskabs Bibliothekar, Overlærer N. P. S. Arentz, erholdt jeg ogsaa udlaant de af Willes øvrige Haandskrifter, der endnu findes i Throndhjem. Af disse var et af botanisk Indhold og saaledes mig og nærværende Tidsskrift uvedkommende, et andet, en Samling af thelemarkiske Ord, er allerede benyttet af Ivar Aasen, men det tredie var det oprindelige Haandskrift til Sillejords Beskrivelse. Ved at sammenligne dette med den trykte Udgave befandtes det, at i den sidste — sandsynligvis af økonomiske Hensyn — flere Ting, især Almuelivet vedkommende, vare udeladte, skjønt de frem-

[1] A. Erlandsen, Biographiske Efterretninger om Throndhjems Stifts Geistlighed, S. 70—72, hvor hans trykte og utrykte Arbeider opregnes med Henvisning til Videnskabsselskabets Cataloger.

bød Et og Andet af Interesse, og jeg besluttede derfor ogsaa at medtage disse.

Mine Meddelelser falde saaledes naturlig i to Capitler, det første et Uddrag af Reisebeskrivelsen, det andet Supplementer til den trykte Udgave af Sillejords Beskrivelse.

I.

Som født og opdragen i Thelemarken, dette hine gamle gjæve Kjæmpers Fødeland, haver jeg fra min Ungdom af havt Leilighed at lære kjende dets Forfatning og altid følt Vellyst ved disse Kundskaber. Da nu hertil kom den Tanke, med dem at kunde gavne og fornøie Publicum, fik jeg en uovervindelig Lyst at forøge disse Underretninger ved at samle Stedets Naturalier, saa mange jeg kunde overkomme, at granske dets Oldsager, lære dets Situation og gjøre mig bekjendt saameget som muligt med dets øconomiske og politiske Forfatning. Da noget af dette var samlet, saa jeg tillige, at mere kunde opdages ved Omreiser, naar jeg selv besteg Fjeldene, gjennemsøgte Dalene, udfrittede Folket og paa Stedet selv fik locale Kundskaber. Men Penge, dette store, drivende Verdens-Hjul, det manglede mig. En betydelig Mangel, vægtig nok til at vise mig disse mine Ideers Forfængelighed! Vel ansøgte jeg paa høiere Steder om Reisestipendium, men enten mine Ansøgninger ikke bleve indleverede, eller de bleve afslagne, derom er jeg endnu ganske uvidende. Nok var det: jeg fik Intet, og Billigheden heri indser jeg meget vel; thi hvem var vel Borgen for, at jeg ikke vilde handle, som saa mange andre Reisende, der modtage Stipendium og udrette Intet?

Desuden ere Penge i vore Dage ikke at spøge med. De synes og nuomstunder at have faaet den slemme Vane enten at desertere over til vore Naboer eller at gjøre sig rent usynlige. Iøvrigt haver Regjeringen Udgifter nok. Ligesom jeg og hel vel indser de vigtige Forpligtelser, den bør føle, som gaar frem paa offentlig Bekostning. Anderledes vilde det være med mig, naar jeg gik frem paa min egen. Idetmindste vilde min Fornøielse blive dobbelt stor, om mine Foretagender da kunde udfalde til Publici Nytte og Fornøielse. Paa egen Bekostning og med laante Penge vovede jeg da dette Skridt og blev dertil især ansporet ved min dyrebareste Velgjører, Hr. Professor Strøm, hvis uvurderlige Venskab og Understøttelse stedse svæver mig i taknemmelig Erindring. Jeg reiste, og uagtet jeg ofte led overmaade meget ondt og nogle Gange var i Livs Fare, skede dog Reisen med en uudsigelig Fornøielse, og aldrig vil jeg komme til at fortryde den med Reisen forbundne Udgift. Om jeg ikke haver reist forgjeves, og om Udgiften ikke er unyttig anvendt, det tilfalder Publicum at bedømme.

Planen, jeg ved dette Arbeide forelagde mig, er den samme, som den Ridder Linnée haver brugt i sine svenske Reiser, en Plan, som vel Ingen her i Norge haver forhen betjent sig af, men som dog formodentlig vil billiges, om ikke for Mandens Skyld, hvis Plan jeg fulgte, saa dog for Kortheden, som med den er forenet, og for den Bekvemmelighed, den medfører, i en Hast at kunne overskue Materierne. Den Orden, som ellers bruges i Landbeskrivelser, kan da Ingen fordre her, og Ingen vil vel heller fordre den.

Under Skriftets Udarbeidelse saa jeg snart, at Thelemarkens Navn, Beliggenhed, Grændser m. m. ingensteds

kunde anbringes i Reisen selv, hvorfor jeg haver tilføiet det i en Indledning, som jeg tror ikke vil ansees for overflødig, især da der forekommer en og anden Efterretning, som tilforn næsten haver været ubekjendt. Paa Indledningen følger Reisen selv og hvad der hver Dag er iagttaget. Deriblandt haver jeg strøet enkelte Oplysninger og Afskrifter af gamle Documenter, hvilket alt er vel ikke af lige Værdi, og noget vil maaske forekomme af ingen Betydenhed, men da jeg og haver skrevet for danske Læsere, og disse føle altid en varm Glæde ved at underrettes om vort kjære Norge, saa vil dette undskylde alt det overflødige eller det mindre vigtige.

Bag ved Reisen haver jeg tilføiet en kort Beskrivelse over en Provinds i Agershuus Stift, kaldet Nomedal, som grændser paa den vestre Side til Thelemarken og haver meget tilfælles med den. Jeg maa tilstaa, den er kort og ei saa fuldstændig, som jeg havde ønsket; det er alene Publici Bevaagenhed og milde Domme, som undskylder dette Tillæg.[1]

Da man tilforn haver saameget paa Prent om Thelemarken, lige indtil kronede Skrifter,[2] saa kunde det hænde sig, at adskillige vilde betragte dette Skrift som overflødigt og altsaa unødvendigt. Men vil den gunstige Læser alene behage at gjøre Sammenligninger, da tør jeg smigre mig med det Haab, at dette falder bort af sig selv. Skulde derimod Relationen om en og samme

[1] Desværre forefindes nu heraf Intet, og dette er saameget mere at beklage, som Numedal hører til de Landsdele, om hvilke man især savner ældre Optegnelser.

[2] Herved sigtes til J. M. Lunds Beskrivelse over Øvre Thelemarken, der erholdt det kgl. danske Landhusholdningsselskabs anden Guldmedalje.

Ting ikke stemme overens, da beder jeg, det ikke maa lægges mig tillast. Jeg har selv været paa Stederne, selv betragtet Tingene, selv modtaget autentique Documenter af Vedkommende og intet nedskrevet, uden hvad jeg troede at være ægte Sandhed. — — —

Vel havde dette Skrift voxet i Interesse, om de gamle Documenter og Oldsager havde været at opspore, som en efter anden til ingen Nytte for det Almindelige haver Tid efter anden draget af med, især om jeg havde været saa lykkelig at overkomme tvende Beskrivelser, den ene over Bratsberg Amt, forfærdiget omtrent 1720 af Amtmand Berg,[1] den anden over Øvre Thelemarken, forfattet omtrent 1760 af Præsten Hr. Luth,[2] den største Antiqvar, Norge maaske har eiet, men begge disse ere forsvundne. Dog kan jeg ikke negte, at de, jeg anmodede om Efterretninger, have med en rosværdig Iver contribueret til at gjøre Verket saa interessant som muligt, ligesom jeg og neppe tror, nogen Provinds i Norge kan fremvise flere Oldsager, end denne; idetmindste vil enhver erfare, at jeg haver været meget heldig i at erholde dem, og flere havde jeg opsporet, naar ikke Uvidenhed derom havde hindret det. Saaledes opdagede jeg af en Hændelse en Sten med Rune-Inscription i en Kirkemur og tvende ved en anden Kirke, hvorom Sognepræsten ikke engang havde hørt det ringeste tilforn. Med den varmeste Følelse af Taknemmelighed maa jeg her offentlig erindre de gunstige Velyndere, som have saa

---

[1] Christian Berg, Amtmand i Bratsbergs Amt fra 1727 til 21 Marts 1731, da han døde i Porsgrund. Om hans forsvundne Skrift se Løvenskiold om Bradsbjerg Amt S. 278.

[2] Se om denne Mand nedenfor S. 176. At han har været Antiqvar, er vistnok gaaet ganske i Forglemmelse.

huldeligen vist mig deres Beredvillighed i at understøtte mig med Oplysninger.[1] — — —

Under Arbeidet har jeg meget vogtet mig for at støde Læseren ved at anrøre enkelte Personer, noget, der altid bliver anstødeligt for enhver Veltænkende. Ikke destomindre kunde det hænde sig, at en og anden Anmærkning havde, mig uafvidende, indsneget sig, hvoraf kunde tages Anledning til offentlige Repliquer eller skriftlige Besværinger. Men forlad mig, gunstige Læser! Saadanne Complimenter frabeder jeg mig ydmygst, og det kan jeg saameget heller, som min Samvittighed overbeviser mig om ikke at have skrevet en Tøddel til Nogens Fornærmelse (den Ildetænkende kan udlede Fornærmelse af den uskyldigste Anmærkning) og ikke at have rørt ved Uordener, uden at de vare altfor almindelige og saadanne, som for det Almindeliges Vel burde hemmes. Disse ansaa jeg for en hellig Pligt at anmærke, og jeg behøver vel ikke at melde, at dertil er Enhver berettiget efter den Ed og Forbindelse, han haver gjort Regenten og Staten. Dette haver jeg seet mig nødsaget til her at hensætte, fordi jeg, som bekjendt af de offentlige Aviser, ragede uforskyldt i Uenighed med Skiens Haandverkere og blev angreben baade ved offentlige Repliquer og skriftlige Besværinger, der ginge lige til H. M. Kongen, fordi jeg kom for Skade i min Sillejords Beskrivelse at vise den nøgne og altsaa forhadte Sandhed, som nuomstunder skal drives i Landflygtighed og ikke fordrages, uden den

[1] Her nævner Forf. med forskjellige Complimenter: Kammerherre Adeler til Gimsø, Foged i nedre Thelemarken Samuel Thoressen, Geheimearchivar Voss, de Deputerede i Cancelliet, Provst Monrad i Gjerpen, Byfoged P. S. Marstrand i Christiansand og Fuldmægtig Andreas Jølsen.

saa stadseligen udstafferes, at Ingen kjender den igjen.

— — —

Med Reisen gjennem Øvre Thelemarken følger et geographisk Charte, optaget med al mulig Nøiagtighed. — Ved dets Optagelse haver Studenten Hr. Envold Steenbloch til Moland bevist mig en meget vigtig Hjelp' idet han forfærdigede Molands Præstegjeld og godt beskrevet tilsendte mig det. — — —

[Reisen begyndte fra Eker Præstegaard 12te Juni 1786.]

— — Langerud Dalen, en halv Mil fra Ravalsjaa, skiller imellem Sandsver og Bratsberg Amt, da Strækningen imellem Udvisningen for Kongsbergs Sølv-Verk og Fossums Jern-Verk deles ad ved en Stendynge i Vest til Øst ved et Sted kaldet Steinlenuterne, da man der indtræder i

Nedre Thelemarken,

hvorfra man har en halv Mil til den første Gaard i Gjerpen Sogn, som kaldes Bestul, hvorfra man bestandig reiser i Høiden.

Den 15de Juni. Bestul Gaard, som i sig selv er af ringe Skyld, kan formedelst de derværende fede Græsgange føde 20 Kjør og 2 Heste. Den med flere Pladser udgjør en Bygd, kaldet Øvre Luxefjeld, der tilforn laa under Souer Præstegjeld, men blev efter en kgl. Resol. i Aaret 1782 lagt til Gjerpen Sognekald.

Fjelde er en Samling af Gaarde, til hvilken Bygd man farer ned over Bakker og igjennem smale Dale, og hvoromkring jeg fandt en Mængde Afsynkninger i Bjergene. Ligesom man og fortalte mig, at ved Siden af en af disse Gaarde var en Grube, 15 Lagter dyb, hvoraf man i sin Tid skulde have udarbeidet Sølv. Ved et

Sted strax ved, kaldet Hougerud, saa jeg Tegn til en vidtløftig Bygning og adskillige Stendynger som fuldkomne Spor til Grube-Arbeide der, ved hvilken Anledning jeg maa anføre, hvad jeg desangaaende haver fundet i et Manuscript fra 1704, som haver tilhørt Etatsraad og Stiftamtmand Henrik Adeler, hvilken curieuse Efterretning lyder saaledes:

„Luxefjelds Sølvverk i nedre Thelemarken haver i sin Tid været rigt paa Sølv og er derfor kaldet Sølv-Stokken. Uagtet man ei ved Grubernes Sted, Situation og Strækning, saa relateres dog, at det haver ligget i Vest-Fjeldet omtrent enten under eller ikke langt fra Gaarden Vesterbø i Luxefjeld, beliggende 1½ Mil fra Gjerpen Kirke og 1¾ Mil fra Skien. De, som allerførst optoge det, vare Tydskere, der bleve kaldte Garper, boede i Luxefjeld omtrent 1250, vare saa rige, at man sagde, de gjorde Hestesko af Sølv, opbyggede magnifiken Gjerpen Kirke, som i et Pergament fra 1479 kaldes efter dem Garpene Kirke, udsirede og berigede den med adskillige Herligheder. Derfor nød de og den Frihed, at Munken ikke maatte lade ringe første Gang, førend de kom til Gaarden Tofte paa Ophougen, en Fjerding ovenfor Kirken, hvor de da toge sin Kirke-Frokost. Før den Tid og i Kong Inges, som med sine tvende Brødre regjerede fra 1136 til 1161, paa hvilken Tid Gregorius Dagssøn beboede Bratsberg og blev begraven i Gimsø Kloster, hed Gjerpen Sogn Hoffum eller Hofuum (ɔ: Hougene), hvoraf endnu er Levning i Sognets Inddeling i Udhougen og Ophougen.[1] Indtil 1350 er Verket drevet af Garperne, som da uddøde i den sorte Pest, hvorved Gruberne bleve ruinerede og

[1] Forvanskning af Bygdens gamle Navn Høfund eller Hafund. P. A. Munch, Norge i Middelalderen, S. 179—180.

igjenkastede; de igjenlevende bleve ved en saakaldet Mandegar uddrevne og ihjelslagne af de omkringboende Bønder, fordi de vare overdaadige, trodsige og voldsomme mod Almuen.[1] I Kong Frederik II.s Tid, omtrent 1570, var der en vis Præst i Gjerpen, som laa i Luxefjeld og samlede Sølv, medens Kaldet blev forsynet ved en Capellan, hvilket siden gav Anledning til, at Gjerpens Præstebol blev seculariseret. Omtrent 1630 kom en Bonde i Hvalebø ved en Hændelse til et Sted i Luxefjeld, i hvis Fjeldvæg han saa Sølvtappe hænge som Isjokler. Et Par af disse hug han af, leverede Jordeieren dem og gav ham samme tilkjende, hvilket denne igjen rapporterede Eiler Urne, daværende Lensherre, men da Bergmænd kom did, fandt man ikke Stedet igjen. En 30 Aar derefter var der en Bonde i Vestfjeldet, navnlig Jens Fjelde, som ligeledes vidste noget derom, men hans altfor tidlige Dødsfald hindrede Opdagelsen.“

Gjerpen Kirke ligger paa en Høi, er grundmuret og smukt malet indvendig, har et muret Begravelsessted for den Arnoldske Familie og den Løvenskioldske. Paa Klokkerne i Taarnet er Runeskrift. — — Jeg tog derpaa Veien til Borrestad, lidt over 2 Fjerd. i S. fra Skien d. 18de Juni. Denne Gaard beboes nu af den brave og arbeidsomme Hr. Cancelliraad Løvenskiold, som har

---

[1] Hele Fortællingen om Garper i Gjerpen beror visselig paa en falsk Etymologi af Bygdens Navn, og Sagnet om deres Fordrivelse er vistnok en Localisering af den Begivenhed, der virkelig fandt Sted i Øvre Thelemarken i Christian III.s Tid. Navnet Garper, hvis Etymologi neppe hidtil rigtig er paavist, da det vistnok ikke kommer af det oldn. *garpr*, og man heller ikke af Absalon Pederssøns Udtryk om „Garpen i de norske Skindstakke“ (Norske Magasin I.) er fuldt berettiget til at forklare det ved et Insect, forekommer ogsaa om tydske Bergfolk i Sverige. Se f. Ex. A. Hülphers Dagbok öfwer en Resa i Dalarne, Wästerås 1762, S. 41.

udgivet sin Beskrivelse over Bratsberg Amt og foreviste mig adskillige Afhandlinger over historiske, œconomiske og andre Ting; han viste mig en Samling af Ertser, Stenarter, Conchylier og adskillige rare Oldsager, som dels vare fundne deromkring, dels komne fra øvre Thelemarken. — — —

19de Juni tog jeg Veien til Graaten, som ligger paa den vestre Side af Porsgrunds-Elven og har sit Navn af den Besværlighed, der er ved at ro der forbi formedelst Elvens Stridighed. Dette Sted er et lidet Ladested, hvor især Malme fra Arendal indlægges og derfra føres til Volds og Ulefos Jernverker. Herfra tog jeg en liden Excursion for at betragte den ny opdagede Kirke ved Bratsberg. — — Kirken er bygt paa en Klippe, som er meget steil paa den vestre Side, men ikke paa den østre. Den er muret af hugne Stene og kalkblandet, formodentlig for mange hundrede Aar siden i Gregorii Dagssøns Tid, og saaledes ganske ubekjendt har ligget indtil 1783, da man tog Jord til at fylde Veiene og derved traf paa den, skjønt Stedet stedse er kaldet Capel-Jordet. Ved Hr. Kammerherre Adelers Foranstaltning som Eier af Bratsberg blev den i Aaret 84 renset for det meget Grus, som fandtes i den.

Fra Graaten gaar Veien over den saakaldede Gjederyg, paa hvis øverste, 1 Fjerding fra Skien, sees en Stendynge i Anledning af den rige Commerceraad Halvor Sørensen Borse, som der blev skudt, saa han døde noget derefter, hvilket tildrog sig sidst i forrige Seculo. Fornævnte Borse boede paa Gaarden Fjere.

20de Juni. Fra Fjerestranden til den bekjendte St. Michels Kirke er $1/2$ Mil. Denne ligger under Gaarden Gisholt i et Fjeld, 20 Skridt op fra Vandet. Hulen er

28½ Al. lang, hvor Gulvet hælder meget ud ad Indgangen og bestaar af Sand, hvori man ved at grave finder Kul. — — — Næsten inderst er et rundt dybt Hul under Loftet, hvor man vil paastaa, Klokkerne have hængt, men det er saa dybt, at samme synes umuligt. Jeg gik øverst op paa Klippen for at finde Begravelser, men uagtet jeg ledte overalt, var det mig ikke muligt at finde dem, ligesom heller ingen Begravelser vel kunde have Sted i den haarde Klippe. Kun en Stendynge laa midt ovenpaa Kirken, hvori var gravet, og ligeoverfor i den saakaldte Gjedø sees en ligesaadan Stendynge. — — Jeg tog Veien op i Næsherred, hvor jeg kom til Fyljadalen. Her fandt jeg endel Pergamentsbreve, dog af ingen Betydenhed, kun dette, at 1387 var Jon Alfssøn Chorsbroder i Oslo og Præst i Gjerpen, Skeldulf Helgessøn Chorsbroder ibid.

22de Juni. Til Souer Præstegaard. I Kirken sees intet antique uden et Røgelsekar fra de catholske Tider og tvende Klokker i Taarnet med Munkeskrift.[1]

26de Juni. Flom i Hvidesø beboes af tvende Brødre, navnlig Paus, en ældgammel Familie her i Thelemarken. Her staar en gammel Bygning, opført af Sorenskriver Hans Morland, omtrent sidst i forrige Aarhundrede. — — Paa Gaarden Østenaa viste man mig af Oldsager to overmaade store Messing-Fad, hvoraf det ene veiede et B℔, i hvis Bund forestilles Mariæ Undfangelse med nogle Bogstaver omkring. Om denne Gaard har jeg et Pergament &c. Næsten en Fjerding ovenfor har Eieren Jørgen Østenaa opbygget en Saugmølle meget konstigt, saa der behøves ingen Underbygning, da den øverste

---

[1] Afskrift meddeles, noget forskjellig fra den i Norske Fornlevn. S. 214 givne.

staar paa tvende udestaaende Bjergknolder og Saughjulet er fastgjort i selve Klipperne; formedelst Rendens Styrtning falder Vandet med saa megen Force ned paa Hjulet, at den gaar med lidt Vand. Strax ovenfor findes en Jerngrube, som og holder Bliant, og Eieren heraf fortalte mig, at paa Gaardene nordre og søndre Lone i Tørredals Annex og Drangedals Præstegjeld, 7 Fjerdinger SO. for Østenaa, ere mange Jerngruber, nemlig 3 paa søndre og 4 paa nordre Lone, som for 20 Aar siden skulde være beskudte af de Herrer Løvenskiold, men nu ligge øde, ligesaa paa Homlei i Tørredal, 1 Mil fra Østenaa, hvilke Gruber blive formodentlig optagne og brugte under Nissedals Jernverk, dersom Løvenskiold faar dem i Drift. Han fortalte mig og, at paa Vraastad i Tørredal vel havde staaet en stor Bygning, hvor en Konge skal have regjeret, men som nu er nedrevet, og at adskillige Pergamentsbreve, der laa, ere splittede og bortkomne. Ligeoverfor Østenaa ligger Fjaagesand, som har tvende Opsiddere og er den bedste Gaard i Præstegjeldet, da den eier alle de Herligheder af Ager, Eng, Skov, Sæter, Mark, Fiskeri og Bygninger, som kan udgjøre en god Gaard. Her boede 1350 en Mand, kaldet Hare Steinar, fordi han var saa haard og mordisk, at han dræbte utallige Mennesker. Man viste mig hans Øxe, kaldet Skrukke, der altid gav Klang, naar der forestod ham et Mord. Denne Haandøxe har indtil de senere Tider havt den lægende Egenskab, at naar man var syg af Grepet og man bagede sig med den, blev man helbredet. Her laa ogsaa et Spyd og Skaftet af en Geir, hvor syntes adskillige Hug.

NB. Om Thor Fjaagesand. (sic).

27de Juni. Herfra ligger Hvidesø Præstegaard 5 Fjerdinger, hvortil man reiser over Hvidesø-Vandet,

havende Daare-Fjeld paa den høire og Grotnæs-Fjeldet paa den venstre Haand. Først møder man da den store Buk-Øen, som er over en Fjerding i Omkreds. Den tilhørte i gamle Dage Fru Anne Arnold paa Borrestad, men blev foræret først i dette Aarhundrede til Sognepræsten Hr. Hans Paus for en Thelebonde-Vise, han gjorde over hende, hvorudover Øen blev lagt til Gaarden Næs i Sume(?)-Kilen, som Præsten da eiede.[1] Præstegaarden ligger paa et Eid, hvorudover Stedet og Gjeldet er kaldet Hvitiseid i gamle Dage og har formodentlig faaet sit Navn af den grundmurede Kirke, som staar her, der har været den første i Thelemarken. Præstegaarden er et meget smukt Sted, forsaavidt det ligger paa en Peninsel og har Udsigt over en stor Del af Vandet, forresten ikke just saa behagelig, som man har udraabt det for. Den brændte 1764, men blev opbygt igjen af forrige Sognepræst Hr. Brochmann, og nærværende har ladet den male og anlagt skjønne Hauger. I Aaret 1779 modnedes i den Hauge et Græskar over en Alen langt. Velærværdige Hr. Windfeldt[2] stræbte at give mig alle de Efterretninger, som jeg anmodede ham om.

— 29de Juni. I Nissedal bor velærværdige Hr. Claus Barfod Storm,[3] en lærd Mand af gode Indsigter i

---

[1] Denne interessante Vise, der begynder saa: *Stolt Anne hon bur upà Borgestad gàrd,* og besynger Anne Clausdatter, en Lagmandsdatter fra Skien († 1713), gift først med Sti Anderssøn Tonsberg i Skien, siden med Generalmajor Johan Arnold, er trykt i Norske Folkeviser, saml. af M. B. Landstad, S. 683. Udgiveren anfører „ifølge Sagnet" Hr. Hans Paus som Forfatter, men kjender ikke denne hans Skaldeløn.

[2] Nils Windfeldt var Sognepræst her 1776—1810 (se Literaturlexicon og Norske Stiftelser, III. S. 493). Hans Legat til Kaldets Skolevæsen har givet Stødet til det her 1818 oprettede Skolelærerseminarium.

[3] Nissedal var da Annex til Hvideseid, og Hr. Storm residerende Capellan.

Theologi, Historie, adskillige europæiske Sprog og Oldsager. Han meddelte mig endel Malme og viste mig et ældgammelt Haandskrift af Kong Valdemar den andens jydske Lov, fundet her i Thelemarken, et ældgammelt Læderbelte, beslaget med Messing, som man havde om Livet, naar man spændte Belte med hinanden, en Haandøxe med en ulæselig Skrift om. Ligesaa gav han mig en Udskrift af nogle Rune-Bogstaver, som han i Mai 1776 fandt paa den mindste Klokke i Slotstaarnet i Agershuus: *Paolt gjota klok opgiot a nyo leit tymno* ɔ: Paul gjorde Klokken, Tymno lod den omgjøre af ny.[1] Ligesaa gav han mig sin Forklaring af det tønderske Guldhorn, fundet 1734, saa lydende: *Mannom kono Utim haltia um horno thoalto mio* ɔ: Othins Mænd og Kvinder bør altid bevare dette Horn.

30. Juni. Ligeoverfor Kirkenæsset i Nissedal ligger Fione, som beboes af tvende Opsiddere, hvoraf den ene var saa ulykkelig ved et ondskabsfuldt Menneskes Ugudelighed at se sin Gaard og alle sine Effecter i Aske i Aaret 1768 d. 12 Aug. og derved blev sat i den yderste Elendighed. Den anden Opsidder er den tilforn værende Lensmand Kittel Thjostovsen Fione, respectabel Mand og Medlem af det Bratsbergske Opmuntringsselskab. Denne Mand sparede intet for at give mig al mulig Oplysning om Stedets øconomiske Forfatning, som for nærværende var i den allerynkværdigste Tilstand, da Almuen ved deres daarlige Tømmerhandlen med Arendals-

[1] I Universitetets Samling af nordiske Oldsager findes en Klokke fra Akershus Slotskirke med Runeindskrift, men hvor feilagtig end den ovenfor angivne Læsning kan være, synes det dog ikke muligt, at Præsten Storms Klokke kan være den samme som den paa Universitetet bevarede.

Borgerne var saaledes udarmet, at de vare tiggefærdige hveranden Mand i Sognet.

1. Juli. Ved Fione findes Bæver-Boliger, hvor Bæveren gjør megen Skade paa Løvskoven deromkring. Her fortalte man mig en artig Maade at fange den paa. Man jagede den paa Vandet og med en Pram forfulgte den. Den dukker strax under og med Halen giver en saadan Bevægelse, at man ovenpaa kan se det. Herefter ror man lige, og naar den et Par Minutter er svømmet under Vandet, maa han op for at drage frisk Luft, da forfølger man ham, indtil han bliver sprængt og ganske langsomt kan svømme, kommer derpaa op, hvor man da slaar ham ihjel. — Her voxer og Egetræet, men ikke i den Mængde, som i Tørredal og Drangedal. Om Mag. Thomas Cortsen Wegener, som blev Biskop i Stavanger 1627, har man denne Efterretning, at han var en lærebegjærlig Mand, som paa sine Visitatsreiser søgte meget at opdage Landets og dette Stifts Naturproducter og mere end sædvanligt i de Tider dyrkede Naturhistorien og havde anskaffet sig adskillige Samlinger af Naturrigerne. Naar Bisperne saaledes vilde opmuntre Præsterne, vilde deraf flyde en større Erudition, som sees i Pontoppidans og Gunneri Exempler, men nu heder det: quod infra nos, nihil ad nos. — Af endel Pergamentsbreve fra Dale i Nissedal fandt jeg kun dette, at Søren Pederssøn var Præst i Sillejord 1559 og Jens Pederssøn Foged i Skiens Syssel 1459, da hans Broder Herlaug Pederssøn var død.[1] — —

2. Juli. I Vraadals Annex er Gaarden Fladeland, halvanden Mils Vei fra Roholt, hvor der fandtes 1714 et Billede, kaldet Thorbjørn, af en Alens Høide, dannet

[1] Sidstnævnte blev tilsidst Rigsraad og var som saadan tilstede i det store Møde i Skara 1458.

som en Parykblok med istøbte Øine af Tin og flad paa Hovedet, at en Skaal kunde staa derpaa. Dette Billede blev toet hver Løverdags Aften som en stor Helligdom og hensat i Høisædet. Mag. Otto Stoud reiste engang til Opsidderen og bad ham af hellig Iver at levere sig Billedet for at hugge det istykker, men Eieren satte sig derimod, da han ved Jule-Gjæstebud tracterede det med Øl og satte Ølskaalen paa dets Hoved. Strax efter blev det med Gaarden opbrændt. For Mandens store Overtro med dette Billede og øvrige Overtro ved at ofre alle ædendes og drikkendes Vare til de derværende Vette-Houger troede man, at alle hans Børn, som alle vare vanvittige, maatte bære Straffen.[1] — —

3. Juli. Tog jeg Veien tilbage til Hvidesø Hovedsogn og Annexet Brunkeberg. Paa et gammelt Loft paa Kirkebø, som var bygt paa 16 Stolper, staar 1588, hvilket var saa høit, at de havde Fæhus under Underbursgulvet. Men for et Par Aar siden blev det nedrevet og gjort til en sædvanlig Stolpebod. I Enden af Sundekilen ligger Gaarden Møen, som beboes af Justitsraad og Foged Clouman, en virksom Patriot. Han har anlagt et stort og ordentligt indrettet Teglbrænderi til

[1] I denne Thorbjørn har man muligens en af de Bondehelgener, hvorpaa Thelemarken fremfor andre Egne har været rig. Udgiveren har i sit Skrift Norges Helgener, S. 211, omtalt et andet Exempel paa den samme Mag. Stouds Nidkjærhed, idet han ødelagde et Billede af den hellige Gudmund. Herom skriver Wille paa et andet Sted saaledes: Paa Fladeland i Vraadals Annex fandtes der omtrent 1718 en Helgen, navnlig St. Gudmund fra Island, hvilken daværende Opsidder, Gunnar, dyrkede som en Gud og bestod af et Træbillede i Kaaven ved Stuen. Mag. Otto Stoud reiste derfor til ham, da han laa paa sit Yderste og Sognet plagedes med Misvæxt, og bad ham om Billedet, men da Manden vægrede sig derved, brød han sig selv ind, hug Billedet itu og opbrændte St. Gudmund.

uudsigelig Nytte for Øvre Thelemarken, da Stedet er beleiligt i Henseende til Transporten og Skovene derved kan bespares. Han har og sat Karudser i Hvidesø-Vandet, som der trives vel, og gjort sig særdeles prisværdig ved Veienes ypperlige Istandsættelse, som røber Geni, hvorved han har gjennemgaaet utallige Fortrædeligheder, som meget maa beklages, allerhelst da der er saa faa, som viser Patriotisme. — —

4. Juli. Paa Holtene, en af de bedste Gaarde i Sundebygden, boede tilforn Sorenskriver Paus, som og satte den i god Stand, men da nu en Bonde bebor den, fälder alt tilbage i en raa Forfatning. Strax ved ligger en Plads, hvor Klokkeren Thore Gunstensen bor. Denne Mand har paa den forunderligste Maade gjort Ager og Eng af en Stenhob. — Et lidet Stykke herifra ligger Gaarden Gadeholt, hvor der paa en gammel Stue staar udenpaa over Døren:

DAVID HEBERLIN CHIRURGUS ET OPHTALMICUS HONORA MEDICUM PROPTER NECESSITATEM ETENIM ILLUM CREAVIT ALTISSIMUS. A DEO EST OMNIS MEDELA. ANNO MDLXXXIX.

Men midt over Døren staar IHS, hvilket og findes paa de fleste Steder her i Thelemarken og har givet Anledning til utallige Udlæggelser og Fortolkninger, men er ligefrem Jesus Herrens Søn, som de stedse skar ud paa Døre og over samme, som noget, der skulde bevare fra Trolddom og give Lykke og Velsignelse. Herifra gaar Veien opover Brunkeberg-Bakkerne, som tilforn ere blevne anseede for næsten impassable formedelst deres Steilhed, men nu sat i saa ypperlig Stand ved Hr. Justitsraad Clouman, at man kan kjøre dem i Kariol.

Her øverst ligger Brunkeberg Annex-Kirke, opreist af Træstaver med mange Udbygninger.

— — —[1] Fruentimmeret brugte [fordum] samme Dragt, som nu, undtagen sorte Trøier, istedenfor at de nu bruger røde, blaa og hvide. Skjørterne vare uden Folder, og ved deres Belte havde de tvende Knive i deres Skede; naar de rede som Brude og Brudekoner, havde de Hatte paa Hovedet. — (NB. Gjelstad-Hullet). Man viste mig og en liden rund Sten, som lignede Træ.

6. Juli. Om deres Overtro angaaende Drouger (ɔ: Dødninger) i Kirker fortalte man mig følgende, som i de catholske Tider var passeret i Hvidesø Kirke med en Kone, som boede paa Lundeval i Sundebygden og kom for tidlig i den saakaldte Otte-Messe. Her fandt hun sin afdøde Søster blandt de andre, som sagde: Vi er Drouger, nu faar du løbe, thi se din Bedstefader, hvor vred han er, fordi du ikke har kaldet ham op (reist ham up), han vil dræbe dig, men brug dette Raad, og i Flugten kast af dig først din Trøie, derpaa dit Belte og tilsidst dit Forklæde, hvilket hindrer ham i at forfølge dig. Kan du komme hjem, inden han faar fat paa dig, bliver du frelst. Konen løb derpaa og kastede først Trøien, som Bedstefaderen greb og klemte mellem sine Hænder, derpaa Beltet, hvormed han handlede ligesaa, endelig Forklædet, men da hun havde tre Fjerdinger at løbe, greb han hende og klemte hende mellem Hænderne, saa hun døde 2 Dage derefter.[2] — — — Som en Raritet maa anmærkes, at fra Dalerne i

[1] Her er Lacune i Haandskriftet.

[2] Sammenlign P. C. Asbjørnsens „En gammeldags Juleaften" (Norske Huldreeventyr og Folkesagn, 3. Udg. S. 79—81), hvor en lignende Fortælling er henlagt til Vor Frelsers Kirke i Christiania.

Brunkeberg har man anlagt en ældgammel Vei over Moradser, som ere belagte med Stenheller for at gjøre dem passable, hvorover man fortæller, at Bergsfolkene transporterede Malmene fra Guldnæs til Sligstul og tilbage. Veien gaar fra Moen i Dalerne til Juve i Laurdal og til Præstegaarden der, hvor de paa et Sted, endnu kaldet Malmhus-Bakken, nedlagde Malmene. Paa Veien ligger en Sæter, kaldet Kjørvestøl, hvor man ser Rudera af en Kirke, og skal der efter Pergament-Breves Beretning have været et Kirkesogn, kaldet Kjørvestad Sogn, hvortil vises Spor af de mange Hustomter, Ager-Rener og Stendynger, at der har været Gaarde og boet Folk, som i Pestens Tid faldt til Flektved-Manden, der lagde det under sin Gaard, hvorudover denne i Circumference er maaske en af de største i Thelemarken. Paa Gaarden Huvestad i Dalerne findes et Drikkehorn, kaldet Huvestad-Honne, fra de ældgamle Tider. Paa Gaarden Gjersund i Morgedal bor en Mand navnlig Saamund Saamundsen, som i Aaret 1785 vandt Landhusholdningsselskabets Guldmedalje for Jordforbedringer. I dette Sogn findes adskillige, som dels har faaet Landhusholdningsselskabets Præmier, dels det Bratsbergske, og har især Potatos-Avlen her kommet i stærk Drift. Paa Gaarden Loupedalen i Ordal findes en Kniv, hvormed mange Mennesker ere tagne af Dage. Med den har man den Overtro, at man kan curere Gevæxter, naar man daglig lægger den paa dem.

7. Juli. — Aarsagen til den røde Farve, som Hyperikon giver af sig, fortalte man mig her [i Laurdal] at være, at da den stod under Christi Kors, randt noget af hans Blod ned paa den, som den trækte i sig, og derfor er ogsaa af saadanne lægende Kræfter. — —

8. Juli. Gaarden Trisæt er et af de smukkeste Steder, man kan forestille sig, har ikke alene en smuk Bygning, men planeret Gaardsrum, en net Hauge, en deilig liden Lund af Løn, Lind, Rogn og Ask. I Haugen findes kun Frugttræer og især et Rønnebærtræ, som paa de nederste Træets Grene bær Rønnebær, men i Toppen Pærer af det bedste Slags. Forresten fortalte man mig om en Urt, kaldet Graase, som bestod af 3 Leder, og i hvert Led fandtes Blod; naar Kreaturerne æde det og opspise det 3die Led, faa de Blodpis og crepere. Da jeg bad, man vilde vise mig denne Urt, svarede man mig, at den endnu ikke var opdaget af noget Menneske og maaske heller ikke kunde opdages, da den var overnaturlig og skulde blive skjult til Plage for Mennesker; hvor den voxte, saa man deraf, at Kreaturerne fik Sygdomme og creperede, hvor dette ikke skede, voxte den ikke. Dog havde man Raad derimod, som man aldrig var foruden. Man samlede Geranium Robertianum, som de kaldte Ure-Kall, og tørrede. Naar Kvæget blev sygt, blandede man den tørre Urt med Salt og stoppede alt ind i Halsen, hvorved det blev helbredet. Ligesaa fortalte man mig om en Urt, de kaldte Fenne-Græs, som de heller ikke kunde anvise mig, der havde den særdeles Egenskab, at Ormen kunde umuligt skyde Hammen af sig om Sommeren, førend han havde slugt samme. Ved den Anledning erindrede jeg mig, at en Bonde i Næsherred fortalte mig, at paa Souer Præstegaards Jorder voxte en Urt, der havde den Egenskab, at naar man lagde den paa en Laas, blev den inden 24 Timer opladt, og at en anden Bonde fortalte mig, at naar Folk paa Fjeldene bleve fortumlede i Hovedet, at de ei kunde finde Nor og Sør,

da kom det deraf, at de havde traadt paa en Urt, kaldet Vildstraa, der havde denne galgjørende Egenskab. — —

Et lidet Stykke NV. fra Laurdals Præstegaard ovenfor et Sted, kaldet Flyxe-Helle i Præstehaugen, fandt Sognepræsten Hr. Hans Post Sølv i Bjerget, hvoraf han lod sig gjøre Sølvknapper, hvilket endnu levende Folk her kan erindre og bevidne. — —

9. Juli. Hovedkirken er af Træ og ikke i nogen synderlig god Forfatning, men Præstegaarden er under al Kritik. Gaarden Bjaaland har ikke mindre end 5 Bur, et smukt Vaaningshus, en ypperlig Frugthauge og god Jordvei. Den har tilforn blevet beboet af en Familie Blom, hvilken respectable Familie endnu lever i Skien. Af et Pergaments-Brev fra 1473 har jeg seet, at denne Gaard har været et Munke-Kloster,[1] hvoraf nu ikke sees mindste Levninger. Allerøverst i denne Samling af Gaarde ligger Haatved, hvor Sorenskriverne Paul Drukken og Cornelius Paus har tilforn boet, og som i de sidste Tider er bleven beboet af Skovinspecteur og Holtzførster Paus, en Mand af det største mechaniske Geni, som kan tænkes. — Lidt over en Fjerdingvei fra Kirken ligger Gaarden Hegtved, mærkværdig af sin Beboer Asgier, der levede først i det 17de Aarhundrede, 1614 og saa videre, hvorom jeg i gamle Documenter har læst utallige Historier, da hans Liv var en Kjede af Vold, Mord og Slagsmaal. For at opægge andre dertil og selv finde Aarsag brugte han adskillige Kunster, f. Ex. gik til Bryllups med en sort og en hvid Strømpe, at man derfor kunde fixere ham og han have Aarsag til

[1] Dette maa sikkerlig bero paa en Misforstaaelse.

Slagsmaal. Han eiede og uhyre Kræfter, hvorudover han engang med en lang Bænk udjagede en hel Bryllups-Stue, men samme Gang fik utallige Knivsting og 4 Knive sad fast i hans Ryg, hvorudover han maatte forlade Selskabet og se sig cureret igjen. Han dræbte utallige, og da Lensmand med Mænd engang kom til ham for at fange ham, havde han i Forveien gjort en underjordisk Gang fra Kjelderen og ud paa Marken, som endnu er til, og som man urettelig har troet var en Malmgrube. Han foregav da, at han vilde hente Øl for at tractere dem, men rømte derigjennem og var i lang Tid borte. Men da han var meget rig, sonede han stedse for sine Forbrydelser for at kunne begaa nye. Udenfor Døren til hans Stue staar han derfor afmalet i fuld Legems Størrelse med sin Haandøxe i Haanden (som endnu bevares paa Gaarden Home som en Antiqvitet) hvorover staar: „Asgier Hectved er mit Navn. Jeg frygter icke for min lige Mand saa længe Øxen bide kand.“ Fra denne Gaards Eiendele har man i forrige Tider bragt Kobberkis til Omdals-Verket forat faa den derværende vrangsmeltende Malm flydende, dog uden synderlig Nytte. — —

10. Juli. Strax ved Ødefjelds Kirke ligger Gaarden Røindal. Her findes et ældgammelt Bur, kaldet Jar-Bur, fordi det har ingen Stolper under sig, men er bygget paa den flade Jord. Paa Jernbeslaget fandt jeg en Runeskrift.[1] — —

Paa Gaarden Gjøtil, som i gamle Dage har været Lensmands-Gaard, fandt jeg adskillige gamle Brevskaber, deriblandt et, som viste, at 1465 var Ivar Vikings-

---

[1] Findes nu i Universitetets Oldsagsamling. Se Aarsberetning fra Foren. for Fortidsmindesm. Bev., 1871, S. 77.

søn Provst til Marie Kirke i Oslo, Norges Riges Canceler og Sysselmand over Skiens Syssel, et andet, hvori fandtes, at 1593 boede der to Mænd ved Navn Torgier og Jørgen, som i lang Tid havde trættet med hinanden om Grændseskjellet imellem deres Gaarde. Da de derpaa Christi Himmelfartsdag havde communiceret og gik fra Esborg Kirke, havde Torgier sin slebne Øxe og Jørgen sit ladte Gevær med sig, og da de kom en Fjerding fra Kirken, overtalte Jørgen Torgier at gaa fore, hvorpaa han skjød ham, dog uden at dræbe ham, og derfor maatte bøde 120 Lod Sølv. Broderen til den nuværende Opsidder havde ved egen Flid lært sig at skildre meget smukt. — —

Paa Gaarden Berge i Esborg Sogn fandtes tilforn en Sabel, næsten 3 Alen lang og 3 Kvarter stort Haandfang, som en vis Capitain skal have reist af med. Skade, at saadanne Oldsager føres væk uden at blive observerede og beskrevne. Saaledes reiste en Procurator Lund, Stiftamtmand Adeler og andre af med adskilligt. Uden at give Publicum den mindste Oplysning skilte de Bønderne af med det, som saalænge har hvilet ved Gaardene, og som stedse burde vedblive. — —

11. Juli. — Ved en Plads, kaldet Paradis, i Skafse Sogn sees Rudera af en Kirke, som skal have hedt Oprans Kirke. Ved Gaarden Veum skal findes en Sten med Runeskrift. Paa de fleste Gaarde her i Molands Sogn ser man Bjørnepander fastslagne paa Loftet til Bevis paa, hvormange Bjørne man paa den Gaard har ladet fælde. En Mil fra Veum ligger Hægelands Kirke.[1] Dette Sogn og denne Kirke er ganske unødvendig, da dertil hører kun 12

[1] Se forøvrigt om denne Kirke Norske Bygdesagn, saml. af L. Daae, I, S. 7. (Skill.-Mag. for 1845, No. 19 og Lunds Beskr. over Øvre

Gaarde, der ligge splittet ad hist og her i de andre Sogne, der skylde 23 Td. 10 Sett. og have 12 Opsiddere, samt 4 Husmandspladse. Naar den derfor skulde være brugelig, burde flere og ordentlig beliggende Gaarde henlægges til den. Kirken er stor, lys og meget smukt opbygt 1671, har tilforn været ophjelpet ved Gaver, altsaa en Gavekirke, da Folk reiste fra Drangedal og rundt om for at helbredes, gave Penge til den, naar de Nat til St. Hans Dag vaagede der og bleve paa Brokke Gaard tracterede om Morgenen og hørte Kirketjeneste St. Hans Dagen, men drak aldrig Vand af Elven for at faa sin Sundhed (sic). Men da Hr. Jæger, fordum Præst her, holdt efter Begjæring en Fredags-Prædiken her en vis St. Hans Dag og med det samme viste den Daarlighed, der var at søge Lægedom ved visse Kirker mere end ved andre og ved alle i Almindelighed, har der siden den Tid ikke en eneste besøgt den mere. Denne Kirke ligger kun en kort halv Mil fra Hovedkirken. Paa Molandsmoen, en kort Fjerding fra Præstegaarden, er en slet Plan, hvor der har staaet fire spidse Stene opreiste, der har udgjort en Firkant til Kampplads for Kjæmperne i gamle Dage. Nu omstunder holdes derimod et lidet Marked med Heste den 14de August, da man rider for at probere sine Heste og endelig løslader dem for at figtes om en Hoppe, som en Mand holder midt paa Pladsen og med en lang Stang forsvarer, indtil en har vundet Magt over dem alle.[1]

Tellemarken, S. 232). Kirken nedreves ifølge kgl. Resol. af 4de Decbr. 1844.

[1] Denne Hestekamp i Moland omtales allerede 1618 af Biskop N. Glostrup i hans Visitatsbog. Sammenlign ogsaa Landstads Folkeviser, S. 401, N. Nicolaysens Norske Fornlevninger, S. 235., L. Daaes Norske Bygdesagn, I, S. 51, Topogr. Journal, H. 26, S.

Den ene af disse igjenstaaende Stene har en Runeskrift.[2]

12. Juli. Molands Hovedkirke er en af Træ i Aaret 1665 opført Korsbygning, den smukkeste i Øvre Thelemarken, da den er lys, net malet og udsiret med alle Kongerne af den oldenborgske Stamme lige indtil Frederik V. Her har staaet en Helgens Billede, St. Lorents kaldet, $1^1/_2$ Alen høi og saa tung, at man har prøvet Styrke med at løfte den med en Finger under Hagen. Den staar nu i Præstegaarden som en Levning fra de catholske Tider. Denne var Molands Kirkes Patron. Strax ved Molands Præstegaard i NO. sees en artig Korsvei, hvor alle fire Veiene bøier sig om med Solen, og imellem hver Vei en liden Kjæmpehøi. Med denne Vei har man tilforn saa og tildels nu omstunder brugt adskillige Overtroer, især naar Børn har været syge, at lægge dem midt i Korsveien, naar man først havde gjort et firkantet Hul af Jordtorver, og, naar Barnet var stukket derunder, da at skyde over det et Skud. Paa hin Side Vandet ligger en Gaard, Vig, hvor man ser et Lys, (ignis fatuus) at brænde nede ved Vandet, helst om Høstaftener; naar man ror hen til det, flytter det sig ud efter, og ror man derud, ser man det igjen ovenfor. Det skal ikke være seet før om Høsten 1768, og derom fabulerer man, at en Mand fra Vig roede fra Kirkesanden den fjerde Adventsøndag 1767 og var drukken. Han omkom, og man fandt ham aldrig mere. Naar man nu ser dette Lys, sige Bønderne, at det lyser

55 fgg., K. Rygh i Norsk historisk Tidsskrift, I, S. 84, 95, R. Keysers Efterladte Skrifter, II, 2, S. 118.

[2] Sammenlign Norske Fornlevninger, S. 235. Wille læser den saaledes: Tharalr run saitat rætha runr tuna.

efter Vig-Manden. Ved Vandet ovenfor Gaarden Brevig sees ogsaa Lygtemanden. Herom fortæller man Aarsagen: En Mand paa Brevig roede over til Næsland og bortstjal alle de derværende Madvarer, eftersom Folket var til Sæters, samt satte Ild paa Husene. En Pige, som tjente hos Tyven, fortalte for Andre, at hendes Husbonde mod Sædvane var vel forsynet med Mad, siden Næsland brændte. Tyven, som da frygtede for onde Følger, tog Pigen engang med sig i en Pram, foregivende, at han vilde udlægge sit Fiskegarn, roede ind i en Bugt en Fjerding fra Gaarden og sank hende ned. Ved Brevig fortalte man mig om et Uhyre, som undertiden lod sig se i Fyrrisvandet, kaldet Gjevestøtroldet. Det skal undertiden se ud som en hvælvet Baad, undertiden som et meget stort Træ langs Vandet. Det skal sees i taaget Veir og være Forvarsel mod Storm og Uveir.[1] Fra Brevig gaar Veien over en Hei til en Græmd, som kaldes Bertedalen. Paa denne Hei saa jeg fire Begravelseshøie, ved hvert Hjørne er opreist fire Bautastene uden Inscription. — —

14. Juli. Fra Molands Præstegaard til Sligstul, hvor det gamle Kobberverk Moisesberg har ligget, er $2^1/_2$ Mil i NV. Her fortalte man mig det almindelige Principium, man her har i Jura, at den, som kræver sin Gjeld paa en hellig Dag, skal have forbrudt sit Krav, hvorpaa man viste mig et Exempel i en Kone der, som for samme ulykkelige gale Principiums Skyld kom til at betale 9 Rdl. istedenfor 1 Rdl. 2 ℔. Ved Sligstul vises endnu Tomten af Kirken, Kirkegaarden, som nu er Ager, og en Mængde Husetomter, som har

---

[1] Smlgn. A. Faye, Norske Folke-Sagn, 2. Opl., S. 49.

været Vaaningshuse for Bergsfolket, sees nede paa Jordet lige under Gaarden samt Skjerper og adskillige Nedsynkninger i Bjerget, hvoraf findes utallige i Skoven. Derimod ligger Gruben Moiberg (hvoraf sees, at samme Navn er beholdt indtil disse Tider, og at dette er det rigtige Moisberg) SV. fra Sligstul lige over i Fjeldet, hvor der gives paa et og samme Sted 3 Gruber, drevne fra ONO. til VSV., staa nu under Vand, vise ringe Malm, men græsselige Stendynger af Gruberne, som ligge udenfor. — Disse Beboere leve ret i Uskyldigheds-Standen, vise sig sær gavmilde og hospitale uden Mistænkelighed. — Her i dette Sogn og overalt i Thelemarken grasserer Radesyge. — —

15. Juli. Ved Veum Kirke findes tvende Stene med Runeskrift.[1] — Angaaende deres Skikke, da har man her i Sognet adskillige Fordomme, f. E.: Naar en Præst forser sig, da tror de, at Biskoppen klipper et Stykke af hans Samarie, som de kalde „at stytta paa Kappa". Naar derfor en Præst har en kort Præstekjole, er det et Bevis, at han har forseet sig. Ingen behøver at møde som Vidne i en Sag, uden han faar Betaling af den, som behøver Vidnesbyrdet, hvorudover adskillige maa betale Falsmaals Bøder. At tage Renter af indestaaende Rente, som kaldes Rentes Rente, agtes for en dødelig Synd, men at optrække sin Næste for dobbelt saameget paa anden Maade holdes for et Mesterstykke. Bønderne her ere meget andægtige, naar de brygge Øl til Gjæstebuds, af Frygt for, at det ei skal blive stærkt, som holdes for en stor Ulykke. Naar de gjøre Gjæstebud og der findes nogen, som ikke bliver drukken, hol-

[1] Se om disse, hvilke Wille har læst mindre rigtigt, N. Nicolaysens Norske Fornlevninger, S. 237.

des det for, at Guds Forbandelse hviler over den Person, hvorom man siger: Gud naade den, som Guds Gaver ikke bider paa. Hænder det, at Gjæsterne i et Gjæstebud ikke bliver drukne, gaar Verten saa bedrøvet, som om hans Gaard var afbrændt. Derfor gjør adskillige sig drukne, naar de ikke er det, for at trøste Verten og vise, at de ere ikke forbandede Mennesker. Folket er i det Hele i en ussel og elendig Forfatning, foraarsaget af deres Handel med Arendals Borgere, som nu næsten ganske har ophævet al Handel. Af Dyr gives her Elsdyr i Mængde, da velærv. Hr. Bugge fortalte mig, at forleden Vinter talte han ved Præstegaarden 14 Stykker i en Flok. De fredes ved en kongelig Befaling, at Ulvene kan have dem til Føde, da man paa Molands-Moen ser adskillige Spor af deres Ødelæggelse. Bæver gives i Mængde langs Fyrresvandet og i Dale-Elven, hvor man finder deres kunstig byggede Huse. Ulvene grassere her i Mængde om Vinteren, men det er faa, som skyde dem. Bjørne derimod skydes i Mængde. — Thomas Olssøn Block, Mag. phil., blev af Provsten Hr. Skancke indsat som Præst her d. 19. Mai 1672, levede et meget uroligt Liv med sin Almue, hvorfor Biskoppen, Dr. Jacob Jenssøn Jersenius, tilligemed Provsten Hr. Skancke og Provsten Hans Kjelssøn, Sognepræst til Bygland, maatte hid at forlige dem, skjønt uden Nytte.[1] 1706 forærede han sit Portræt til Molands Kirke, som endnu staar der, og døde han som Provst 1717. Peder Thomassøn Block succederede sin Fader 1718, kaldte Hr. Laurits Qvislin til Capellan d. 12. Juni 1721 og døde d. 13. Sept. 1723. Mathias Aagaard, Mag. phil., blev her

[1] Mere om denne Sag findes i Saml. til d. N. F. Spr. o. Hist., VI, S. 203—209.

Sognepræst 1723 d. 3. Decbr., Viceprovst d. 5. Juni 1734, virkelig 1738, og døde d. 28. Marts 1746. Henrik Berg blev samme Aar Sognepræst, men formedelst en mod ham anlagt Provsteret saa han sig nødt til at resignere 1768 og fik en Pension af 100 Rdl. Da blev Kaldet delt, som tilforn havde været en Mands Levebrød, blev nu trendes. Denne Deling skede d. 4. Febr. 1769. Ditlev Hanssøn Luth, fød i Christiania 1723, blev Capellan pro persona i Hjerdal 1752, residerende Capellan til Valle i Undal 1767, Sognepræst her d. 5. Mai 1769, og døde d. 17. Juni 1774. Ephraim Jæger, kaldet hertil 5. Octbr. 1774 og forflyttet til Bygland d. 4. Dec. 1782, da Hr. Henning Junghans Bugge succederede ham. Hr. Jæger udgav i Aaret 1782 en Bog kaldet Menneske-Vennen, der indeholder Advarsler mod Drukkenskab.[1]

16. Juli. Fra Veum til Omdals-Verket regnes for $1^1/_2$ Mil. Dette Verk ligger i Skafse Annex, 2 Fjerdinger fra denne Kirke, er optaget 1670 omtrent, men af hvem vides ikke.[2] 1750 begyndte Oberstlieutenant Koss at drive det og opbyggede de fleste Vaaningshuse med mere, men ved hans Død[3] blev det solgt til et Participantskab, som bestod af Kammerherre og Stiftamtmand Adeler, Justitsraad Bentzen paa Kongsberg, Kjøbmændene Simon Zachariassen og Jochum Jørgensen i Skien,

---

[1] Han forflyttedes 1798 til Soggendal, hvor han døde 1799. Hans Smaaskrifter opregnes i Literaturlexicon. Det maa være denne Mand, der af Almuetraditionen under Navn af „Lille-Jæger“ tillægges overnaturlige Gaver. L. Daae, Norges Helgener, S. 202.

[2] Se om Verket Budstikken, IV, No. 39—40 og Krafts topogr.-statist. Beskr. over Norge, III, 2. Udg., S. 93—94.

[3] Oberstl. Christian Koss, der 1716 havde udmærket sig ved sit Heltemod under Akershus's Beleiring af Carl XII., druknede 1758 i Byglandsfjorden i Setersdalen. L. Daae, Det gamle Christiania, S. 74—75.

Nils Aall og Lars Wright i Porsgrund, Nils Laersson med Hans & Jørgen Christie i Brevig, som kun opbyggede Rosteovnen, Kullehuset og et Herbergehus. Det er forskrækkeligt og jammerligt at se, hvorledes dette Verk er i Bund og Grund ødelagt af Tyve, som have bortstjaalet lige indtil den mindste Søm, opbrækket Gulve, udtaget Vinduer og Kakkelovne, nedrevet Skorstene og anrettet en almindelig Ødelæggelse. I Aaret 1766 blev det nedlagt. Det har kun en eneste Grube, kaldet Hoffnungen, lige i SV. fra Verket, hvorhen man i gamle Dage har ved Vandrender henledet en Bæk, formodentlig til at drive Maskinerne. Ligesaa finder man en stor Mængde Skjærper overalt i Fjeldene derom, men under dette Verk er i de senere Tider Sligstuls Gruber blevne drevne, og hele Fyrrisdal har havt Kulleverancer dertil, som ikke var til liden Fordel.

17. Juli. Herfra gaar Veien til Omli, en Fjerding derfra. Paa denne Gaards Eiendele ligger et Vand, kaldet Goustbø-Vandet, hvor man fabulerer skal have opholdt sig tilforn en Linder-Orm 20 Alen lang, der opsteg paa Landet, gjorde store Huller i Sanden, som man havde kjørt der med Tømmerstokker, og derpaa begav sig i Vandet igjen. For nogle Aar siden fandt den Speculation paa at rive en Mær ihjel ved at udrive store Stykker af Laar og Sider, men blev derved formodentlig ihjelslaget, nok er det, fra den Tid er den forsvunden.

18. Juli. Skafse Kirke er en liden net Trækirke, ganske smuk inden i, malet efter Bonde-Façon. Naar man gaar ud af Porten til Kirke-Gaarden, staar der paa høire Haand en Rune-Sten.[1] Udenfor Kirkegaarden

[1] Se om denne Norske Fornlevninger, S. 284.

staar der opreist endel flade Stene i Form af Bautastene, hvorunder de formodentlig have begravet Personer, som vare uværdige til christen Jord.[1] Her ligger en Gaard, kaldet Kjettestveit, hvor der tilforn har ligget forvaret et Drikkehorn, kaldet Sveipe-Rova, men nu er bortkommet. Paa Gaarden Aaseland saa jeg en Haandøxe, en Stridshammer, som man i forrige Hundredeaar brugte at gaa med i Haanden, og tvende Pile, som man for nogle Aar siden fandt siddende i den haarde Klippe. Strax ved ligger Gaarden Vistad, hvor der findes et messingbeslaget Drikkehorn, som gaar paa tvende smaa Hjul og saaledes kan skydes frem og tilbage paa Bordet. Det kaldes Sløkkefri. Paa hin Side Elven ligger det forhen omtalte Dalen i Laurdal, hvor man for nogle Aar siden opkastede en stor Kjæmpehøi, 5 Al. 12 Tommer lang og 2 Al. 18 T. bred med 3 store Huller ovenpaa til Laag.

19. Juli. Mo Præstegaard er baade af en liden Strækning og ussel Forfatning, Husene ere opbyggede 1770, da Stedet, efterat Fyrrisdal Kald blev delt, blev udvalgt til Præstegaard. Stedets Sognepræst har opført en smuk og ordentlig Hauge med stor Bekostning. En Mil fra Børte-Vandets Begyndelse ligger Gaarden „Ut aa Bjaa“ ɔ: ud paa Engen, da Eng kaldes her Bjaaen, og en Ko, som gjerne bryder sig ind paa Engen, kaldes Bjaasli. Dette Sted med tvende andre Gaarde eiede Hr. Jacob Hanssøn Morland og beboede det, da han 1672 blev afsat fra at være Præst i Fyrrisdal, fordi hans Kone kom for tidlig. Da boede han i de saakaldte Røgstuer, sad til Støls med sine Folk om Sommeren, og paa en Seng her, dannet paa Bonde-Façon, staar

[1] Aabenbar Misforstaaelse. Stenene have høist sandsynlig været bestemte for den kirkesøgende Almues Heste.

endnu „Hær Jacob Hansen Morland og Kirsten Henricsdaatter Borregaard Anno 1680 den 16 April“.

20. Juli. Vinje Præstegjeld har en gammel Munkekirke strax ovenfor Præstegaarden, malet i gamle Dage og mørk. I Choret staar paa Væggen: „Anno 1601 hafver Her Søren Hanssøn Opslo voren Sognepræst hær paa Vingie, huilcken hafver gifven efterkommerne fornemste oplysning om kircken og præstebolets intrader. Hans Hustru hafver vaaren naufngiven Kirstine Christensdaatter oc daatterens Naun Berte Sørensdaatter“. Over denne Kirstine findes en Ligsten paa Kirkegaarden af følgende Inscription: „Her Huiller i Herren S. Kirstine Krestsd. som døde paa Venje den 30 Mai Anno 1607. S. H. O. G. T. M. B. H.

Søren Tamssøn var Præst der 1579 og endnu 1587. Om det er denne, som de der kaldte Gampe-Seuren, hvilken de ihjelslog ved Rolands Kirke og ligger begraven ved Alteret der, hvorover der blev hængt et sort Klæde, som endnu sees der, det kan jeg ei sige, skjønt samme synes dog at være rimeligt. Hans Successor hed Mads. Søren Hanssøn Opslo kom her 1601 og blev 1610 d. 18. Febr. forflyttet til Hvidesø. Svend Gunderssøn gjorde 1610 en Slaatte-Dovning paa Gaarden Særen, i hvilken tvende Bønder kom udi Klammeri og med Huggen og Stikken saa længe flængede paa hinanden, til den ene blev dræbt. Hans Successor Henrik døde i Pestilentsen 1629. Ole Nielssøn Kjøbenhavn, født 1599, blev Student 1622 d. 26. April og fik Testimonium publicum fra Academiet d. 17. Marts 1625, og d. 20. Juli s. A. blev han ordineret i Stavanger af Biskop Laurids Claussøn Schabo til at være Capellan pro pers. hos Hr. Anders Behn, Sognepræst i Topdal, hvor han var i 14

Aar, men 1639 blev han befalet af Biskop Thomas Cortssøn Wegner at reise hid for at betjene Kaldet, hvorfra han maatte reise tilbage, da Almuen ikke skjøttede om ham. Han blev atter paalagt at begive sig did, indtil Biskopen selv kom paa Visitats d. 2. Oct. 1640, og var han saa Præst der efter hans Anmodning indtil d. 13. Sept. 1670, da hans Kaldsbrev til Vinje Præstegjeld blev ham tilsendt. Han døde der d. 14. Decbr. 1675. Jacob Hanssøn Morland blev Sognepræst i Fyrrisdal omtrent 1653 og giftet med Susanna Michelsdatter Lindegaarde, hvilken døde omtrent 1670; hans anden Kone hed Kirsten Borregaard, hvilken, da hun kom for tidlig i Barselseng, var Aarsag i, at han blev suspenderet 1672. Imidlertid boede han paa „Ut aa Bjaa" i Børtegrænden i samme Præstegjeld indtil 1676, da han af Kongen blev kaldet hertil. Men da Bønderne ikke vare fornøiede med ham, lukkede de Kirkedøren for ham og sagde: „Her kommer de Børte-Mænd med deres Præst, men vi vil ikke have ham". For samme Grovhed maatte de bøde meget og tillade, at han d. 11. Juni, dom. 3. post trin., blev af Provsten Skancke indsat til Sognepræst. Sidst i Aaret 1683 blev han Provst og døde omtrent 1698. Hos ham var Hr. Jens Holst personel Capellan, som siden blev Sognepræst paa Thoten. Abraham Lauritssøn Quislin, født i Christiania 1658, hvor hans Fader Laurids Ibsen Quislin var Slotspræst og bekjendt af sin udgivne Bog, kaldet Solatium, blev her Sognepræst omtrent 1698.

Om Grungedal har man den Efterretning af et gammelt Pergament fra 1567, at det var et eget Sogn under Vinje og havde sin egen Kirke liggende 3 Fjerdinger derfra under Gaarden Oddan, og da Kirken forfaldt og

Sognet ikke saa sig istand til at opkoste en ny Kirke, blev det dem tilladt at søge Vinje Hovedkirke. Nesland Annex, hvis Kirke ligger $1^1/_2$ Mil i S. fra Hovedkirken, bestaar af 15 Gaarde og har intet mærkværdigt.

— —[1] [I Saude] er Brattingsborg, saa høi, at naar man kaster en Sten, bliver det et Par Minutter, inden man hører den falde tilbunds. I Sognepræsten Hr. Posts Tid omtrent 1716 fandt man der en Mængde Krigsudrustninger af Jern-Sabler, Spjud, Skjolde, Hjelme med videre, som Manden paa Souer havde i sin Forvaring. I Aaret 1767 fandt en Bonde i en Myr strax ved et Instrument af Jern at spænde Staalbuen med, som Bønderne kalde Bog-Vippe. En Varme i Skoven fortærede over 200 Rdl. i Tømmer. Den havde været let at slukke, hvis ikke de havde blevet regjeret af den Overtro, at man ikke tør eller kan slukke Lynild uden med Brystmelk.

D. 23. Fra Souer tog jeg Veien gjennem Næsherred, hvor Gaarden Næs beboes af Major Palludan. Veien gik forbi Gunnem, og saa jeg den Høi, hvor Guldet blev opgravet. I Næs Kirke findes intet antique. Her har man endnu Otte-Præken første Juledag, som for sin Misbrug burde afskaffes, da Folk derved har sat Livet til.

D. 24. Gaara Kirke, denne elegante Træbygning, er nu i forfalden Tilstand. Her prædikedes i gamle Dage hver St. Hans Dag, men nu Søndagen efter for Ulefos Verks Folk, og paa Kirkegaarden begraves Verkets Døde. Det er en Gave-Kirke og eies af Geheimeraadinde Løvenskiold.[2]

---

[1] Her mangler meget i Haandskriftet.

[2] Denne Kirke nedreves i 1850. Den er afbildet i Skilling-Magazinet for 1836, No. 23 med Text af A. Faye.

II.

(Af det oprindelige Manuscript til Sillejords Beskrivelse. Det følgende Afsnit er af Forfatteren betegnet som „Tillæg til Primstaven om visse Skikke og Overtroer i Aaret, som de Gamle har iagttaget.“

I Almindelighed var det hver Aften kveld-vart ɔ: at Ingen maatte arbeide, men alle Thorsdags Aftener vare især hellige, thi da turde ingen hugge, telje eller spinde af Frygt for, at Thusserne og de Underjordiske skulde fortørnes og straffe dem med Sygdom paa det Lem, hvormed de havde foruroliget dem, hvilket ofte skede, ligesom de da ogsaa bortveg med al sin Velsignelse. At man ikke tør spinde om Thorsdags og Løverdags Aften, kommer ogsaa deraf, at en Matrone kom tilbages (sic) fra Graven, stak sin Arm, der var nøgen og blodig op til Albuen, igjennem Vinduet med spundet Garn i Haanden og sagde: „Dette har jeg spundet om Thorsdags-Aftenerne.“

Før Jul skulde man tre Thorsdage efter hinanden ikke spise andet end Kjødmad og vel gjemme Benene ved den øverste Bords-Ende; der stod man og kastede til Døren for at udjage Dvergen, og fulgte man ivrig efter og kastede ud igjennem Døren og langt ud paa Gaarden med disse Ord: „Ud Dverg om Dør! Kom ind Korn og Kjør! Du skal ikke faa mere af Maden min end af Brød Skoren“ (sic).

Solhverven, som er Thomas Bryggers Dag, var meget farlig; da sprang Baandene af Kar og Tønder, alt

Vand qvellede ud og gav en fæl Allarm i Naturen; men for Brygning var Raad; kun 3 Draaber Melk gjorde Alting roligt igjen.

Juleaften var den glædeligste Dag hele Aaret igjennem; om Morgenen gav man hverandre Ris, og det kaldes Jole-Skjerka. Før Sol gik ned, maatte Kreaturerne være røgtede; for at udrense alle Tusser maatte Stuen og Fæhuset være røget med Krudt og Svovl (Brænde-Steen) og alle Huse korses udenfor med Tjære. Foruden sin vedbørlige Tractement gav man Koen Salt og Malt med denne Tiltale: „Salt og Malt Jole-Kvellen Kyre mi!“ En liden Bjelde, kaldet Dingele, blev hængt paa Heste, og et Korn-Neg udsat paa en Stang til Fuglene. Alle Øl-Tønder bleve korsede med Tjære, Lefserne og Kagerne med Smør. Man forføiede sig da til Brygger-Huset at bade sig. Vilde man se sin tilkommende Kjæreste, stod man ganske stiltiendes op af Badet, klædte sig og gik tre Gange baglængs om Stuen med en Ølskaal i Haanden; naar man tredie Gang nærmede sig Døren, kom der et græsseligt Smeld, hvorover man ikke maatte altereres, og da kom den tilkommende Ægtemages Gjenfærd og drak af Skaalen. Ligesaa feiede man Laavegulvet meget rent og derpaa gik tre Gange baglængs rundt om Huset; naar man da tredie Gang kom, gik man ind, og da stod Kjæresten i en af Krogene, havende i Haanden en Øl-Skaal, om den er rig, en Melke-Skaal, om den er middelmaadig, men en Skaal Vand, om den er fattig. Naar man indkom, dækkede man Bordet, satte Maden derpaa og to tændte Lys, der med alt skulde staa Natten over, at de vandrende Tusser kunde have god Forflegning. Man bar da Grød og Lefse-Kling hen i Qværne-Huset til Nissen og Fosse-

Grimen; ligesaa satte man noget under Huset og henbar i Haugene til Vetten, at disse ikke skulde bedærve dem og deres Sager, men give dem Overflødighed og Velsignelse. Samme Aften fandt man en liden Rogn og satte den i Muld paa Aaren, hvorudover Varmen uddrev dens Blade og Blomster; heraf spaaede de om et godt Aar, ligesom den blomstrede meget til. Man lagde og i Aaren en Salthob for hvert Menneske i Huset med et Mærke for hver; dens Hob, som blev udspredt, den maatte dø i anstundende Aar. Iligemaade tillavede man et Vigsle-Vatten; hver Karl lagde sin Ring og hvert Kvindfolk sin Sølje samt et Korn-Ax i Vand, og dermed var det færdigt. Det besad en uendelig Kraft, og bleve alle Kreaturerne dermed trakterede om Juledagen, men Folket bleve bestænkede dermed. Naar der kom ligesom en Dug eller senere Vand-Blærer paa Axet i Vandet, da fik man et godt Kornaar. Man maatte ellers ikke gaa ud hverken denne eller andre Høitids-Aftener, thi da er de Underjordiske ude at flytte, alle Laaser maatte staa oplukkede, at de kunde have Frihed at gaa ind, hvor de vilde, og ingen maatte ligge uden i Skjorten, thi laa man nøgen, som sædvanlig, da fik de Underjordiske Magt til at skade dem og de i Søvne skulde vandre hen, hvor de vare fødde. Man maatte især nøie bevogte smaa Børn, som ligge i Reverne, disse Aftener ved at have Staal i Vuggen, vigsle det med Fladbrød, svie Haar, have en 10 Skilling i Reven, thi ellers kunde der blive Byttinger af dem, hvilket man saa deraf, at Barnet var underligt, og da havde Tussen lagt sit istedenfor det rette. Vilde man derimod have sit eget igjen, saa pidskede man Byttingen hver Thorsdags Aften med Ris over Feie-Skarn-Dyngen, spyttede paa det og feiede

det ud paa Dyngen, hvorudover Tussen af Kjærlighed og Medynk over sit Barn hentede det tilbage. Ellers kunde man erfare, om det var en Bytting eller ei, naar man holdt det nøgen mod Solen Paaske-Dags Morgen, thi deraf revnede det, dersom det var en Bytting.

Anden Dags Otta var og en mærkværdig Tid, da skulde alle have spist før Dag, thi da hugger Fuglen 3 Hug med Nebbet i Træ, thi han vil komme først, og den, som da af disse kommer først, den behøver mindst at æde hele Aaret igjennem. I Otten skulde man da gaa hen til sin Nabos Fæhus og Hestestald, dog ufor-mærkt, skuffe ud alt Skarn, feie Gulvet, give Kreatu-rerne Hø og derpaa reise, men traf de dem i Arbeidet, bleve de inviterede ind at spise og faa en Skaal Øl. Ligesaa tidlig skulde man da i forenet Selskab ud at ride Jul med Hujen og Skrigen, og hvor man kom, skulde man have Drikke. Den Slags Fugl, man først da saa, var et Tegn paa, hvad Natur man fik hele Aaret igjennem. Saa man først en Skjære, da blev man meget sladderagtig.

Nytaars-Aften, naar Grøden var kogt, gik man ud paa Møge-Dyngen med Grød-Tværen i Haanden, raabte 3 Gange: „Basse, Basse, Du skal ikke faa mere af Kyri mi ad Aare end af denne Grød-Tvære.“ Medens man spiste, gik man ud uden at have læst fra Bordes og saa gjennem Vinduet; var da nogen fei i tilkommende Aar, da saaes den med Hovedet under Armen indenfor, dog kunde undertiden saadan Nysgjerrighed straffes med Fald. Slukte Lyset af sig selv, betydede det Feihed. Nøs den yngste, da skulde den ældste dø, og nøs den ældste, da skulde den yngste dø. Man kastede ogsaa Sko samme Aften for at erfare, om man skulde leve

eller dø. Man satte sig paa Gulvet, tog Skoen paa Taaen og kastede den over Hovedet til Døren; dersom Spidsen af Skoen vendte til Døren, da var den, som kastede, fei. Naar man derimod lagde sig tilsengs, satte man Skoen ved Skorstenen eller under Aaren med Taaen til Bordet; var Skoen om Morgenen omsnud, da var man dødsens. Vilde man erfare sin Skjebne i Ægteskab, da tændte man et Lys og satte derved tre Skaaler, en med Øl, en med Melk, en med Vand; man satte sig da til at vaage; naar da et Knald var hørt, som rystede hele Huset, kom Kjæresten og drak, og af denne Drikken kunde man bedømme, hvordan Rigdom den besad. Vilde man derimod erfare, af hvad Slags Korn man fik mest i anstundende Aar, da feiede man Gulvet under Bordet ganske rent om Aftenen; om Morgenen saa man, hvad Slags Korn der laa under Bordet, og derefter dømte man.

Dagen efter Helligtrekonger drak man Eldbjørs Minde paa denne Maade. Førend det blev Dag, lagde Konen i Huset i Bagerovnen eller paa Aaren, og naar det da brændte allerstærkest, havde hun ved Haanden en Lefse-Kling og en Øl-Skaal. Derpaa sammenkaldte hun alle Husets Folk, opstillede dem i en Halv-Maane om Aaren eller Ovnen, da de alle paa Knæ med Lykønskning aad en Bid af Klingen og drak hver sin Drik med Eldbjørs Skaal. Naar dette var forbi, kastede hun det overblevne i Ilden i det Haab, at de udi dette Aar skulde bevares fra Ildebrand og anden Ulykke.[1]

Jule-Nyet, som blev tændt efter Jule-Dagen, var det mærkværdigste i hele Aaret; om Aftenen gik man

[1] Her forbigaaes Beretningen om Asgaardsreien, der er indtagen i Udgaven af 1786.

da ud med en Psalme-Bog, saa paa Nyet og da greb i Psalme-Bogen, som man holdt bag paa Ryggen; traf man da paa en Lig-Psalme, da skulde man dø det Aar, traf man paa en Brude-Psalme, skulde man giftes.

Skjærthorsdags Aften maatte en Bjelde, en Øxe og et Stykke Staal lægges i det Hul i Bækken, hvor man vander Kreaturerne; det vilde da fordrive ondt fra Kreaturerne det hele Aar igjennem. Samme Aften skulde vrides tre Pidsker til at istandsætte Slæden for Loke, som da kom kjørendes med et Læs Lopper og havde kjørt Slæden itu, da Læsset var meget tungt. Blev dette ikke iagttaget, blev der i det Aar en utrolig Mængde Lopper. Selve Skjærthorsdag skirte (navngav) man Kalvene paa denne høitidelige Maade: Man lagde Kalven hen paa Møgedyngen og gik derpaa 3 Gange rundt om den, nævnte dens Navn 3 Gange og ved hver Gang sagde: „Lugte brav Buusløi (Kreaturernes Spor), bide brav Beiti, lyde brav Navnet, Fribot skal du hede."

Langfredags Morgen maatte Kreaturerne ikke ud, før man havde kogt en Hespel Garn i Lud og slog alt dette saa hedt, som det var, over Stokken i Huset. Langfredags Aften skulde man æde 3 Saltkager og derpaa nedlægge sig at sove. I Søvne tørstede man da meget, og kom da den tilkommende Kjæreste og gav Soveren Drikke. Langfredags Morgen skulde alle have Ris, som kaldtes Langfredags-Skjerka. Ingen maatte spise før Aftenen, man maatte arbeide af alle Kræfter og plage sig paa det meste.[1] For at forekomme Kløvhalte hos Kjøerne tog man paa denne Dag Jernkrogen, hvori man hænger Gryden i Skorstenen, og lagde i Fæ-

[1] Smlgn. Aktmæssige Bidrag til den norske Kirkes Historie af L. Daae, S. 4.

husdøren, at Kreaturerne skulde gaa derover. Naar man om Aftenen skulde spise, maatte man da sidde ganske stille, thi hvis man gik og aad, fik man Stuve-Loup (man traadte Stager i Fødderne) i anstundende Sommer.

Paaskedags Morgen maatte Ingen antænde Ild paa Skorstenen, thi i den Gaard, hvor det først røg, der blev ufredsommeligt for Rovdyr. Naar man da endelig blev nødt til at tænde Ilden, skulde 9 Slags Ved lægges paa Skorstenen tilligemed en Ske, en Tvære, en Lime, Krudt og Svovl. Strax Ilden begyndte at ryge, sprang man hurtig ud for at se, hvor Røgen for hen. Gik den til Kirkeveien, da var en af Husets Folk fei. Ellers dansede og boltede Solen sig som et Hjul, idet den opstod, af Glæde over Christi Opstandelse.

Pintsedagen kaldes her Qvids-Aands Hægi og betyder Qvædie eller Trøstens Aands Fest.[1]

Om Mænds og Kvinders Navne.

Siden 1654, da Ministerialbøgerne begynde, har her været adskillige Navne i Brug, hvormed man har ladet sine Børn benævne, og de fleste af disse skrive sig fra Hedenskabets Tid, da det var den største Ære, jo fælere Navn man blev kaldt med, som kan sees af disse Bjørner, Ormer, Ulver og andre fæle Dyr, hvis Navne de have beæret sine Børn med formodentlig i den Tanke, at de skulle ligne dem i Navnet som i Gavnet. Fra Pavedømmet har man og adskillige, hvoriblandt Ole den hellige er i stor Agt og kan sees deraf, at af 575 confirmerede Mandspersoner er her 92, som heder Ole, da derimod Marie-Navnet og andre Helgeners er meget rart.

[1] Misforstaaelse af det oldn. hvitasunna.

Det almindeligste Kvindenavn er Anne, da her af de for nærværende Tid confirmerede er 73, som saa hede. En Fortegnelse paa en Del Navne med Forklaring over samme[1] følger her i alphabetisk Orden:

Mandsnavne: Aad, Aadne, Aanon, Aasmon, Aasoph, Aasvald, Aavald, Ale, Ambjørn, Amgrim, Anfin, Anton, Arne, Asbjørn, Asgeir (communis generis), Aslak, Asle, Berder, Bertor, Bjørgur, Bjørn, Brat, Brynjul, Børjar, Dreng, Drengmand, Dyre, Egil, Einar, Eivin, Elleiv, Elling, Endre, Gjermon, Giesleuv, Gieste, Gisle, Gonbjørn, Gonleik, Gonnar, Gonne (comm. gen.), Gonstein, Goute, Grim, Grimar, Gudmon, Gunulv, Guttorm, Haakon, Haavor, Hakie, Halgrim, Havthor, Herbrand, Herjus, Hermo, Huskul, Kalv, Kjetil, Kiool, Kole, Kolbjørn, Ledvor, Leuv, Liote, Liotov, Neri, Notor, Orm, Ougon, Ouvir, Raamm, Reiyaer, Rolleiv, Saamon, Saave og Salve, Sigur, Sigvald, Snære, Sonne, Sondre, Staale, Steinar, Steinthor, Steinulv, Størkar, Svein, Sveinung, Svenke, Syfte, Sæbjørn, Tallak, Talleiv, Taral, Tarbjørn, Tarjei, Tarkiel, Thiøstov, Thor, Thorgrim, Thorjus, Thamo, Thorstein, Thoruv, Thorvil, Tov, Tron, Uv, Vebjørn, Vetle, Viar, Verind, Viking, Vraal, Øistein.

Kvinders Navne: Aadbjør, Aase, Aasne, Aaste, Aasie, Ambjør, Andi, Anloug, Asjer, Asloug, Asper, Astra, Astri, Avloug, Baaril, Bujil, Dagne, Elbjør, Gjelloug, Gjeddou, Gonbjør, Gondi, Gonil, Gonlon, Gonvor, Gro, Gudve, Guro, Gudvei, Herbor, Herdis, Herloug, Hillebor, Ingebjør, Juri og Jyri, Kiodvor, Liv, Ragnil, Rane, Ranon,

---

[1] Forklaringerne har Udg. udeladt, da de dels ere urigtige, dels bekjendte. Derimod er Willes Orthographi med Hensyn til disse Navne bibeholdt.

Saave, Signe, Sigri, Sigvei, Sonnon, Svaanon, Taaron, Tolloug, Tone, Torbjør, Tore, Toril, Turi, Æjeliv, Øli.

Om Forlovelser, Bryllupper, Barseler, Begravelser og de dermed forbundne Overtroer.

Naar man her vil fri, sendes i Forveien en æragtig Mand, som derom skal handle med Forældrene og Pigen. En Maaned gaar i det ringeste bort, før Frieren, her kaldet Belen, selv kommer, og har han et Mandfolk i Følge, som her kaldes Fyrigaangs-Manden eller Beleguten.[1] Hertil er Løverdags Aften den eneste Tid, Aftener i Julen er de fornemste, andre Høitidsaftener ere heller ikke at forsmaa. Det maa være mørkt, før man kommer. Ved Ankomsten staar Frieren udenfor. Er det koldt, begiver han sig til Fæhuset, skjønt altid paa Udkig. Beleguten gaar ind, beder Pigen ud, Tiden og alle Omstændigheder lærer hende, hvad man vil. Her sker da absolut Modstand. Med Magt maa hun ud. Ofte er Pigen stærkere, og Manden staar til Skamme. Han er da betænkt paa Raad imod Uraad og ved Snedighed faar hende paa Døren. Naar hun er indkommen, griber Frieren sit Bytte og holder fast, indtil Beleguten maa anvise Seng og Klæder, om Pigen vil vægre sig derfor. Men for de fornemste og især for Enkemænd reder Forældrene selv Sengen op. Det hænder sig og ofte, at Pigen nu undrømmer, indelukker sig i Loftet eller Høistuen, og da maa Frieren agere Voldsmand, opbrække Gulvet eller Døren eller udtage Vinduet for at faa fat paa sin Elskede. Naar dette er skeet, forføie de sig til Sengs. Den gamle Skik var, at Pigen forlod

[1] Møder han underveis en Orm, da er det Tegn til Courage i at udføre sit Ærinde og til Ønskets lykkelige Avantage.
(Willes Anm.)

ham i Leiet, om hun ikke havde Lyst til at ægte ham; nu derimod sove de ofte tilsammen til om Morgenen for Løiers Skyld. Denne Søvn kaldes Kvilnøyt (ɔ: nyde Hvile),[1] og er Fjøshjellen Hvilested for de ringere, men Bursvalen eller Loftet for de fornemmere. Om Morgenen rømmer Frieren som en Hønsetyv og er hjertelig bange, at man skal møde ham. Er det nødvendigt, at han maa ind, da sætter han sig med Undseelse paa Krakken næst Døren, hvilken Ende derfor kaldes Belehynne. Tre Uger og en Maaned er gemenlig den Tid mellem hver Gang Frieren besøger sin Elskede. Sker det oftere, er det paa Ulvens Maner. Et halvt Aar gaar bort, inden han kommer med sine Foræringer, kaldet Gaavune. Efter Formuen bestaar disse i Sølvsøljer, Maljer med Lænke, Skaatelærred og Tørklæder. Saalænge dette hviler i Pigens Gjemme, er det Tegn til, at hun vil ægte ham, og har han da Ret at besøge hende. Efter et halvt Aars Forløb fra denne Tid maa Pigen selv personlig absolut bære Gaverne tilbage. Dette maa ske paa en Søndag, da hun i Følge med en Pige faar Kjæresten afsides, leverer ham Gaverne og strax forføier sig hjem. Det er derfor ikke Tegn til Opslag, men angrer han paa Tilbudet, bliver han dermed borte for evig; hvis ikke, da bær han dem næste Aften tilbage. Derimod, er det hendes fulde Alvor, at hun ei vil have ham, kommer hun strax tilbage med dem, ja ofte ikke tager dem i sin Haand. Det er skammeligt at gifte sig før efter 2 Aars Forløb fra den Tid, man begyndte at fri. Derimod er det en sand Ære for Pigen, jo længere hun bier, inden hun forlover sig, og ved at love ham halv om halv lader

---

[1] Denne Forklaring er ikke rigtig. Det betyder Sengefællesskab.

hun ham løbe 4, 6, ja 8 Aar, for at se, om ingen rigere vil indfinde sig. En saadan Mandsperson kaldes Vara-Styre,[1] og da Æren er størst for Pigen, jo flere Friere hun faar, saa slaar hun ofte op med sin Forlovede for at give andre Anledning til at komme, eller og lader hun ham gaa til sig, uagtet hun ikke vil ægte ham, at andre derved skal faa Lyst, og en saadan Person kaldes her Bele-Vekje.

Naar man skal troloves, som her kaldes at feste, maa det altid ske i Nymaane eller andet Kvarter. Pigens Fader gjør Festerøllet. Før man reiser til Præstegaarden at troloves, forsamles Mandfolkene hos Festemanden, som her kaldes Festingen, og Pigerne hos Festepigen, hver paa sin Gaard. Det er Skam for dem, som først tager afsted, og vilde bevise, at man der havde intet at leve af. Dog maa Festepigen med en Kone og nogle Piger først afsted. Forældrene maa nødvendig være hjemme. Festerøllet varer kun en Nats Tid, og da skal Festeparret endelig sove sammen. Fra denne Tid er Festepigen et Trin høiere end alle Pigerne, og derfor ofrer først og sidder ovenfor hine i Vertskabet.

Gemenlig varer det et Fjerdingaar, inden de Trolovede lade sig copulere. Gjesterne ved Festerøllet ere visse Gjester ved Bryllupet, som her kaldes Gjestebaa. Fjorten Dage før Bryllupet er den seneste Tid, Festingen maa bede til Bryllups. Selv personlig maa han invitere først Slægtninger og Naboer, dernæst Venner og de rigeste, dernæst 2 Brudekoner, 1 à 2 Spillemænd og en Tambour. Imidlertid brygges Øl, og de Indbudnes

---

[1] Ifølge I. Aasens Norsk Ordbog, 2. Udg., Chra. 1873, S. 902: „noget at have i Baghaand, til Reserve“.

Fruentimmer bære til Bryllupshuset Foræringer, kaldet Sendinger, som bestaa af Kager, Smør, sød Ost, Gomme, Fisk, Kling. De fornemste bære og undertiden Vafler. Klokken omtrent 12 Dagen før Bryllupsdagen forsamles hos Brudgommen i Bryllupsgaarden alle Mandfolkene og den ene Brudekone. I Loftet paaklædes da Brudgommen af hende. Hans Stads er følgende: en blaa Trøie næst en udsyet Skjorte, der ovenpaa en rød og yderst en sort, der ikke rækker længere end midt paa Livet. Buxerne maa være af de foldede, blaa Strømper, ombundne med Baand, i hvis Ende hænger Dusker, nye Sko, i hvis Bund ligger fra en Fireskilling til en Rigsort efter hans Formue, en Medalje, kaldet Agnestei (agnus dei) hængende i en Sølvkjæde om Halsen, et Messingbelte om Livet, hvori hænge 2 Knive i en dobbelt Skede, en udslagen Hat paa Hovedet, ombundet med en hvid Klud, hvorom er hvirvlet en Sølvkjæde, og en Sabel uden Skede i Haanden med en Port d'Epée af en Tørkeklud, besat med Dusker. Iført alt dette sætter han sig ned. En af Hjaasetmændene (hossiddende Mænd, ɔ: Brudgommens Secundanter og Talsmænd) dandser 3 Gange med Brudekonen, og hver Gang stevnes Brudgommen til at begynde sit Ægteskab med Dands; derpaa staar han op og dandser 3 Gange. Man kalder da paa Tambouren, som trommer paa udenfor, og Spillemanden. Under disses Anførsel gaar Brudgommen ind. Naar han indtræder, maa Folket sidde om Bordet, som da er dækket med store Smør- og Ostepyramider, Kager, Kling og Fladbrød til hver Person. Idet han indtræder, dandser han en Dands, og derpaa hilser han Enhver med at tage i Haand uden at røre Hatten. Fra det Øieblik, han saaledes er iført sin Pragt, maa han ikke kaldes

andet end Brudgom. Han sætter sig nu i Høisædet, og er der Kjøgemester nærværende, læser han tilbords for dem. Naar man har afspist, drikkes til Dessert-Vin tre Enskjels Boller Øl af Enhver. Man læser og synger 3 Gange det sidste Vers af Psalmen: Herre Jesu Christ, min Frelser etc. og takker for Maden med at tage Enhver i Haand. Dette Tractement kaldes Bele-Vesle.

Naar dette er forbi, stiger man til Hest, som er opsadlet og udstafferet med Ringle-Bidsel, Grime, en liden dinglende Bjelde, besat med Blokker, der alt ramler lystelig. Man skal nu afsted til Bruden. Rider man ikuld, er man fei. Jo galere man ellers rider, jo bedre, og ved at hænge paa diverse Sider af Hesten, lægge sig bagover i Sadlen og tøile Hesten frem og tilbage beviser man sin Ridekunst. Naar man reiser af Gaarden, skriger man uendelig, og ved fremmede Gaarde hujes forskrækkelig: „Hei Gjestebaa“, til Tegn, at man har Poli Høide. Trommeslageren er Forrider og banker lystig paa Læret. En Brudehest med Sadel skal løbe med uden Rytter. I Nærheden af Brudehuset skriges uophørlig til Tegn, at man kommer hverken sulten eller tørst. Ellers bliver man fixeret for Ædruelighed. Naar man er kommen temmelig nær Huset, skydes med Gevær 3 à 4 Skud, som hver Gang besvares med Skrig. Trende Mænd rider frem, Resten bliver stiltiende et Stykke tilbage. Kjøgemesteren tager imod disse ved at spørge, hvor de godt Folk komme ifra. Naar dette er besvaret, bedes om Natteherberg, hvorpaa Kjøgemesteren efter flere Spørgsmaal leverer dem nogle Ølskaaler. Med disse ride de tilbage til hine, bebude Ærindets lykkelige Udfald og lade dem drikke. Da rider og skriger man forskrækkelig. Og naar man er indkommen i

Gaarden, rider man frem og tilbage op paa Trappen, ind i Døren, og jo galere og mere rasende man kan husere, jo ypperligere. Efter en græsselig lang Riden staar man endelig af og hilser. Brudgommen gaar lige ind i Stuen og sætter sig ved den nederste Ende af Bordet, som da staar dækket, med Hjaasetmændene, en paa hver Side. Imidlertid er Bruden alt paaklædt af sin Brudekone i dette Loft. Hendes Stads er følgende: En Striesærk, to sorte foldede Vadmels Skjørter (Stakker), en blaa og yderst en rød Klædes ditto, et sort Forklæde med Sølvfryndser, og derovenpaa et ditto hvidt Lærreds Forklæde udsyet; paa begge Sider af dette hænger tvende lange hvide udsyede Tørkeklude. Til hver Stak haves en Skjorte, desuden blaa Strømper og nye Sko med 4 Sk. til 1 Mark i Skoen, og om hver Stak et Belte, men yderst 3 Sølvbelter. Trøien er sort med en liden rød Krave, besat med Søljer, Maljer, Spænder og Lænker i Uendelighed, saa en saadan Trøie kan veie 13 til 14 B℔. Paa Hovedet bærer hun en Krone af Sølv eller i Mangel deraf et Hovedsølv, syet paa rødt Klæde, der kan veie 3 à 4 Skaalpund. (Men er hun Enke eller besovet, har hun et Hovedpynt, kaldet Skout). Haaret er udslaget over Ryggen, og derimellem hænger Sølvlænker. Om Halsen et Perlebaand (Korilbaand), som rækker ned paa Brystet med et Agnus dei i Enden. Paa den høire Haands Finger har hun tvende forgyldte Sølvringer. Medens hun paaklædes, musicerer Spillemanden adskillige Ouvertures, og Bruden maa græde hjertelig. Hun er og forsynet med tvende Drabantere, kaldte Brudesvende, hvoraf den ene er en Ungkarl, den anden en gift Mand, hvilke først dandse med hende i Loftet og derpaa under Musiceren af Spillemand og Tambour ge-

leide hende ind. Saasnart den ene Brudesvend træder ind med hende i Stuen, dandser han en liden Dands, og derpaa hilser han først paa Brudgommen og Hjaasetmændene, siden hilser Bruden paa ham og derpaa Brudekonen. Hun sætter sig da øverst i Høisædet med en Brudekone paa hver Side. Naar man har spist og dandset en Stund, banker Kjøgemesteren i Bordet, at Bruden vil til Sengs. Hun bliver da geleidet til Sengs, og Brudgommen derefter, og sove de sammen den Nat. Gjesterne derimod har dertil ingen Leilighed, men ture Natten over. Om Middagen næstfølgende Dag klædes Brudgommen atter paa i samme Habit, og naar han er færdig, hentes Kjøgemesteren, som skal bestille Tambour og Spillemand, under hvis Geleide han gaar ind og sætter sig som tilforn, ligesaa Bruden. Derpaa forføier Musikanterne sig til Klokkehuset at spille Spaet (Suppen) ind. Spillemændene gaa fore ind, Tambouren staar altid udenfor. Naar Suppen er indkommen, tager Kjøgemesteren en Tallerken og banker i Bordet: „Giv Lyd, godt Folk, vi vil bede Gud om en Mundfuld Mad.“ Under Taffelet begynde Hjaasetmændene Diskursen med det Spørgsmaal: Hvorfor Bruden er saa stadselig? Har de noget at forrette? Brudesvendene svare, at man har i Sinde at reise et Stykke Vei, om man kunde faa godt Selskab. Jo, svare Mændene. „Hvad vil I da give os, om vi følge Eder?“ sige Brudesvendene. „Hvad begjæres da?“ spørge hine. „Hundrede Daler, Hest og Sadel“ er det sædvanlige. Her bydes Halvdelen. Imidlertid tier Bruden og Brudgommen, eller hviske, om fornødent, til deres Talsmænd. Dette kaldes ellers Bænkegaver eller at løse Bruden af Bænken. Naar de ere blevne efter lang Procedure forenede, staa Brude-

svendene op og takke Brudgommen for god Betaling, derefter gjør Bruden og Brudekonerne det samme og græde og bitterlig. Man sætter sig ned at drikke Kjøbskaalen, thi medens man accorderede, maatte ingen af de handlende drikke. Derpaa reiser Brudesvenden sig at dandse 3 korte Dandse; og hver Gang stevner Brudgommen, hvorpaa Brudgommen dandser med Bruden, og Hjaasetmændene med Brudekonerne, og derpaa fare ud af Stuen med at hilse Forældre og Venner, hvorved Bruden ikke maa forsømme at græde hjertelig, idet Spillemand og Tambour gaar fore op i Buret eller Loftet, hvor de afføre deres Sølv i Æsker, lægge Sadlerne paa Hestene og fare derpaa afsted til Kirken for at copuleres. Dette Tractement kaldes Sankingen og holdes, hvor Bruden har hjemme. Brudesvendene ride med Sølvet, og ingen flere Fruentimmere maa følge til Kirken end Bruden med sine trende Koner, som klæde hende paa i Vaabenhuset (her kaldet Skruve) før Præstens Ankomst. Rider hun, saa Hesten falder, er hun dødsens, men regner det lidt den Dag, er hun lykkelig, thi „det regner paa sæle Brude". Medens man vies, maa man staa med hver sin Fod paa en Bræde i Gulvet, thi ellers bliver der Uvenskab i Ægteskabet. At komme til Kirken før langt ud paa Eftermiddagen er en Skam og vilde bevise, at man intet havde at drikke. Naar Forretningen er forbi og Sølvstadsen indpakket, reiser man til Brudgommens Bolig, hvor det rette Bryllup holdes, og maa man se til, at man reiser tilbage ad en anden Vei end den, man kom paa. Man skriger rasende, naar man er Præstegaarden af Sigte, og ved Passagen forbi Gaarde og naar man er Bryllupsgaarden i Sigte, hvorfra man da skyder, som stedse besvares

med fæl Skrigen. Tvende reise da atter hen for at bede om Logement. Kjøgemesteren modtager dem med Spørgsmaal, hvor de godt Folk komme fra. Der svares: fra Kirken, og da ere de sær velkomne. Dem leveres da Skaaler med Øl, hvormed de ride tilbage og bebude Ærindets lykkelige Udfald. Imidlertid skydes græsselig, som stedse besvares med Brølen, og derpaa rides uophørligt. Naar Bruden er ankommen til Døren, leverer et Fruentimmer, som er Brudgommen nærmest beslægtet, en liden Bolle med Melk, som hun uddrikker og derpaa kaster Bollen over Taget paa Brudehuset, og gaar dette ikke an, faar hun nok en, og kastes Bollen ikke over, eller hvælver den i Faldet, er hun fei, eller andet ondt forestaar hende. Hun staar da af Hesten og gaar op paa Buret, imedens en anden stiger op paa Brudehesten og rider den varm; ellers bliver den fordærvet, især om Bruden ikke var Mø. Derpaa handles efter førommeldte Orden. Men medens der spises, maa der diskuteres meget om Brudens og Brudgommens Forretning og Fortrinlighed, som ofte falder i det burleske. Naar man har spist, dandses adskillige Gange efter Brudens Styrke, og naar hun vil til Sengs, da dandser Brudesvenden paa Døren med hende og slaar 3 græsselige Slag med Døren, som kaldes Brudesmelden. En gaar da fore med et Haandklæde og tre tændte Lys mellem den høire Haands Fingre. Udslukkes Lyset, er Ulykke paafærde. Bruden klædes da af, og en fattig Dreng aftager Skoene, som nyder den der liggende Skilling til Belønning. Brudesvendene ere stedse nærværende og maa ikke forlade Bruden, men holde Vagt ved Sengen. Derpaa hentes Brudgommen paa samme Maade. Naar han i Stuen har afdandset, hugger han tre græsselige Hug med sin

Sabel i Bjelken, Døren eller andet Sted og derpaa op til sin Brud. Naar nu Brudekonen har afklædt det yderste, og mere klædes ikke af, da sige Brudesvendene, at vil Brudgommen til Sengs, maa han tilkjøbe sig det. Dette kalde de Morgengave og bestaar af Løfte om Klæde til rødt Skjørt og andet saadant. Her bliver da Disput. Ofte vil Brudgommen tage sig Sengen til med Magt, hvorfra Brudesvendene hindre ham. Naar de blive enige, maa han gaa uhindret deri, og hine forlade Stedet. Skulde ellers nogen føle altfor stor Tilbøielighed til at være Bruden nær, kaldes han brurenuggjen. Dette er den første Brudedag. Hele Natten opofres da til Støi og Svir, og er her det bedste og kjæreste Sted at fri, slaa op og slutte Mariage. Den anden Dags Middag Kl. 12 begynder man atter at paaklæde sig som forrige Dage, ligesaa spiser man. Naar Maden er taget af Bordet, tillaves at drikke Skaalen. Man sætter en stor Ølskaal paa Bordet (nu begynder man at drikke den i Brændevin), Brudesvendene iskjænker og giver Brudgommen og Bruden hver sin lille Bolle. Naar han har uddrukket, lægger han Penge deri, hvorfor Bruden, Konen og Svendene takke ham meget. Ligesaa handler man med Bruden, men hun maa endelig lægge flere Penge end Brudgommen. Brudesvendene lægge da Pengene paa en Tallerk og opraabe, hvor meget. Herpaa continueres da efter Slægtskab og Fornemhed. Før man drikker, skal man sige: „Nu drikker jeg Bruds og Brudgoms Skaal, Gud give dem Livet saa let, som jeg drikker Skaalen ret!“ Men førend alt dette synges: „O Ægtestand“ etc. eller og et Vers af „Abraham kaldte Elieser sin gjæveste Svend“, med mange Complimenter af Kjøgemesteren, og da bliver der en hjertelig Graad,

som ofte vedvarer hele Tiden. Imidlertid skydes der græsselig endog gjennem Vinduet og ind i Stuen. Naar dette er forbi, maa her dandses. Alle Pengene maa ikke tælles, men de, som ere talte, knyttes i et Tørklæde, og dermed skal Bruden dandse. Nu begynder man at drikke rétskaffen. Man sætter sig rundt om Bordet og drikker til Pæls af de smaa Boller, som kaldes at drikke einskjels. Naar Bruden skal til Sengs, gaar det til som forrige Aften. Naar Brudgommen er kommen derop, skal han sætte Skautet paa hende, hvilket betyder, at han gjør hende til Kone. Bruden sidder da paa en Stol, mens Brudgommen binder Klædet om hendes Hoved. Brudgomshatten og Brudens Krone skal da sættes paa dem, man supponerer skal først blive giftet, og dermed skal de dandse. Da ender Brude- og Brudgomsnavnet, og da er Ende paa Embedsforretningerne. Naar Skautet er paasat, skal Bruden give Brudegarn, som bestaar af Baand og Vanter til Slægtninge og Embedsfolkene, og da trakteres med Brudegrøden. Bliver Brudgommen ikke boende paa Stedet, hvor Bryllupet stod, da gjør han undertiden hjemme hos sig et lidet Tractement, kaldet Heimkaamarøl.

Naar Konen laver til Barsel, maa hun nøie vogte sig for adskilligt, nemlig ikke træde over et Dørtrin, hvori man har hugget, deraf faar Fosteret Dyrehøg (ɔ: Dørhug) i Munden, ikke træde over Sæletøi, thi ellers bliver Barnets Lemmer saa store som paa en Hest, ikke se Haren i Munden, thi deraf faar Barnet et Skar eller Kløft i Læben, ikke se, medens der slagtes, thi spruder der Blod paa hende, vil Fosteret paa samme Sted faa røde Fødsels-Flekker, ikke høre Kjøernes Brølen,

thi ellers vil Barnet brøle i Søvne. Man maa ingensteds i Stuen slaa smaa tynde Trækiler i andet Træ, som her kaldes at aarette, thi ellers bliver Konen ikke af med Barnet. Raad herimod er dette: Man slaar smaa Trækiler i Krakken og lader Konen, naar hun har Fødselssmerterne, paa Knæ krybe rundt om Krakken og med Munden udtage dem. Alle Baand i Stuen maa være løsnede, og hendes Haar hænge udslaget, og alle Knuder, som findes paa hendes Klæder, opløses. Dør hun uden at blive forløst, maa man lægge en Sax, Synaal, Traad og noget Linned i Kisten hos hende, som hun behøver til Barnet i hin Verden. Naar Barnet er født, løsnet og lagt i Klude, lægger man det paa Ryggen af Moderen og beder paa Barnets Vegne, at Moderen vil tilgive det de Smerter, det har foraarsaget hende. Naar Barnet er svøbt haardt og lagt i Vuggen, undertiden i en Hængeseng, som et Trug, der skydes frem og tilbage, syes en Penge i Svøbet og Staal lægges ved Siden i Vuggen. Barnet vigsles[1] med et Stykke Brød og korses over Hovedet, hvorved det bevares fra Tusserne og de Underjordiske. Saalænge Barnet endnu ikke er døbt, maa Ilden aldrig slukkes af Arnestedet, thi ellers kunde der blive Bytting af, og en Bog maa stedse ligge paa Vuggen. Man maa derfor haste med at faa Barnet døbt, thi før er det Heie (Hedning) og underkastet stor Fare. Naar Barnet skal til Daaben, maa Klæderne, som daglig bruges, ligge urørte, og de Klæder, det ved Daaben er iført, skal saa længe som

---

[1] „Vigsle er det samme som indvie, og deraf kommer Vigsle-Kadden (o: Præsten i de catholske Tider) og Vigslevatten (o: Vievand). Naar Barnet skal vigsles, sætter man Ild i Brødet og røger over det". (Willes Anmærkning).

muligt blive paa det, ellers bliver Barnet uroligt. Barselkonen maa og have Staal i Sengen og en Kniv i Haanden, naar hun gaar ud. Hun maa ikke gaa over Bække eller til Fremmede, før hun har holdt sin Indgang, thi da er hun og Heie. Indtil den Tid maa ingen Mandfolk komme, thi da miste de Hatten eller Huen, som med Penge maa løses igjen. Men Konerne af Slægten eller Nabolavet bær Flødegrød i et Spand, hvorover staar 4 Fingre tykt smeltet Smør, hvori flyder Honningkage-Stykker og haardkogte ituskaarne Æg. Paa den maa Konen endelig smage og takke for god Grød. At Smerterne ikke skal føles, maa hun drikke sig et lidet Rus. Skarnet af Barnet maa brændes. Kludene, som vaskes, maa brændes tilligemed Vandet, før det slaaes ud, at Barnet ikke skal blive uroligt. Vuggen maa ikke bevæges, naar Barnet ikke er deri, thi ellers bliver det sygt. Tørt Meel er ellers det første, man indgiver Barnet, naar det er født, thi Smør vil foraarsage Sved, Øl eller Melk Drukkenskab. De Børn, som fødes om Søndagen, pleie ikke leve længe, men leve de, da kan Tusser eller Spøgeri ingen Skade gjøre dem, ja en søndagsfødt Kone behøver ikke at frygte for noget, medens hun laver til Barsel. Medens Konen har Fødselssmerterne, skal Manden nødvendig se til, hvis ikke, da lignes han ved en Tyr og et Udskud af Menneskeheden. Dør Konen fra sit Barn i denne Tid, da maa man lægge en Dukke hos hende i Ligkisten, at hun ei skal gaa igjen efter Barnet og det deraf skal vantrives. Skulde derimod Barnet vantrives, da tager man en Sten af Elven, en af Hampeageren og en af en Høi eller og en Sten af Bjerget, en af Vandet og en af Kirkegaarden, da det var Bergrøsen, Nøkken eller Dødninger, som skadede Bar-

net. Disse Stene lægges i Ilden at blive røde, og da kastes hver Sten i et Spand Vand. Den Sten, som da piber mest i Vandet, viser, hvorfra Barnets Vantrivelse kommer. Lægemidlet derimod er, at to Kvinder, som kan tie ganske stille tre Thorsdagsaftener, smutter Barnet ind og ud gjennem 3 Stole i Kirken eller 3 Gange under en Ligkiste, hvori er et Lig, eller 3 Gange mellem to Grave, to Ligstene, to Gravstokke eller 3 Gange gjennem en Præstekrave eller Messeskjorte eller Messehagel eller 3 Gange under et Træ i Skoven, hvis Top hælder nedad paa Jorden, eller 3 Gange gjennem Aabningen paa et Privet. Naar det bringes hjem, skal det leveres ind gjennem Vinduet og ei gjennem Døren. For at kunne betragte Barnets Indvolde og se, hvad Feil der kunde findes, sætter man et lidet Vandkar paa Brystet af Barnet og derover lægger et Fladbrød, som dertil er bagt. Derpaa smelter man Bly, taget enten i Kirken eller af Klædevare, og slaar det gjennem et Hul paa Brødet ned i Vandet, og da vil Blyet faa Façon efter Indvoldene. Barnehænder maa først stryges paa en Hund, thi deraf faar de godt Gro-Huld (ɔ: at Saar kan hastigt læge sig), men tage de først paa en Kat, vil deraf flyde megen Svie i Saar.

Naar En skal dø, maa en Mængde Folk være nærværende at se Dødsfaldet. Naar dette er skeet, læser Enhver strax sagte Fadervor over den Døde og korser Liget over Brystet. Samme iagttages af Alle, som vil se det, førend de tale og hilse. Naar det er toet og udbaaret paa Buret, skal der lægges en Bog paa Brystet. Vaagestue bruges sjelden. Naar det skal begraves, bæres det ind, før Folket ankommer. Kisten bedækkes da med et Klæde og derpaa to Haandklæder i

Kors og et tændt Lys ved Siden af Psalmebogen ovenpaa alt dette. Naar alt Ligfølget er ankommet, aabnes Kisten for at bese Liget. Naar den derpaa er fastslaaet med Søm, synges 3 Psalmer, og naar Liget er baaret midt i Døren, skal en Veltalende hilse for Liget, som andensteds kaldes at skille for Skaalen og bestaar i en lang Afskedstale til Familien paa den Dødes Vegne og Taksigelse for hver Dag. Men mellem hver Psalme maa Liget flyttes og Følget drikke. Naar Liget er udbaaret, antænder man lidt Halm, hvorpaa Liget har ligget. Slaar da Røgen ned ad, da er nogen fei af Husets nærmeste Slægt, men stiger den i Veiret, da skal Sygdom og Døden flytte sig did, hvor den slaar hen. Man kjører da meget hurtig ud af Gaarden, og satte man sig fordum paa Ligkisten, skreg og kjørte som rasende Mennesker paa sin Othinske Maade, som her nu er afskaffet, men bruges overalt i Thelemarken, og hændte det engang, at de saaledes i Drukkenskab og Raseri havde faret afsted, at da de kom til Graven, havde de tabt Liget paa Veien. Naar man kommer til Kirkegaarden, maa Hesten spændes forkert for Slæden og kjøres, thi ellers bliver Hesten fordærvet. Føres Liget paa en Bærebaar, maa den slaaes i 3 Parter, thi ellers kan det gaa igjen og med Baarestængerne lædere de Levende. For at forhindre dette strør man Linfrø paa Graven og ved Kirkevæggen. Liget nedsættes med Fødderne i Øst, hvorpaa man undertiden kaster 3 Gange lidt Muld paa Kisten, at den Døde ikke skal gaa igjen, thi den Døde har ingen Ro i Graven, før Præsten har kastet Jord paa. Naar Graven er tilkastet, gjør man et Kors i Mulden, og Muldskufferne lægges korsvis paa Graven,

man falder da paa Knæ om den, læser sagte Fadervor, og derpaa gjør Enhver et Kors med Fingrene.[1]

Da Ingen tør begraves paa Kirkens nordre Side, har og den vise Bygmester hensat dens nordre Hjørner paa en underjordisk Klippe 9 Alen nær Kirkegaards-Muren, der forbyder al Begravelse. Ligesom ikke heller maa begraves (jares) paa den østre Side uden nogle Fattige, hvis Ben ikke maa meleres med de brave Folks. — — Her findes ingen Ligstene, kun Kors og Rammer (Grimer) over de Døde, lidet muret med Sten, hvorpaa man læser den Afdødes vita, men da dette er af Træ, undergaa de samme Skjebne som den Afdøde, hvis Erindring de skal vedligeholde. Man sætter og Sten-Heller ved den vestre Ende paa Graven, er en Levning af de Gamles Bauta-Sten, til et Tegn, at de rigtig ere blevne begravede med Hovedet i Vest og Fødderne i Øst, hvilket paa det nøieste maa iagttages, ellers kan de ikke opstaa paa hin Dag. Ved Siden af Vaabenhuset, som her kaldes Skruve, er en Afdeling med Dør for til at henlægge de Dødes Been, som kunde være forglemt at nedlægges i de opkastede Grave.

---

[1] Med denne Skildring af Begravelsesceremonierne i Thelemarken kan sammenlignes en Skildring af lignende Skikke i Sætersdalen, meddelt af den daværende Sognepræst i Valle P. L. Lund i Biskop P. Hansens Archiv for Skolevæsenets og Oplysnings Udbredelse i Christiansands Stift, II, S. 358 flg., hvor i det Hele flere Træk af Almuens Overtro minde om de af Wille bevarede. Ogsaa i 1ste Bind af Hansens Archiv (S. 299 flg.) findes endel saadanne Meddelelser.

OM GRAVSTENEN FRA FJÆRE OG EN SIDEGREN AF DET NORSKE KONGEHUS I 14de AARHUNDREDE.

AF

DR. GUSTAV STORM.

(Hermed en Planche).

Fra Fjære Sogn i Nedenæs blev omkr. 1812 indsendt til vort Universitets begyndende Samlinger en Ligsten, som havde været indmuret i Kirken og i sin Tid havde ligget paa Gaarden Moi i samme Sogn. Da der paa Gravstenen fandtes afbildet en kronet Kvinde og den norske Løve tydeligt saaes i Vaabenskjoldet, havde der om Stenen dannet sig det Sagn, at den var lagt over en Dronning eller Prinsesse, hvis Skib havde strandet i „Drotningvika" eller „Prinsessevika" ved Hesnæs.[1] Presten Smith i Øiestad, der omtr. 1810 afgav en Beretning om Stenen og Tegning af den til den kgl. danske Kommission for Oldsager, beretter, at „et løst Sagn fra Fædre til Børn vil, at Stenen skal være i Muren indsat til Erindring om en fransk eller dansk Prinsesse, som enten skulde afseile fra Frankrige til Danmark eller fra dette Rige til hint; og Skibet, paa hvilket denne Prinsesse var, skulde være forgaaet ved Hesnæsøen ½ Mil fra Ladestedet Grømstad i Fjære Sogn. Ved Hesnæs

[1] Faye, norske Sagn, S. 182.

findes endnu en Bugt eller Vig af Havet, som bærer Navnet Prinsessevigen". Foruden Præsten Smith havde den bekjendte vandrende Oldforsker Arendt samt Presten Grøgaard i Forbindelse med Rasmus Nyerup forsøgt at læse Indskriften; ogsaa disses Kopier blev indsendte til Kommissionen, som overdrog til Werlauff at fortolke Indskriften[1]. De tre Afskrifter afveg kun ubetydeligt fra hinanden, idet Arendt og Grøgaard læste: *Hic. Vsmac. Nata. Recubet. de. Prole. Beata. Regis. Norvegie. Principis. Et. Dacie.*, medens paa Smiths Tegning af det sidste Ord kun den første Bogstav var tydelig. Arendt havde tilføiet, at en Tradition paastod, at „den fremmede Prinsesse paa Reisen til Norge havde født en Datter til Verden, for hvis Tilværelse Gesandten, som havde hentet hende, Audun Hestakorn, fik Skyld"; men denne „Tradition" har aabenbart Arendt selv fabrikeret, thi, efter hvad Faye beretter, kjendte man i Fjære ikke noget saadant Sagn[2]. Det er ogsaa let at se, hvorledes Arendt er kommen til sin „Tradition": han kjendte et i 17de Aarhundrede optegnet Sagn om, at Audun Hestakorn blev henrettet paa Nordnæs, fordi han havde voldtaget Kongen af Norges Gemalinde, som han skulde føre fra England[3]; og han saa af Suhms Danmarks-Historie[4], at Audun som norsk Sendebud i Frankrig havde i 1295 underhandlet om et Ægteskab mellem Hertug Haakon og en fransk Grevinde Isabella af Joigny. Disse to Efterretninger kombinerede han med Stenen og fik da ud, at *Vsmac* var en Forvanskning af *Isabella*, som Stenhuggeren ikke skulde

---

[1] Se hans Afhandling i Antiqvariske Annaler, 1ste Bind (1812).
[2] Faye, norske Sagn, S. 183.
[3] Suhms Samlinger, II, 3, S. 43.
[4] 11te Bind S. 215.

have forstaaet. Ogsaa Werlauff følger i sin Forklaring Arendt, forsaavidt han maatte tro, at „Traditionen" var virkelig, men han tænkte sig (dog med Tvivl), at det underlige *Vsmac* var en Forvanskning af *Iugniacum (Joigny)*. Efterat Faye havde oplyst, at den Arendtske Tradition var uægte, maatte Fantasierne om Audun Hestakorn og den franske „Prinsesse" forsvinde, og de senere norske Fortolkere, som selv har seet Indskriften og Stenen i Universitetets Oldsagssamling, er kommen den rette Læsning noget nærmere. Munch[1] og Nicolaysen[2] hævdede, at der paa Ligstenen var Tale om en Datter af en norsk Konge og en dansk Prinsesse, og Munch gjættede da paa, at Stenen var hugget til en Datter af Magnus Lagabøter og den danske Prinsesse Ingeborg; men Oldskrifterne, som opregner alle disses Sønner (ogsaa dem, der døde smaa)[3], kjender imidlertid ingen Datter af dette Ægteskab, og desuden var Ordet *Vsmac*, eller som Munch noget rigtigere læste *Ysmac*, fremdeles uforstaaeligt, saa at Munch maatte gribe til den Udvei at formode, at Stenen var bestilt udenlands, og at Stenhuggeren havde læst det ham skriftligt opgivne Navn urigtigt. For nogen Tid siden gjorde Prof. Rygh mig opmærksom paa, at der paa Stenen stod ikke *Ysmac* eller *Vsmac*, men *Ysaac*, og da dette jo ialfald var et Navn, gav det mig Lyst til at studere Stenen nøiere, og da jeg

---

[1] Det norske Folks Historie, IV, 1, S. 1.

[2] Norske Fornlevninger, S. 244.

[3] Worms Beretning i Tillæggene til Peder Claussøns Sagaoversættelse om Sønnen Magnus (født og død 1264) er udskrevet fra Arngrim Jonssons Supplementa (der igjen laaner fra tabte Brudstykker af Magnus Haakonssøns Saga): Huic Magno eodem anno filius cognominis natus est: qui 18 dierum spatio vitæ hujus curriculum absolvit, juxta monumentum avi sepultus.

tror endelig at have fundet den rigtige Fortolkning, vil jeg her fremsætte denne.

Stenen er af Klæbersten, altsaa indenlandsk Materiale, hvilket allerede maa gjøre det usandsynligt, at den var bestilt udenlands; den er kun 73cm lang, i Bredde øverst 42cm og nederst 33cm. Det er aabenbart Stenens ringe Størrelse, som har bragt Fortolkerne til at kalde den en „Barne-Ligsten", uagtet der findes flere ligesaa smaa Ligstene fra Middelalderen over voxne Personer[1]. Paa Ligstenens Overside er indridset en staaende kvindelig Figur med Krone paa Hovedet; Figuren er, som vil sees af Tegningen, aabenbart en voxen Kvinde, maaske endog en ældre Kvinde, saa at enhver Formodning om, at Stenen var forfærdiget til et Barne-Lig, bør bortfalde. Fra Brystet til over Knæerne er Legemet skjult af et tvedelt Vaabenskjold. I dettes høire Felt sees en opreist Løve, i venstre øverst Forkroppen af et liggende eller springende Dyr, hvis ene Forpote er strakt ud til venstre, medens Snuden synes vendt mod Høire; i den nedre Del af det venstre Felt sees flere, nu halvt udslettede krumme Streger, som ikke længer kan tydes med Sikkerhed. Paa Ligstenens Tværsider løber den latinske Indskrift, hvis Bogstaver er meget tydelige; den begynder øverst oppe ved Kronen og lyder saa:

† HIE : YSAAC : NATA : RECVBET : DE : cPLE : BEATA :
† REGIS : NORVCGIE : PRINCIPIS : ET : DACIE : ᛘ

Indskriften er ikke ganske feilfri; saaledes har i det første Ord den 3die Bogstav C faaet en Streg tvers igjennem, saa den er bleven til E, medens omvendt Stregen mangler i det første E i NORVEGIE; og rime-

---

[1] Se Klüwers norske Mindesmærker, passim.

ligvis er RECVBET (conj.) Feil for RECVBAT. Af N og A bruges vexlende Former, navnlig bruges de to Former af A i de Ord, hvor denne Bogstav forekommer 2 Gange, nemlig YSAAC, NATA og BEATA; kun derved er Fortolkerne faldne paa at læse det andet Ord som YSMAC. Allerede Werlauff var opmærksom paa Rimene NORVEGIE og DACIE, hvilket dog ikke hindrede ham i at foretrække at læse det sidste Ord som DUCIS; men ingen synes at have lagt Mærke til, at Indskriften udgjør et temmelig regelret Distichon med Tostavelsesrim baade i Hexametret og i Pentametret:

Hic Ysaac **nata** recubat de prole be**ata**
Regis Norveg**iæ** principis et Dac**iæ**.

Versformen og Rimene synes til Evidens at bevise Læsningens Rigtighed.

Alle de tidligere Fortolkere har villet finde den begravede Kvindes Navn i Indskriftens andet Ord og taget „nata" sammen med „de prole beata", saa at den nødvendigvis maatte forstaaes om en Kongedatter; jeg antager, at „Ysaac nata" betyder „Isaaks Datter", saa at „prole" blot betyder Herkomst eller Slægt, og oversætter derfor:

Her hviler Isaaks Datter af den norske Konges og danske Fyrstes lykkelige Æt (eller: af en norsk Konges og en dansk osv.).

Denne Fortolkning støttes ganske ved Ligstenens Vaabenskjold, hvis Felter efter min Opfatning begge henviser til Sidegrene af den danske og norske Kongeæt. Det liggende Dyr i det venstre Felt maa, som først Prof. Rygh gjorde mig opmærksom paa, være en dansk „Leopard". Nu førte de danske Konger fra Kong Christoffer I.s Tid tre Leoparder i sit Vaaben, men paa det

venstre Felt i Stenen sees kun én Leopard, og det kan være tvivlsomt, om der nogensinde har været flere; ialfald er der slet ikke Plads til tre Leoparder. Men netop Sidegrenene af det danske Kongehus har formindsket Leopardernes Antal i sit Vaaben; Valdemar Seiers Søstersøn Albrecht af Orlamünde fører saaledes kun to Leoparder, ligesaa Hertugerne af Sønderjylland, medens Greverne af Halland, Efterkommere af Valdemars uægte Sønner, kun førte én Leopard[1]. Foruden Leoparderne indeholdt det danske Vaaben de saakaldte „Hjerter" eller „Søblade" i vexlende Antal, og jeg tror at finde Spor til disse i de krumme Streger nedenunder Leoparden paa Fjære-Stenens Vaabenskjold; isaafald er der kun én Leopard, og vi henvises altsaa til Greverne af Halland[2], hvortil ogsaa Indskriftens „princeps Daciæ" bedst passer. Det staaende Dyr i det høire Felt er — derom har alle Fortolkere været enige — den norske Løve; men Løven findes paa de norske Kongesegl fra Haakon Haakonssøns Tid og altid kronet, med Øxe i Forlabberne. At Løven paa Fjærestenen ikke har baaret nogen Krone, er sikkert, og det er nok til at vise, at vi her har at gjøre med en Sidegren af den norske Kongeæt (sml. nedenfor); men om Løven skal tænkes at føre Øxen eller et andet Vaaben, er ikke saa afgjort: ved Sammensætningen af det danske og norske Vaabenskjold har nemlig hvert Skjold maattet opgive lidt; naar den danske Leopard har mistet Bagdelen, kan ogsaa den norske Løve tænkes at have opgivet, hvad den havde i Forlabberne. De to Vaabenskjoldes Sammensætning synes altsaa at

---

[1] A. D. Jørgensen, det danske Kongevaaben i Aarb. f. nordisk Oldk. 1879, S. 48.

[2] se DN. VIII, 18.

vise, at den begravede Kvinde har gjennem en af sine Forældre hørt til en Sidegren af den norske Kongeæt, gjennem den anden hørt til en Sidegren af den danske, maaske til de Hallandske Grevers Slægt.

Det gjælder altsaa at faa bestemt, hvem hendes Fader Isaak var. Slaar man efter i Registrene til Munchs norske Folks Historie (IV,2), vil man ikke finde andre at gjætte paa end Baronen Isak Gautessøn af Tolga, og Formodningen om, at han er den rette, stiger, naar man studerer hans og hans Slægts Vaabenskjold. Ved det Brev af 25de Juni 1287, hvorved den norske Konge og Hertug tager de danske Kongemordere i sin Varetægt, har 7 norske Baroner og 4 Riddere hængt sine Segl; medens Seglene endnu var bevarede, har Arne Magnussøn givet en Beskrivelse af dem, af hvilken det fremgaar, at Isaaks Fader, Gaute af Tolga, i sit Segl havde en lukket Hjelm med Kors over, medens der i hans Søn Isaaks Segl stod en Løve[1]. Dette kan neppe forklares anderledes, end ved at antage, at Gaute af Tolga har været gift med en Kvinde af Kongeslægten, og at deres Søn Isaak som Følge af sin Moders høie Herkomst har optaget Kongeslægtens Løve som sit eget Vaaben. Dengang, da Arne Magnussøn beskrev disse Segl, var de ikke længer helt bevarede, specielt ikke Isaaks, af hvis Omskrift Arne kun formaaede at læse . . . Ysaaci Oou (istedetfor Gou); det tør derfor ansees for muligt, at heller ikke Løvens Attributer var helt bevarede, og denne Mulighed styrkes ved, at det kan bevises, at Løven i hans Vaabenskjold bar et Sværd, thi saaledes sees den aftegnet i hans Søn Gaute Isaakssøns Vaaben fra 1313[2].

---

[1] DN. III, 24.

[2] Adelslexikon I, 265; sml. Saml. til n. F. S. og H. I, 155.

For Rigtigheden af denne Mening skal jeg fremholde, hvilke andre norske Slægter der førte Løven i sit Vaaben, og hvorledes dette Vaaben ved alle disse kan og maa forklares af deres Slægtskab med Kongeætten.

1. Hafthor Jonssøn af Sudrheim, der var gift med Haakon V.s uægte Datter Agnes, førte i sit Vaaben en Rose, og dette Vaaben gjenfindes hos hans ældre Søn Jon Hafthorssøn, der ikke var Agnes's Søn ɔ: ikke var af Kongeætten[1]. Men Hafthors og Agnes's Søn, Sigurd Hafthorssøn, har et tvedelt Vaaben, sammensat af Forældrenes Vaaben: i øvre Felt (det fornemste) sees den opreiste Løve (uden Krone) med Øx i begge Forlabber, i nedre Felt Rosen; af Løven sees, ligesom af Leoparden paa Fjære-Stenen, kun Forkroppen, af Rosen kun den nedre Halvdel[2]. Sigurds Søn Haakon optog sin Moders Vaaben, og hos ham findes derfor Løven i en ny Udgave (se nedenfor); med Sigurd uddør derfor Brugen af dette Vaaben, thi hans Datters Efterkommere fører kun hendes Mands Vaaben, en Stjerne.

2. Brødrene Bjarne Erlingssøn og Vidkunn Erlingssøn af Bjarkøætten førte i sit Vaaben en Grif eller (som Arne Magnussøn betegner det) en Flyvedrage[3]; men Vidkunns Søn, Drotseten Erling († 1355), fører en Løve med Sværdet hvilende paa høire Axel. Dette Vaaben har han altsaa optaget fra Moderen, Gyrid Andresdatter; allerede P. A. Munch har hævdet, at hun maa have været Sønnedatter af den Hr. Gregorius Andressøn af Stodrheim († 1246), der var gift med Haakon Haakonssøns uægte Dat-

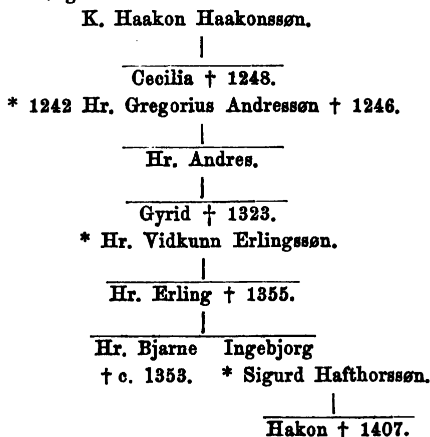
---

[1] Se Saml. til n. F. S. og H. IV, 124 ff. og Vaabenet No. 279.
[2] Sammesteds No. 278 og 279.
[3] Se Arnes Beskrivelse af Vaaben og Sigiller ved DN. III, 24, sml. Adelslexicon I, 141.

ter Cecilia. Denne Munchs Formodning støtter sig til Navnene Andres og Gregorius i hendes Slægt og til, at hendes Søn efter hende arvede Godset Stodrheim[1]; han mente, at Gregorius maatte have efterladt en Søn Andres, idet han ikke lagde Mærke til, at han selv havde nævnt denne blandt Lendermændene i 1273[2]; Munch var ogsaa uvis, om Andres var Kongedatteren Cecilias Søn, men dette bliver sikkert ved, at hans Dattersøn Erling fører Løven i sit Vaaben; dennes Mangel af Krone samt Forandringen af Øx til Sværd viser netop hen til en uægte Gren af Kongefamilien. Erling Vidkunnssøns Vaaben arves ogsaa af hans Søn Bjarne[3], og gjennem hans Datter Ingebjorg (gift med Sigurd Hafthorssøn) gaar det over paa hendes Søn Haakon Sigurdssøn[4], men falder bort ved dennes Død i 1407, da han ikke har Efterkommere[5].

---

[1] Det norske Folks Historie, IV, 2, 286 f.
[2] Det norske Folks Historie, IV, 1, 557.
[3] Saml. til n. F. S. og H. IV, 112 og Vaabenet No. 205.
[4] Langes Samlinger i Rigsarkivet.
[5] Vi har altsaa følgende Stamtavle:

3. Jon Hafthorssøn førte som sin Fader Rosen i sit Vaaben, og dette Vaaben arvedes af hans Søn Ulf Jonssøn (Roos); i 2det Ægteskab var Jon gift med Hertuginde Ingebjorgs og Knut Porses Datter Birgitte, altsaa en Halvsøster af Kong Magnus Erikssøn; deres Søn Haakon er saaledes af den norske Kongeæt og opgiver derfor sin Faders Vaaben for at optage Løven i sit Vaaben; hos ham er Løven uden Krone og uden Øx eller Sværd[1]. Ogsaa han dør uden Efterkommere i 1392, men saavidt jeg ser, tyder det dog paa Slægtskab med ham, naar den bekjendte Throndhjemske Ridder i Midten af 15de Aarhundrede, Hr. Henrik Jenssøn (Gyldenløve), har en Løve uden Krone eller Øx (Sværd) i sit Vaaben. Henrik Jenssøn hørte til en Gudbrandsdalsk Ridderslægt[2], der havde i sit Vaaben en Fugl, og han bar ogsaa selv dette Vaaben, men ombyttede det med et andet, i hvis øverste Felt er en ubevæbnet Løve uden Krone, og hvis nederste Felt kun er rudet[3]. Dette Vaabenskjold maa han altsaa have optaget fra sin Moder, og jeg slutter af Vaabenet, hvis Løve er af samme Art som i Haakon Jonssøns Vaaben, at hendes Moder var en Søster af Haakon Jonssøn[4].

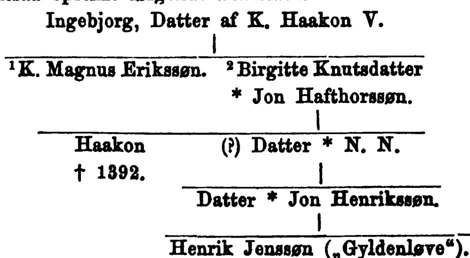
---

[1] Vaabenet No. 397 i Saml. til n. F. S. og H., 4de Bind.

[2] L. Daae, Christiern denførstes norske Historie, S. 84.

[3] Langes Samlinger i Rigsarkivet, sml. Saml. til n. F. S. og H., 3die Bind, S. 499 ff.

[4] Vi tør altsaa opstille følgende Stamtavle:

4. Munthe har i Saml. til n. F. Sp. og H. IV, 548 omtalt den Throndhjemske Ridder Nikolas paa Huseby, der nævnes i Diplomerne DN. II, 45 (c. 1295), III, 36 (Aar 1295) og III, 47 (Aar 1301), og i hvis Segl sees en Løve[1]. Ogsaa han skulde efter det ovenanførte høre til Kongeætten; nu er det den Mærkelighed ved hans Sigil, at det (som Hr. Arkivfuldmægtig Huitfeldt har oplyst mig om) er en tro Kopi af Hertug Skules Contrasigil, endog med samme Omskrift[2] som dette; det ligger da nær at gjætte paa, at han er Ætling af Hertug Skule, altsaa rimeligvis gjennem hans uægte Søn Peter.

Vende vi efter dette tilbage til Tolga-Ætten, vil det sees, at Tolga-Mændenes Vaaben — den ukronede Løve med Sværd i Forlabberne — kun er en lidet afvigende Variant af Bjarkø-Mændenes Løve med Sværdet hvilende paa dens høire Axel; disse to Ætter maa derfor antages at være Kvister paa den samme Sidegren af Kongeætten, og da ifølge Vaabenet Gaute af Tolga ikke stammede fra Kongeætten, men derimod hans Søn, kan disse Ligheder kun forklares af, at Gaute af Tolga var gift med Gregorius Andressøns og Kongedatteren Cecilias Datter; dermed stemmer det, at Navnet Cecilia gjenfindes i Slægten som Navn paa Isaak Gautessøns Datter; og naar Gregorius's Sønnedatter Gyrid ved 1291 hører til Stavangers Diocese, forklares ogsaa dette naturligst af, at hun efter sin Faders Død blev i sine umyndige Aar opfostret hos sine Slægtninge paa Tolga.

Gaute af Tolga nævnes som Baron i 1276 (Isl. Annaler) og 1277 (Tunsberg-Compositionen), men han maa

[1] Se Vaabenet 359 i Saml. til n. F. S. og H. IV.
[2] Denne Omskrift er nu ufuldstændig og meget vanskelig at tyde, men Munthes Læsning . . colai Tiost er sikkert urigtig.

være udnævnt mellem 1263 og 1273, da han i det sidste Dokument nævnes efter Erling af Bjarkø, Ragnvald Urka og Anders Plyt, der var Lendermænd i 1263, men foran Bjarne Erlingssøn, der var bleven Lendermand før 1273. At han, som P. A. Munch siger, var den første af sin Æt, der blev Lendermand, kan være rimeligt nok; hans Fader hed nemlig Erling[1], men der kan ikke blandt Lendermændene i Haakon Haakonssøns Tid paavises nogen, der kunde være Gautes Fader. Munch udtaler derfor vistnok det rette, naar han siger, at Gaute „maaske nærmest skyldte Kongen sin Ophøielse"; ialfald synes det tydeligt, at Gaute har faaet Tolga af Kong Magnus som Odel for sig og sine Efterkommere efter samme Regel, som Magnus Erikssøn gav Hestakorns-Godset til Otte Rømer og hans Efterkommere[2]; dette synes nemlig med Sikkerhed at fremgaa af de Forhandlinger om Arven efter Ogmund Finnssøn, hvorved Kongedømmet hævdede sin Ret til og inddrog Tolga[3]. Hr. Gaute blev som bekjendt dræbt i Stavanger i Aaret 1288 af Ridderen Halvard af Harde, der egentlig havde med sin Kniv villet stikke til en anden, men traf Gaute. Af hans Børn kjendes med Sikkerhed kun hans Søn Isaak, men rimeligvis har den Fru Eyvor Gautesdatter, der levede i Bergen 1328[4], været hans Datter.

Isaak Gautessøn tør være født mellem 1260 og 1265 og nævnes første Gang i 1281 som Medlem af Gesandtskabet til Skotland; Baron var han bleven kort før 1287, da han sammen med 6 ældre Baroner samt 4

[1] Se Overskriften i hans Sigil DN. III, 24.
[2] DN. II, 365.
[3] Se nedenfor Side 221.
[4] DN. III, 165.

Riddere beseglede Kongens og Hertugens Beskyttelsesbrev for Grev Jakob af Halland og de andre danske Fredløse. Hvis min Formodning er rigtig, at Isaak var gift med Greven af Hallands Datter, maa Giftermaalet være istandbragt ved denne Leilighed eller ialfald ikke meget senere, thi da i 1288 Isaak havde forfulgt sin Faders Drabsmand, Hr. Halvard, ind i Stavangers Domkirke og dræbte ham der, blev han for denne Forbrydelse lyst fredløs og opholdt sig flere Aar udenlands; rimeligvis har han opholdt sig i Halland hos sin Svigerfader og har da senere faaet Tilgivelse. I 1295 var han atter tilbagekaldt og i Naade; han beseglede da som Baron Stilstanden i Hindsgavl. Ogsaa hos Kong Haakon synes han at have været i Gunst; han nævnes blandt hans Baroner i 1300 og i September 1302, men maa være død kort efter, da han ikke forekommer blandt Baronerne i de følgende Aar. Han efterlod sig Sønnen Gaute og Datteren Cecilia, maaske ogsaa endnu en Datter (se nedenfor)[1], og det passer godt med hans formodede Giftermaal i 1287—88, at disse Børn først forekommer efter 1313 og altsaa maa have været umyndige ved Faderens Død.

Gaute Isaakssøn nævnes i 1313—15 som Sysselmand i Ryfylke[2] og var da endnu ikke Ridder, hvilket viser, at han ikke kan være født tidligere end c. 1290; han blev først Ridder i Kong Haakons senere Aar (1316?) og nævnes som saadan i Aarene 1319—22[3]; han var død før Mai 1325. Han var gift med Ingebjorg Jonsdatter

---

[1] Derimod er det en Feil, naar Munthe (Saml. til n. F. S. og H. I, S. 154) opfører en Datter af Isaak ved Navn Sigrid, gift med Reidar Dagfinnssøn; hun hed nemlig Sigrid Aslaksdatter og var aabenbart en fjærnere Slægtning (DN. I, 160, 180, 201).

[2] DN. IV, 106 og 109.

[3] DN. VIII, 50 og I, 168.

af Hvaal (i Sogn) og arvede med hende i 1314 $^1/_6$ af Hvaal-Ættens Besiddelser; han døde barnløs og arvedes af sine Søstre. Af disse var Cecilia Isaaksdatter allerede i 1318 gift med Martin Thorolfssøn i Eidsa[1]; hun kaldes i 1318 Hustru, men Martin maa i 1318 eller 19 være slaaet til Ridder, siden hun senere kaldes Fru Cecilia; hun levede endnu i 1336[2]. Den anden Søsters Navn vides ikke, men det maa være hende, som Gaute Haakonssøn kalder sin Moder, og som i 1328 som Cecilias præsumtive Arving bekræfter hendes Gaver[3]. Gaute Haakonssøn var i 1331 Tolgas Eier og gjennem sin Moder Isaak Gautessøns Arving; da han imidlertid i 1328 ikke var myndig og altsaa født c. 1315, kan han ikke, som Munch mente, være Gaute Isaakssøns Dattersøn, men hans Søstersøn; den Fru Eyvor Gautesdatter, der i 1328 optræder i Bergen, er da snarest Isaaks Søster, ikke hans Sønnedatter. Om den Datter af Isaak, efter hvem vi har Ligstenen fra Fjære bevaret, er Cecilia eller hendes Søster, vil jeg ikke udtale nogen Formodning om[4].

Gaute Haakonssøn nævnes kun i 1331, og senere ved vi ikke andet om ham, end at han var død før 1373; da Drotseten Hr. Ogmund Finnssøn senere er i Besiddelse af baade Tolga og Eidsa, og da Fru Cecilia af Eidsa i 1336 synes at høre til Hestbø-Ættens Familiekreds, har P. A. Munch rigtigt seet, at Gaute Haakonssøns Fader Haakon maa have været et Medlem af Hest-

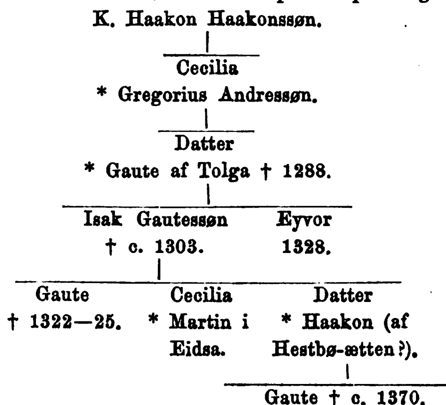
---

[1] DN. IV, 122 og 127.
[2] DN. IV, 227.
[3] DN. IV, 197.
[4] Hvorledes Ligstenen er kommen til Fjære, kan naturligvis heller ikke oplyses; dog bør mærkes, at Gaute Isaakssøns Brev af 7de Marts 1320 (DN. I, 160) er udstedt paa Øster-Agder, saa at rimeligvis Slægten havde Eiendomme her.

bøætten. Dette vil ogsaa forklare, hvorledes Tolga, uagtet det som Krongods skulde falde tilbage til Kongen efter Tolga-Ættens Uddøen, dog ifølge Odelsretten arvedes af Gaute Haakonssøns fædrene Æt[1].

Ogmund Finnssøn af Hestbø havde allerede i levende Live overdraget Eidsa og Tolga til sin Hustru Katharina Knutsdatter; ligeledes ser man, at hun overtog efter hans Død Hestbø og hans øvrige Gods. Først efter hendes Død i 1407—8 blev der saaledes Spørgsmaal om den store Arv. Hendes Søsters Ægtemand, Gardar Thoressøn, forsøgte at hævde sig og sine Sønner som hendes Arving, men da Dronning Margrete paa Kongedømmets Vegne truede med en Proces om Hestbø og „al den øvrige Arv efter Drotseten og hans Hustru" (altsaa ogsaa Tolga og Eidsa), foretrak han i 1409 at afstaa alt paa Grund af Kongedømmets Ret. Det erfares af et Thingsvidne, at Drotseten selv ansaa Hafthorssønnerne for sine eneste Arvinger, men ved Siden af dem optraadte en Thore Køgr med Krav; han blev først afvist, da hans Fader Uspak var uægte født (Broder eller Sødskendebarn

[1] Tolga-Ættens Stamtavle tør saaledes opstilles paa følgende Maade:

af Drotseten?)[1], men fik sig dog senere ved Dom af Lagmænd og Raadmænd i Bergen tildømt al Arv efter Drotseten, „baade løst og fast, hvor som helst det ligger i Norge“[2], og som hans Arving sælger Thor Køgr i 1423 Gaarden Pettavik i Lofoten[3], og i 1426 solgte han efter Absalon Pederssøns Beretning ogsaa Hestbø til Kronen[4]. Den Dom, hvorved Thore fik Arven efter Hr. Ogmund, maa have været bestridt, thi den Mand, der kjøbte Pettavik af Thore i 1423, sikrede sig ved i 1424 og 25 at afkjøbe ogsaa Hafthorssønnernes Arvinger deres Ret til samme Gaard[5]. Arvetvisten beroede paa det meget indviklede Spørgsmaal om uægte Børns Arveret i Forhold til fjærnere ægte Udarvinger, thi Thore Køgrs Fader var uægte Søn af en Hestbømand, medens Hafthorssønnernes Slægtskab vel maaske tør forklares ved at antage, at Ogmund Finnssøns Mormoder, Ragnhild Jonsdatter (Baronen Sæbjørn Helgessøns Hustru), var Søster af Hafthor Jonssøn. Det synes af Kontrakterne at fremgaa, at Kongedømmet ikke har kunnet gjøre nogen Ret gjældende i Spørgsmaalet om Hestbø, medens Tolga (og vel ogsaa Eidsa) synes at have været i Kronens Besiddelse siden 1409. Naar senere i 15de Aarhundrede Tolga eies af Hr. Olav Nilssøn, tør det antages, at han har faaet Tolga af Kong Erik[6] paa samme Betingelse, som de ældre Tolga-Mænd havde faaet Godset i 13de Aarhundrede.

---

[1] DN. I, 640.
[2] DN. II, 674.
[3] DN. II, 575.
[4] N. Magasin, I, 125.
[5] DN. II, 684.
[6] L. Daae, Christiern den førstes norske Historie, S. 94.

OM MIDGARDSORMENS PROTOTYPER.

Af

DR. THEOL. A. CHR. BANG.

I sidst udkomne Hefte af Norsk historisk Tidsskrift (2. R. III, S. 21 flg.) har en dansk Forfatter K. G. Brøndsted fremdraget flere Steder af Kirkefædrene fra fjerde og følgende Aarhundreder, Steder, i hvilke Kristendommens Centraldogme fremstilles under Billedet af „en Fisker, der med en Medekrog drager Helvedes Drage op af Dybet“. Og dermed sammenstiller han da den norrøne Mythe om Thor, der fisker efter Midgardsormen. Uagtet Brøndsted vel turde have Uret i den Maade, paa hvilken han antager den norrøne Mythe fremstaaet, og ikke tager Hensyn til Midgardsormens Historie i Middelalderens Kunst og Digtning overhovedet, har han dog Fortjenesten af bestemtere, end tidligere er skeet, at have paavist Lighederne mellem Allegorien hos Kirkefædrene og den nordiske Mythe, og den sidstes Afhængighed af den første. Det er ikke min Hensigt her nærmere at gaa ind paa selve Mythen om Thors Fiskefangst. Derimod har jeg stillet mig den Opgave at gaa længere op i Tiden for at undersøge den Proces, ud af hvilken Allegorien hos Kirkefædrene har faaet sin Tilværelse.

Naar Talen er om, at Kristus fanger paa Krogen Helvedes Drage, da er denne Drage-Skikkelse, saaledes som jeg skal søge at godtgjøre, et Produkt af en mythologisk Proces, hvis væsentligste Faktorer er disse to: Leviathan og Slangen.

Leviathan, der for første Gang findes omtalt i Hjobs Bog (Kap. 40 og 41), synes oprindelig at have været en Benævnelse paa Krokodillen. Den storslagne, poetiske Skildring af Leviathan i Hjobs Bog maa alt tidligt have øvet en stærk Indflydelse paa Jødernes Phantasi, der med Forkjærlighed dvælede ved denne imponerende Skikkelse og lod den antage alt større og større Dimensioner. Og den malende, poetisk-hyperboliske Skildring hos Hjob var vel skikket til at sætte Phantasien i Bevægelse. Leviathan er af overordentlig Styrke, han „agter Jern som Straa og Kobber som raaddent Træ“. Dens Gab er besat med frygtelige Tænder. Af Munden udgaar gloende Gnister og Ilds-Luer. Naar den puster, udgaar der af dens Næse en Røg som af en sydende Gryde eller Kjedel. Hver Gang den rører sig nede i Dybet, bobler Havet som kogende Vand. Og naar den bevæger sig frem over Havfladen, er denne skinnende af hvidt Skum, og Søen er saa oprørt, at man maatte holde Afgrunden for graa.

Fordi Leviathan er Navnet paa Krokodillen, et ægyptisk Dyr, og fordi Ægypten er en mod Israel fiendtlig Magt, derfor bliver ganske naturlig Leviathan i Propheternes Billedsprog Symbolet paa Ægypten og som saadant tillige Symbolet paa alle mod Israel fiendtlige Magter i Almindelighed (Ez. Kap. 29,3 og 32,2). Men paa samme Tid, som denne symbolske Betydning af Leviathan danner sig, optager den tillige i sig Momenter

af Slange- eller Drage-Skikkelsen. Det prægnante Symbol paa alle onde, mørke, Gud og Mennesker fiendtlige Magter er jo netop Slangen, den „store Drage", den „gamle Slange" (cfr. Joh. Aab. 12,8 og 20,2). Hvor ganske naturligt da, at Leviathan i sin symbolske Betydning af det Onde, af alle Israels Fiender optræder som „den store Thannim" (LXX: ὁ δράκων ὁ μέγας), der „ligger midt i sine Strømme" (Ez. 29,3). Leviathan er nu en „Stangslange", eller „en bugtet Slange" i Havet (Jes. 27,1).

Paa den videre Uddannelse af Leviathans Væsen og Begreb har dennes Sammenstilling med „den store Fisk" hos Propheten Jonas vel neppe havt synderlig Indflydelse. Det er først i den vilde mythologiske Gjæringsproces, der skaber Gnosticismen og Kabbala, og som har efterladt sig saa stærke Mærker endog i selve Thalmud, at Leviathan faar Væxt. Der overføres nu paa den alt, hvad man vidste at sige om Sammael. Denne er oprindelig tænkt ensbetydende med Slangen i Paradiset, Menneskehedens Forfører. Ved Identificeringen med Leviathan, der nu altsaa for anden Gang faar Tilførsel af Slange-Momentet, antager den alt større og større Dimensioner, ligesom den bliver Symbolet for Jødernes Fiender.[1] Sammael-Leviathan er saaledes hos Rabbinerne den onde Slange, den krumme Slange, den gamle Slange,[2] Principet for alt Ondt = Dødsengelen,[3] gnostisk tænkt som Planetgeister for Mars, i Kraft af hvis Indflydelse Jødernes Fiender havde vundet sine Seire og alt Ondt sker i Verden.[4]

---

[1] Eisenmenger, Entdecktes Judenthum, I, 838 flg.
[2] Ibid. I, 822.
[3] Ibid. I, 821.
[4] Ibid. I, 107.

For at man skal kunne forstaa den videre mythologiske Proces, der foregaar med den store eller bugtede Slange, bemærkes Følgende. Man vil i flere orientalske Religioner støde paa en dobbelt Opfatning af Slangen. Dels ser man i denne Skikkelse Udtrykket for et ondt og dels for et godt Princip. Slangen er snart ἀγαθοδαίμων og snart κακοδαίμων. Denne Opfatning har gjort sig stærkt gjældende blandt den vistnok ældste og vel ogsaa mest udbredte gnostiske Sekt Ophiterne, Slangebrødrene, hos hvem Slangen — ὁ ὀφιόμορφος — er den tvetydige Skikkelse, der snart opfattes som det onde Princip og snart som det frigjørende, det gode Livsprincip, hvorfor der ogsaa blandt enkelte af de mange ophitiske Sekter fandt Sted en formelig Slangedyrkelse. For vort Øiemed er det af overmaade stor Vigtighed og Interesse at lægge Mærke til, hvorledes Ophiterne begrundede sin Betragtning af Slangen som det gode Livsprincip. Slangen er en „flydende Substants" — ἡ ὑγρὰ οὐσία —; altsaa er Slangen i symbolsk Henseende det samme, som Vandet, Havet, Okeanos var hos de gamle Hellener, Principet for alt Liv, baade aandeligt og physisk, γένεσίς τε θεῶν, γένεσίς τ' ἀνθρώπων.[1] Slangen er da som den flydende Substants Principet for alt Liv og al Skjønhed,[2] den mythologiske Repræsentant for Vandet eller Havet. Af et hos Hippolyt opbevaret Citat af et ophitisk Skrift[3] fremgaar det, at urgræske Forestillinger her ere blevne opblandede med Elementer af den Babyloniske Kosmogonie. Naar det heder paa hint Sted: „Jeg er Vægterstemmen i Nattens Periode,

[1] Hippolyti Refutatio V, 7 og 9.
[2] Epiphan. Hær. 30, 35.
[3] Refutatio V, 14.

for Fremtiden begynder jeg at løse Magten ud af Chaos. Dyndets Magt i Afgrunden... denne Magt heder Havet" (θάλασσα), saa er vistnok „Havet" her betegnet som det dyndede Urdyb, der er Principet for alt Liv. Men det er af alle erkjendt, at bag hint Hav — θάλασσα — skjuler der sig den Babyloniske Thalath eller Thalith, Chaos, Urdyndet, Verdensægget, der indeholdt i sig Spiren til alt Liv, og som derfor var tænkt som et androgynt Væsen, som indehavende i sig baade det avlende og det undfangende Princip. Naar man da sammenblandede Okeanos med Thalath og lod Slangen repræsentere denne „vaade Substants", var det ganske naturligt, at man i Slangen saa Principet for alt Liv.

Interessant er det at lægge Mærke til, at denne Betragtningsmaade gaar igjen i selve Thalmud. Leviathan, den store Slange, var — saa heder det her — oprindelig androgyn, skabt med en mandlig og en kvindelig Side. Men for at samme ikke skulde avle et med sig selv ligt Afkom og derved ganske fordærve Verden, saa omskar Gud den mandlige Side ved Leviathan og ødelagde den kvindelige, hvorpaa han styrtede Dragen i Havet.[1] Man har i denne Tanke aabenbarlig en Gjenganger af den Betragtningsmaade, at Slangen er det androgyne Princip for alt Liv, og at Leviathan er Havets mythologiske Exponent. Det turde ligeledes være et Udslag af samme Tanke, naar det heder i Thalmud, at Menneskenes Avlingstrang skriver sig fra Sammael.[2]

Hvorledes Slangen = Leviathan som Udtrykket for det af Vandet, Havet symboliserede avlende Livsprincip eller Verdenssjel har tiltaget i Omfang og voxet sig stor

[1] Eisenmenger I, 401 og II, 873.
[2] Ibid II, 464.

inden Kredsen af de gnostiske Ophiter, derom have vi ogsaa et talende Vidnesbyrd i det af Origenes beskrevne ophitiske Diagram. Jorden, Materiens og Ondskabens Sæde og Bolig, var paa dette fremstillet symbolsk ved 10 paa hinanden staaende Kredse, der betegnede de forskjellige onde Magter, der aabenbare sig i og beherske den jordiske Tilværelse, og som udbreder blandt Menneskene Synd og Ulykke. Men rundt om disse den telluriske Tilværelse afbildende 10 Kredse var slagen en stor Kreds, der baade i Centrum og Periferien var inskriberet: Leviathan. Denne kan i denne Sammenhæng og efter Aanden i den ophitiske Gnosis ikke betegne noget andet end Verdenssjelen, repræsenteret af det al Jorden omgivende Vand, Hav. Slangen = Leviathan er her indgaaet i Forbund med Grækernes Okeanos.[1] Dog bør man at lægge Mærke til, at Okeanos hos Grækerne aldrig opfattes anderledes end den hele Jorden omflydende store „Strøm“ eller „Flod“. Det er fuldstændig vilkaarligt og en umotiveret Overføren af fremmede Tanker paa græske Forestillinger, naar Preller i sin græske Mythologi kalder Okeanos en „Slange“. I Iliadens Beskrivelse af Achilles's Skjold[2] er Okeanos intet andet end „den mægtige Flod“, der afbildes som gaaende „helt omkring den yderste Rand af det herlige Rundskjold“.[3] Hos Hesiod er Okeanos ligeledes kun en „ποταμὸς τελήεις“,[4] en i sig selv tilbageløbende Flod.

[1] Denne Tanke skylder jeg Hr. Provst Dr. Fritzner, for hvis lærerige Udtalelser under Diskussionen af mit Foredrag i Videnskabsselskabet jeg herved bringer ham min ærbødige Tak.

[2] 18, 607—608.

[3] Wilsters Oversættelse.

[4] Deorum Generatio, 242.

Og i den paa den Homeriske Beskrivelse af Achilles's Skjold hvilende Skildring, der læses i „Scutum Heraclis“, siges der ikke andet end følgende:

ἀμφὶ δ' ἴτυν ῥέεν ὠκεανός πλήθοντι ἐοικώς
πάν δὲ συνεῖχε σάκος πολυδαίδαλον. — —[1]

Altsaa heller ikke her er Okeanos andet end Verdensstrømmen, Verdenshavet uden Begyndelse og Ende. Det er de ophitiske Gnostikere, der, ledede af sin Betragtning af Slangen som Livsprincipet, have forenet „Okeanos“ med „Leviathan“, det er paa det ophitiske Diagram, man for første Gang finder, at Leviathan har antaget saa store Dimensioner, at den som en Kreds omslynger hele Jorden.

Vi ere heldigvis istand til videre at forfølge denne mythologiske Proces. I Bogen „Pistis-Sophia“, der er forfattet paa Æthiopisk i Slutningen af 3die Aarhundrede, og som fremstiller den sidste Phase af den ophitiske Gnosticismes Udvikling, træder den hele Jorden omslyngende Slange os fuldt færdig imøde. At Grundlaget for denne jordomslyngende Slange er Leviathan (+ Sammael + Okeanos), synes Bogen at være sig fuldt bevidst. Thi den lader samme rumme inden i sig Krokodillernes Achont.[2] Men nu har den tillige optaget i sig Begrebet Helvede, saaledes som den udsvævende Phantasi har tænkt sig dette. „Pistis-Sophia“ lader nemlig den jordomslyngende Slange eller Drage optræde under Navnet: „det yderste Mørke“. Den beskrives som værende udenfor hele Verden og omringende hele Verden og det saa fuldstændigt, at Dragens „Hale er i dens Mund“. I Dragen er der 12 Fængsler,

[1] Scutum Heraclis, ed. F. Ranke, v. 314—315.
[2] Pistis-Sophia, ed. Petermann, pag. 162.

og i hvert af disse Fængsler er en Drage, der optræder hver med sit Navn i en eller anden Dyreskikkelse. Hvert af disse Fængsler eller Afdelinger af Dragen har sin særskilte Indgang. Og i et eller andet af dem kommer alle, der ikke kjende den Unævneliges μυστήριον unicum.[1] Og al Kulde og al Sygdom paa Jorden har sin Oprindelse fra den. Denne Udvikling er da i høi Grad interessant. Medens det var ved Betragtningen af Slangen som Agathodaimon, at man naaede frem til at lade ham ligesom Okeanos omringe Jorden, saa forvandler den sig efter at have naaet frem til denne Størrelse øieblikkelig til en Kakodaimon, der ikke blot i Egenskab af Sammael er Principet for alt Ondt, men endog rummer i sig hele Helvede med alle dets Afdelinger. Og nu optræder den jordomslyngende Drage ogsaa under en ny Benævnelse. Det heder nemlig, at den store Drage, der almindeligvis kaldes det yderste Mørke, egentlig heder: ἔνχϑονιν, den Underjordiske.

Ved Enden af tredie Aarhundrede foreligger altsaa en efter en langvarig Proces nu fuldt udbildet Drageskikkelse, der engang uddannet inden Gnostikernes Kreds gaar over i Folketroen sammen med saa meget andet, som den katholske Middelalder tager i Arv efter de uddøende gnostiske Sekter især paa Overtroens Omraade.[2] Enten nu denne Drage kaldes Leviathan, eller den optræder under andre Benævnelser, som f. Ex. Behemoth, saa har den altid dette Karakteristiske ved sig, at den tænkes slyngende sig rundt om Jorden saa

[1] Pistis-Sophia, pag. 200—201.
[2] Dette haaber jeg paa et andet Sted at faa Anledning til nærmere at paavise i det Enkelte.

fuldstændig, at den ligger og bider sig i sin Hale, og at den betragtes som en ond Magt.

Første Gang, Leviathan omtales, indledes Beskrivelsen af samme med disse Ord: Kan du drage Leviathan med en Krog eller dens Tunge med en Snor, som du lader synke ned? Kan du sætte en Krog i dens Næse eller bore dens Kindben igjennem med en Pren? (Hjob 40, 20—21). Saaledes er Tanken om at fange Leviathan allerede reist første Gang, den omtales, paa samme Tid som det at fange den er tænkt som en Umulighed, som en Gjerning, der spotter ethvert Forsøg. Efter at Leviathan i Propheternes Billedsprog er bleven Betegnelsen for Israels Fiender, specielt Ægypten, faar da Udtrykket at „saare Dragen“ (Jes. 51, 9) Betydningen af at tilføie Israels Fiender Nederlag, ligesom ogsaa Straffedommen over Ægypten mere end en Gang betegnes under Billedet af at ihjelslaa Dragen i Havet eller at fange Dragen. Saaledes heder det hos Jesaias (29, 1): „Paa samme Dag skal Herren ... ihjelslaa Dragen, som er i Havet“. Ligesaa heder det hos Ezekiel (29, 3—4): „Se, jeg kommer over dig, Pharao, du som er den store Drage, der ligger midt i sine Strømme, som sagde: min Strøm er min, og jeg, jeg har gjort mig den. Men jeg vil lægge Kroge i dine Kjæver ... og jeg vil drage dig op midt af dine Strømme“. Det vil forstaaes, hvorledes dette Billedsprog maatte yde de Thalmudistiske Rabbiner et velkomment Udgangspunkt for phantastiske Nydannelser, befrugtede som flere af dem vare af gnostiske og kabbalistiske Ideer. I Traktaten Bava bathra i den Babyloniske Thalmud læses følgende: „Gabriel vil holde en Jagt paa Leviathan ... Og hvis den hellige Gud ikke havde hjulpet ham, saa vilde han ikke have

kunnet overvælde den".[1] Man faar i Thalmud tillige Oplysning om, at Kjødet af Leviathan skal være en af de mange Slags Spiser, de Retfærdige skulle nyde i Paradiset, ligesom det ogsaa heder, at Gud vil gjøre et Telt af dens Hud, medens det, der bliver tilovers af Huden, skal tjene til Beklædning af det nye Jerusalems Mure.[2] Vi staa altsaa her foran den Tanke, at Gabriel, der her visselig er tænkt som Messias's Repræsentant, skal gaa paa Fangst efter Leviathan, at denne Fangst er et saare vanskeligt Foretagende, men at den dog endelig lykkes ved den Almægtiges Bistand. Den store Drage hæves op af Afgrunden og mister sit Liv. Og dette er Indledningen til den Messianske nye Tid.

Den første Kirkelærer, der fremstiller Kristendommens Centraldogme under Billedet af at fange Mørkets Drage = Leviathan paa en Krog, er ikke Rufin, men Gregor af Nyssa, altsaa en Mand, der levede ikke langt fra Centrerne for de Syrisk-Babyloniske Thalmudister, og som var en Samtidig med Samleren af Thalmud babli, den fremragende Rabbi Asche i Sura.[3] Fra Gregor er Tanken aabenbarlig gaaet over i den i de græske Fædres Skrifter saa velbevandrede Rufins Forklaring af Troesbekjendelsen, og herfra optaget af Gregor den Store. Hvorledes er nu denne Tanke opstaaet inden Kirken? To Muligheder kunne tænkes. Enten kan man paa Grund af sin dogmatiske Opfatning af det Centrale i Kristendommen selvstændig være kommen ind paa denne Allegorisering, eller ogsaa kan Billedet være bleven overført fra Synagogen til Kirken ved Jøder, der vare gaaede

---

[1] Eisenmenger II, 874.
[2] Ibid. II, 889.
[3] Fra 350—430. Se Herzog, Realencyclopædie 15, 663.

over til Kristendommen. Jeg anser dette sidste for det sandsynligste, og det af den Grund, at Billedet er saa besynderligt, saa longe petitum, saa originalt, at det ikke synes ret antageligt, at det skulde kunne dannes baade inden Synagogen og Kirken uafhængigt af hinanden. Og jeg antager, at det er Billedet af Fangsten af Leviathan, der har skabt det andet Billede, under hvilket man ogsaa finder det kristelige Centraldogme symboliseret, nemlig Musefælden.

Jeg tror saaledes at have paavist:

1. At den jordomslyngende Drage (Leviathan + Sammael + Okeanos) som Sindbilledet paa det onde Princip efter en lang mythologisk Proces endelig har faaet sin sidste Udbildning blandt de ophitiske Gnostikere og fra Gnostikerne er vandret over i den almindelige Folketro.
2. At Forestillingen om Jagten paa Leviathan som Udtryk for den Messianske Tids Seier over de onde Magter foreligger uddannet blandt de Babyloniske Thalmudister.
3. At det først er efter, at denne Proces er færdig, at samme Forestilling dukker op hos en af Kirkefædrene i Østen for at gjøre sin Runde i hele den kristne Verden, samt at det er sandsynligt, at Billedet af Fangsten af Leviathan er ad levende Vei overført fra den rabbinske Jødedom til Kristendommen.

DIDRIK PINING.

AF

DR. LUDVIG DAAE.

Det Navn, der danner Overskriften til den følgende Meddelelse, er ei alene ubetinget nyt for Læsere i Almindelighed, men vistnok ukjendt selv for de fleste Historikere, der ikke have givet sig af med det femtende Aarhundredes Enkeltheder. For dem, der have fordybet sig i disse, har det ikke kunnet forblive ubemærket, men hidtil har dog Ingen i den Grad fæstet sig derved, at han har forsøgt at samle de spredte Notitser til et Hele. Naar jeg nu her vover dette Forsøg, maa jeg vistnok bekjende, at Didrik Pinings Billede ingenlunde bliver hverken meget klart eller fyldigt, men tør ligefuldt paastaa, at denne Mand, over hvis Liv der falder saa mange, om end altfor flygtige, ja stundom halvt mystiske Streiflys fra norske, danske, svenske, islandske og tydske Kilder, maa have hørt til sin Tids mærkeligere Personer. Jeg kunde have Lyst til at sammenligne ham med Otte Stissøn, Christopher Throndssøn eller Magnus Heinessøn, men dog med det Forbehold, at Didrik visselig har spillet en meget større Rolle i det femtende Aarhundrede, end Magnus Heinessøn i det

sextende. Det er kun Kildernes større Rigdom og fremfor alt Magnus's Egenskab af Sagnfigur, der har gjort ham navnkundig, medens Didrik er bleven glemt.

I.

I Christiern I.s senere Aar skulle to Personer „Pinningus et Pytchehorsius“ i længere Tid have udmærket sig som ypperlige Sømænd og som Fribyttere af første Rang.[1] Om den sidste af disse to, hvis Navn skrives paa forskjellige Maader, almindeligvis dog „Pothorst“, vides intet særligt, thi han forekommer, mig bekjendt, aldrig uden som den førstnævntes uadskillelige Achates. Derimod bliver det af mange Omstændigheder, fornemmelig af den Maade, paa hvilken, som vi senere skulle se, Didrik Pining optræder i Norge eller paa Norges Vegne i Aarene 1489—1490, temmelig sikkert, at denne har været en Nordmand, der maa have tilhørt en af de mindre Adelsfamilier. Hvor i Riget han har hørt hjemme, er aldeles ubekjendt, men det bliver vistnok rimeligst at gjette paa Vestlandet. Her var ogsaa Navnet temmelig gammelt, thi allerede i 1304 nævnes en Einar Pinning i Buagaarden i Bergen, hvis Kone Solveigs Titel af „Hustru“ tyder paa, at han har været haandgangen Mand.[2]

Christiern I. maa have givet Didrik Pining en Forlening paa Island, hvor han omtales som Høvding 1478.

---

[1] Non minus naucleri periti quam piratae insignes. Petri Parvi (ɔ: Joh. Svaningii) Refutatio Calumniarum &c. et Chron. Johannis Regis. (Hafn.) 1560. 4. p.

[2] Saml. til d. N. F. Spr. og Hist., III, S. 618, 621.

Denne Ø var, som bekjendt i en stor Del af det femtende Aarhundrede idelig hjemsøgt af Englændere, der kom for Fiskeriets Skyld, og som hyppig mishandlede den omtrent værgeløse Befolkning paa den skammeligste Maade. I 1467 havde Englænderne endog dræbt den kongelige Befalingsmand eller, som han med den gamle, andensteds forglemte Betegnelse her endnu kaldtes, Hirdstjore, den kjække Bjørn Thorleifssøn, der med sin mandige Hustru, Oløf Loptsdatter, danner et værdigt Sidestykke til Hr. Olaf Nilssøn i Bergen og hans Frue Elisa.[1] Det laa derfor nær at forlene netop en Kaperhøvding med Øen, thi en saadan Mand kunde paa engang værge den mod de Fremmede og dertil finde Tilfredsstillelse for sine egne Fribytterlyster ved at feide paa Englænderne, med hvem Kongen af Danmark og Norge levede i en Slags Krig, der dog ikke gik ud over saadanne halvprivate Skjærmydsler. Det er forresten ikke klart, om Didrik allerede nu har været forlenet med den hele Ø eller, som det i en noget senere Tid skal have været Tilfældet,[2] kun med den østlige og sydlige Fjerding. Den myrdede Bjørn havde nemlig en Søn, Thorleif, der ligeledes havde meget at sige paa Øen, og som maaske har forestaaet de to øvrige Fjerdinger.

Da Thronen var bleven ledig 1481 ved Christierns Død, opstod i Norge et Interregnum, under hvilket Rigsraadet, som naturligt under saadanne Omstændigheder, udviklede mere Virksomhed end sædvanligt. Navnlig vilde det bruge Leiligheden til at besætte Rigets Len

[1] Se herom Finn Magnusen i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed, II, S. 124—125 samt K. Maurer, Isländische Volkssagen der Gegenwart, Lpz. 1860, S. 205—206.
[2] Finni Johannaei Hist. Eccl. Islandiae, II, p. 244.

efter sit Ønske. Ved et Raadsmøde i Bergen i Eftersommeren 1481 blev saaledes Thorleif Bjørnssøn udnævnt til Hirdstjore over den hele Ø. Om Didrik Pining heder det i Forleningsbrevet,[1] at han var „faret ud af Island", men om det var Meningen at afsætte ham, eller om han selv havde opgivet Lenet, siges ikke, men det første er vistnok ikke usandsynligt, netop fordi Didrik siden, efterat Kong Hans var bleven Herre, igjen kom tilbage som Islands Høvding.

Hvor Didrik i denne Tid har opholdt sig, er ubekjendt, men det er sandsynligt, at han væsentlig har drevet paa Fribytteri mod Englænderne. Disse skulle samtidig ogsaa selv have gjort de nordlige Farvande usikre ved lignende Bedrifter, og Kong Hans derfor, ligesom tidligere hans Fader, have benyttet Pining imod dem,[2] uden at man dog med Vished kan bestemme det Aar, i hvilket Kongen har aabnet denne Kaperkrig. Denne kom imidlertid for en Tid ogsaa til at gaa ud over flere af Hansestædernes Skibe og Kjøbmænd, og Pining fik i den Anledning en meget fornem Krigskammerat i en af sin Konges nærmeste Frænder.

Kong Christiern I. havde som bekjendt to Brødre, Greverne Gerhard og Moritz af Oldenburg. Da han selv kaldtes til Danmarks Throne, overlod han disse sit fædrene Grevskab og maatte ogsaa senere gjøre dem store Indrømmelser, idet de erklæredes for ligesaa berettigede som Kongen selv til at arve Morbroderen, Hertug Adolf, og altsaa maatte affindes med betydelige

---

1 Dipl. Norv. V, S. 658.

2 Svaningii Refutatio &c. l. c. Svaning er aabenbart Kilden til Huitfeldts Beretning (Folioudg. S. 987). Sammenlign ogsaa P. v. Møller, Bidrag till Hallands Historia, Lund 1872, S. 138, 380.

Pengesummer for at frafalde sine Fordringer. Fra Grev Gerhard, der siden, da Christiern I. var en slet Betaler, voldte Kongen stort Bryderi som paatrængende Creditor, nedstammede de følgende oldenborgske Grever, hvis ægte Stamme uddøde i det syttende Aarhundrede. Hans Liv blev rigt paa mange eventyrlige Hændelser, og han døde, efter at have besøgt Skotland og tjent Carl den dristige af Burgund og Henrik VII. af England, omsider 1499 i et spansk Kloster.[1] Grev Moritz, der oprindelig synes at have været bestemt til Prælat, da han studerede i Rostock,[2] men senere havde faaet Delmenhorst paa sin Part, døde 1464 og efterlod af sit Ægteskab med Catharina af Hoya en Søn Jacob (født 1463) og et Par Døtre. Junker Jacob kom for det første under Onkelen Gerhards Formynderskab, men denne kunde neppe værge sine egne Lande, end mindre Brodersønnens. I Aaret 1483 erobrede nemlig Biskop Henrik af Münster (1466—1496, født Greve af Schwartzburg og forøvrigt allerede 1463 Erkebiskop eller Administrator af Bremen, hvilket Stift han beholdt ogsaa efter at have faaet Münsters) det befæstede Delmenhorst med Distrikt, hvorfra Junker Jacob maatte flygte, og som siden i lang Tid forblev under Münster. Stæderne Lübeck, Hamburg og Buxtehude havde været Biskopens Forbundne.[3]

Den saaledes fordrevne Jacob skal nu have begivet sig til sit Sødskendebarn Hans, der just ved denne Tid var bleven Danmarks og Norges Konge, og have klaget

---

[1] Nogle Notitser herom findes bl. a. i Accounts of the High Treasurers of Scotland, ed. by Th. Dickson, Edinburgh 1877, 8. p. LXXVI-VII.

[2] O. Krabbe, Die Universität Rostock, I, S. 135.

[3] G. A. v. Halem, Geschichte des Herzogthums Oldenburg, I, Oldenb. 1794, S. 378 fgg.

sin Nød for ham. Han begyndte i Foraaret 1484, og det, som det paastodes, hvad enten det nu var sandt eller ikke, med Kongens Vidende og hemmelige Understøttelse en Sørøverfeide mod Stæderne, der som Münsters Venner havde vakt hans Had og Hevnlyst. Som selv kun et ganske ungt Menneske behøvede Jacob imidlertid ældre og mere erfarne Mænds Tjeneste, og saadanne Hjelpere fandt han i Didrik Pining med hans Pothorst og en forhenværende Borger i Lüneburg, Zander Hoboden. Den sidstnævnte havde forstrakt den til Laan altid haardt trængende Christiern I. med store Pengesummer og, som det gjerne gik dennes Creditorer, ikke faaet andet end gode Løfter til Betaling. Han havde derfor givet sig ud paa Søen som Fribytter, idet han hidtil især havde efterstræbt Kongens Uvenner, Englænderne.[1] Nogle af Junker Jacobs Tjenere kom imidlertid med et Skib og en Kravel ind i en Havn ved Kysten af Baahuslen, hvorfra Befalingsmanden paa Baahus Slot søgte at fordrive dem, men det lykkedes dem at flygte. Ligeledes kom de ind paa Kysten af Halland, men her forliste deres Skib, af Godset blev kun ganske lidet reddet, og Befalingsmanden paa Vardberghus[2] viste sig ligeledes fiendtlig. Junker Jacob havde imidlertid faaet Breve fra Kong Hans om, at han skulde holde op med sine Bedrifter, derpaa havde han bedet om Leide til Danmark og faaet det, men var saa om Sommeren 1484 paa Reisen sydover død[3]

[1] Alberti Crantzii Wandalia, Francof. 1580, fol., p. 318.
[2] Paa den Tid Erik Aagessøn (Thott), P. v. Møller, Bidrag till Hallands Historia, I, Lund 1874, S. 159.
[3] Scriptores rer. Prussicarum, hg. v. Hirsch, Töppen u. Strehlke, IV, p. 750—751. Det bemærkes, at dette er Kong Hans's egen Beretning i en Skrivelse til Hanseaterne af 2den Febr. 1484.

etsteds ved Norges Kyst, uvist hvor. Han er det eneste Medlem af den oldenburgske Fyrsteæt, der er død i Norge. Hanseaternes Følelser ved hans Bortgang have faaet et kraftigt Udtryk i disse Ord hos en Krønikeskriver: „Han døde i Norge, og en Skare af Djævle førte ham i Triumph til Helvede“.[1]

Omtrent samtidig borttog Didrik Pining bl. a. under den engelske Kyst eller, som det ogsaa blev sagt, ved Bretagne og i den spanske Sø tre spanske eller portugisiske Skibe og bragte dem til Kongen i Kjøbenhavn. Hans egen Kravel kom uden Master ind til Stör i Elbmundingen. Hanseaterne lode fra Prædikestolene oplæse et Forbud mod, at nogen fra deres Stæder maatte kjøbe af Pinings Kapergods, og der opstod selvfølgelig en Mængde Klager og Reclamationer. Navnlig satte Danzigerne sig i Bevægelse for at hindre fortsatte Røverier.[2] Den ovenfor nævnte Zander Hoboden døde imidlertid 1485, idet han, som det heder, var en altfor dristig Seiler og af den Grund forliste.[3] I Aaret 1487 indløb der ved Hansedagen i Lübeck stærke Klager ogsaa fra Contoiret i Bergen over den Skade, som dette havde lidt ved Junker Jacobs Bedrifter. Man vilde gjerne have Erstatning for sit Tab, „men da Junkeren var død, formodedes, at Kongen af Danmark intet Ansvar vilde paatage sig.“[4]

---

[1] Eadem aestate in partibus Norvegiae obiit, cujus animam multitudo inferorum ad barathra ovando perduxit. Chronicon Sclavicum, quod vulgo dicitur parochi Suselensis, hg. v. E. A. Th. Laspeyres, Lübeck 1865, p. 363. (Scr. rer. Pruss. IV, 674).

[2] Scr. rer. Pruss., IV, 752. (Caspar Weinreichs Danziger-Krønike).

[3] Alb. Crantz. l. c.

[4] Dipl. Norv. V, S. 671.

II.

I 1487 møde vi Didrik Pining i et nyt Farvand, nemlig Østersøen. Det var, som bekjendt. i dette Aar, at Kong Hans satte sig i Besiddelse af Øen Gotland, hvor den selvraadige Hr. Iver Axelssøn Thott, Kong Karl Knutssøns Svigersøn, en Tidlang havde hersket omtrent som en selvstændig Fyrste, men omsider, da han havde Valget imellem at underkaste sig Hr. Sten Sture eller Kongen, valgte det sidste. Didrik Pining fulgte vistnok som Chef for hele den danske Eskadre sin Herre til Gotland, hvor dennes høitidelige Hylding fandt Sted i Pintseugen,[1] og ledsagede ham derfra til Øland.[2]

Et Par Aar senere synes der at have været Differentser mellem Kongen og Hollænderne, i hvilke heller ikke Didrik Pining har været uden Andel. En danzigsk Krønike beretter under 1488 om nogle hanseatiske Skippere i Kongens Tjeneste, Dofe Lutke og Bartold Busch. Den sidste kom i Fangenskab i Amsterdam, hvorfra det dog lykkedes ham at undfly 1490. Han drog til Danmark for at klage hos Kongen. Der fandt nu Underhandlinger Sted s. A. i Hamburg, hvorved der opnaaedes et Forlig mellem Kongen og Hollænderne, men, heder det, hvad Didrik Pining og Busch angaar, kom de til at staa udenfor dette Forlig.[3]

---

[1] Scr. rer. Pruss., IV, 763. Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst, I, S. 442. En anden norsk Stormand, der synes at have været der tilstede ved samme Leilighed, var den unge Hr. Henrik Krummedike. (Aarsberetn. fra Geheime-Archivet, IV, S. 273).

[2] Olai Petri Svenska Krönika, utg. af G. E. Klemming, Sthlm. 1860, S. 281. Didrik kaldes her „Skipper Pining“, i Lighed med Christiern II.s bekjendte „Skipper Clemens“. Som man ved, betyder Skipper her det samme, som i vor Tid kaldes Commandeur eller Admiral.

[3] Scr. rer. Pruss., IV, 771, 779.

I Juli 1489 finde vi Didrik Pining blandt de norske Adelsmænd, der i Kjøbenhavn hyldede Kongesønnen Christiern (II.) som Norges Riges Arving.[1] I det følgende Aar er han i Bergen, hvor han den 30te August var med at afsige en Dom[2] og den 11te September deltog i det endelige Opgjør af „Junker“ Hans Sigurdssøns Arv,[3] et af de betydeligste Arveskifter, om ikke det betydeligste, vor Historie kjender. Hans Deltagelse ved disse Leiligheder synes at sætte hans norske Herkomst udenfor al Tvivl, ligesom de uimodsigelig godtgjøre, at han, der desuden udtrykkelig betegnes som à vàpn, tilhørte Adelen, om end vistnok en af dens mindre fremtrædende Ætter. Hvad der vistnok især bør lægges Vegt paa, er hans Deltagelse i den nysnævnte Arvesags Afgjørelse. Han optraadte der ved Siden af Erkebiskop Gaute, Biskop Hans Theiste i Bergen, Apostelkirkens Provst, Nils Henrikssøn Gyldenløve og Lagmanden i Bergen i en Sag, hvori Norges allerfornemste Ætter vare interesserede. Dette forudsætter, at han har indtaget en ret anselig social Stilling, men enhver Oplysning i denne Retning, saasom om hans Giftermaal og øvrige Familieforhold, økonomiske Vilkaar o. s. v. mangler fuldstændig.

Naar Didrik atter fik Magten paa Island, kan jeg ikke nøiagtig angive. De islandske Kildeskrifter ere i den Henseende ikke ret klare, ja det har været antaget, at der samtidig eller med meget kort Mellemrum har været to Hirdstjorer af Navnet Didrik Pining paa Øen.[4]

---

[1] Dipl. Norv. II, S. 704. Med Munthe (Saml. t. d. N. F. Spr. og Hist., III, S. 621) at gjøre Didrik til Rigsraad, er dog aldeles urigtigt.
[2] Dipl. Norv. V, S. 686.
[3] Dipl. Norv. VIII, S. 436. Chr. Lange i Norsk Tidsskrift for Videnskab og Literatur, IV, S. 73.
[4] Finni Joh. Hist. eccl. Isl., II. p. 245.

Dette har man villet faa ud af et Brev fra Didrik Pining af 1490, hvori han skal omtale en Slægtning af sit eget Navn. Nærmere om den Sag kan jeg ikke dømme, thi da jeg ikke har seet noget fuldstændigt Aftryk af hint Brev, men kun en latinsk Indholdsangivelse deraf, tør jeg ingen Mening nære om dennes Paalidelighed. I og for sig synes Antagelsen usandsynlig. I ethvert Fald er Navnet Didrik Pining bevaret paa Island ved et Par vigtige og længe gjeldende Anordninger om Øens Forhold, der bære Navn af „Piningsdomar" og hidrøre fra Aarene 1489 og 1490. Den første angaar Tienden og Fattigforsørgelsen, den anden Løsgjængeri, Skattefrihed o. s. v.[1] I disse Documenter angives simpelthen Didrik Pining som „Hirdstjore over hele Island", uden at der tilføies nogetsomhelst til Distinction mellem en ældre og en yngre af samme Navn, hvad der dog vistnok vilde været gjort, ifald der virkelig skulde have været to. Om forresten Didrik selv har havt den væsentligste Del i hine Anordningers Vedtagelse, af hvilke den første egentlig har været en Synodalbeslutning og den anden nærmest er kommen istand ved Lagmænd og Lagrettesmænd, der sammentraadte efter Didriks Tilkaldelse, tør være tvivlsomt nok. Saa har man imidlertid paa Island senere tænkt sig Forholdet, hvorfor en af Øens Chronister omtaler Didrik Pining som „en i flere Henseender nyttig Mand, der raadede Bod paa mange Misligheder, hvilket kan sluttes af den Dom, som kaldes Pinings Dom."[2]

---

[1] Lovsamling for Island, ved O. Stephensen og J. Sigurdsson, I, S. 39, 41. Safn til Sögu Islands, II, S. 94, 183.

[2] Diðrik Pining er einn af þeim, sem hèr hafa helzt nafnfrægir orðið, lengra muna menn ekki fram; hann var gagnsamur maðr i mörgu og leidrette mart það illa fór, sem menn mega nokkuð til likinda

Foruden med Island har en Didrik Pining ogsaa og det samtidig været forlenet med Vardøhus. Naar han har modtaget dette Slot, af hvis Befalingsmænd han, saavidt jeg ved, er den eneste i hele Aarhundredet, hvis Navn kjendes, skal jeg ikke kunne sige, men 1490 forekommer han i denne Egenskab.[1] Dette staar i god Samklang med de Beretninger, som haves om, at han har beseilet Polarhavene og navnlig bevæget sig i de grønlandske Farvande, men disse Beretninger ere rigtignok saa dunkle, at man ikke med Sikkerhed kan dømme enten om Hensigten med hans Bedrifter i hine Egne eller om den egentlige Beskaffenhed deraf. Han skal, heder det i en gammel islandsk Optegnelse, der siden er gaaet over i et berømt engelsk Verk, i Forening med sin tidligere nævnte Ledsager Pothorst have „drevet Handel paa Grønland", hvad der dog maa forekomme baade gaadefuldt og usandsynligt.[2]

Man kunde forresten paa Didrik Pining som desværre paa altfor mange af den Tids endog mere fremtrædende Personligheder fristes til at anvende, hvad der staar paa Kaspar Hausers Grav: *Ignota nativitas, occulta mors.* Thi ligesaalidt som vi kjende hans Fødselsaar og Hjemstavn, ligesaalidt kjende vi Tiden for hans Udgang af Livet eller de nærmere Omstændigheder ved denne. Kun findes der hos to Forfattere fra det følgende Aarhundrede, Olaus Magnus og Paulus Eliæ (i den „Skibyske Krønike"), nogle dunkle Beretninger, der tyde

ráda af þeim dómi, sem kallaður er Pínings dómur." Ritgjörd Jóns Gizurasonar i Safn til Sögu Islands, I, S. 660.

[1] Lovsaml. for Island ved Stephensen og Sigurdsson, I, S. 41. Espolins Árbaekr, II, 114.

[2] Purchas, Pilgrim, London 1625, fol., III, 520. (Grønlands historiske Mindesmærker, III, S. 479—480).

paa, at han efter eventyrlige Oplevelser er kommen af Dage paa en voldsom eller ulykkelig Maade.

Den første af de nævnte nordiske Humanister lader „Pining og Pothorst" formedelst sit Sørøveri „ved de nordiske Kongers meget strenge Anordning blive udelukkede fra alt menneskeligt Samkvem og erklærede for fredløse formedelst deres yderst voldsomme Røverier og mange grusomme Handlinger mod alle Seilere, som de kunde faa fat paa, enten nær eller fjern." De toge da, siger Olaus Magnus videre, sin Tilflugt til „en Klippe, Hvidserken, der ligger mellem Island og Grønland." Denne Beretning illustreres ved Anbringelsen af et af de hos Olaus Magnus saa hyppige eventyrlige *Træsnit*, der forestiller et Stykke af Kysten, paa hvilket en grønlandsk „Pygmæus" eller Dvérg kjæmper med en dobbelt saa stor Person, formodentlig altsaa en Europæer, begge bevæbnede med Landser. Ude i Søen forestilles en Klippe, hvorpaa er udgravet et Compas med Overskriften „*Mons Hvitsark*". Forfatteren tilføier, at Sørøverne Pining og Pothorst virkelig paa Klippens Top — skulde have forfærdiget et uhyre Compas ved Kredse og Linier, dannede af Bly, for at gjøre det bekvemmere for dem, der vilde gaa ud paa Rov, ved saaledes at give dem Anvisning paa, i hvilken Retning de skulde gaa tilsøs for at søge stort Bytte! [1]

Ifald der virkelig skulde ligge noget til Grund for Olaus Magnus's i ethvert Fald stærkt udsmykkede Fortælling, maa man uden Tvivl nærmest tænke paa, at der i 1490 var sluttet Fred mellem England *og Dan-*

---

[1] Olai Magni Hist. de gentibus septentr. Lib. II, Cap. 11. (Ed. Romae, 1555, fol. p. 70). (Grønlands historiske Mindesmærker, III, S. 475—76).

mark-Norge. Som en Følge heraf er naturligvis ethvert Fribytteri mod engelske Undersaatter fra dansk-norsk Side blevet strengt forbudt. Didrik Pining har da formodentlig ikke villet holde sig dette efterretteligt, men er af gammel Vane og Tilbøielighed vedblevet at feide paa Englænderne. Dermed har han faaet baade Henrik VII. og sin egen Konge imod sig og er bleven fredløs. Paa den Maade forklares ogsaa let Olaus Magnus's Ord, at de „nordiske Konger“ (reges aqvilonares) have gjort ham utlæg, thi herved kan altsaa forstaaes Kongerne af Danmark-Norge og England. Det passer ogsaa ret godt hermed, at man 1491 finder en ny Høvedsmand ansat paa Island.

Paulus Eliæ opregner en hel Række af „Sørøvere“, til hvilken Classe af Mennesker han endog, hvad der tager sig underligt ud i en dansk Forfatters Mund og aabenbart kun er tænkeligt i et saa fanatisk Partiskrift, som hans Krønike maa siges at være, henfører Mænd som Søren Norby, den ældre Otto Rud og Jens Holgerssøn Ulfstand. Med en vis Tilfredsstillelse bemærker han, at de nævnte Personer fik en ulykkelig Ende og mange andre Sørøvere med dem. „De fik en ynkelig Død, idet de enten bleve dræbte af sine egne Venner eller bleve hængte i Galgen eller druknede i Havets Bølger.“ Blandt dem, der omkom paa en eller anden af disse sørgelige Maader, nævner han ogsaa „Pyning“ og „Pwthorss“.[1]

---

[1] Monumenta Historiae Danicae, udg. af Holger Rørdam, I, Kbhvn. 1873, p. 28.

NOGLE SMAABIDRAG TIL DET BERGENSKE CONTOIRS HISTORIE.

VED

DR. L. DAAE.

De følgende Meddelelser hidrøre fra nogle Undersøgelser, som jeg i Sommeren 1879 fandt Anledning til at gjøre i de forrige Hansestæder Lübeck og Hamburg.

I den førstnævnte Stad henvendte jeg dennegang især min Opmærksomhed paa det saakaldte Handelsarchiv, i hvilket de forrige „Collegiers", deriblandt Bergefarernes, Archiver ere blevne indlemmede, og hvor jeg ved Forstanderens, Syndicus Dr. C. C. H. Francks udmærkede Forekommenhed fik den frieste Adgang. Bergefarernes Archivalier vare for en stor Del allerede undersøgte af Dr. Yngvar Nielsen, hvis Fortjenester af den hanseatiske Historie ere noksom bekjendte, og her kunde jeg derfor kun gjøre en Efterhøst, men ogsaa Skaanefarernes ulige større og hidtil af norske Historikere fuldkommen uberørte Archiv viste sig at indeholde Adskilligt vedkommende Bergen i den sidste Del af dets tydske Contoirs Dage.

I det store Stadtbibliothek i Hamburg stødte jeg paa et i flere Henseender mærkværdigt Haandskrift, der, om det i rette Tid, hvad det saa vel fortjente, var

blevet offentliggjort, vilde have gjort sin Nytte og skaffet sin Forfatter en hæderlig Plads blandt de hanseatiske Historikere. Dette Haandskrift, der udgjør to ret anselige Foliobind, har Titelen „Geschichte des hansischen Contoirs in Bergen“ og er forfattet af Georg Wortmann, formentlig i Begyndelsen af dette Aarhundrede. En Paategning viser, at Haandskriftet i 1817 er skjænket til det nysnævnte Bibliothek af Forfatterens Broder Johannes Wortmann „zum Andenken des allgemein verehrten Verfassers, wohlseligen Herrn Georg Wortmanns“. Verket røber en overordentlig Flid og udstrakt Benyttelse ogsaa af haandskrevne Kilder, men er desværre i altfor ringe Grad ledsaget af Citater. Som et Vidnesbyrd om Forfatterens Indsigt skal jeg anføre, at man allerede her vil finde angivet den samme Mening om Tidspunktet for Sundtoldens Indførelse, som i 1875 med megen Skarpsindighed blev fremsat og begrundet af Dr. J. A. Fridericia[1] og derpaa tiltraadt af Professor D Schäffer.[2] Men Wortmann indlader sig synderlig nok ikke paa nogen Begrundelse, han taler kun (Haandskriftets 1ste Bind S. 43) „von dem Ao. 1425 angelegten Zoll im Sunde“ som en given Sag.

Nuomstunder vil der ikke lettelig kunne blive Tale om at udgive et i Følge Sagens Natur i mange Henseender forældet Haandskrift, men Meddeleren, der er den første, som offentlig henleder Opmærksomheden paa det injuria temporum saalænge upaaskjønnede og forglemte Arbeide, vil i det Følgende referere enkelte Steder deraf.

---

[1] Fra hvilken Tid skriver Sundtolden sig? Et Par kritiske Bemærkninger af J. A. Fridericia. Dansk hist. Tidsskr., 4. R., B. 5, S. 1—20.

[2] Hansische Geschichtsblätter 1875, S. 33 flg.

I.

Reformationstiden danner, som bekjendt, Vendepunktet i Lübecks Historie, som i de nordtydske Handelsrepublikers overhovedet. Stædernes Handelsherredømme, der oprindelig havde havt sin Berettigelse i deres overlegne Dygtighed og, i det mindste hvad Norge angaar, neppe bør omtales med den Uvilje, som det længe har været Skik at gjøre, maatte efterhaanden blive unaturligt, da der i de nordiske Lande selv begyndte at udvikle sig en Handelsstand, der kunde afløse de Fremmede. Efterat Grevefeiden var endt med Ydmygelse for Lübeck, vare Tydskerne ikke mere istand til med Vaabenmagt at opretholde sin Magt. Baade Danmark-Norges og Sveriges Konger kunde føre et andet Sprog end hidtil. Endnu vovede vel Lübeck at optræde som krigførende Magt, idet Staden tog Parti i Syvaarskrigen, men Forholdet var blevet et ganske andet, end man havde været vant til i tidligere Unionskrige. I disse havde de vendiske Stæder fundet sin Regning ved at støtte Sveriges Uafhængighedsstræben og altsaa at modarbeide Nordens Enhed, men i Syvaarskrigen, der kan ansees som den sidste Unionskrig, greb Lübeck dansk Parti. Hvad der hidtil neppe har været almindelig bekjendt, var der i Stadens Forbund med Frederik II. formelig tilsikret Lübeck „betydelige Udvidelser af Stadens Privilegier i Sverige og i Østersøen overhovedet, ifald Kongen ved dens Hjelp fik bragt Sveriges Rige under sit Herredømme.“ Kongens (utrykte) Forpligtelsesbrev af dette Indhold, dateret 13de Juni 1563, findes endnu i Stadens Archiv, (hvor jeg i 1875 saa det blandt „Danica“), endskjønt Raadet samtidig havde forpligtet

sig til at tilbagelevere dette Document, ifald der ikke gjordes Erobringer i Sverige.

Efterat enhver Tanke om væbnet Optræden af Hanseater fra denne Tid var opgiven, vedbleve vistnok Stæderne at nyde godt af sine Privilegier i Bergen, men maatte finde sig i, at den hjemlige Handelsstand mere og mere optraadte som deres Concurrenter, og hertil kom, at som oftest snart den ene, snart den anden Stad paa Grund af Misforstaaelser med den dansk-norske Regjering i kortere eller længere Tid blev udelukket fra at nyde godt af Privilegierne. I August 1614 bestemte saaledes Christian IV., at Handelen i hans Lande og særlig i Bergen skulde være Lybekkerne forbudt, da han under sin første Svenskekrig var kommen i Differentser med dem, medens derimod Hamburg, Bremen og Deventer fremdeles fik Lov at drive den i Bergens By (men ikke i Stiftet) samt paa Nordlandene. Han lod derhos Tydskerne vide, at det Hele kun beroede paa hans Naade, samt at han ikke længere erkjendte Hansestæderne som et bestaaende Corpus. I den følgende Tid vedblev Bremen at nyde Begunstigelser, fordi Kongen havde Øinene henvendte paa at skaffe sin Søn Frederik Bremens Erkestift, men Hamburg kom derimod i Unaade. Sagen var den, at Christian IV. arbeidede paa at fremkalde en Rival af Hamburg ved at begunstige sin egen Stad Glückstadt og desuden ved Oprettelsen af et islandsk Compagni i Kjøbenhavn ogsaa vilde berøve Hamburg den Handel paa Island, som Staden allerede i det femtende Aarhundrede havde vidst at rive til sig. Adskillige Stueeiere i Bergen kom paa denne Maade alt nu (omtrent 1620) i stor Knibe; de maatte pantsætte dem eller ogsaa gribe til en Udvei, nemlig den at lade

sine Husbønder og Tjenere tage Borgerskab i denne By, men dette var en saare farlig Sag, thi adskillige af disse nye Borgere saa sin Fordel i at svige sine Principaler, skaffe sig selv Kunder og vende sit Fædreland Ryggen. Vistnok udsonedes Hamburgerne i Juli 1621 med Kongen ved Forliget i Steinburg, men efter nogle Aars Forløb (ved 1630) indtraadte atter et uvenligt Forhold mellem Kongen og Hamburg, der varede i en længere Aarrække. Saavel i Hertugdømmerne som i Danmark og Norge lede Hamburgerne herved store Tab.

I 13—14 Aar var Hamburgs Handel paa Bergen saagodtsom afbrudt. Wortmann har her kunnet benytte Optegnelser af en Hamburger i Bergen, Otto Völckers, der havde været Husbonde for en Stue og derpaa blev Eier af en saadan og Oldermand paa Bryggen, indtil han omsider 1650 vendte tilbage til sin Hjemstad. Disse Völckers's Optegnelser fortjene at anføres. Den største Del af de Hamburgske Bergefarere, fortæller han, mistede ikke alene sin Handel, men endog sin Formue. For dog om muligt at redde noget forlöde de Hamburg og flyttede til Glückstadt eller Bergen og toge Borgerskab der som danske Undersaatter. Kongen havde nemlig ei alene forbudt alle sine Undersaatter al Handel med Hamburg, men ogsaa forbudt Alle og Enhver at betale sin Gjeld til Hamburgerne og paalagt sine Lensmænd og Fogder at lægge Beslag paa deres Fordringer. Slotshøvedsmanden i Bergen, Jens Juel, skulde paase Overholdelsen heraf. Den 30te Mai 1630 foretoges nu Undersøgelse paa alle Hamburger-Stuer, alle Varer opskreves, og alle Bøger forsegledes, de første bortførtes, og de sidste sendtes til Slottet. Stuerne lukkedes, og Handelen ophørte. I Holsten og Danmark frigaves vist-

nok denne snart paany, men ikke i Bergen. Først i December 1643, da en fuldstændig Udsoning havde fundet Sted mellem Kongen og Hamburg, udleveredes atter Bøgerne fra Slottet til Oldermænd og Forstandere for Contoiret, men de bortførte Varer saa man aldrig mere til. Bøgerne befandtes alle at være aabnede, samtlige deri indførte gode Fordringer havde man inddrevet, og kun de øvrige, der alene kunde erholdes gjennem fortsat Credit, stode tilbage. Men disse mindre sikre Debitorer vare i den lange Tid „theils verdorben, theils gestorben", saa at Stuernes Besiddere eller Interessenter lidet eller intet fik reddet af sit Tilgodehavende i Bergens og Throndhjems Lene eller overhovedet i Norge. Da dertil mange Stueeiere ganske vare gaaede tilgrunde, blev det kun den mindste Del af de forhen hamburgske Stuer, som vedbleve i Hamburgeres Besiddelse. Vistnok bestræbte man sig fra Hamburg af for atter at bringe Liv i den gamle Handel, men den ovenomtalte Udvandring af Bergefarere, Vanskeligheden af at bringe de gamle Kunder tilbage til Stuerne, og endnu mere de bergenske Borgeres Concurrence stod i Veien. Disse sidste havde nu faaet Indgang paa selve Bryggen og kunde ikke mere fordrives derfra. Allerede før var det ikke uden Exempel, at Borgerne vare komne i Besiddelse af en Stue, men nu tiltog dette i større Udstrækning.

I 1630 havde Lübeck, Hamburg og Bremen sluttet sig sammen til et nyt Hanseforbund, men det var fra nu af egentlig Bremen, der havde den største Handel paa Bergen. Den Forøgelse af Borgerskabet i denne By, der var blevet en Følge af Udvandringen fra Hamburg, blev til stor Skade for deres forrige Landsmænd,

thi disse Tydskere havde, medens Forbudet mod Forbindelsen med Hamburg stod ved Magt, knyttet Forbindelser med Frisland og Holland. Hollænderne fandt herved Anledning til at optage sin gamle, men en Tid lang afbrudte Seilads paa Bergen, de fik en fordelagtig Handelstractat med Danmark 1647, og der opstod en betydelig Factor- eller Commissions-Handel, hvorved de tydske Borgere i Bergen havde store Fordele, idet de sparede de Udgifter, som det kostede Hanseaterne at holde Contoiret vedlige. Overgang til norsk Borgerskab maatte saaledes blive fristende.

Under saadanne Omstændigheder maatte Contoiret føle sig haardt trykket og henvendte sig derfor til Directoriet i Lübeck med sine Klager. Disse gik især ud paa, at Contoiret tog Skade ved, at de omtalte som Borgere i Bergen bosatte Tydskere, selv naar de forskrev Varer fra Hansestæderne, ikke tog dem hos disses Bergefarere, men derimod hos Handlende i disse Stæder, der stode udenfor hint Collegium. De tre Stæder, Lübeck, Hamburg og Bremen, toge da den Bestemmelse, at kun deres Bergefarer-Collegier skulde befatte sig med Handel paa Bergen.[1] Men den Tid var forbi, da saadanne Indskrænkninger bleve respecterede. De udenfor Bergefarer-Collegierne staaende Hanseaterborgere følte sig fornærmede, og Bergens og Throndhjems Borgere ligesaa. De henvendte sig til Regjeringen, som derved yderligere blev de Fremmede ugunstig.

---

[1] Wortmann bemærker her, at man ved den Tid nærede feilagtige Formeninger om Commissions-Handel, „indem man allgemein in den Wahn stand, dass durch denselben den Fremden ein Nutzen zugewendet wurde, auf den der Bürger das nähere Anrecht hätte, und der durch den geringen Factoren-Lohn nicht wieder gut gemacht wäre.“

Frederik III. var ingen Ven af Hamburg og vedblev som Faderen af al Magt at begunstige Glückstadt, hvor han vilde skabe en stor Stapelplads, ja han vilde endog hindre, at Varer fra Jylland, Norge og Island førtes directe til Hamburg. Da dette for Norges Vedkommende stred mod Contoirets Rettigheder, sendte Hamburgerne i 1663 Deputerede til Kjøbenhavn, men nu forlangte Kongen Arvehylding af deres Stad, som formentlig holstensk By, og Hamburgerne havde derhos i Hans Schack en personlig Fiende ved Hoffet. Den danske Regjering negtede derhos atter at erkjende noget hanseatisk Forbund og vilde kun tilstaa Privilegier til hver enkelt af de tre Stæder for sig. Uagtet Stæderne havde forbundet sig til at staa enige sammen, fandt nu Bremen sin Fordel ved at gaa sin egen Vei, og denne Stad fik ogsaa (23de Septbr. 1663) sine Privilegier bekræftede, men rigtignok med betydelige Indskrænkninger. Handelen i Bergens Stift blev udtrykkelig Bergens Borgere forbeholdt, ligesom ogsaa Borgerne skulde have 14 Dages Forkjøbsret fremfor Contoiret til Varer, som ankom med fremmede Skibe, og 6 Dages Forkjøbsret til saadanne, der ankom med indenlandske eller danske Skibe. Endelig skulde Bremernes Privilegier aldrig præjudicere Bergens og Glückstadts. Hamburgerne forsøgte forgjeves ved Henvendelse til den tydske Keiser at opnaa bedre Rettigheder, og i Lübeck var man meget misfornøiet.

Danmarks Forbund med Holland efter det bekjendte Slag paa Bergens Vaag 1665 blev yderligere til Skade for Hanseaterne, der nu vare Hollænderne ganske underlegne. Mangel paa Enighed mellem Stæderne virkede fremdeles skadeligt for Contoiret, og i Hamburg kom hertil ogsaa de bekjendte Rivninger mellem Byens Øv-

righed og dens Borgerskab. Bremen trykkedes paa sin Kant af det vanskelige Forhold, hvori det efter den westphalske Fred var kommen til Sverige, der havde erhvervet det seculariserede Erkebispedømme og bestræbte sig for ogsaa at underlægge sig Staden selv. De Forsøg, der i 1668 og 1669 gjordes paa at blæse nyt Liv i det døde Hanseforbund ved at bringe flere Stæder til at slutte sig dertil, førte til intet Resultat.

Da Hamburgerne ved Christian V.s Thronbestigelse bragte Kongen sin Lykønskning og paa sædvanlig Maade ansøgte om Privilegiernes Bekræftelse, fik de det Svar, at Hans Majestæt ikke betragtede dem som fremmede, men som sine Undersaatter i hans Egenskab af Holstens Hertug, og at man, saasnart de havde hyldet ham som saadan, nok skulde blive enig om deres Handelsprivilegier. Selvfølgelig kunde de under saadanne Omstændigheder hverken erholde eller modtage nogen formelig Bekræftelse, men der blev dog 1671 reskriberet til Gyldenløve, at Hamburgerne indtil videre kunde handle paa de gamle Betingelser, idet man forudsatte, at de vilde vise Kongen Lydighed. Under 30te April 1673 fik Bremen og Lübeck sine Privilegier bekræftede, idet de fik Frihed for Contoiret for de Contributioner, som Kongen maatte behage at paalægge Borgerne. I den følgende Tid led Handelen imidlertid meget, dels fordi de indre Uroligheder i Hamburg vedbleve, dels fordi Kongen forlangte, at Hanseater og Hollændere ikke skulde bruge sine egne Skibe, men benytte de norske Defensionsskibe, som Borgerne paa den Tid havde faaet Paalæg om at holde. Da Hollænderne 1688 fik Lov til i 5 Aar at bruge egne Skibe, blev det endnu vanskeligere for Hanseaterne at holde sig. 1688 blev ogsaa hamburgske

Grønlandsfarere efter kgl. Befaling opbragte til Norge. Hamburgerne fik omsider 1692 formelig Fornyelse af sine Privilegier, men Handelen svarede liden Regning for dem, og man stod sig bedre paa at drive den gjennem norske Factorer.

Den store Ildebrand i 1702 blev som bekjendt skjæbnesvanger.[1] Nu opgav mange Besiddere af Hamburger- og Lübecker-Stuer disse sin Eiendom, medens Bremerne vare ivrigere for Gjenopbyggelsen. Hamburgerne og Lübeckerne lode nemlig Borgerne faa Lov til at bygge paa visse Vilkaar. Nogle Gaarde gik ganske ind. Wortmann angiver, at der i 1719 endnu gaves 24 bremiske, 2 hamburgske og 2 lübeckske Stuer, tilsammen 28, hvilket Antal stemmer med en Angivelse fra 1717.[2] Derimod angiver samme Forfatter, at i 1750 fandtes der 16 bremiske, 1 hamburgsk og 1 lübecksk Stue, medens 42 tilhørte Borgere i Bergen.

Frederik den fjerde havde 1700 givet Contoiret midlertidig og 1707 formelig Bekræftelse paa Privilegierne. Nogle Aar senere førtes der en heftig Strid mellem Contoiret og Borgerskabet især om Handelen paa Sølenene hvor Contoiret skulde have 25,000 Rdl. tilgode, samt om Liggedagene m. V. En Dom var gaaet Tydskerne imod,

---

[1] Vicestatholder Fr. v. Gabels Memorialer til Kongen om denne Brand m. M. (Chr. Langes Norske Tidsskrift for Videnskab og Literatur, II, S. 162 flg.) indeholder adskilligt af Interesse. Mærkeligt er det, at Almuen synes at have holdt meget af det tydske Contoir. Alle Folk raabte: „Ak kunde Kantoret blive reddet, saa kunde vi vente Hjelp, det har altid hjulpet os paa Fod igjen; vi haabe, det gjør saa endnu, om det maa vedblive for de forbandede Folk, som vil have det bort.“

[2] Y. Nielsen, Bergen, S. 399. Her angives dog kun 1 Hamburgerstue, men 25 bremiske.

og Sagen kom for Kongens Conseil. Stiftamtmanden havde bl. A. erklæret, at han „holder det for et fast Argument, at naar Bonden har tvende stridende Parter at sælge til, han da bedre sine Varer kan debitere og ei være forbunden at sælge dem for den Pris, som Borgerskabet alene selv fastsætter, om de alene den Handling have, hvilket er mærkeligt at se i Bergenhus Stift, hvor Bonden er Borgernes Træl formedelst den Gjeld, de saa vel ved at binde ham fast ved, hvorover Gjeld følger Slægt til Slægt uden Haab at komme derud af. Saa er det at slutte af denne Borgerskabets Tvistighed, at dets Øiemærke er at fordrive de Contoirske, som uden denne Handel ei kan subsistere, da de dog have sat Bergen paa en ganske god Fod, thi de fleste formuende Borgere have først tjent paa Contoiret og siden taget deres Borgerskab, hvorved Byen meget har profiteret. Borgerskabet har desforuden den halve Handling paa Nordland fra de Contoirske, saa det ei er troligt, at de faa, som endnu af dennem er tilovers, skal være udi den Tilstand, at de kunde præjudicere Borgerskabet, i hvad Handel det end være kan.“[1]

II.

Fra gammel Tid af havde der, som ovenfor (S. 252) antydet, været Strid mellem Bergefarerne i Lübeck og andre Borgere i denne Stad, der ønskede at handle paa Norge. Bergefarerne havde 1646 udvirket et strengt Forbud fra Raadet i Lübeck mod, at Stadens Kjøb-

---

[1] Geheimeraadernes (Sehesteds, Vibes, Lentes og Krabbes) Vota tilligemed Stiftamtmandens Erklæringer i denne Sag findes i Afskrift, men uden Dateringer, paa det st. kgl. Bibl. (N. Kgl. Saml. 1002, Fol.)

mænd og Skippere udenfor deres Collegium maatte faa Lov til at beseile den norske Kyst fra Stavanger af og nordover. I den Anledning gjorde Skaanefarerne, der udgjorde Lübecks mægtigste Collegium, men forlængst intet mere havde med Skaane at bestille, i Aaret 1650 en indtrængende Forestilling til Raadet, hvoraf noget fortjener at meddeles som oplysende baade for de bergenske og lübeckske Forhold:

„Die Bergenfahrer wollen bedenken, wie hoch schädlich es dem Kaufmann und dieser Stadt sey, dasz sowohl Kaufmann als Schiffer wegen ihrer Handlung von Staffanger an bis Nortwerts so lang und wo sich Norwegen erstreckt, in die 300 Meylen Sehes sich der Handlung und Schiffahrt enthalten, welches nicht allein die hogste Unbillichkeit ist, zumahlen allen Fremden, Ausländischen als Holländer, Frantzosen, Englischen &c., allda zu handeln frey stehet, sondern auch publico und privato schädlich ist, dasz dieser Stadt wegen des Contoirs etzliche viel Melionen (sic) abgangen und noch täglich. In reifer Erwägung, dasz doch die Bergerfahrer anderen Nationen diese Handlung überlassen und sie den hundertsten Theil sich derer nicht gebrauchen, uns und unsern Schiffern nicht gönnen mögen, und dadurch der Kaufmann einen schöner Handlung als an Haüten, Buiken (?), Tallich, Traen, Tehr, Butter, Fisch, Fleisch und Peltereien würde beraubt, welche die Frembde mit groszem Profit da kauffen und verhandeln, so alles guten Theils dieser Stadt zuwachsen konnte, da doch die Bergerfahrer aller solcher Handlung und Wahren nicht mehr genieszen als was ihnen aus gedachten 300 Meylen zufällig aus Conthor gebracht wirt, im übrigen aber die Fremden die Handlung an sich ziehen.

Gestalt dann die Bergerfahrer gar wol wissen, dasz die ausserhalb Contoirs, sonderlich die Ueberstrandischen nunmehr in solchem geringen Zustandt nicht sein, wie sie Zeit der ertheilten Privilegien gewesen, und gar wenig Schiffahrt getrieben, nunmehr aber 40—50 Schiffe mit Wahren über See ab- und zugehen lassen, so ihnen das Contoir oder Jemandt anders nicht kann vorwehren, dannenhero man uns auch was billig gestatten mochte.

Wie dan hiebey dieses zu beachten, worum doch die Bergerfahrer unsere Benutzung und Schiffahrt an den Norwegischen Ortern uns mehr dann andern Nationen misgönnen, so einzig und allein daher rühret, dasz sie ungern gestatten andere Zuführe als dessen, was sie uns bringen, gestalt dan sie dadurch die Wahren also versteigern und setzen können, wie sie wollen, wie man an der dänischen Nation, so oftmals aus Ueberstrandt und ganz Norwegen anhero führet, welche solche Wahre 16. 17. 18. 20. pro Cent. geringer, als von den Bergerfahrern zu bekommen, verkaufen.

Schlieszlich mag den Bergerfahrern ihre alte Schutzrede nicht helfen wan sie vorgeben, mit was Kostbarkeit sie das Conthor und dessen Statum bei Geist- und Weltlichen erhalten. Dan ist ja weltkundig, dass sie dagegen so mächtig privilegirt, dass auch wan es anderen widerfahren und solche Handlung allein gegonnt wurde, auch desgleichen Kosten dagegen ohnbeschweret anwenden möchten und wollten.“

Denne Strid gjentog sig og fornyedes i Begyndelsen af det attende Aarhundrede. Skaanefarerne, Stockholmsfarerne, Rigafarerne o. s. v., altsammen Collegier, som kun havde bevaret Navnet af sin oprindelige Bedrift, klagede over Bergefarernes Eneret til at handle paa

Bergen og Norge og gjorde bl. A. gjeldende, at Bergefarerne jo nu havde saa ganske faa Stuer igjen, og at de ulovlig optoge Brødre, der ikke tilforn havde tjent i Contoiret[1] eller besade Stuer. Af Bergefarernes Svar, hvori de hovere over, at Skaanefarerne forlængst ikke have nogen Befatning mere med Skaane, kan anføres nogle Prøver:

(24 Nov. 1714). — — „Genug ist, dasz wir mit unsern wenigen Staafen eben so wohl das Contoir in Bergen unterhalten können, als wann wir 20 à 30 hätten, und mochte man allhiro billig fragen, was gehet doch denen Schonenfahrern dieses an, ob wir viel oder wenig Staafen in Bergen haben. Wir haben auch niemalen uns bekümmert, wie viel Staafen sie annoch in Schonen haben. Wir sind auch nicht gesinnt darum ihre Privilegia zu kränken, dasz sie in Schonen keinen einzigen haben, sondern sind zufrieden, wan wir bei unsern Privilegien bleiben, die unsern Vorfahren über 400 Jahr besessen. — — Wir können auch wohl leiden, dasz die Privilegia von der Nordischen Handlung in Hamburg nicht mehr gelten, und von denen Interessenten freiwillig allda abandonirt seyn und dasz dadurch ein jeder sich die Freiheit genommen nach Norwegen zu handeln, aber was soll uns das præjudiciren? — — Wir machen sonsten keine grosze Prahlerei — wie die Schonenfahrer wohl meinen — von dem Recht nach Norwegen zu handeln, sondern wir sagen und gestehen nur offenbar, dasz uns solches privative zukommet, und in der Meinung

[1] Det var Regelen, at Bergefarerne i Lübeck i sin Ungdom havde tjent sig op i Contoiret. Naar de som etablerede Borgere i Lübeck giftede sig, lode de paa Bryllupsdagen foranstalte en Festlighed paa Contoiret. En saadan beskrives i Braems fortræffelige Reisebeskrivelse fra 1673 (Norske Magasin, II, S. 473).

stehet die ganze Stadt. — — Kann ihnen gleich viel sein, ob wir annoch drei Staafen haben in Bergen oder nicht. Wir haben noch mehr in Norwegen als die Schonenfahrer in Schonen, und haben wir schon vor diesen darauf geantwortet, dasz unser Contoir kein Schattenwerk sei."

(6 Mai 1715) — — „dasz von den 4 Contoiren unser Bergisches Contoir das einzige noch übrig ist, was nicht allein den bloszen Namen führet, sondern auch in der That ein Contoir zu nennen, so Priester und Leviten und andere Bediente in Bergen erhalten kann."

Endnu Frederik V. bekræftede 1747 Contoirets Privilegier, men det blev den sidste Gang. Af Stuerne gik nemlig, som i forrige Stykke berørt, flere og flere over fra Hanseaternes i Borgernes Besiddelse. Tilsidst havde i 1763 Hamburgerne ingen Stuer tilbage og Bremen og Lübeck hver kun en eneste. I Løbet af Aaret solgtes ogsaa den sidste Bremerstue. Lübeckerne havde allerede 1760 tænkt paa at sælge sin, og i 1764 fandt Salget endelig Sted.

I Begyndelsen af hint Aar indsendtes (formodentlig fra Bergefarernes Collegium) en Memorial til Raadet i Lübeck, af hvilken vi skulle referere Hovedindholdet. Contoiret, hed det, havde i Aarhundreder været privilegeret af de „danske" Konger og det med saa meget større Grund, „als dadurch des Königs Interesse sowohl als der dasigen königl. Unterthanen Nahrung und Wohl befördert wurde." Man havde havt 72 Handelsboder (Stafen). Interessenterne havde oprettet et Collegium eller Raad i Bergen, bestaaende af to Oldermænd, som skulde tages af Societeterne i de tre Stæder og aarlig afløstes af nye, dertil af en Secretær og af fire Ach-

teiner eller Deputerede for Husbonderne. Interessenterne havde sammenskudt til en fælles Casse, hvoraf de syv nævnte Functionærer lønnedes, ligesom der var opført en Gaard („Kaufmanns Haus“, Kjøbmandsstuen), hvor Oldermændene og Secretæren havde sin Bolig. Videre havde man ansøgt Kongl. Majestæt om Tilladelse til at bygge en Kirke (!) og selv dertil at kalde tydske Prester, hvilke de ogsaa selv salarerede. Men Borgere og Kjøbmænd i Bergens By saa skjævt til Contoirets Opkomst og Flor, og det lykkedes dem efterhaanden at reducere dette i den Grad, at det kun beholdt Handelen med Nordfarerne. Profiten blev saaledes formindsket, og flere Stuer gik fallit, Borgerne kjøbte dem „und nistelten sich solcher Gestalt in das deutsche Handlungs Contoir in.“ Da Fordelen saaledes aftog, vilde Stæderne ikke mere bidrage til Contoirets Opretholdelse. Som Følge heraf geraadede dettes Indretninger i Forfald, og først forsvandt de to Oldermænd, derpaa de fire Achteiner. „Und nachdem schon vor Jahren die Stadt Hamburg und mit Ausgang abgewichenen Jahres auch Bremen völlig vom Contoir sich losgerissen hat, so sind wir hiesigen die einzigen, welche noch eine Handlungs-Bude oder Stafen an dem dasigen Contoir haben, und ist dazu durch die üble Wirthschaft und eigennutzige Betriebe ein und anderer gehabten Handlungs Verwalter höher in Schulden vertieft, als er vielleicht werth sein mag. Zwar sind wir in den uns abgefertigten Rechnungen und auf dem Papier sehr reich und haben einen guten avance vor uns. Sobald wir nach der wahren Beschaffenheit gründlich fragen oder auch diesem oder jenem für einen gewissen Preis oder Summa die in der Rechnung angeführte Activa über-

lassen wollen, so heiszt es: für die Schuld gebe ich gar nichts, und von dieser möchte die Hälfte und von jener ¹/₄ eingehen, um zu haben sein. Und wenn man solche auch dafür ueberlassen will, wollen sie es nicht einmal annehmen. So geht es auch mit unsern dasigen Kaufmanns-Waaren und Stafen." Der forestod ogsaa en nødvendig Reparation af Kirken og begge Presteboligerne, „welche den gäntzlichen Umsturtz drohen", og den for Tiden fungerende „Handlungs-Vorwalter" anslaar de dertil fornødne Udgifter til 3000 Rthlr. De borgerlige Interessenter i Bergen skylde sin „Kirchengeld" for flere Aar, og kongelige Befalinger ere udgaaede til dem om at betale, men Stiftamtmanden har lagt Hindringer i Veien for Execution. Saaledes kan man ikke længere beholde Stuen, men maa tænke paa at sælge den, saaledes som Hamburg og Bremen have gjort. Forinden man skrider til Salg, vil dog Societetet udbyde sin Stue med alle tilhørende Bygninger, Kjøbmandsvarerne og Activa og Passiva til de commercerende Collegier i Lübeck. „Ein Freund" har budt 1600 Rthlr. for det Hele med Overtagelse af Gjelden. Privilegierne, som man nyder, ere i Korthed følgende: 1) Interessenterne i Contoiret have Løfte om kongelig Beskyttelse, 2) Frihed til at handle med Nordfarere og bebo Stuerne uden at være Borgere i Bergen, 3) Patronat over Kirken og Ret til at kalde tydske Prester mod Forpligtelse til at underholde disse og „das Armen-Haus", 4) Frihed for den ordentlige Contribution, medens der skal skattes af Stuen. 5) Med Hensyn til Told staar man lige med Borgerne, det vil sige, man betaler ¹/₃ mindre end Fremmede. Men hvergang der er Thronskifte i Danmark og Norge,

maa Fornyelse af disse Privilegier søges „mit schweren Kosten".

Senatet i Lübeck nedsatte nu under 17de Febr. 1764 en Commission „in Bergensibus", og den 12te Marts s. A. afgaves et „votum civicum". Man ønskede at conservere Stuen for Lübeck og mente, at en Lettelse kunde opnaaes ved at overlade Kongen Kirken. I Nødsfald maatte man naturligvis sælge, men „es verstünde sich von selbst, dass damit alle hiesigen jura, welche das Löbl. Bergefahrer-Collegium in Betracht des Stafens bisher genossen, aufhören mussten, beneficia im Zollen und auf der Cay, welche sie vor andere commercirende Collegien vorzuglich genossen, mit aufhören und sie denen übrigen gleichgemachet werden."

Salget fandt da Sted, idet Christian Joachim Mohn, hidtilværende „Handlungs-Vorsteher", kjøbte Stuen for 1600 Rthlr. Han har da udentvivl været den unævnte „Freund", der ovenfor er omtalt.

Men fremdeles var Kirken med tilhørende Armenhaus o. s. v. hanseatisk Eiendom, ligesaa Kjøbmandsgaarden. Hvad Kirken angaar, havde den selvfølgelig ikke mere Værd for Bergefarerne i Lübeck, men var nu factisk kun en Sognekirke for de borgerlige Stueeiere i Bergen, der som bekjendt lige til henimod vore Dage dannede en tydsk Menighed. Bergefarerne vilde derfor gjerne blive Kirken kvit og overdrage den til Kongen, men de „contoirske Borgere" (for den største Del expatrierede Tydskere) forlangte, at Bergefarerne forinden skulde betale alle resterende Kirkepenge. Kjøbmandshuset vilde de contoirske Borgere helst selv sætte sig i Besiddelse af, og der opstod saaledes en Strid. Den nævnte Christian Joachim Mohn, som varetog sine

forrige Principalers Tarv, skrev til Lübeck den 23de Marts 1766, at han havde forestillet Sagen om de ikke betalte Kirkepenge for de contoirske Borgere for at bringe dem paa bedre Tanker, men forgjeves. De paastaa, at om end Lübeckerne ikke mere have flere Stuer, saa bestaa fremdeles deres Privilegier, der enten maa tages tilbage af Kongen eller paa en solenn Maade gives denne tilbage. Indtil videre maa derfor Bergefarer-Collegiet have fuld Ret til at bruge sine Privilegier, og det maa tillige opfylde alle sine Forpligtelser med Hensyn til Kirken og det kirkelige Væsen. Hertil svarede Mohn, at Kirken nu var overdraget til Kongen, men de contoirske Borgere bemærkede, at da Lübeckerne havde Patronatet i Fællesskab med Societetet i Bremen, var det ikke nok, at Overdragelsen skede af Lübeck alene, den maatte ske „mit solenner Feyerlichkeit und in bundigster Form“, og der var fra Kjøbenhavn ingen Melding i denne Sag indløben. Mohn havde forhandlet med Borgerne „bisweilen in Gelaszenheit freundschaftlich, bisweilen auch in aüsserster Hitzigkeit“. Han har desværre ved denne Affaire ikke kunnet undgaa at paadrage sig „viele Feindschaft unter hiesigen contoirischen Bürgern und Einwohnern“. Særlig nævner han Hans J. Jordan[1] som „einer mit von denen Bürgern, welcher hauptsächlich denen andern contoirischen Mitbürgern allerhand denen Lübeckischen zum Nachtheil gereichenden Projecten inspiriret, da ich ihm doch viel ein besseres zugetrauet hätte.“ Mohn tilraader imidlertid, at man ikke skal undslaa sig ved at betale sin „Kirchen-

[1] Hans Joachim Jordan, født i Wismar 1707, var Kjøbmand i Bredsgaarden og døde 1777. Se W. (Brandt), Stamtavle over Legatfamilien Meyer m. fl. Bergen 1871. 4. S. 26.

geld“ indtil nærværende Tid, da der dog i lang Tid ingen Reparation er skeet paa Kirke og Prestegaarde, skjønt den var høist fornøden. Hvad Kaufmanns-Haus angaar, da gaar der et Rygte om, at de contoirske Borgere have til Hensigt uden videre at sætte sig i Besiddelse deraf. Derom skulde ogsaa et Skrift være forfattet. De Contoirske paastaa, „dass die Lübecker ehemalig sollten viel Geld vom Armenhause oder der Kirche aus Bergen gezogen haben“, og at alle contoirske Borgere vare tilsinds at underskrive en saadan Erklæring.

Den 24de Septbr. 1766 udgik i Lübeck et „decretum in senatu“, der paalagde Commissarierne „in Bergensibus“ at forebringe Borgerskabet Spørgsmaalet om Kirkens Afstaaelse, saasom Bergefarer-Collegiet ikke formaaede at soutenere Reparationen, Kirkebetjentenes Underholdning o. s. v. Et „votum civicum des bürgerlichen Collegii“ fattedes den 8de Novbr. 1766 saaledes: „Wenn bei die Uebertragung der Kirche und des Armenhauses in Bergen an S. K. Dän. Majestät die damit verknüpften Privilegia nicht zu conserviren sein durften: dass man auf die Erhaltung dieser liegenden Gründe bedacht sey, und bei der Stadt Cassa um einen Vorschusz antragen möchte. Doch mussten alsdann sämmtliche Commercirende in Ansehung des dortigen Handels einerlei Rechte geniessen.“

Afstaaelsen af Kirken og Fattighuset fandt derefter Sted, og om Privilegiernes Fornyelse, der ellers maatte have været ansøgt just nu, da Frederik V. var død 1766, blev ikke Tale. Omsider solgtes ogsaa Kjøbmandsstuen 1777. Hermed ophørte den sidste Rest af Contoiret. Indtil den Tid synes Bergefarerne i Lübeck endnu at have nydt nogle af sine gamle, ovenfor omtalte Forret-

tigheder i sin Hjemstad, og Mohn sees at have sendt dem store Partier Fisk, som de kunde indføre med billigere Told og Bryggeafgifter i Lübeck. Herom erfares i hans Brev af 9de April 1771, hvori han tillige melder om den store Ildebrand i Bergen den 2den April s. A., ved hvilken „110 af de bedste Huse brændte". Efter 1777 bortfaldt den sidste Rest af Bergefarernes Forret fremfor andre Borgere i Lübeck til at fare paa Bergen, deres Privilegier paa Lübecks Kai o. s. v. Men Collegiet selv vedblev endnu at bestaa indtil over Midten af vort Aarhundrede, og Bergefarerne havde Ret til „Brüder in ihrem Collegio, ohne dasz diese vorhero in Schonenfahrer-Collegio aufgerufen werden, annehmen." [1]

[1] Kilderne til hele dette Afsnit findes i Skaanefarernes Arkiv i Lübeck.

SMAASTYKKER.

9.

En Visdomsbog fra det 16de Aarhundrede.

Blandt de mange yngre Lovcodices, som Professor G. Storm omtaler i sin Afhandling „Om Haandskrifter og Oversættelser af Magnus Lagabøters Love“ i Christiania Videnskabsselskabs Forhandlinger 1879, No. 14, er ogsaa den S. 24 nævnte Oversættelse, der har tilhørt Familien Jernskjeg paa Fritsø (Fresje i Hedrum Sogn ved Laurvik), og som nu findes i den Arnamagnæanske Manuscript-Samling i Universitets-Bibliotheket i Kjøbenhavn under No. 80 fol.[1] Ifølge en vedheftet Seddel med Arne Magnussens Haand har han „bekommet“ den af Secreterer (G. E. F.) Franckenau 1717 in Februario. Foruden den omtalte Lovoversættelse indeholder Codex imidlertid saa mange andre Sager og Notitser, at den tydelig kan sees at have været et Magazin for Slægtens hele verdslige Viden, og en Opregning af Indholdet kan derfor have sin Interesse, idet dette vistnok temmelig nøiagtigt afspeiler de Gjenstande, hvorom en saadan paa Landet i Norge bosat Adelslægts Tanker og Virksomhed især have dreiet sig. Den aldeles overveiende Del af Bogen er skreven med Hans Jacobssøns Haand, en ret smuk og tydelig Haandskrift fra Midten af det 16de Aarhundrede, og forsynet med røde Initialer og Overskrifter, der imidlertid have lidt adskilligt ved Fugtighed. Den nævnte Hans Jacobssøn, der betegner sig selv

[1] Ogsaa omtalt af N. Nicolaysen i Norske Magasin, I. S. XXXII og 166 samt II, S. 141.

som Iver Jensen (Jernskjegs) „Tjener", ansees af Professor Storm, vistnok med Rette, for at være den samme som Hans Jacobssøn Loe, der var Lagmand i Skien 1567—73 og i Tønsberg 1573—81. De først nylig numererede 340 Blade have altsaa det nedenfor angivne Indhold, af hvilket de mere almindelige Sager, som ogsaa for største Delen kjendes andenstedsfra, kun opregnes, medens de mere specielle Notitser helt gjengives.

Fol. 1—23 indeholde Tavlen (ɔ: Registeret) til Lovbogen. Fol. 24—25. a den yngre Fortale til Loven (G. Storm, l. c. S. 22). Fol. 25. a—152. b Kong Magnus Lagabøters Landslov i en temmelig vilkaarlig Oversættelse og Redaction. Paa enkelte Steder er lidt tilskrevet eller forandret med en anden, nogenlunde samtidig Haand. Nederst paa Fol. 152. b staar med røde Bogstaver:

Anno domini mdliiii palme mandag (ɔ: 19 Marts) bleff thenne bog ffwldkommen och lod Jwer Jenszen schriffwe hinde paa sin gord Ffresze aff meg sin tienere Hans Jacobszen.

Fol. 153. a—212. b indeholde Retterbøder og Forordninger fra Kong Haakon Haakonssøn og til Kong Christian III, der paa en enkelt nær alle er trykte paa forskjellige Steder. — Fol. 213. a—223. b findes med 2 forskjellige Hænder indført 4 kgl. Forordninger mellem c. 1302 og 1555, alle før trykte. — Fol. 224. a—233. b findes med Hans Jacobssøns Haand en „Tavle" til Retterbøderne. — Fol. 234 er ubeskrevet. — Fol. 235. a—237. b indeholde (atter med en ny Haand) tre Kongebreve af 20 og 21 August 1550 (mellemste urigtigt dateret 1555), alle trykte i Norske Rigsregistranter. — Fol. 238. a—249. a findes med Hans Jacobssøns Haand indført: Regula juris, som bestaar af Latinske Sententser med en vidløftigere Oversættelse; Overskrifterne ere røde. — Fol. 250. a—252. b indeholde med samme Haand og Udstyr: „Sager emellom k(ongen) och b(ispen)."

Fol. 253. a—254. a indeholde paa samme Maade den Norske Kongeslægt, regnet fra Hr. Magnus „Moneskioldt"

og oprindelig til Kong Hans, men senere fortsat til Kong Frederik II. — Fol. 254. b—255. b har, ligeledes med samme Haand og Udstyr, Norges Konger fra Harald „Hardheffangh“ og til Kong Christopher af Bayern med senere Henvisning til den foregaaende Liste.

Fol. 255. b—256. a indeholde: „Seglads til Grønland, som vise Mænd skrive i Bøger“, og Fol. 256. b—257. a: Kaasen fra Island og til Grønland. — Fol. 257. a—259. b: „Mennischens aalderdom“ (ɔ: Alder), sammenlignet med Maanederne. Fol. 259. b findes endvidere 2 Spørgsmaal eller Gaader, alt skrevet med Hans Jacobssøns Haand. — Fol. 260 er ubeskrevet. — Fol. 261. a—281. b indeholde med samme Haand og Udstyr: Den høieste og ældste Waterret, gjort i Visby paa Gulland etc. — Fol. 282. a—285. b indeholde (maaske med Hans Jacobssøns Haand, men senere indført) Hr. Truid Ulfstands og Hr. Claus Bildes „Retterbod“ (Recessen), dateret Oslo Søndag efter St. Hansdag 1539. — Fol. 286. a—292. a: Kong Christian III.s Skibsret for Hr. Mogens Gyldenstjerne som Admiral, udateret (med Hans Jacobssøns Haand og røde Initialer); Fol. 292. b er ubeskrevet. — Fol. 293. a—298. a indeholde „Gaardsret“ med samme Haand og Udstyr. Fol. 298. b og Fol. 299 ere ubeskrevne. — Fol. 300—304. a: Kong Christian III.s Ordinants, udateret. — Fol. 305. a med en anden Haand: Kong Frederik II.s Brev om Tienden, dat. Frederiksborg 1 April 15(72?), trykt i Paus's Forordninger S. 360 f. (Fol. 305. b ubeskrevet). — Fol. 306. a staar med Hans Jacobssøns Haand (b ubeskrevet): Verbum auditum parit fidem — Fides apprehendit Christum — Christus dat spiritum sanctum — Spiritus sanctus dilectionem dei ac proximi ex corde perfluentem in nobis gignit.

Thenne bog hør Jwer Jenszen thill
Thed ieg wel bewiise wil
Anno: mdlj. Hwn er schreffwen paa hans gord Fresze
Thed wed ieg wel thil wisse
Norigis lag ffinder thw her effther staa
Och fflere ræthergang som thw wel læse maa

Findis her nogit wræt schreffwit
Tha er thed med schriffwerens fforsømelse blewet
Ræthe hinde thed beste som thw kant
Thed beder ieg theg om fforwden tant
At hwer mand maa sche rætfferdighed
Gwd wnde os alle glede y ewighed.

Fol. 307. a indeholder et Vers om Dom og Retfærdighed (vistnok af Hans Jacobssøn); Fol. 307. b er ubeskrevet. — Fol. 308. a og 309. a indeholde Tegninger af Peder Iverssøns fire nærmeste Ahner: hans fædrene Vaaben (Jernskjeg) har paa Hjelmen 8 Paafuglefjedre, 4 bøiede til hver Kant; i Skjoldet er kun den opadvendte Halvmaane over Ibskallen malet (gul). Hans Moders, Karine Galles, Vaaben viser 3 femoddede røde Stjerner om Sparren; paa Hjelmen to Oxehorn, hvert delt og spaltet med afvexlende rødt og hvidt; over hvert en femoddet rød Stjerne; Iver Jenssøns mødrene Vaaben[1] viser 3 otteoddede gule Stjerner om en nedvendt gul Halvmaane (som Adelslexiconnets Vaaben Graae No. 118); paa Hjelmen 8 Paafuglefjedre, 4 til hver Kant. Karine Galles mødrene Vaaben er Skaktavl-Frisernes Vaaben med en enkelt, udelt, skaktavlet Bjelke mod høire, øverste Feldt rødt; paa Hjelmen 8 Paafuglefjedre, 4 til hver Kant, hveranden rød. Underskrifterne med Hans Jacobssøns Haand.

Fol. 310. a—311. b: Hr. Truid Ulfstands og Hr. Claus Bildes ogsaa ovenfor indførte Retterbod af 1539. — Fol. 312. a—b: Osloartiklerne af 1548 (trykte hos Paus, Forordninger S. 307—9). — Fol. 313. a—b: Kong Christian II.s Forordning af 1514 (trykt hos Paus, ib. S. 283 f.). — Fol. 314. a: Artikler af Jon Simensens Lovbog, fordum Lagmand paa Agder. — Fol. 314. b—316. a: Kong Magnus's Retterbod af 19 Juli 1320 (trykt hos Paus, l. c. S. 211—13). — Fol. 316. a—b: Denne Skik og Handel have Sysselmændene og Lagmændene at holde etc. (trykt hos Paus, l. c. S. 197 f., hvor der findes mere end i denne

[1] Det tillægges i Ahnetavlerne Karen Marcursdatter af Bjørnholm.

Afskrift). — Fol. 317. a: Dom om Gripdeilder og Landnam (trykt hos Paus, l. c. S. 234 f.). — Fol. 317. b: Afskrift af et Par Vers af moralsk Indhold. (Fra fol. 310. a—317. b er skrevet med fem forskjellige Hænder, alle fra sidste Halvdel af 16de Aarhundrede, hvoraf ingen er Hans Jacobssøns, der igjen begynder paa Fol. 318. a).

Fol. 318. a—322. b: Nogle lidet paalidelige, annalistiske Optegnelser (fra Kong Christiern I. til Kong Frederik II.), hvoraf det meste med Hans Jacobssøns Haand;[1] kun Slutningen fol. 322. a—b er tilføiet med en anden Haand. — Fol. 323. a—b: Propheten Helias's Ord om Verdens Tid og Alder med Forklaring (med Hans Jacobssøns Haand).

Fol. 324. a findes følgende, som det synes, egenhændige Notits:

Anno 1577 thenn fierde poskedag suor Christopher Grønn effther Kong. Matt. beffaling synn laugmands eidt tiill Steig megh paa Hans Maiestatis wegnne offueruerendis Oluff Glad, borgemester i Oslo Jorgenn Jarenn radmand och Micke(l) Fintin kircke werig ther samestads:

Loduig Munch
statthollder wdj Norge

Fol. 324. b: Om rørlige og urørlige Fester (med en af de tidligere Hænder). — Fol. 325. a ubeskrevet; b: Prophetia paa Latin af „en mectig Docter aff Pomparen" (med Hans Jacobssøns Haand).

Fol. 326. a findes med en anden Haand følgende Notitser:

Marckedt som holdis i Norge aarligenn:

Moemarckit staar thenndt 8. Septembr. som er wor frue dag seyrmehre.

Frerichstad marcket staar dagenn nest effter Kynndersm[øsze].

Oslomarchet staar første sønndag i faste.

---

[1] Heri findes den af N. Nicolaysen i Norske Magasin, I. XXXII, jfr. m. XXVIII, omtalte Notits om Kong Hans's Reise i Norge 1483.

Oddeualdmarcket. Konngeellmarcket. Løsemarckett.

Fol. 326. b—327. a: Optegnelse om Synderne og Miskundegjerningerne (med Hans Jacobssøns Haand). Fol. 327. b ubeskrevet.

Fol. 328. a (med samme Haand): Tisze ere the fforworpen dage om aarit kommer som mand schall wocte seg ffor aareladen och koppesætten: Thenn fførsthe Nyaarsz dagh — Thenn andenn dagh effther Kyndermøsze — Thenn iij dagh effther sancti Mathej (ɔ: Mathie) dagh — Thenn fførsthe dag Martij — Thenn iiij dagh effther annunciationis Marie — Thenn x dagh Aprilis — Thenn iiij dagh ffor sancti Jørgenn — Thenn iij dagh y May monett — Thenn vij dagh nar Maius gaar wdt — Then ix dagh ffor sancti Hans baptiste dagh — Thenn iij dagh ffor sancti Margarethe — Thenn ix dagh effther sancti Margarethe — Sancte Marie Magdalene dagh — Thenn fførste dagh Aprilis (ɔ: Augusti) — Thenn iij dagh effther sancti Augustinj — Thenn vj dagh effther Marie ffødzels dagh — Sanctj Mathej dagh — Thenn v dagh effther sancti Michels dagh — Thenn vj dagh for Martinj — Thenn iij dagh effther sancte Katerine — Thenn anden dagh ffor sancti Nicolaj — Thenn anden dagh ffor sancte Thome apostolj dagh[1] — Fol. 328. b ubeskrevet.

Fol. 329. a findes følgende Notits: Anno 73 thenn 15 Augustj paa Bergenhuus haffuer laugmenderne norden fiels berettit at forngille march, bugiille march oc Norenn march, gaar aleins vdj køb oc sall i Norlandenn: for jordegods oc mandeslett, Thesligistt med Finder vdj schriffkøb: etc: som er iij lod sølff for j march jtem j støkke miell for j march, j tønne øll for j march iiij alne Deffuenther for j march etc:

Fol. 329. b—331. b findes med to forskjellige Haandskrifter nedenstaaende Familieoptegnelser angaaende Familierne Jernskjeg og Urup (dog saaledes at der Fol. 331. a øverst paa Siden ogsaa findes noteret et Spørgsmaal med Udtydning).

---

[1] Disse Dage ere forskjellige fra dem, der opregnes i N. Saml. 8. II, S. 504 og Hofmans Efterretn. om D. Adelsmd. III, S. 30.

(Fol. 330. a:) [Anno d]onninj (!) m:dlxij løffuerdagen nest ept[her sancte] Bartholomej dag (ɔ: 29 August) mellom iij och iiij ephter middag bleff [Anne] Wrup født paa Wggelinn :[1]

Anno donninj (!) m:dlxiiij fredagen nest for (ikke: efter) pindtzs dag (ɔ: 19 Mai) o[m] morgenen mellom iiij och v for middag bleff Axell Wrup født paa Aggershuus,

Anno donninj (!) mdlxv mandagen nest for (ikke: efter) sancte Mathi[e[2] dag] om morgenen mellom iiij och v bleff Karin Wrup født p[aa] Wggelen,

Anno donninj (!) m:dlxvij nye aarsz afften[3] som war paa e[n] thisdag da bleff Berthe Wrup født paa en gaardt hedder Krogstad liggendis paa Eeger, der klocken war x epther m[iddag] om afftenen, och wor wj rømmid for peeszthelens then th[id]. Och den vij vgge ieg gick y kierçken epther hender, da war Aggershus belaugdt aff de Suenske, saa motte [ieg] medt min børnn for wore finder, de Suenske dieris s[kyldt] rømme till Marstrand, och saa fra Marstrand, och offuer ti[ll] Julland, och war ieg der till S: Bartholomej thid om høs[ten] och der ieg kom hiem igien, da war Vggelen och Skie[rsnes[4]] aff brend och bortt thagedt och hen røffuidt alt thet wj ha[ffde]

Karinn Jffuersdatter.

Anno domninj (!) mdlxvij den neste onsdag epther S: Hans dag medsommer (ɔ: 25de Juni), da kallede gud min allerkieris[te] och gode hoszbond sallig Henrich Wrup aff denne forgi[en]gelige werden, och till thet euige liff, huis

---

[1] Et Uddrag af disse Optegnelser er meddelt i Norske Magazin II, S. 141, hvor dog flere Feil ere indløbne, navnlig i Dateringerne.

[2] Læsningen er neppe tvivlsom, men da dette vilde give 19 Februar, finder her vistnok en Skrivfeil Sted for Mathei, saaledes som i N. Mag. II, S. 141 angivet, hvorved Datum bliver den af Hensyn til Axel Urups Fødselsdag rimeligere 17 Septbr.

[3] Ikke Nytaarsdagsaften, som i N. Mag. angivet, hvilket vilde være 1 Januar 1567, men Dagen skal være 31 Decbr. 1566, idet Aaret er regnet fra Juledag.

[4] Saaledes maa her vistnok have staaet og ikke Skien som i Norske Magasin I, S. 166.

sziell [gud] haffue till euige thid, och døde hand paa Aggershus, o[ch] laa han well en maanidt aff siugdom, som gud ha[ffde] lagt hanom paa, saa hand iche døde vdaff nogen has[tig] siugdom, herre gudt lade osz findis vdj gudtzs rii[ge] for wor naadige dommer och gudtzs blide ansichkt,

Anno donninj (!) den 22 Nouember adt afften, der klocken war mellom 6 och 7 bleff min Søn Jørgen Wrup [1] født pa[a] min gaardt Skiersnes gud vnde hannom lenge och lyckel[ig] adt leffue.

(Fol. 330.b:) Anno 1557 wor fruuedag vdj faste (ɔ: 25 Marts) heden kalledt gud erlig och welbyrdige fruue Anne Gyllenlye her fra dette forgengelszlige werden (sic) till sitt euige rige, och døde hun paa Vgelen, och bleff begraffuen vdj Sembs kiercke, gud almeg.te giffue hinder med alle gudtzs vduolde en sallig och gledelig opstandelsze,

Anno 1571 døde erlig och welbyrdige mand Erichk Wrup till Allerup den 12 dag Februarj, och bleff hand begraffuen vdj Sembs kiercke den søndag nest for sancte Gregorj dag som er den xj dag Martj. Gud allermeg.te giffue hannom med alle gudtzs vdualde enn sallig och gledelig opstandelsze,

Anno 1570 thend 19 dag Februarij [2] døde erlig och welbyrdige mand Jffuer Jenszen till Fridtzøe och bleff hand begraffuen y Hedrim kiercke den søndag Judica som er den 12 dag Martj, Gud vnde hanom med alle chrestne menske och gudtzs vdualde en sallig opstandelsze,

Anno 1567 onsdagen nest epther sancte Hans dag (ɔ: 25 Juni) mellom ett och tho slett, døde erlig och welbyr-

---

[1] Da denne maa være en Søn af Fru Karen Iversdatter, med hvis Haand Notitsen er skreven, maa det udeladte Aarstal være 1567, men nogen Søn af dette Navn findes ikke paa Stamtavlen i Hofmans Efterretn. om D. Adelsmænd I, S. 63; hendes Sønnesøn Jørgen Urup kan Notitsen ikke gjælde, da han ifølge Hofman l. c. er født 1589, medens Fru Karen Iversdatter døde 1587.

[2] Se dette Tidsskr. 1. R. B. IV, S. 499 og 2. R. B. II, S. 387.

dige mand Henrich Wrup till Skiersnes, paa Aggerszhus, och bleff lig hiiem førdt y Sembs kierke. Den 13 dag Jullj bleff for.ne hans lig begraffuen vdj Sems kiercke søndagen nest for S: Olluffs dagh (ɔ: 27 Juli):

Anno 1576 døde erlig och welbyrdige jomfru Anne Wrup, paa Vggerup y Skonne, og bleff begraffuen szøndagen nest for alle helgen dag vdi Wrup sognne kiercke, vdj den samme graff som Arildt Wrups sallige Moder ligger begraffuen vdj. Gud giffue hender en gledelige opstandelsze och det euige liff med alle gud(tzs) wdualde. Ammen.[1]

(Fol. 331. a:) Thenndt 5 October anno 1604. da kallet gudt minn S: søster F: Kirstenn Jffuersdater, S: Protz Lauritzins till Nørholm, aff denne forgjenngelighe werdenn, huilchet gud forlenne hennder d[en] euige salighed, med alle thro christnne, och bleff hun begraff[uen] i Gierpenn kirche i Bratzberglehenn denn fiortennde therepther hindis fodssell war ditt ard 1545 hindiis brøluff stod same thiid myn sallig s[øster] Karins y Thønsberg anno, 1560

Salliig Pros Lariissøn begraffuellssee stod y Gierp[enn] kirchee, ditt ard 1596 om hieellig thre kong[ers thiid]

(Fol. 331. b:) Ditt ard 1551 om thors dagen forr S: Paullij conuersionis dag (ɔ: 22 Januar), war Peder Jffuersønn thiill Friedzøø hans fødzeells dag, her paa Friedzøø gud weritt erritt ewindellige fore allee syne weellgierninger

Diitt ard anno 1542 bliiff myn søster Wlluillde fød, om S: Hans thiid paa Fridzøø [och døde den 8 Aprilis 1614 gud giffue hende en gledelig opstandelse[2]

Ditt ard anno 1538 bleff my(n) S: søst(er) Kare(n) Jffuer(s)dater fød om en paa[ske?] dag (ɔ: 21 April), paa Hoffuenn

Ditt ard 1536 bliff myn sallig søster Beerttee fød paa Hoffuinne

Ditt ard 1546 bliff myn S: brod(e)r Oluff Jffuer(sønn) fod her paa Fridzoo

---

[1] Her slutter Fru Karen Iversdatters Haand, og Peder Iverssøns begynder.

[2] Fra [senere tilføiet.

Diitt ard 1548 bliff myn sallig broder Jachop Jffuersonn fød paa Brasberg, da haffdde myn faadder Brasebier lenn

Diitt ard 1536 stod myn sallige w: fader Jffuer Jenssonn tiill Ottenstrup broluff med erliig och welbyrdiig jomfrw Kaarin Galdee her Oluff Galldis dater, huis siell gud haffue

(Fol. 329. b): Denn 18 Nouember ano 87 døde erliig welbyrdig frw Karinne Jffuirs dater, saalig Hindrich Wrup, paa Skersnes mellom 5 oc 6 om afftenen, huis sell gud haffue, oc log syg wyd en 3 wgers thiid oc fich enn kristelige aff sked aff denne ellendig werdenn, oc bliff begraffuen wdj Sems kierche hos hynndis, sallig hos[bon]de huill Gud forlene denom bege denn euig sallighed.

Peder Jffuerson
Egen handt.

Anno .... bliff Karine Wrup Axsell datter fød

Anno .... bliff Anne Wrup Axsell dater fød

Fol. 332. a er ubeskrevet. — Fol. 332. b — Fol. 333. b indeholde Kong Frederik II.s Forordning om Betlere; Slutningen med Dateringen mangler. — Fol. 334. a — 336. b indeholde Kong Frederik II.s Ordinants om Ægteskabssager af 19 Juli (sic) 1582; Begyndelsen mangler. (Trykt i Paus's Forordninger S. 393—404). — Fol. 337. a — 339. b: Forordning om Adelen af 31 (sic) Juli 1591; Begyndelsen (de første 5 og en Del af 6te Artikel) mangler. (Trykt hos Paus l. c. S. 424—32). Fol. 340 er ubeskrevet.

H. J. Huitfeldt.

10.

Et lidet Bidrag til Hr. Petter Dass's Biographi.

(„Norske Indlægge". 13de Januar 1703. Rigsarkivet).

Stormægtigst, Allernaadigst Arve-Konge og Herre.

Saasom Jeg uværdig Guds og Eders Kongl. Majest^s Tjener, formedelst alderdom og tillstødende svaghed foraarsaget eendeel af mange haarde, lange og besværlige Kirke-reyser, eendeel af it ulykkeligt beenbrud, saavellsom

atskillige strenge paafaldende Sygdomme, ey kand hereffter betjene min allernaadigst anbetroede Meenighed med dend flittighed, som Jeg hidindtill haver giort; har Jeg paa Eders Kongl. Majestts. allernaadigste Behag afstaaet og opladt kaldet, som er Alstahoug paa Helgeland, i Nordlandene, til min Søn Anders Dass, som er 12 aars academicus og efftərat hand havde absolverit sine studia her paa universitet udj Kjøbenhafn, har paa nogen tid freqventerit fremmede academier i Holland og Engeland og effter sin hjemkomst, udj nogle aar, som Collega, betjent dend øverste lectie i Trondhjems Cathedralskole, det med Biskopens attest kand beviises. Altsaa nedfalder jeg, i dybiste underdanighed, for Eders Kongl. Majestts. fødder, allerunderd. beedendis, Eders Kongelige Majestt. allernaadigst ville confirmere samme afstaaelse og hannem som Sogne-Præst bemældte Alstahougs Kald forunde. Og som Jeg svage gamle Mand een meegit lang og møjsommelig tjeniste haver gjort, tjenendis først udj nie aar som Capellans Capellan da jeg iche nød ringeste skilling eller skillings værd till løn enten af Præsten eller Meenigheden, dereffter Residerende Capellan i otte aar, og siden Sogne-Præst i 14 Aar, beeder Jeg i allerdybiste underdanighed, Eders Kongelig Majestt. allernaadigst Ville tillade, at saa lenge det Gud behager at unde mig livit, som vell er venteligt vill iche vare lenge, Jeg, till min og fattige huusis ophold, maatte nyde dend halve indkomst af kaldet, effter dend ligning, som af Biskopen eller Provsten derom kunde giøris. Saadan Eders Kongl. Majestts. store naade vill Jeg aldrig aflade, som min pligt desszforuden er, at beede dend Allmægtige Gud med it langvarigt og lyksaligt Regimente vill belønne!

Eders Kongl. Majestts.
min allernaadigste
Arve-Herris og Kongis
allerunderdanigst
Troe undersaat og Forbeeder
Petter Dass.

Alstahoug den 29de Septembr. Ao. 1702.

Hans Kongl. Majt. vil herom have Amtmand Heidemans allerunderdanigste erklæring, til videre allernaadigste resolution. Cancelliet for Kiøbenhafns Slot den 28 Decemb. Anno 1702.

D. Wibe.

Allerunderdanigste Erklering.

At herr Peter Dass i ministerio ved Aldstadhoug Præstegield i Nordlands Ampt først som Capellan og nu siden som Pastor in Alles paa 30 Aars tid thient hafuer er sandferdig allerunderdanigst andraget, og er mig ej vitterligt at nogen imidlertid enten i En eller anden Maade ofuer Ham har ancked eller klaged. Omtrent for 5 à 6 Aar siden hafde hand den uløcke at bryde sit been tett ved Præstegaarden, som hand gich paa jefn march og villde neder til Søen, huilchet meget har forminsched Hans Størche og Hellbred, huortil og siden Steen og anden Alderdommen medfølgende Skrøbeligheder Sig hafue indfunden. Hans Søn Andreas Dass har hand saavell her, som og uden lands i Engelland og Holland paa Universiteter til at forthsette sine studia i nogle aar med temmelig bekostning holldet, i den forhaabning at hand En gang motte succedere Faderen i Kalldet. Dasom Aldstadhoug Præstegaard ligger ved allfahre vey, maae ieg berømme Hr. Peters godgjørenhed sa vell imod alle reisende som og fattige der besøge Ham, huilchet hand besønderlig med stoer laan af mange hundrede thønder Korn til fattige ofuer det heele fogderie udi de haarde aaringer 96,. 97 & 98, da Væxten ofuer aldt landet sloeg feyl, i gierningen bevisede, hvorved mange bleve vedholdene, som ellers af nød hafde motted rømme og forlade Gaardene øde. Dersom Eders Kongl. Maytt. derfore allernaadigst villde forunde Sønnen Andreas Dass bemeldte Kald og at faderen Hr. Peter Dass udi lifss tid til sin sustentation efter allerunderdanigst begiæring motte niude Kaldets halfue Indkombst (efterdj begge af samme til nød dog kunne hafue underhold og lefue) da streckte sligt Hannem til stoer soulagement udi Hans til-

stundende Alderdomb, huilchet allerunderdanigst indstilles til Høy Kongele (sic) store Naade og allernaadigste bønhørelsze

af

Min allernaadigste Arfue Kongisz

og herris

allerunderdanigste og troepligtskylldigste

thiener og Arve undersatt

Christoffer Heideman.

Kiøbenhafn d. 30 Decembr: Ao. 1702.

O. A. Øverland.

11.

Et Bidrag til den norske Lægestands Historie.

Det her meddelte Aktstykke er sammen med endel andre Dokumenter blevet indlaant til Rigsarkivet fra Gaarden Snerteland i Fyrisdal. Man har troet at burde give det Plads her, da det kaster en Smule Lys over en hidtil lidet paaagtet Side af vort Folks Kulturliv. Originalens Orthographi er bleven nøiagtig fulgt.

Wij eptherschreffne Niels Pederszøn sogneprest ij Setthersdall och Olaff Braattetuedt lowrettis mand ibidem kiendis och giør for alle vittherligt vdi dette voris obne breff, att aar 1625 om sommeren daa hørde vij och saae haandebonde deris Salve Avolszøn paa Agre paa den ene, och Dirick Barsker borger och indwaaner ij Skeen paa den anden side, att de giorde sig saadan forligelsze jmellom, att der som forsch[ne] Dirick eller hans drengh kunde giøre hans søn Torgiej Salveszøn karsk igien aff den siuge och saaer hand var beládt medt, da schulde Salve giffue hannom for sin konst og umagh xx. rix daller, naar hands søn var lægit; men døede hans søn under Dirick eller hans drengs haandt, daa schulde Dirick iche haffue meere end halffue pending, faaregiffuendis att dett skulde vere barskerens rett. Och der vdoffuer motte Salve bethale Dirick strax halffue pending. som vij formoder osz thil att den

gode mand Dirick iche siger neij thiill. Och Dirick antuordet strax patienten under sin drengs (Jørgens) haandt. Men nu beklager forsch^{te} Salve sig stoerligen, att der hans søn ved barskerens konst och lægedom vaar bleffuit nogit thilpasz, saa hand kunde vere oppe aff sengen och gaae vdt och jndt, da vilde Diricks dreng for^{te} Jørgen som hand siger jnthet andet end Salve schulde bethale hannem de andre halffue penninge paa sin hosbondtz vegne endeligen, vden videre kraffd och for haling huilche hand siger sig att motte strax bethale, och stille hannem thil fridtz. Och saa er Jørgen strax dragen fra drengen och forlatt hannem; och drengen siden strax der effter er falden atter i samme siuge jgien. Och endog Diricks dreng Jørgen er kommen jgien thil den siuge, och en thid lang brugte sin konst, och lappet paa den siuge med plaster, drijck och andet, men det vilde jnthet hielpe, och drengen er saa omsider døedt aff samme siuge. Meener derfor den fattige mand Salve, att eptherdi drengen er døed aff samme siuge, som hand haffde, der hand kom under Diricks eller hans drengs haand, att Dirick burde da legge hannem thilbage jgien de halffue pendinge, om han end skønt schulde jnthet haffue for huesz kost och umagh hand ellers haffuer andvent paa barskeren, saa lenge drengen vaar under hans haandt, thi er hans ydmygelig bøn thiill erlig och velbyrdig mand Alexander Rab van Paapenheim leenszherre offuer Bradtzbergs leen och borgemester och raadt j Skeen, att de for Gudtz och rettferdighedtz skyld vilde forhielpe hannom thil att bekomme samme forsch^{te} vdlagde halffue penninge jgien aff Dirick barsker, naar hand dennom besøgendis vorder. Det vil den evige almectigste och naadigste Gud rigeligen beløne. Att dette saa i sandhed er som forschreffuit staar, vittner vij med voris jnsegling her neden faare thrøcte och for^{te} Salve med sit mercke. Datum Valla i Settherdal den 16. Februarii Anno Christj 1627.

(L. S.) (L. S.) Salve Avolszøn.

O. A. Øverland.

1/5.

LIGSTEN FRA FJÆRE KIRKE.

H. Schöyen, autogr. *M. Lyng's lith. Anst.*

TIL OPLYSNING OM FOLKEMÆNGDENS BEVÆGELSE I NORGE FRA DET 13. TIL DET 17. AARHUNDREDE.

AF

J. E. SARS.

I.

Udgangspunkt for Undersøgelsen er de af T. H. Aschehoug i Lange's „Norsk Tidsskrift for Videnskab og Literatur", 2det Bind, og senere af Lars Larssen (Havstad) i Tillægshefte til Kristiania Videnskabsselskabs Forhandlinger for 1874 behandlede Folketællingslister for Aarene 1664—1666. Ifølge disse Lister kan Norges Folkemængde ved det nævnte Tidspunkt med nogenlunde Sikkerhed anslaaes til omkr. 450,000.

Spørsmaalet er nu, om Folkemængden tidligere har overskredet dette Tal. Vi skal først tage for os Tidsrummet fra Reformationen til Enevoldsmagtens Indførelse, eller fra Begyndelsen af det 16de til Midten af det 17de Aarhundrede, og søge at bringe det paa det rene, om Norges Folkemængde i dette Tidsrum, i det Hele taget, gik tilbage eller frem. Den sedvanlige Antagelse har vistnok været, at der fandt en Tilbagegang Sted. Hint

Tidsrum var jo i national og politisk Henseende Norges værste Ulykkes- og Forfaldsperiode; det laa nær at slutte derfra til de materielle Forhold og at forudsætte, at Tabet af den politiske Selvstændighed, Behandlingen af Norge som en „Ladegaard“, der overdroges til danske Adelsmænds Exploitering, maatte virke til at mindske dets økonomiske Velstand og Folkemængde. Yttringer, der udtale denne Forudsætning mere eller mindre sikkert, men uden noget Forsøg paa en nærmere Paavisning, forekommer mangesteds.

En yngre dansk Historiker, Troels Lund, har i sin Bog „Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede“, I, S. 95—97, antaget, at Danmarks Folkemængde i Størstedelen af det 17de Aarhundrede gik stadig tilbage, hvorved han henviser til Velschow's Afhandling i Dansk Hist. Tidsskr. 4de Bind. Grunden til denne Tilbagegang skulde være „gjentagne fiendtlige Hærgninger og mere og mere trykkende Landboforhold“. I Norge mener han, at „lignende Forhold fremkaldte lignende Virkninger, om end i ringere Grad“. Omvendt skulde Forholdet have stillet sig i det 16de Aarhundrede. „Renaissancens fremdrivende Kraft gjorde sig gjeldende ogsaa paa dette Omraade“. Derefter sluttes, at Danmark, som i A. 1657 kan anslaaes at have talt — Skaane, Blekinge og den kongelige Del af Slesvig og Holsten indbefattet — ca. 1,200,000 Indbyggere, omkring Aar 1600 talte 1,400,000 Indb., og at Norge, som i 1657 talte ca. 450,000, ved Aar 1600 har talt ca. 600,000, hvilket endog „snarest maa ansees for lavt beregnet“. I det sidstnævnte Tal er nu vistnok medtaget Jemtland, Herjedalen og Baahuslen; men naar man antager, at disse Landskabers

Folkemængde har staaet i samme Forhold til det øvrige Norges dengang som nuomstunder og lægger det saaledes fundne Tal til de for 1657 opførte 450,000, udkommer dog som samlet Sum ikke stort mere end 500,000,[1] saa det vilde være klart, at Norges Folkemængde har været i en endog temmelig stærk Tilbagegang imellem Aarene 1600 og 1660, saafremt de her opførte Talstørrelser kunde ansees som nogenlunde paalitlige.

Dette er dog ikke Tilfældet. Tallet 600,000 for Norges Folkemængde ved Aar 1600 synes at være grebet ud af Luften. Det eneste, der anføres som Støtte for Paastanden om, at Norge skulde have været folkesterkere i Slutningen af det 16de Aarhundrede end i den følgende Tid, er endel Efterretninger om Fiskevær i Nordlandene og navnlig Finmarken, der siden det 16de Aarhundrede har gaaet mere og mere tilbage og tildels endog er bleven lagt øde. Men denne Tilbagegang har sin Grund i ganske særskilte Forhold, bl. a. deri, at flere af disse Fiskevær i sin Blomstringsperiode kunde betragtes som et Slags Filialer af Bergen og Throndhjem, af hvis Borgere mange tog fast Opholdssted i Fiske-

---

[1] Baahuslen havde, ifølge Holmbergs Baahuslens Beskr., 2det Oplag v. Brusewitz, I. S. 280, i A. 1860 141,298 Indbyggere. (Fr. Hammerich anfører i sine „Bidrag til Belysning af den Danske Stats Folkemængde etc. i Midten af det 17de Aarhundrede“ i Dansk hist. Tidsskr. 3 Række, 2det B., S. 29, efter Forssell's Sveriges Statistik, at Baahuslen i 1844 talte 171,170, men denne Opgift gjælder det hele Göteborgs Len, der indbefatter adskilligt mere end det gamle Baahuslen, se Holmberg l. c. I. 304). Jemtland tæller nufortiden ca. 60,000 Indb., Herjedalen c. 10,000. Tilsammen har altsaa disse Landskaber nufortiden omkr. $^1/_8$ af Norges Folkemængde og skulde derefter ved Aar 1660 ikke have talt mere end ca. 50,000 Indbyggere.

værene, uden derfor at tabe sit Borgerskab og de til samme knyttede Rettigheder, — en Skik, som siden Slutningen af det 16de Aarhundrede blev modarbeidet og tilsidst aldeles blev aflagt.[1] Herfra kan ingensomhelst Slutning drages i Hensyn paa Befolkningsforholdene i Norge overhovedet eller engang i det vesten- og nordenfjeldske Norge.

For Danmarks Vedkommende derimod synes Paastanden om en Mindskning af Folkemængden fra det 16de til Midten af det 17de Aarhundrede at have bedre Hjemmel. — Joh. Grundtvig har i „Meddelelser fra Rentekammerarkivet" for 1872 draget frem endel Kopskatmandtaller fra A. 1645, hvoraf han udregner, at Folkemængden i det nuværende Danmark (d. v. s. indtil Kongeaaen) ved dette Tidspunkt kun skulde have været ca. 558,000 (Byerne ikke medregnet). I „Meddelelser fra Rentekammerarkivet" for 1877 har den samme Forfatter behandlet en Række Kopskatmandtaller fra A. 1660, hvoraf han faar ud et endnu ringere Indbyggertal for det nuværende Danmark, nemlig kun 455,000 (Byerne ikke medregnet).

Flere Data tyder paa, at Danmark, ogsaa indenfor de Grænser, det nu har, var folkesterkere i det 16de Aarhundrede, end det, ifølge disse Beregninger, skulde have været ved Midten af det 17de. Fredrik II. skriver i et til det danske Rigsraad oversendt Forslag vedk. Midler til at bringe en væbnet Styrke paa Benene, dateret 21 Septbr. 1565, at han „ikke tviler paa, at *udi* dette ganske Rige findes mere end hundrede Tusinde

---

[1] Se Yngvar Nielsen, Bergen fra de ældste Tider indtil Nutiden, S. 351—55.

bosiddende Bønder".[1] Denne Opgift, der gjelder Danmark indtil Kongeaaen, Landskaberne østfor Øresund, Halland, Skaane og Blekinge, medregnet, hviler vel kun paa et løst og omtrentligt Skjøn; men saa helt borte fra Sandheden kan den dog ikke antages at være, som den vilde have været, saafremt Danmark i 1565 ikke skulde have havt en større Folkemængde, end det, ifølge den ovenfor nævnte Udregning, havde i 1660. Tallet paa de „bosiddende Bønder" kunde nemlig da ikke have været synderlig mere end det halve af det, Kongen finder utvivlsomt.[2] Saa slet underrettet kan han neppe have været. Dertil kommer, at det af ham opgivne Tal nogenlunde stemmer med hvad der kan udledes af andre Efterretninger. I en „Regnskabsbog over Landehjælpen 1524—26" (Danske Magazin, 4de Række, 2det Bind, S. 58) opføres paa Laaland og Falster (Ravnsborg-, Aalholm- og Nykjøbing-Len) tilsammen 4,011 Bønder. I et „Register paa kgl. Skat og Landehjælp over alt Riget og af geistligt Gods 1527" (Geheime-Arkivet, Danske Samlinger, Finansvæsen, Pakke 76) anføres som udredet i Landehjælp af Almuen i følgende sjællandske Len: — Harritsborg, Holbæk, Ka-

---

[1] Jacobsen, Det danske Skattevæsen u. Chr. III og Fredr. II, S. 194. Jvfr. Hammerich, D. Hist. Tidsskr. 3 R., 2 B., S. 41.

[2] Man tør vistnok regne 9—10 Individer paa hver „Gaard", hvert „Brug" eller hver „bosiddende Bonde". Landskaberne østfor Sundet kan i det 16de Aarh. antages at have forholdt sig til det øvrige Danmark til Kongeaaen i Hensyn paa Folkemængden som 2 : 7 (D. Hist. Tidsskr. 3 R. 2, S. 35); derefter vilde, om Folkemængden i det nuværende Danmark i 1565 ikke havde været mere end 450,000, Tallet paa de „bosiddende Bønder" i det hele Rige, Provinserne østfor Sundet inklusive, ikke have været, som Kong Fredrik siger, „mere end hundredtusind", men mindre end sextitusind.

lundborg og Samsø, Hornshered, Krogen, Kjøbenhavn, Tryggevelde, Møen, Vordingborg, Skjoldenæs og Korsør, — for Aaret 1525, da hver Bonde skulde give 1 ℔, tilsammen ca. 11,000 ℔. Ikke hele Sjælland er medtaget i dette Regnskab; Stevnshered mangler og desuden det meste af Harritsborg Len, der indbefattede 4 Hereder, men hvor det opførte Skattebeløb 964 ℔ ikke svarer til mere end høist 2 Hereder. Grunden til, at disse Distrikter ikke er medtagne, har vistnok været, at Stevnshered paa denne Tid var pantsat til Anders Bilde[1] og Harritsborg Len eller det meste deraf ligeledes overdraget som Pantelen til Biskopen af Roskilde Lave Urne,[2] der maa have gjort særskilt Regnskab for Skatten af sit Len i Lighed med hvad man finder var Tilfælde i andre Biskopsdømer paa samme Tid (t. Ex. Viborg Stift, hvis Biskop havde Mors og Størstedelen af Fjendshered som Pantelen[3] og gjorde særskilt Regnskab for Landehjælpen 1523—24 af Bønderne i dette Distrikt foruden af „Biskopsdomens Tjenere" d. v. s. Leilændingerne paa det Biskopsstolen tilhørende Jordegods i det øvrige Stift).[4] Hertil kommer endnu, at man ved Sammenligning med andre Indtægtsposter i det samme „Register" af 1527 ser, at de for A. 1525 opførte Skattebeløb ingenlunde svarer fuldt til de skattepligtige Bønders Antal. Saaledes er som Skat af Bønderne i Kalundborg Len og paa Samsø for A. 1525 opført 1627 ℔, hvilket svarer til 1627 Skatydere, men for det næst forudgaa-

---

[1] Se Kr. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd, S. 16.
[2] Ssts. S. 19.
[3] Ssts. S. 45.
[4] Biskoppens Regnskab for Skatter af den ham forlente Del af Viborg Stift tilligemed Regnskaberne over Skatten af det øvrige Stift, i Geheime-Arkivet.

ende Aar, da Skatten var $1^1/_2$ ℔ eller 24 ß af hver Bonde, 3,172 ℔, hvilket svarer til 2,177 Skatydere; videre af Harritsborg Len, Holbæk Len og Hornshered f. A. 1525 2,303 ℔, svarende til 2,303 Skatydere, men for A. 1524 3,747 ℔, svarende til 2,732 Skatydere. I Aaret 1525 maa altsaa en hel Del af de skattepligtige Bønder have været fritagne eller ude af Stand til at udrede Skatten. Det fremgaar heraf, at man til de 11,000 Bønder, der svarer til det i 1525 indkomne Skattebeløb, endnu maa lægge flere Tusinder for de manglende Hereder og for det, som man ser, betydelige Antal, som i 1525 har undladt at give Skat, og at Tallet paa „bosiddende Bønder" i Sjælland ved det nævnte Tidspunkt i det ringeste maa have gaaet op til 14—15,000, — i Sjælland, Laaland og Falster tilsammen 18—19,000. Antager man nu, overensstemmende med Populationsforholdene i en senere Tid, at disse Landsdele har talt 27—28 Procent af det nuværende Danmarks Folkemængde,[1] og at Forholdstallet mellem Provinserne østfor Øresund og det øvrige Danmark til Kongeaaen har været som 2 til 7, udkommer som Tal paa „bosiddende Bønder" i det hele Rige 80—90,000, hvilket ikke stemmer saa ilde med det af Fredrik II. 45 Aar senere opgivne Tal.[2]

---

[1] Meddelelser fra Rentekammerarkivet, 1872, S. 214.

[2] I det samme „Register paa kgl. Skat og Landehjælp over alt Riget og af geistligt Gods af 1527" findes ligeledes Beløbene af Skatten 1524 og 1525 fra Fyns Stift opførte, som det synes, fuldstændigt, og saaledes, at man ved Hjælp af dem kan udfinde de skatydende Bønders Tal, idet Byskatterne og Kirkeskatterne er holdt ud fra Bondeskatterne (hvilket derimod ikke er Tilfældet med det meste af Jylland). For A. 1525 udgjorde Beløbet af Landehjælpen af Fyns Stift (o: Fyn, Taasinge, Langeland, Laaland og Falster), — By- og Kirkeskatter fraregnet — 16,713 ℔ 19 ß. Da Skatten dette Aar var $1^1/_2$ ℔ af hver Bonde, beregnes Skat-

Det skulde synes, som om det hermed var godtgjort, at Danmark var folkesterkere i det 16de Aarhundrede, end det, ifølge Kopskatmandtallerne fra 1645 og 1660, var i Midten af det 17de Aarhundrede. Saavidt jeg skjønner, kan imidlertid de paa disse Mandtaller byggede Resultater langtfra gjælde for paalitlige. I 1645 blev der udskrevet Kopskat af alle Personer over 15 Aar, men kun af Sjælland, Laaland og Falster, og selv for disse Landsdeles Vedkommende er ikke alle Mandtalslister bevarede. Af disse ufuldstændige Mandtalslister udledes Størrelsen af Danmarks Landbefolk-

---

ydernes Tal til 11,142; naar herfra drages Skatyderne paa Laaland og Falster, 3,929 (svarende til et Skattebeløb af 5,894 ℔), udkommer for det øvrige Fyn — 7,213. For A. 1525 var Skattebeløbet 9,895 ℔ 9 β, Skatydernes Tal altsaa (da Skatten var 1 ℔ af hver) 9,895, herfra draget Laaland og Falster med 3,885 Skatydere, udkommer — 6,010. Som man ser, forholder det sig i Fyns Stift som i Sjælland, at Skatydernes Tal i 1525 er betydeligt lavere end Tallet i 1524. Det sidstnævnte kommer altsaa nærmest det virkelige Forhold, men at ogsaa dette er for lavt, fremgaar af en Sammenligning med et endnu ældre Skattemandtal fra Kong Hans's Tid i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede (der tales om den unge Herres ɔ: Prins Kristians Tilbagekomst fra Norge). Her opføres i Nesbyhovedlen paa Fyn — indbef. Bjerge-, Aasum-, Lunde-, Skame-, Odense- og Skouby-Hereder — tils. 2,215 Bønder, deribl. 59 Ugedagsmænd, Gaardsæder eller Plougmænd under Herregaardene, der, som det sees, var fritagne for Skatten. Regnskabet 1524 opfører derimod for de samme Hereder kun 2,132 Skatydere. Ligeledes opfører det samme Regnskab kun 3,929 Skatydere for Laaland og Falster, i 1525 kun 3,885, medens det i Danske Magazin trykte Regnskab fra omtrent samme Tid har 4,011. Man kan altsaa trygt afrunde den for 1524 udfundne Sum for Fyns Stift (fraregnet Laaland og Falster) 7,213 til 8,000. Antages nu, at det samme Forhold fandt Sted da som nu mellem Fyn og det hele nuværende Danmark til Kongeaaen i Hensyn paa Folkemængde, nemlig 1 : 8 (Danmark til Kongeaaen havde i 1801 926,110 Indb., Fyn og Langeland 121,378), faar man ud som Tallet paa Danmarks Bønder i Begyndelsen af det 16de Aarh. 60—70,000, og naar Provinserne østfor Sundet regnes med, 80—90,000, som ovenfor.

ning, idet der til Tallet paa Personer over 15 Aar lægges 50 pCt. for dem, der var under 15 Aar, og 3 pCt. for dem, der ikke betalte Skatten, nemlig Almisselemmer og Soldater, og idet dernæst Sjællands, Laalands- og Falsters Folkemængde antages at have udgjort 27 pCt. af det hele Lands.

Men nu blev den samme Kopskat udskrevet i Norge, og her besidder vi endnu Mandtalslisterne omtrent fuldstændigt for det hele Rige. Jeg har gjennemgaaet disse Lister og skal meddele Resultaterne ordnede amtvis:

Smaalenenes Amt:

Moss Fogderi (Raade, Svindal); her opføres 493 Pers. o. 15 A.

Heggen og Frøland (Thrykstad, Askim og Eidsberg) . . . 1,879 — —

Tune, Aabygge, Vembe og Hvaløerne (Tune, Vartei, Borge, Hvaløerne, Skipthvet og Spydeberg) 1,688 — —

Ide og Marker (Id, Halden, Eningdalen, Berg, Rokke, Aremark, Ødemark, Rødenæs, Romskogen) . 1,900 — —

Verneklosster Len (Rygge, Jeløn, Moss, Vaaler, Skjeberg, Ingedal) . . . . 1,662 — —

Rakkestad og Mossedal (Rakkestad, Haabøl)[1] . . . . . 959 — —

Tils. 8,581 Pers. o. 15 A.

Her mangler Onsø Len, der indbefattede Onsø Prestegjeld og en mindre Del af Raade (Hist. Tidsskr. III. 383). Ifølge Folketællingen 1665—66 var Summen

[1] Desuden Vestre-Berum og Helgeøen, der er opført hvert under sit Amt.

af alt Mandkjøn i Raade 423, i Onsø 401. Derefter kan Summen for det hele Amt afrundes til 9,200.

Akershus Amt:

Øvre Romerike	2,634	Pers. o.	15 A.
Nedre Romerike . . .	2,446	—	—
Aker og Follo (Aker, Asker, Vestre-Berum, Aas, Kraakstad, Vestby, Nesodden)	2,664	—	—
Tils.	7,744	Pers. o.	15 A.

Hedemarkens Amt:

Solør og Østerdalen. .	3,181	—	—
Hedemarken	4,749	—	—
Tils.	7,930	Pers. o.	15 A.

Kristians Amt:

Gudbrandsdalen . . .	5,476	—	—
Hadeland og Valders (Thoten, Hadeland, Vardal, Birid Land, Aurdal, Slidre, Vang) . .	5,016	—	—
Tils.	10,492	Pers. o.	15 A.

Buskeruds Amt:

Buskerud og Hallingdal (Modum, Sigdal, Norderhov, Hole, Nes, Aal)	3,076	—	—
Bragernes (Lier, Røken, Hurum)	1,258	—	—
Eker . . . . ca.	870[1]	—	—
Numedal og Sandsverv (Sandsverv, Flesberg, Rollag, Nore)	1,162	—	—
Tils.	6,366	Pers. o.	15 A.

[1] „Velb. Hans Lange med Hustru og Tjenere" samt Fogdens Tjenere er ikke medtagne i Mandtallet; derfor er til dette lagt 20.

Jarlsberg og Larviks Amt:

Tønsberg Len (Slagn, Arndal, Nøterø, Raabygge, Lardal, Vaale, Sanden Skibreder, Skouger Annex, Strøms Sogn).	5,775 Pers. o. 15 A.
Brunla Len (Sandehered, Hedrum, Thjømø, Neset, Thjødling)	2,235 — —
Tils.	8,010 Pers. o. 15 A.

Bratsberg Amt:

Bamble Fogderi[1] (Gerpen, Slemdal, Eidanger, Bamble, Sandøkedal, Drangedal, Torrisdal)	1,081 — —
Øvre og Nedre Thelemarken	3,149 — —
Tils.	4,230 Pers. o. 15 A.

Nedenes og Raabyggelagets Amt:

Raabyggelaget (Vegarsheien, Aamlid, Gjevedal, Froland, Lille Topdal, Vegusdal, Evje, Hordnes, Iveland, Heigland, Bygland, Aardal, Udstad, Sandnes, Bykle, Valle, Hyllestad, Aaseral, Heirefos)	3,557 — —
Nedenes Len (Birkenes, Højvaag, Vestre Moland, Landvik, Eid, Øjestad, Fjære, Froland, Tromø, Østre Moland, Holt, Flouster, Dypvaag, Søndeløv, Østerrisør, Gjerestad)	4,895 — —
Tils.	8,452 Pers. o. 15 A.

[1] Ved Mandtallet over Sandøkedal er bemærket: „Jomfruland er Borgermester Anders Olsens i Fredrikstad og der skatter for sine Folk.“

Lister og Mandals Amt:

Mandals Len (Oddernes, Tvet, Vennesløv, Søgne, Grebstad, Finsland, Hegland, Øvrebø, Holme, Halsaa, Hartmark, Øslebø, Løvdal Sogne)	3,323 Pers. o. 15 A.
Lister Len (Spind, Vanse, Herod, Hiterø, Nes, Bakke, Tonstad, Gyland, Fedde, Liknes, Kvasen, Aa, Ostad, Hegebostad, Eken, Grinheim, Bjelland, Konnismo, Vigmostad, Valde, Spangareid Sogne)	6,894 — —
Tils.	10,217 Pers. o. 15 A.

Stavanger Amt:

Jæderen og Dalerne .	5,005 — —
Ryfylke[1]	4,035 — —
Tils.	9,040 Pers. o. 15 A.

Søndre Bergenhus Amt:

Søndhordland	5,527 — —
Hardanger	1,507 — —
Nordhordland og Voss (Gulen, Ekanger, Hosanger, Mjelde, Arne, Lindaas, Radø, Alenfit, Herlø, Soter, Skjold, Voss Skibreder) .	9,342 — —
Tils.	16,376 Pers. o. 15 A.

Nordre Bergenhus Amt:

Sogn (Justedal, Lyster, Lærdal, Aurland, Lekanger, Vik, Sogn-

[1] Fogden med hans Familie ikke medtaget, derfor lagt til 10 Personer.

dal, Hafslo Prglde)[1]	4,696	Pers.	o.	15 A.
dertil 1,600 for Evindvik og Ladvik				
= ca.	6,300	Pers.	o.	15 A.
Søndfjord	5,582	—		—
Nordfjord[2]	6,739	—		—
Tils.	18,621	Pers.	o.	15 A.
Romsdals Amt:				
Søndmøre	9,529	—		—
Romsdal	4,247	—		—
Nordmøre	6,600	—		—
Tils.	20,376	Pers.	o.	15 A.
Søndre Throndhjems Amt:				
Fosen Len	4,339	—		—
Guldals Fogderi . . .	2,996	—		—
Orkedals — . . .	3,881	—		—
Strinde — . . .	2,469	—		—
Tils.	13,685	Pers.	o.	15 A.
Nordre Throndhjems Amt:				
Stjør- og Verdalen . .	5,794	—		—
Inderøen	4,018	—		—
Namdalen	2,115	—		—
Tils.	11,927	—		—

Regner man disse Summer sammen, faar man for Rigets samtlige Amter, udenfor Nordland og Finmarken, og Byerne ikke medregnet, en Sum af 163,267 Personer

[1] Evindvik og Ladvik mangler. Omtr. ²/₃ af Evindvik Prestegjeld hørte til Gulen Skibrede og er altsaa medregnet i Søndre Bergenhus's Mandtal. Evindvik Hovedsogn i 1660 ca. 1400 Personer. Samlet Sum af Evindviks og Ladviks Befolkning i 1666 efter Aschehougs Overslag (Langes Tidsskr. II, S. 374) c. 2,500, derfra drages 900, tilbage 1600, der lægges til som ovenfor.

[2] Mandtallerne over Nordfjord medtager, i Modsætning til de fleste øvrige, Vanvittige, Spedalske, Tiggere og fraværende Soldater.

over 15 Aar. Lægges hertil 50 pCt. for Befolkningen under 15 Aar, og lægges til den derved udkomne Sum 3 pCt. for Soldater og Almisselemmer[1] — overensstemmende med J. Grundtvigs Fremgangsmaade for Danmarks Vedkommende —, faar man ud som Tal paa Norges Landbefolkning i 1645, udenfor Nordland og Finmarken, 252,248. Ifølge Folketællingslisterne 1664—66 udgjorde Landbobefolkningen i Rigets samtlige Amter, udenfor Nordland og Finmarken, 383,000.[2] Nu er der vistnok Grund til at tro, at Norges Folkemængde har gaaet frem imellem Aarene 1645 og 1665; men at den skulde have gaaet saa raskt frem, at den skulde være forøget med over en Trediedel i Løbet af 20 Aar, — kan selvfølgelig ikke antages. Det viser sig altsaa, at Kopskatmandtallerne ikke er nøjagtige, og at den paa dette samme, kun endnu meget ufuldstændigere og upaalitligere, Grundlag byggede Beregning af Danmarks Folkemængde i 1645 ikke har Krav paa at gjelde som endog tilnærmelsesvis sikker. Hvad Beregningen af Danmarks Folkemængde i 1660 angaar, da staar den, saavidt jeg skjønner, paa endnu svagere Fødder. Man har for dette Aar Kopskatmandtaller fra omkring halve Delen af Landet. Paa Grund deraf, mener Hr. Grundtvig, „vil den Sikkerhed, der her vil kunne opnaaes, være ikke saa lidet større“ (end i 1645). Men det oplyses tillige, at de fleste af de bevarede Mandtaller kun opfører dem, der virkelig betalte Skatter, ikke dem, der blev fritagne paa Grund af Armod. Hvormange dette var, maa altsaa afgjøres ved et Skjøn, bygget paa For-

[1] Som ovenfor nævnt, tager enkelte Mandtaller ogsaa disse med, men da dette er en Undtagelse, kan det sættes ud af Betragtning.
[2] Langes Tidsskr. II. 398.

holdstallet mellem de Betalende og de Fritagne i de 11 Len, hvor Mandtallerne opfører begge Slags. Nu viser det sig imidlertid, at dette Forholdstal varierer lige fra 69.6 pCt. til 7.2 pCt. At herfra drage nogen endog tilnærmelsesvis paalitlig Slutning til den øvrige større Del af Landet, lader sig ikke gjøre, og det samlede Resultat af Beregningen for 1660 synes saaledes endog at staa tilbage for Resultatet af Beregningen for 1645 i Hensyn paa Sikkerhed.

Men om man end ikke ved disse Beregninger kan bevise, at Danmarks Folkemængde gik tilbage fra det 16de til efter Midten af det 17de Aarhundrede, er der dog fuld Grund til at antage, at en saadan Tilbagegang virkelig i det Store taget har fundet Sted, og at Danmarks Folkemængde i 1660 var sunket til en lavere Stand end nogensinde forud i det 17de og 16de Aarhundrede. Det er af mange Efterretninger bekjendt, hvor frygteligt den jydske Halvø blev mishandlet ved de fiendtlige Indfald i 1626—28 og 1643—45,[1] og fremfor alt, hvilke dybe Saar der tilføjedes det hele Land ved Krigen 1657—60, da Fiendernes Herjing efterfulgtes af Hungersnød og pestagtige Sygdome. I det i Budstikken 1823, No. 79—80 trykte „Overslag over Rigernes Indtægt og Udgift ved Aar 1662“ heder det, at en Trediepart af Sjælland laa øde. En Mandtalsliste over samtlige Bønder paa Sjælland og Møen fra Tiden nærmest efter 1660 viser, ved at sammenholdes med de Durell'ske Mandtalslister fra omkring 1650, en Afgang af over 6,000 Familier i de nævnte Landskaber, medens Tallet paa de helt eller halvt ødeliggende Gaarde og

---

[1] Se t. Ex. J. A. Worsaae, Veile By i det 17de Aarhundrede, i Dansk Hist. Tidsskr. II. B.

Huse er gaaet op fra 473 til 1,307.[1] Paa Langeland var i 1661 af 677 Bondegaarde de 283, af 298 „Huse“ de 90 øde og afbrudte; i Vindingehered paa Fyn af 573 Bondegaarde de 154, af 187 „Huse“ de 48 øde; i Gudmehered sammesteds af 548 Bondegaarde de 148 øde.[2] I Jylland tales der efter Krigen 1660 om hele Kirkesogn, hvor alle Mand var bortdøde, og hvor der i Aarevis derefter ikke blev holdt Gudstjeneste[3] o. s. v. De Huller, som tilføies et Lands Befolkning ved Krig, Pest, Hungersnød, plejer under normale Forhold hurtig at udfyldes; men Tilstanden i Danmark var gjennem hele det her omhandlede Tidsrum en saadan, at dette ikke kan antages at have været Tilfælde her; Landboforholdene udviklede sig i det 16de og 17de Aarhundrede stadig i Retningen mod det værre; Adelens voxende økonomiske Overtag, Udvidelsen af dens Privilegier, Oprettelsen af nye Herregaarde, Udvidelsen af de gamle, og i Sammenhæng hermed det stadig forøgede Tryk paa den menige Bondestand maatte virke til at standse Landets Fremgang, vel endog til at mindske dets Velstand og Befolkning.

Om alle disse Grunde til at antage, at Danmarks Folkemængde ved Midten af det 17de Aarhundrede var ringere, end den havde været i det 16de, gjelder det imidlertid, at de ikke har Anvendelse paa Norge. — Krigen 1625—29, da hele den jydske Halvø i to Aar var besat af en rovgjærrig Fiende, berørte ikke Norge direkte. Krigene 1643—45, da Jylland gjentagne Gange oversvømmedes af fremmede Hære, og 1657—60, da hele

---

[1] D. Hist. Tidsskr. 3 R. II. 33—34.
[2] Ifølge en Jordebog i Geheimearkivet.
[3] D. Hist. Tidsskr. II. 238—89.

Danmark blev oversvømmet og traadt under Fødder, førtes fra norsk Side fordetmeste offensivt og med Held. De Forsøg, der fra fiendtlig Side blev gjort paa at trænge ind i Norge, havde ingen Fremgang og blev snart tilbageviste. Kun nogle faa Prestegjeld langs Grænsen i det Smaalenske, Throndhjemske og Solør sees at have lidt paa en mere fremtrædende Maade ved fiendtlig Plyndring eller Indkvartering af Landets egne Soldater; den allerstørste Del af Norge fik aldrig føle de frygtelige Lidelser, der i denne Tidsalder var uadskillelige fra en fremmed Hærs Okkupation eller Gjennemmarsch. De uheldige Krige under Kristian IV. og Frederik III. havde vistnok ogsaa for Norge den Følge, at Skattebyrderne voxede i en overordentlig Grad; og dette maatte igjen virke til at sinke Landets økonomiske Udvikling og derigjennem Befolkningens Tilvæxt; men til rent at standse denne virkede det dog neppe, endnu mindre til at fremkalde en Tilbagegang i Landets Folkemængde. I Skatteregnskaberne fra den allerværste Tid, Aarene forud for og efter Enevoldsmagtens Indførelse, finder man, naar bortsees fra de enkelte Prestegjeld langs Grænsen, der blev udsatte for fiendtligt Indfald, kun ganske enkeltstaaende Exempler paa, at en Gaard blev ligefrem lagt øde og forladt af sine Beboere.[1] Hertil

[1] Instruxen for den alm. Landkommission af 17de Januar 1661 paalagde som 5te Post Kommissionen at „extrahere og specificere alle de Gaarde, som ved Krigen og andre Tilfælde er bleven ødelagt og forarmet“ (Medd. fra Rigsark. I. 55). I Indberetningen fra Kommissærerne for Kristiania Lagdøme heder det under denne Post: „Paa Øvre og Nedre Romerike saavelsom i de andre Fogderier befindes faa eller ingen Gaarder at ligge øde, . . . medens belangende Marker, som er tvende smaa Prestegjeld inde paa Grænsen ved Halden (Aremark og Ødemark), haver vi befunden Almuen der udi seneste Fejde baade af Fienden og vores Eigne

kommer nu endnu, at Landboforholdene i Norge havde en helt forskjellig Karakter fra Landboforholdene i Danmark og udviklede sig i en helt anden Retning. I Danmark aftog Selvejerbøndernes Antal stadigt og sterkt i Løbet af det 16de og 17de Aarhundrede, medens deres

mesten at være forarmet og forødet"; om Follo Fogderi heder det dernæst, at det har lidt meget ved Krigsfolkets Gjennemmarsch og Indkvartering, saa at der „endnu befindes 55 Gaarde øde og ubeboede". — Kommissærerne for Oplandenes Lagdøme melder under samme Post alene, at i Solør 63 Gaarde ere blevne „berøvede af Fienden", og at „ellers 3 Gaarde ligger øde af Forarmelser". — Kommissærerne for Fredriksstads Lagd. indberetter, at Idd, Eningdalen, Berg, Rokke, Skjeberg, Rakkestad, Borge, Tune, Hvaløerne, Herland har lidt meget ved fiendtlig Udplyndring og Indkvartering af Landets egne Krigsfolk, medens det om „den anden Part af Borgesyssels Almue" — nemlig en Del af Tune, Raade, Rygge, Vaaler, Spydeberg, Skiptvet, Askim, Thrykstad og Eidsberg — heder, at den, om den end har havt „ikke ringe Kjendelse af hvis Besværing og Onde Krigen medfører, dog formodes . . at kontribuere hvis dennem i billige Maader er paalagt". — I Indberetningen for Tønsbergs Lagd. heder det, at de „Gaarde, som ved Krigen er bleven øde, er ikke ret mange", — i Indberetn. for Skiens Lagd., at der „fast ingen øde Gaarde findes", — i Indberetn. for Agdesidens Lagd.: „For den 5te Posts Inqvisition haver Vorherre naad. forskaanet disse Lene", — i Indberetn. for Bergenhus endelig: „Ved Krigen er ingen Gaarde udi Bergenhus Len bleven ødelagt; dog formedelst de store Skatter og andre Udlæg, som udi forleden Fejdetider er bleven paabudet, er mange bleven forarmet, at de haver aldeles Intet og ej formaar Noget at udgive, som Mandtallerne paa forrige Skatter altformeget udviser". (Medd. f. Rigsark. I. 70, 93, 114—16, 124, 145, 155, 170—71). — Rigtigheden af den sidst anførte Bemerkning har jeg fundet stadfæstet ved at gjennemgaa Skattemandtaller fra Krigsaarene 1657—60. I 1660, da den almind. Kontribution naaede den urimelige Højde af 12 Rdlr. paa hver fuld Gaard, maatte der saaledes i Romsdalens Fogderi af det udlignede Skattebeløb — 6,192 Rdr. — bringes i Afkortning 1,186 Rdr. for dem, der var saa forarmede, at de enten slet ikke eller kun delvis formaaede at udrede Skatten. I Nordmøre udgjorde s. A. det udlignede Skattebeløb 12,087 Rdr. Afdraget for Forarmede 1,795 Rdr., — i Stjør- og Verdalen resp. 9,198 og 1,334 Rdr., — i Inderøen resp. 8,556 og 1,979 Rdr. o. s. v. Men paa samme Tid, som disse Skattemandtaller giver det

Ejendomsret mere og mere indskrænkedes, saa den tilsidst næsten kun var et Navn. I Norge derimod vedblev gjennem hele denne Periode den største Del af Jordegodset at være i Odelsbøndernes Eje, og disses Ret og Frihed led intet Skaar. De danske Fæstebønder undergaves et stadigt voxende Tryk, medens den tilsvarende Samfundsklasse i Norge, Lejlændingsklassen, i det samme Tidsrum blev ved en Række Foranstaltninger bedre betrygget end forud mod Jorddrotternes Udsugelser. I Danmark voxede Adelsgodset paa det overordentligste, saa Adelen tilsidst ejede omkring Halvparten af det hele Land; i Norge holdt det sig omtrent ved det samme Omfang, gik maaske snarere tilbage end frem og kunde desuden ikke, som i Danmark, samles og arronderes til store, sammenhængende Godser, men vedblev at ligge spredt videnom, hvilket ikke mindre end dets ringe Omfang (ca. $^1/_8$ af Landet) bidrog til at hindre Udviklingen af den Slags Forhold, der bragte saa stor Elendighed over Danmarks Bondestand. Den norske Adel var, sammenlignet med den danske, lidet talrig, dens Privilegier fra først af faa og smaa, og, skjønt disse Privilegier henimod Periodens Slutning udvidedes, var det dog kun i ganske enkelte Bygder, hvor de lokale Forhold stemte nogenlunde overens med Danmarks, at dette kunde faa en uheldig Indflydelse paa Almuens Kaar, svarende til den, Adelsprivilegierne fik i Danmark.[1]

sterkeste Indtryk af, hvorledes Landets Skatteevne var anstrengt udover al Ræson og Rimelighed, vidner de ogsaa om, at det, udenfor de nævnte faa Prestegjeld ved Grænsen, var en ren Undtagelse, at nogen Gaard blev lagt øde, og at Krigen ikke her, som i Danmark, virkede til at mindske Folketallet paa nogen fremtrædende Maade.

[1] Se min Afhandling i Nordisk Universitets-Tidsskrift 1860,

Tidsrummet fra Reformationen til Enevoldsmagtens Indførelse var for Norges Vedkommende, i Modsætning til Danmark, udmerket ved flere betydelige Fremskridt i økonomisk Henseende. Trælasthandelen var vel begyndt allerede længe forud, men det var dog først i det 16de Aarhundrede, at denne vigtige Næringsvej tog sit rette Opsving, navnlig efter Indførelsen af Sagkverner, hvorved Værdien af Skogdriftens Produkter forøgedes til det flerdobbelte. Trælasthandelen gav igjen Stødet til en ny Udvikling af Norges Skibsfart, der i det her omhandlede Tidsrum gik stadigt fremad og langt hurtigere end Danmarks Skibsfart, som den ved Tidsrummets Begyndelse stod langt tilbage for, men som den tilsidst overfløjede.[1] Ogsaa Bergverksdriftens Opkomst tilhører det 16de Aarhundrede, og herved sysselsattes ligeledes stadig flere Hænder, paa samme Tid som vistnok de Bergverkerne givne Privilegier stundom var til Ulempe for den nærmeste omboende Almue. I Tiden nærmest før og efter Reformationen blev endelig Hanseaternes Handelsherredømme i Bergen og flere søndenfjeldske Kjøbstæder tilintetgjort eller tilføjet et afgjørende Grundstød. Dette virkede ikke blot til at hæve den indenlandske Bybefolkning i Tal og Velstand, men maa ogsaa have havt velgjørende Følger for Landdistrikterne ved den friere Konkurrense, der forhøjede Salgsværdien af deres Produkter.

Naar man stiller sig disse Forhold for Øje, maa det paa Forhaand synes rimeligt, at Norges Folkemængde i det Store taget har gaaet fremad i Tiden mel-

---

S. 8, 78 ff. — Fr. Brandt, Forelæsninger over den Norske Retshistorie, I. S. 257—55.

[1] D. Hist. Tidsskr. 3 B. II. 72—75.

lem Reformationen og Enevoldsmagtens Indførelse, og at omendskjønt de uheldige Krige ved Periodens Slutning sinkede denne Fremgang, maaske endog for et enkelt Aars Vedkommende rent standsede den, saa er dog det Indbyggertal, som man har udregnet af Folketællingslisterne for 1664—66, nemlig 450,000, et større, end Norge nogensinde kan have havt i det forudgaaende Tidsrum lige tilbage til Reformationen eller det 16de Aarhundredes Begyndelse.

Hvad der saaledes paa Forhaand maa formodes, stadfæstes nu ved en Række Efterretninger, der tyder paa en stigende Befolkning over det hele Land og gjennem hele den her omhandlede Periode, ogsaa det Afsnit af samme, der var det i økonomisk Henseende mindst heldige.

Man ser, at Udstykningen baade af Odelsgods og Bygselgods foregik i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede efter en saadan Maalestok, at Styrelsen troede at burde skride ind og prøve paa at standse den. Kristian IV. paalagde i et Brev af 14 Marts 1633[1] den norske Statholder og Kantsler at „besinde, hvorvidt lovligen (efter forrige Agdesidens Commissariers Forslag) kunde forbydes, at ikke altfor mange nedsætte sig paa en Gaard, anseende at mange sig selv forarmer, idet de sig sætter paa saa ringe Gaardpart, at de ikke et Par Høveder eller Kjør kunne holde deraf; dog at Odelsbønder ikke formenes deres Gaardsparter at besidde, saavidt Norges Lov bevilger“. I Overensstemmelse med den her udtalte Tanke blev det ved en Forordning af 23de Oktober 1634[2] forbudt at „bygge nogen

[1] Norske Rigsregistr. VI. 504.
[2] Sst. VI. 699—70.

Gaardspart til flere end een Lejlænding, medmindre deraf aarligen til Landskyld kan udgives et Pund Tunge udi Korn, Meel eller Malt eller og saavidt af anden Landskyld derimod bør at regnes", „eftersom beklages, at Undersaatterne udi vort Rige Norge sig altfor mange paa en Gaard nedsætter, saa de ikke kan have nødtørftigt Ophold til sig og deres Hustruer og Børn". Forbudet gjentoges i Kristian IV.s store Reces af 27 Februar 1643, 3 Bog, Kap. 34. De Klager over Skaden af en altfor vidtdreven Udstykning, hvortil der hentydes i disse Forbud, bør man nu ikke lægge saa megen Vægt paa; det er rimeligt, at i mange af Landets Bygder har Udviklingen af nye Næringsveje, navnlig Skogdrift og Skibsfart, gjort det muligt at ernære sig med en ringere Gaardpart, end tidligere havde været Tilfælde. Under alle Omstændigheder plejer den Slags Regjeringsforanstaltninger ikke at have Magt til at standse en naturlig Udvikling, og, at det ikke gik anderledes i dette Tilfælde, derom foreligger udtrykkelige Vidnesbyrd. I en Indberetning fra den saakaldte almindelige Landkommission for Norge af 1661[1] heder det: „Eders kgl. Maj.s Mandat, for rum Tid siden udgiven, forbyder Tvende sig paa een Gaard at nedsætte, medmindre Gaarden skylder i det ringeste 2 Sk℔, paa det den Ene ikke skulde være den Anden til Fortrængsel, hvilket hos dennem udi ingen Observants; thi ikke alene Tvende, mens udi Gemeen tre eller fire Parti, ja undertiden vel 5 eller 6 Parti paa saadan Gaard nedsætte og hinanden udarme, efterdi Gaarden dog i sig selv ringe, særlig af Avl, saa den dennem med Hustrue og Børn umue-

[1] Meddelelser fra Rigsarkivet, I. 148—49.

ligt kan føde, hvilke dog alle alene til E. Maj. for een Gaard skatter, E. Maj. ikke til ringe Afdrag; thi naar ej Flere Gaarden besad end Landslougen og kgl. Mandater tillader, maatte de øvrige, som pligtig, skatte for Husmænd, og E. Maj.s aarlig paabudne Skat saavidt forøget, hvilken Uloug først mest kommer af de Jordeigendes Egennyttighed, ved det, jo flere Leilændinger, jo mere Tilgaver, ut supra meldet, for det Andet af deres Odels Arveskifter, da enhver Søster og Broder sin tilfaldne Jordepart besidde vil og ej til andre deres Sødskende bortfæste, som Landslougen klarlig tilholder, mens mange, der alene Fjerdeparten af en Tønde tilfalden og ejendes, sig derpaa nedsætter og med Hustru og avlede Børn ofteste armselig ernærer."

Paa samme Tid som Jordegodset var Gjenstand for en stedse videregaaende Udstykning, blev det stadig udvidet ved Oprydning af udyrket Land. En Række Aktstykker tyder paa, at dette Rydningsarbejde har været drevet i det 16de og første Halvdeel af det 17de Aarhundrede over største Delen af Landet.[1] I Jordebøger og Skattemandtaller fra den første Halvdel af det 17de Aarhundrede finder man jevnlig opført Rydningsmænd, der nylig er bleven lagt for Skat, og det i Landets allerfleste Bygder. I „Akershus Slots Jordebog" (Fortegnelse paa Kronens Jordegods) 1604—5 opføres i Aur-

---

[1] N. Rigsregistr. II. 130 (1574), 224 (1577), 347 (1579), 483 (1582), 685 (1586), III. 132 (1590), 184—85 (1592), 357 (1594), VI. 531 (1633), 569—70 (1633), VII. 74 (1635), 341—42 (1637). Dipl. Norv. II. No. 1124 (1545), VII. No. 760 (1543). Forordninger om Rydningsvæsenet af 28 Juni 1632 og 31 Aug. 1648 hos Paus, Forordninger, S. 745 ff., 850—51. Kristian IV.s store Reces af 1643 i K. Rosenvinges Saml. af gl. Danske Love, IV. S. 505 ff.

dal i Valdres 11 Ødegaarde, som „nu først ere satte for Landskyld", desuden 42 „Rydninger, der give frelse", — i Slidre 11, i Vang 35 „Rydninger, der give frelse", — i Lom i Gudbrandsdalen 15 „Gaarder og Rydningspladser, der nu først ere opryddede". Matrikelen af 1666—68 opfører i Gudbrandsdalen 23 Rydningspladse, „som tilforn ej er lagt for Landskyld", i Hadeland og Valdres 79, Thoten og Land 107, Hedemarken 14, Solør og Østerdalen 9, Øvre Romerike 52, Nedre Romerike 23, Buskeruds Fogderi 38, Jarlsberg og Larvik 3. Ved mange af disse er særskilt bemerket, at den „nuværende Besidder" har opryddet dem, eller at de nu nylig ere blevne tagne i Brug. For Søndhordland opfører Matrikelen 1444 Gaarde samt opryddede Pladser og Husmandssæder i 1668 mod 1208 i 1661, altsaa en Tilvæxt af 236, for Nordhordland 1173 mod 1158, en Tilvæxt af 15. I Ytre Sogn opføres 38 „Rødepladser, som nu under denne Commissions Rejse er bleven lagt for Skat og Landskyld, efterdi den Tid, som Recessen dennem tillader at have Frihed udi, er allerede forbi" o. s. v. Et Exempel paa, hvorledes sommesteds næsten hele Bygder kunde siges at være opstaaet ved Rydning, og det endog inden det i økonomisk Henseende uheldigste Afsnit af den her omhandlede Periode, fortjener særlig at fremhæves. I en Domkapitelsprotokol for Throndhjems Stift[1] findes en Supplikats, dateret 19de Juni 1672, vedk. det saakaldte Meraker Gods, hvor det oplyses, at der i Meraker i Stjørdalen var „opbygget, dengang Borgermester Laurits Bastiansen tilbyttede sig Godset" (hvil-

---

[1] I Rigsarkivet. Jeg skylder Arkivassistent O. A. Øverland denne Meddelelse.

ket skete i 1640, se N. Rigsregistr. VII. 640) 14 Gaarde med en Skyld af tils. 2½ Spand 1 Øre 6 ℔. Dernæst heder det: „Disse efterskrevne Gaarder berettes af Almuen af K. Maj.s Alminding opryddede siden sal. Borgermester Laurits Bastiansen obenbemeldte Mæragger Gods havde tilforhandlet“, og der opføres nu 27 navngivne Gaarde med en Skyld af tils. 2 Spand 14 ℔, hvilke altsaa ere komne til i Aarene mellem 1640 og 1670.

Man har vistnok Ret til heraf at slutte, at Folkemængden har gaaet fremad i Tidsrummet fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse. I flere Kongebreve fra denne Tid tales der ogsaa udtrykkeligt om et voxende Indbyggertal, og det baade paa Land og i By. Ved en Forordning af 15de Juli 1584[1] fastsættes, at „Menigheden udi Throndhjem skal deles udi to Parter, den ene at skulle søge Domkirken, den anden Vor Frue Kirke“, — „eftersom os er tilkjendegivet, at Menighed og Almue i vor Kjøbsted Throndhjem sig fast formerer“. Et Kongebrev af 4de Juni 1608[2] bevilger Borgerskabet i Bergen „at opsætte en Kirke af ny paa deres egen Bekostning“, da bemeldte Borgerskab „Aar for Aar fast tiltager og formeres, saa at den Plads, som kaldes Stranden, jo længere og længere ud bliver bebygget“. Ved et andet Kongebrev af 28de Juli 1631[3] tillades, at Thegneby Prestegjeld i Baahuslen herefter maa betjenes af to Prester, i Henhold til Almuens Begjæring, at Kaldet maa deles, „formedelst Tilhørerne skal blive saa mangfoldige“.

[1] N. Rigsregistr. II. 561—63.
[2] Ssts. IV. 257—58.
[3] Ssts. VI. 337.

For at komme til en mere klar og bestemt Forestilling om denne Folkemængdens Tilvæxt har jeg gjennemgaaet en Række Skattemandtaller fra det 16de og 17de Aarhundrede og skal nu meddele Resultaterne heraf, ordnede efter Amterne. De eldste af disse Mandtaller (fra A. 1514—1528) findes i det danske Geheimearkiv, i Afskrifter i Rigsarkivet;[1] de øvrige findes i Rigsarkivet.

Smaalenenes Amt. Vi har her først et Regnskab over Gjengjerd af 1514. Bønderne har, som man ser, været inddelte i Læg, hvert i Regelen bestaaende af 10 Mand, som i Forening skulde udrede et vist Kvantum Smør, Malt etc. Det samlede Tal af Udredere var i:

Mossedal (ɔ: endel af Raade og Svindal)	80
Rygge	120
Vaaler	42
Skougen (ɔ: Skipthveit og Spydeberg)	120
Onsø	120
Raade	70
Heggen og Frøland (Eidsberg, Askim og Thrykstad) . . . . . . , . . .	364
Tune	97
Skjeberg	80
Aabygge Skibrede	80
Hvaløerne	49
Borge (Thorsnes)	70
Ide Skibrede	80
Marker (Aremark)	90
Tils.	1,462

Her mangler nu Ingedal, der er medtaget i Regnska-

[1] Trykte i Uddrag i Medd. fra Rigsark. I. 184—267.

bet, men saaledes at Tallet paa Gjerdmænd ikke kan udfindes, fremdeles Rakkestad og Haabøl, der henhørte til Mariekirke Provstis Len, maaske ogsaa Berg og Rødenes Prglde. Ved at gaa ud fra de samme Forholdstal, der i en senere Tid sees at have fundet Sted mellem disse Bygder og det øvrige Amt,[1] finder man, at der til den oven anførte Sum endnu maa lægges ca. 450, hvorefter Tallet paa skattepligtige Bønder i Smaalenene bliver ca. 1,900. — Vi kommer dernæst til en Række Mandtaller over Arbejdsskat til Akershus Fæstning af 1593—94.[2] Her opføres:

	Hele og halve Gaarde.	Øde-gaarde.
Moss Fogderi (Raade og Svindal)	106	10 = 116
Heggen og Frøland (Eidsberg, Askim og Thrykstad) . , .	391	49 = 440
Rakkestad	183	32 = 215
Idd og Marker (Idd, Eningdalen, Berg, Aremark, Rødenes.	316	24 = 340
Tune og Aabygge (Tune, Borge og Hvaløerne)	272	19 = 291
Vernekloster Len (Rygge, Vaaler og Ingedal)	266	20 = 286
Onsøen	124	9 = 133

Hvad der mangler her kan udfyldes ved Mandtaller over Arbejdsskat til Akershus af 1614, hvor der opføres i Skjeberg Sogn 80 hele og halve Gaarde, 7 Ødegaarde,

[1] Rakkestad havde i 1593 215 Bønder mod 440 i Eidsberg, Thrykstad og Askim, Ingedal s. A. 84 Bønder, Berg og Rødenes s. A. 145 mod Idd og Aremark 195, Haabøl i 1640 112 mod Rakkestad 225.

[2] Jfr. N. Rigsregistr. III. 280.

i Vembe Skibrede (ↄ: Spydeberg og Skipthveit) 159 hele og halve Gaarde, 37 Ødegaarde. Derefter udkommer som samlet Gaardemandtal eller Sum af skattepligtige Bønder i Smaalenenes Amt ved A. 1600 noget over 2,100 og, naar dertil endnu føjes Haabøl, som i 1640 havde 112 Gaarde, omkr. 2200.

Endelig er gjennemgaaet for det samme Amts Vedkommende en Række Mandtaller over Garnisons- og Bygningsskat af 1640, der giver følgende Resultater:

	Hele Gaarde.	Halve Gaarde.	Ødeg.		Sum.
Moss Fogderi[1] .	101	8	25	=	134
Heggen og Frøland	401		86	=	487
Idd og Marker. .	263	44	42	=	349
Tune, Aabygge og Vembe	418	29	101	=	548
Rakkestad og Haabøl.	261	24	52	=	337
Onsø.	113	10	4	=	383
Verneklostor Len (Rygge, Vaaler, Ingedal og Skjeberg)	301	43	39	=	383

Tils. = 2365 Gaarde.

Akershus Amt. Et Regnskab over Gjengjerd af 1514 opfører paa Follo 347 Bønder, i Bernnsheret (formentlig Østre Berum) 25; et Gjengjerdsregnskab fra samme Tid opfører paa Øvre Romerike (Gjerdrum, Ullensaker, Nannestad, Eidsvold, Nes) 480, paa Nedre Romerike 463, tilsammen = 1315. Her mangler Aker,

[1] Paa mange af Gaardene, navnlig de hele eller fulde, i dette og de øvrige Mandtaller fra 1640 er opført 2 Brugere; disse er i Opsumeringen slaat sammen og regnet for 1.

Asker og Vestre Berum, som i 1640 havde tils. 283 hele, halve og øde Gaarde mod Nedre Romerike 690, Øvre Romerike 724, Follo 491. Antages det samme Forholdstal at have fundet Sted i 1514, udkommer for dette Aar som Summen af skattepligtige Bønder i Akershus Amt — ca. 1500.

Mandtallerne over Arbejdsskatten 1593—94 giver følgende Resultater:

	Hele og halve G.	Ødeg.	Sum.
Follo	412	38 =	450
Ø. Romerike	533	130 =	663
N. Romerike	480	128 =	608
	1425	296 =	1721

Læigges hertil endnu den samme Sum som ovenfor for Aker, Asker og Berum, udkommer for hele Amtet i 1594 et Gaardemantal af over 1900.

I Mandtallerne over Bygnings- og Voldskat af 1640 opføres endelig i

	Hele G.	Halve G.	Ødeg.	Sum.
Follo	391	50	50 =	491
Aker, Ø. Berum, Asker.	123	44	101 =	268
Vestre Berum . .	26	13	21 =	60
N. Romerike. . .	370	156	164 =	690
Øvre Romerike .	437	118	169 =	724
	1447	381	505 =	2233[1]

Hedemarkens eller Østre Oplandenes Amt. Et Regnskab af 1528 over en Pengeskat, der skulde udredes af hver Bonde med 1 Lod Sølv eller 24 ß, opfø-

[1] Et Skattemandtal 1612 opfører paa Nedre Romerike 647 Lejlændingsbønder eller Opsiddere, paa Øvre Romerike 671; et Skattemandtal 1660 opfører paa N. Romerike 701, paa Øvre Romerike 743 Opsiddere.

rer i Ringsaker, Nes, Vang, Lauten, Romedal og Stange Prglde. tils. 494 Skatydere.[1] Mange af de opførte Bønder har givet mindre end den paabudne Skat, 12 ß, 8 ß o. s. v.; ved flere af disse er udtrykkelig bemerket, at de vare „fattige"; ved mange er ikke anført, at de har givet noget, saa Mandtallet forsaavidt synes at være fuldstændigt. I Østerdalen (Aamot, Tryssil, Idre, Serna,[2] Elverum) opfører det samme Mandtal 175 Skatydere, hvorom det samme gjelder. Tilsammen altsaa 669. Her mangler Solør og Odalen og af Hedemarkens Fogderi rimeligvis Helgeøen. Solør og Odalen havde i 1594 410 Bønder mod Hedemarken 640 og Østerdalen 185; Helgeøen havde i 1640 29. Gaar man ud fra, at lignende Forhold har fundet Sted i 1528, faar man for dette Aar som Tallet paa skattepligtige Bønder i Hedemarkens Amt ca. 1000.

Mandtallerne over Arbejdsskatten 1593—94 giver for

	Hele og halve G.	Ødeg.	Sum.
Solør og Odalen (Hof, Grue, Vinger, Odalen)	335	75	= 410
Østerdalen (Elverum, Tryssil, Aamot, Rendalen, Tønset og Kvikne)	157	28	= 185
Hedemarken (Lauten, Romedal, Stange, Nes, Vang, Ringsaker)	584	56	= 640
	1076	159	= 1235

Lægges hertil endnu Helgeøen, faar man som Gaardemandtal for hele Amtet i 1594 ca. 1250.

[1] Et Regnsk. over Gjengjerd af 1514 opfører i de samme Prestegjeld 488 Skatydere, altsaa noget nær det samme Tal.

[2] Idre og Serna tils. 24 Skatydere.

Mandtaller over Vold- og Bygningsskat af 1640 giver for

	Hele G.	Halve G.	Ødeg.	Sum.
Solør og Odalen . .	209	154	153	= 516
Hedemarken	439	244	321	= 1004[1]
Helgeøen	3	16	10	= 29
	651	414	484	= 1549

Ifølge et Mandtal over almindelig Odels- og Lejlændingsskat af 1639 havde Østerdalen (Elverum, Aamot, Tønset) 167 Lejlændinger (ↄ: hele og halve Gaarde) og 90 Ødegaardsmænd, tils. 257. Derefter bliver Mandtallet for det hele Amt i 1640 — 1796.

Kristians eller Vestre Oplandenes Amt. I Regnskab over Pengeskat af 1528 opføres i Gudbrandsdalen (Lom, Vaage, Lesje, Dovre, Fron, Ringebo, Øjer, Gausdal og Faaberg) 510 Skatydere, i Hadeland (Gran og Jevnaker), Thoten, Vardal, Birid og Land 398,[2] og i Valdres (Vang, Slidre og Aurdal) 162, — tils. altsaa for det hele Amt — 1070 skattepligtige Bønder. Ogsaa her gjelder det, at mange af de opførte Bønder har givet mindre end den paabudne Skat af 1 Lod Sølv eller slet intet, saa Mandtallerne synes nogenledes fuldstændige.

Mandtallerne over Arbejdsskatten 1573—94 giver for

[1] Et Skattemandtal 1660 opfører paa Hedemarken 1018 Opsiddere, Hele-, Halve- og Ødegaardsmænd, hvoraf dog 39 Sambrugere. Et Skattemandtal 1612 opfører i Solør og Odalen 466 Opsiddere, et Skattemandtal 1660 opfører sammesteds 548 Ops.

[2] Gjengjerdsregnsk. af 1514 opfører paa Hadeland 125, Thoten og Vardal 140, tils. 265 Skatydere. Her mangler Birid og Land, som i Regnskabet 1528 opføres med 84 Bønder. Afvigelsen mellem de to Mandtaller bliver derefter ikke synderlig stor.

	Hele G.	Halve G.	Ødeg.		Sum.
Gudbrandsdalen (Vaage, Lom, Fron, Ringebo, Øjer, Faaberg, Gausdal) . .	406	176	65	=	647
Hadeland og Valdres Fogderi (Hadeland, Thoten, Vardal, Birid, Land, Aurdal, Slidre, Vang) .	716		164	=	880
			Tils.		1527.

Her mangler Lesje Prestegjeld, som i 1528 havde 50 Bønder af Gudbrandsdalens 570 og i 1628 121 af Gudbrandsdalens 1066. Derefter kan man lægge 60—70 til den ovenanførte Sum, hvorved Mandtallet for Kristians Amt i 1594 bliver ca. 1600.

Et Mandtal over Bygningsskat af 1640 giver for

	Hele G.	Halve G.	Ødeg.		
Hadeland og Valdres (Jevnaker, Thoten, Birid, Vardal, Land, Aurdal, Slidre)[1]	419	289	373	=	1081.

Her mangler Vang, som ifølge et andet Mandtal af samme Aar havde 75 Lejlændinger, 17 Ødegaardsmænd, tils. 92, hvilket lagt til den nu anførte Sum giver for Hadeland og Valdres 1173.

Et Mandtal over Skat for Tømmerkjørsel til Kobberbergverket i Østerdalen af samme Aar giver for

	Hele G.	Halve G.	Ødeg.		
Gudbrandsdalen (Lom, Vaage, Fron, Ringebo, Øjer, Gausdal og Faaberg)	406	239	275	=	920

[1] Et Skattemandtal fra 1660 giver for Hadeland og Valdres

Her mangler Lesje, som ifølge et andet Mandtal af samme Aar havde 92 Lejlændinger, 27 Ødegaardsmænd, tils. 119, hvilket, lagt til, giver for Gudbrandsdalen 1039.[1]

Mandtallet for det hele Amt i 1640 bliver derefter 2212.

Buskeruds Amt. Regnskab over Skat 1528 — 1 Lod Sølv af hver Bonde — opfører i Bragenes (Eker, Lier, Hurum, Sigdal, Krødshered, Modum, Røken, Aal og Nes i Hallingdal) tils. 535 Skatydere. Et Regnskab over den samme Skat opfører paa Ringerike (Norderhov og Hole) 129. Tilsammen 664.[2] Her mangler Numedal (Opdal, Nore, Rollag og Flesberg), som i 1594 opføres med 143 mod Bragenes Fogderi (Eker, Lier, Røken, Hurum, Modum, Sigdal, Nes og Aal) 836. Derefter beregnes Tallet paa Skatydere i Buskeruds Amt ved A. 1528 til ca. 800.

Mandtaller over Arbejdshjælpen 1593—94 giver for

	Hele og halve G.	Ødeg.	Sum.
Ringerike (Norderhov og Hole)	151	28 =	179
Bragenes (Eker, Lier, Røken, Hurum, Nes og Aal)[3]	544	88 =	632
Overføres	695	116 =	811

1324 Hele-, Halve- og Ødegaardsmænd, deriblandt rigtignok 29 Sambrugere; desuden 123 Rydningsmænd.

[1] Et Skattemandtal 1612 opfører i Gudbrandsdalen, undtagen Fron og Lesje Prestegjeld, 646 Opsiddere, et Do. for 1660 opfører i Gudbrandsdalen, Fron og Lesje undt., 867 Opsiddere.

[2] Et Regnskab over Gjengjerd 1514 giver for Eker, Lier, Modum, Sigdal, Røken og Tverdalene, d. e. Snarum, Krødshered, Sigdal og Eggedal, tils. 488, et andet for Ringerike 106.

[3] Nes og Aal i Hallingdalen, tils. 135 hele og halve Gaarde, 31 Ødegaarde = 196.

Overført	695	116 =	811
Buskerud (Modum og Sigdal)	194	10 =	204
Numedal (Opdal, Nore, Rollag og Flesberg)	99	44 =	143
Tils.	988	170 =	1158

Mandtaller over Bygnings- og Garnisonsskat af 1640 giver for

	Hele G.	Halve G.	Ødeg.	Sum.
Ringerike (Norderhov og Hole)	108	57	64 =	229
Buskerud (Modum og Sigdal)	95	110	61 =	266
Hallingdalen (Nes og Aal)	71	130	135 =	336[1]
Bragenes (Lier, Røken, Hurum)	184	67	72 =	323
Numedal (Opdal, Nore, Rollag, Flesberg) .	68	37	96 =	201
Eker (ifølge et Mandtal af s. A. over alm. Kontribution)	161		30 =	191
				= 1546

Jarlsberg og Larviks Amt. I et Regnskab, udentvivl fra 1528 over en Skat, der udrededes med 1 Lod Sølv eller mindre af hver Bonde eller et Stykke Klæde af hvert Læg paa 10 Bønder, opføres i Brunla Len (Sandehered, Hedrum, Thjødling, Tjømø, Neset) tils. 416 Skatydere. Tunsberg Len (Slagen, Nøterø, Arndal, Raabygge, Sandsverv, Lager-

[1] Skattemandt. 1660 giver for Hallingdalen 498 Hele-, Halve-, Ødegaards- og Halveødegaardsmænd, hvoribl. dog 48 Sambrugere.

dal, Sanden og Vaale Skibreder) mangler. Et Mandtal over Arbejdsskat af 1604 opfører i Tunsberg Len 1333 hele, halve og Ødegaarde mod 524 i Brunla Len. Derefter beregnes Tallet paa Lenets Skatydere 1528 til ca. 1000, — altsaa hele Amtets til ca. 1400.

Mandtallerne over Arbejdsskatten 1593—94 giver for

	Hele og halve G.	Ødeg.		Sum.
Brunla Len (Sandehered, Thjødling, Neset, Hedrum, Tjømø)	424	100	=	524
Tunsberg Len (Slagen, Nøterø, Arndal, Raabygge, Sandsverv, Lagerdal, Sanden, Vaale)	1103	230	=	1333
	1527	330	=	1857

Et Mandtal over Garnisonsskat af 1641 giver for

	Hele G.	Halve G.	Ødeg.		Sum.
Brunla Len (Sandehered, Tjømø, Thjødling, Hedrum, Neset)	295	130	153	=	578

Et Mandtal over alm. Kontribution (12 Dalers Skat) af 1645 giver for

	Hele og halve G.	Ødeg.		Sum.
Tunsberg Len (Slagen, Arndal, Nøterø, Raabygge, Lagerdal, Sanden og Vaale Skibr.)	985	300[1]	=	1285
Endelig et Mandtal over Bygningsskat af 1640 for Sandsverv	110	26	=	136
Tils. i hele Amtet omkr. A.		1640		1999

[1] Desuden 18 „smaa opryddede Pladser".

Bratsbergs Amt. Et Regnskab over Gjengjerd eller Skat, „som menige Almuge her i Norge haver udloffuet til vor naad. herres Kroning A. 1528“ — „schall huer mand for seg giffue 24 ß och regnendes lod sølff 24 ß udi samme giengier, ett sticke klede for 10 mend oc for 10 lod sølff“, — giver for Skienssyssel (ɔ: Bamble og Nedre Thelemarken) tils. 504 Skatydere. Øvre Thelemarken mangler, men kan efter Forholdet i 1594, da det opføres med 635 Skatydere mod Bamble og Nedre Thelemarken med 699, anslaaes at have talt ca. 500. Derefter bliver Mandtallet for hele Amtet i 1528 ca. 1000.

Mandtallerne over Arbejdsskat 1593—94 giver for

	Hele og halve G.	Ødeg.		Sum.
Bamble Fogderi (Bamble, Sandøkedal, Eidanger, Slemdal, Gerpen, Drangedal, Tørisdal)	301	56	=	357
Nedre Thelemarken (Solum, Holden, Bø, Saude, Hiterdal)	297	45	=	342
Øvre Thelemarken (Hjartdal, Silgjord, Hviteseid, Fyrrisdal, Vinje, Lardal, Tinn)	562	73	=	635
	1160	174	=	1334

Et Mandtal over Officiersskat af 1641 giver for

	Hele G.	Halve G.	Ødeg.		Sum.
Bamble Fogderi . .	249	62	91	=	402
Et Mandtal over Bygningsskat af 1640 giver for					
N. og Ø. Thelemarken	556	439	162	=	1157

Tilsammen altsaa for hele Amtet ved Aar 1640 — 1559.

Nedenes og Raabyggelagets Amt. Det eldste Mandtal for dette Amts Vedk. er et Mandtal over Arbejdsskatten 1593—94, der opfører i

	Hele G.	Halve G.	Ødeg.		Sum.
Nedenes Len. . . .	321	93	73	=	487
Raabyggelagets Len	151	123	81	=	355
	472	216	154	=	842

Mandtaller over Garnisonsskat af 1640 giver for

	Hele G.	Halve G.	Ødeg.		Sum.
Nedenes Len. . . .	185	211	141	=	537
Raabyggelagets Len	111	158	197	=	466
	296	369	338	=	1003

I et Mandtal over Kvægskat 1657 opføres i Nedenes Len alene

	189	hele Gaarde	med	600 Opsiddere,
	218	halve —	-	498 —
	162	Ødegaarde	-	243 —
Tils.	569	Gaarde	med	1341 Opsiddere.

Lister og Mandals Amt. Heller ikke fra dette Amt haves eldre Mandtaller end et over Arbejdsskatten 1593—94, der opfører i

	Hele G.	Halve G.	Ødeg.		Sum.
Lister Len (Helvik, Berg, Fede, Vats og Foss Thinglag) . . .	321	271	203	=	795

Et Mandtal over Arbejdsskat 1604 giver for

	Hele G.	Halve G.	Ødeg.		Sum.
Mandals Len. . . .	298	77	40	=	415

Tils. for hele Amtet ved Aar 1600 1210 Gaarde.

Mandtaller over Garnisonsskat 1640 giver for

	Hele G.	Halve G.	Ødeg.	Sum.
Lister Len	150	396	511	= 1057
Mandals Len . . .	114	178	151	= 443
Tils. for hele Amtet	264	574	662	=1500

I et Skattemandtal over Lister Len alene for 1662 opføres . . . 150 hele Gaarde med 587 Opsiddere,

406 halve	—	- 1129	—
611 øde	—	- 1017	—
1167 Gaarde		med 2733	Opsiddere.

Stavanger Amt. Her har man først et Regnskab over Tiendepenge-Skat af Jæderen og Dalerne A. 1521,[1] i hvilket opføres:

Jæderen.	371 Personer,
Dalerne.	199 —
Tils. =	570 Personer.

Regnskaber over den samme Skat af Ryfylke er ligeledes bevaret; men da Skatten her blev indkrævet af 2 Personer, der affattede hver sit Register, og de samme Bønder oftere sees at være indførte i begge Registre, har man her ikke kunnet udfinde Tallet paa Skatydere. Dette er derimod beregnet efter Forholdet i 1563, da

[1] Denne Tiendepengeskat, der blev paalagt i 1519, indkrævedes i 1520 og 1521. Jvfr. Dipl. Norv. VI. No. 689, Bergens Biskops og Kapitels Klager over Kristian II. af 1523, hvor det bl. a. heder: — — „then tredie decken heither heer Hans Knwtsoon som nw er i Berghenn vforsyn bleff aff høgbornne førsthe kwngh Cristiernn offwerwelligh indh seeth oc haffwer meir wored i konwngh Cristierns tenneth en i then helge kirckes meth hans tyranniske beswaringh moth meinige mand offwer all Nordlandhen Trondhem oc Berghenn byscobsdømer vp ath beree oc vt at krefwe meth trw høssell och falske veckther then vhørligh skath tigendh hwar peingh aff løsth oc fasth gotz baade aff rick oc fatick saa ath haan leffrereth offwer all regningskab meir en m lodh sylffwer som han falsklige vtthen rett oc skell met offwerwold togh oc hade fatigh folck yffraa“. — — —

Ryfylke opføres med 962 Bønder mod Jæderen og Dalernes 751, og Forholdet i 1606, da Ryfylke opføres med 1365 mod Jæderen og Dalernes 1124. Derefter bliver Mandtallet for det hele Amt i 1521 ca. 1300.

I et „Register paa Konningskatterne af Bergenhus Lehn Ao. 1563" opføres Jæderen og Dalerne med 751 Lejlændinger, som hver har givet fra 3 Ort til 1½ Daler, desuden 246 Odelsbønder og 114 Løsekarle og Tjenestedrenge. Odelsbønderne sees for det allermeste tillige at have skattet med Lejlændinger og er derfor ikke medregnet i Summen, saalidt som Tjenestedrengene. Ryfylke opføres med 962 Lejlændinger (desuden 337 Odelsbønder, 310 løse Karle og Tjenestedrenge). Tilsammen bliver derefter Mandtallet paa Bønder i Stavanger Amt i 1563 ca. 1713.

I Skattemandtaller 1610—1613[1] opføres i Jæderen og Dalerne:

	1610.	1611.	1612.	1613.
Lejlændinger	938	898	943	932
Ødegaardsmænd og Husmænd	279	282	244	285

Desuden endel Odelsbønder, der ikke medregnes af samme Grund som ovenfor anført, samt Tjenestedrenge.

I Ryfylke:

	1610.	1611.	1612.	1613.
Lejlændinger	931	877	912	918
Ødegaardsmænd og Husmænd	494	379	411	442

---

[1] Jvfr. N. Rigsregistr. IV. 365—66, 428—29. Skatterne i disse Aar paalagdes saaledes, at hver Odelsbonde skulde give ¼ af sin Rente, hver Landbobonde eller Lejlænding 1 Daler, den „Rige hjælpe den Fattige", hver Husmand og Ødegaardsmand ½ Daler etc.

Et Skattemandtal af 1623 opfører i Ryfylke 1091 Lejlændinger, deriblandt 23 Sambrugere, d. e. saadanne, der brugte sin Gaard sammen med Andenmand og skattede under eet med ham; desuden 283 Ødegaardsmænd, 144 Husmænd, 67 Odelsbønder, 54 Tjenestedrenge. Tils. Tallet paa Bønder i Ryfylke (Husmænd, Odelsbønder og Tjenestedrenge fraregnet) — 1372.

Skattemandtaller over almindelig Kontribution af 1641 opfører i:

Jæderen og Dalerne

	30	Odelsbønder,
	413	Lejlændinger for fuld Skat,
	245	Lejlændinger, der skattede efter sin Formue,
	181	Ødegaardsmænd og Husmænd for fuld Skat,
	296	Do. forarmede, der skattede efter sin Formue.
Tils. =	1165	Gaardbrugere og Husmænd (Odelsbønderne regnes her med i Summen, da de ikke tillige opføres blandt Lejlændinger).

Ryfylke:

	94	Odelsbønder,
	670	Lejlændinger for fuld Skat,
	208	Do., der skattede efter Formue,
	287	Ødegaardsmænd og Husmænd for fuld Skat.
	204	Do., der skattede efter Formue.
Tils. =	1463.	

Dette Mandtal viser for Ryfylkes Vedk. nogen, om end ubetydelig, Tilbagegang imod 1623.

I en „Almindelig Jordebog over Stavanger Lehne 1661“ (citeret Lange's Tidsskr. 2, S. 385—86) opfø-

res endelig i Jæderen og Dalernes Fogderi 2189 og i Ryfylkes Fogderi 2132, tils. i Stavanger Amt 4321 Opsiddere.

Søndre Bergenhus Amt. Her har man først i „Indtægtsbog om Vinteren 1519" (for Bergenhus Len) et Mandtal over Nordhordland og Søndhordland af samme Aar i Anledning af en Pengeskat. Skatten sees at skulle være udredet med 2 ß af hver Bonde samt af Tjenestedrenge og voxne Sønner; men mange af de opførte har givet mindre eller slet intet, og ved disse er det hyppig bemerket, at de vare „fattige". Der opføres

i Nordhordland (Arne, Mjelde, Hosanger, Eikanger, Alenfit, Herlø, Lindaas, Gulen, Radø, Skjold og Soter Skibreder) tils. („filii" og „servi" — Sønner og Tjenestedrenge — fraregnet) . . . 934 Skatydere,

i Søndhordland (Kvindhered, Opdal, Strandebarm, Fjælber, Skonevik, Etne, Fjære, Føyn, Vaage, Os og Strandvik Skibreder) . . . . . 868 Skatydere.

For Hardangers Vedkommende har man en „Skattebog over Tiendepengeskat" 1521 (den samme, der tillige blev krævet i Ryfylke, Jæderen og Dalerne). Her opføres i Jondal, Graven, Østesyn, Ulvik, Eidfjord, Kinservik, Odde og Ullensvang Thinglag tils. 309 Skatydere (der have givet fra 33 Lod Sølv og nedover).

Ligeledes for Voss et Regnskab over Tiendepengeskat 1521, i hvilket opføres 173 Skatydere, foruden 7, der udtrykkelig nævnes som Tjenestedrenge eller Tjenestepiger („servi" — „ancillæ").

Tils. for hele Amtet ved A. 1520

2284 skatydende Bønder.

I „Register paa Konningskatterne af Bergenhus Len Ao 1563[1] opføres

Søndhordland med 871 Lejlændinger, 264 Odelsbønder, der for det allermeste tillige sees at have skattet blandt Lejlændinger og derfor ikke medregnes i Summen; desuden 268 løse Karle og Tjenestedrenge.

Nordhordland: 1035 Lejlænd., 156 Odelsbønder, 352 løse Karle, Husmænd og Tjenestedrenge.

Voss: 185 Lejlænd., 83 Odelsb., 36 løse Karle og Tjenestedrenge.

Hardanger: 293 Lejlænd., 74 Odelsb., 57 løse Karle og Tjenestedrenge.

Tilsammen for hele Amtet ved A. 1563: 2384 Lejlændinger eller skatydende Bønder. Mandtallet er, som man ser, kun ubetydeligt større i 1563 mod 1520, i Hardanger endog noget mindre; men herved maa merkes, at der blandt de 309 Skatydere i Hardanger 1521 udentvivl har været endel Tjenestedrenge eller løse Karle, der altsaa skulde været fradraget Bondetallet.

Skattemandtallet fra 1611 giver for

Søndhordland	834	Lejlænd.,	376	Ødgm. og Husm.
Hardanger . .	347	—	80	Ødegaardsmænd.
Voss	246	—	96	Ødgm. og Husm.
Nordhordland	1641	—	413	— „ —
Tils.	3068	Lejlænd.,	965	Ødgm. og Husm.

[1] Jvfr. N. Rigsregistr. I. 299 og 379. Den i 1563 paalagte Skat skulde udredes saaledes, at „hver 10 Kronebønder og Lejlændinger“ skulde „lægges udi Læg sammen og give 10 Jochimsdalere, den Rige hjælpe den Fattige“, og „hver jordegen Bonde“ skulde give Halvparten af sin Rente, fremdeles ½ Daler af Tjenestedrenge og løse Karle etc.

Desuden „Odelsbønder“, som imidlertid sees fordetmeste tillige at have skattet som Lejlændinger og derfor ikke er medregnet i Summen.

Et Skattemandtal af 1640 (over den saakaldte Unionsskat) giver for

Søndhordland: 71 Odelsbønder, der ikke tillige opføres blandt Lejlændinger og altsaa medregnes, 632 Lejlændinger, 982 „Ødegaardsmænd og andre smaa Jordeparters Besiddere“, der har skattet, „eftersom de kunde formaa at udgive“. Tils. 1687, mod 1210 i Aar 1611.

Et Skattemandtal over Garnisonsskat 1640 opfører i Nordhordland (Herlø, Alenfit, Radø, Lindaas, Gulen, Eikanger, Hosanger, Mjelde, Arne, Skjold og Soter Skibsr.) — 180 hele Gaarde, 419 halve, 422 Ødegaarde, tils. 1021. Dette var Tallet paa Gaarde; Tallet paa Opsiddere sees at have været meget større. Et Mandtal over den alm. Kontribution 1645 (12 Daler af hver hel Gaard) opfører i Nordhordland 2836 Opsiddere og paa Voss 389 (hvor Garnisonsskat-Mandtallet 1640 har 263 Gaarde). Det var nemlig Tilfælde her som andetsteds paa Vestlandet allerede i dette Tidsrum, at der paa hver Gaard, — hel, halv eller Ødegaard, — i Regelen sad flere Opsiddere, stundom lige op til 15—20, medens Gaarden fremdeles regnedes som een.

Skattemandtaller af 1659 opfører paa Nordhordland 2424, paa Voss 323 Opsiddere, altsaa adskilligt færre end Mandtallene af 1645. Men dette var ogsaa i den værste Overbebyrdelsens Tid, da — som Landkommissionen for Bergenhus oplyser — mange Bønder var blevne saa forarmede, at de ikke mere formaaede at udrede nogen Skat og maatte udslettes af Skatteregi-

strene. — Et Skattemandtal af 1662 giver for Søndhordland 1956 Opsiddere mod 1687 i A. 1640 og 1210 (Husmænd inkl.) i A. 1611.

Nordre Bergenhus Amt. De ældste Opgaver faaes af Regnskaber over Tiendepengeskatten 1521—1522, der opfører i

Sogn . . . . . 475 Skatydere.
Søndfjord . . . 303 —
Nordfjord . . . 250 — (deriblandt 1 „Huskone").
Tils. for hele Amtet 1028 Skatydere.

I „Register paa Konningskatterne" af Bergenhus Len Ao. 1563 opføres i

Sogn . . . 638 Lejlændingsbønder (202 Odelsbønder, der tillige fordetmeste have skattet som Lejlændinger og derfor ikke regnes med, — 111 løse Karle og Tjenestedrenge.
Søndfjord 531 Lejl. (62 Odelsb.), 143 løse Karle og Tjenestedr.
Nordfjord 671 — (133 Odelsb.), 110 —:—
Tils. for hele Amtet: 1840 Bønder, 364 løse Karle og Tjenestedr.

Skattemandtaller af A. 1611 giver for

Sogn: 947 Lejlændiger (266 Odelsbønder, om hvem det samme gjelder som ovenfor anført) — 218 Ødegaardsm. — 65 Husmænd — 53 Drenge.
Søndfjord: 1334 Lejl. (113 Odelsb.) — 83 Ødegaardsm. og Husm. — 65 Tjenestedrenge.
Nordfjord: 1415 Lejl. (342 Odelsb.) — 121 Ødegm. og Husm. — 20 Tjenestedrenge.
Tils. for hele Amtet: 3696 Lejlændinger eller Gaard-

brugere, 487 Ødegaardsmænd og Husmænd, 138 Tjenestedrenge.

Et Skattemandtal over Unionsskatten 1641 giver for

Sogn: 887 Lejlændinger (hele og halve Gaardmænd) 343 Ødegaardsmænd, tils. 1230 Opsiddere.[1]

Et Mandtal over den alm. Kontribution 1646 giver for

Søndfjord: 1604 Opsiddere paa 60 hele Gaarde, 217 halve, 434 Ødegaarde (tils. 711 Gaarde).

Et Mandtal over Unionsskatten 1641 giver for

Nordfjord: 1390 Lejlændinger, 64 Ødegaardsmænd, 193 forarmede Ødegaardsm., der ikke have kunnet udgive den paabudte Skat, men ere blevne taxerede efter Formue, tils.: 1647 Opsiddere.

Tils. for hele Amtet ved A. 1640 = 4481 Opsiddere.

I Mandtallet for 1662 findes opført i Søndfjord 1790 Opsiddere, i Nordfjord 1954 Ops., hvilket synes at godtgjøre en yderligere Tilvæxt af Folkemængden mellem 1640 og 1660.

Romsdals Amt. Man har her først Regnskab over Tiendepengeskat 1521, der giver for

Søndmøre (Dale, Vatne, Oxe, Grytten, Valle, Jørenfjord, Ørsten, Ulvsten, Ekset, Aresund, Rødven, Fjerde, Vanelvs Skibreder): 598 Personer, hvoribl. 15 „Husmænd og Huskoner“.

Romsdal (Vaagø, Strøm, Nes, Vestnes, Erisfjords, Rødvenfjords, Bolsø, Sunds Ottinger, Bod og

---

[1] Ved Sammenligning med andre Skattemandtaller fra samme Tid ser man, at man her virkelig har det omtrentlige Tal paa Opsidderne, medens Tallet paa „Gaarde“ var meget lavere, skjønt Udstykningen i Sogn langtfra var drevet saa vidt som t. Ex. paa Nordhordland og i Søndfjord. I et Mandtal af 1639 opføres saaledes i Ladvik Skibrede 26 hele Gaarde med 77 Opsiddere, 52 halve Gaarde med 83 Opsidd., 31 Ødegaarde med 33 Opsidd. o. s. v.

Oen): 321 Personer, hvoribl. 6 Husmænd og Huskoner.

Nordmøre (Thingvold, Surendal, Halse, Meeg, Brøske, Vik, Gimnes, Sundal Thinglag, Bratvær, Oden, Grip, Vejen): 445 Personer, hvoribl. 8 Husmænd og Huskoner.

Tils. for hele Amtet: 1364 Personer, hvoribl. 29 Husmænd og Huskoner.

Dernæst har man den saakaldte „Reformats Throndhjems Stifts geistlige Sager angaaende"[1] af 1589, der opgiver Tallet paa Bønder saaledes:

Søndmøre:

Herø Prestegjeld (med Herø, Hareid, Ulvsten, Sand, Rødve Kirker)	419	Bønder.
Volden Prgld. (med Volden, Ørsten, Vanelv, Søvde, Jørenfjords Kirker)	611	—
Borgund Prgld. (m. Borgund, Vigerø, Harham, Skoden, Vatne Kirker) .	364	—
Ørskog Prgld. (m. Ørskog, Stordal, Sykelv, Strand, Dal, Sunelv, Geiranger, Dyfvigs Kirker)	305	—
Tils. i Søndmøre	1699	Bønder.

Romsdal:

Akerø Prgld. (m. Akerø, Vaage, Bod, Husstad, Hareid, Sandø, Oen Kirker)	228	Bønder.
Veø Prgld. (m. Veø, Bolsø, Rødven, Kleve, Vestnes, Tresfjord, Rye, Vesdal, Erisfjords Kirker)	300	—
Gryttens Prgld. (m. Grytten, Vold, Eid, Isfjord, Kors Kirker)	150	—
Tils. i Romsdal	678	Bønder.

[1] Trykt i Throndhjemske Vidensk. Selsk. Skrifter i det 19de Aarhundrede, 1ste Bind.

Nordmøre:

Kvernes Prgld. (m. Kvernes, Kornstad, Bremsnes og Grip Kirker) . . . . 198 Bønder.

Thingvold Prgld. (med Thingvold, Fredø og Aure Kirker). . . . . 140 —

Sundals Prgld. (m. Sundal, Hof, Mosgjerd og Øxendal Kirker) . . 102 —

Stangvik Prgld. (m. Stangvik, Halse, Øje, Ske, Mo og Rindal Kirker) . 175 —

Aure Prgld. (m. Aure, Ødø, Oden, Bratvær og Vejen Kirker). . . . 251 —

26 Husmænd.

Tils. i Nordmøre: 866 Bønder, 26 Husmænd.

Tils. i hele Romsdals Amt ved A. 1589: 3265 Bønder.

I en „Extract over Skatten af Throndhjemsgaards Lehne, som efter K. Maj.s Brevs Lydelse er paabuden til Hjælp den paabegyndte Svenske Feide med at udføre og til St. Michaelis 1612 skulde være udgiven", opgives for

	Leilændinger.	Ødegaardsm. og Husmænd.		Udrorskarle og Tjenestedrenge.
Nordmøre . .	982 [1]	459		145
Romsdal . . .	891 [1]	171		148
I Skattemandtal over Søndmøre		Ødgm.	Husm.	
1611 opføres . .	2486 [1]	31	157	166

Tils. i Romsdals Amt A. 1611 4359 Lejl. 818 Ødegaardsm. og Husm.

I Mandtal over Unionsskat 1641 opføres:

Søndmøre 2143 Opsiddere paa 1255 Gaarde.

[1] Foruden Odelsbønder, som ikke regnes med, da de tillige fordetmeste sees at være opførte blandt Lejlændinger.

I Skattemandtaller 1662 endelig opføres

Søndmøre . 3059 Opsiddere (deribl. 75 Sambrugere).
Romsdal. . 1441 Opsidd. (paa 634 navngivne Gaarde),
Nordmøre . 1820 Opsiddere (deribl. 187 Sambrugere).
Tils. for hele Romsdals Amt 1662: 6320 Opsiddere.

Søndre Throndhjems Amt. Regnskab over Tiendepengeskat 1521 opfører i

Orke- og Guldal, Strinden og Selbo (Byneset, Børsen, Budviken, Skogns Ann. til Børsen, Orkedal, Meldal, Rennebu, Opdal, Sognedal, Støren, Singsaas, Grinde, Flaa, Høland, Leinestrand, Aalen, Holtaalen, Tildre, Klæbu, Selbu) tils. 851 Personer, hvoribl. 61 Husmænd og Huskoner. Ved mange af de opførte er bemerket: „nihil habet“ eller „pauperrimus“.

Fosen Len (Stadsbygden, Rissen, Vatsbygden, Ørlandet, Tøndøl, Eids Thingsted, Bjørnø Thingsted, Hevne, Barme, Hiteren, Titeren, Sulen Thingsted) tils. 465 Personer, hvoraf 28 Husmænd og Huskoner.

Tils. for hele Søndre Throndhjems Amt i 1521: 1316 Personer, hvoraf 89 Husmænd og Huskoner.

I et Mandtal over Skibskatten af Throndhjems Len 1557—59[1] opføres i

Strinde Len og Nedre Guldal Len:
fulde Gaardmænd tils. 439
Husmænd 96
Drenge for fuld Løn 144

Børsen, Budviken og Skogns Len:
fulde Gaardm. 114

[1] Det er overskrevet: „Herepther følger thenn Skiibskatt, som mening Bønder och Almug y alle the lenn som nu liigger til Kongens gaarden vdi Throndhjem vdgaffue fran Michaelis A.o 1557 och indtil Michaelis A.o 1559 len fran len epther Regiisters Liudelse“. — Jvfr. N. Rigsregistr. I. 251, 278—99.

	Husm.	15
	Drenge for fuld Løn .	7
	— - halv Løn .	12
Fosen Len:	fulde Gaardm. . . .	551
	Husm.	156
	Dr. f. f. L.	83
	Dr. f. h. L.	39
	Mænd til Værs . . .	38
Orkedalen og Øvre Guldalens Len:		
	fulde Gaardm. . . .	372
	Husm.	68
	Dr. f. f. L.	56
	Dr. f. h. L.	57

Tils. i Søndre Throndhjems Amt A. 1557—59 1476 fulde Gaardmænd, 335 Husmænd, 38 Værmænd, 398 Tjenestedrenge.

Reformatsen af 1589 opfører i

Orke- og Guldal, Strinden og Selbu (Selbu, Strinden, Klæbu, Bynes, Melhus, Støren, Holtaalen, Opdal, Meldal og Orkedals Prglde) tils. 1365 Bønder,
Fosen (Stadsbygden, Ørlandet, Aafjord, Bjørnør, Hiterens Prglde) tils. . 657 —
30 Husm.

Tils. i Søndre Throndhjems A. 1589 2013 Bønder,
30 Husm.

„Extract over Skatten af Throndhjems Gaards Lehne“ osv. 1612 opfører i:

Strinde Len og Selbu: 557 Lejlændinger (som hver gav 1 Rdr.).
194 Ødegaardsm. og Husm. (hver ½ Daler).

	59	Drenge for fuld Løn.
	36	— for halv Løn.
Guldals Len:	405	Lejlændinger.
	180	Ødegaardsm. og Husm.
	62	Drenge f. f. L.
	43	— f. h. L.
Orkedals Len:	311	Lejlændinger.
	194	Ødegaardsm. og Husm.
	37	Drenge f. f. L.
	29	— f. h. L.
Fosen Len:	498	Lejlændinger til Lands.
	117	— ved Søsiden.
	70	Ødgm. og Husm. t. Lands.
	44	— ved Søsiden.
	302	Drenge f. f. L. til Lands.
	44	— f. h. L. til Lands.
	10	Jægter og Styrmænd, som sejler til Bergen.

Tils. i Søndre Throndhjems Amt i A. 1612:
1888 Lejlændinger.
682 Ødegaardsmænd og Husmænd.
622 Tjenestedrenge og Styremænd.

I Skattemandtaller fra A. 1654 opføres i:

	Hele Gaardm.	Halve Gaardm.	Ødegdsm.		
Orkedals Fogderi (Orkedal, Meldal og Rennebu Thinglag) .	200	196	173	=	559
Guldals Fogderi (Melhus Sogn, Løren og Foss Thinglag, Høland, Støren, Sog-					

nedalen, Singsaas, Holtaalen og Aalen Sogne)	250	161	203	=	614
Strinde Fogderi (Budvik, Skogn, Børsen, Bynes, Leinstrand, Opstrinden, Indstrinden, Tiller og Klæbu Thingl.) .	307	217	42	=	566
Selbu Fogderi (Selbu og Tydalen) . .	32	133	5	=	170
Fosen Len (Hellem, Eid, Bjørnør, Ørlandet, Ritsen, Stadsbygden, Hevne og Hiterø Thingl.) . .	224	281	218	=	723
Tils. i Søndre Throndhjems Amt ved Aar 1654	1013	988	641	=	2642.

Her mangler af Orkedals Fogderi Opdals Prestegjeld, der var fritaget for Skat paa Grund af Skydsfærden over Dovrefjeld.

I Skattemandtaller 1662—63 opføres endelig i

Orkedals Fogderi (Orkedal, Meldal, Rennebu og Opdal) tils. . . . . 923 Opsiddere[1]

Guldals Fogderi (Melhus, Høland, Løren og Foss, Støren, Sognedalen, Singsaas, Holtaalen og Aalen) tils. paa 630 særskilte Brug, af hvilke flere betegnes som Rydninger . . 684 —

[1] Opdal 298 Opsiddere; ifølge Reformatsen havde Opdal 1589 100 Bønder.

Strinde og Selbu Fogderi (Selbu, Tydalen, Budviken, Skogn, Børsen, Bynes, Leinstranden, Klæbu, Tiller, Indstrinden, Opstrinden) . . . . 850 Opsiddere paa 799 særskilte Brug.

Fosen Fogderi (Stadsbygden, Ritsen, Hevne, Helleim, Ørlandet, Bjørnør, Aafjord, Hiteren Thingl.) . . . 1012 — [1] paa 719 særskilte Brug (dertil 375 Husmænd og Strandsiddere).

Tils. i Søndre Throndhjems Amt i 1662 . . . . 3469 Opsiddere.

Nordre Throndhjems Amt. Regnskab over Tiendepengeskat 1521 giver for

Stjør- og Verdal og Inderøen (Stjørdal, Verdal, Frosten, Skogn, Stod, Beitstad, Snaasen, Inderøen, Ytterøen, Sparbu Prglde) tils. . . . . . 1210 Skatydere, hvoribl. 70 Husmænd og Huskoner.

Namdalen . . . . 257 —

Tils. i Nordre Throndhjems Amt A. 1521 . . . . 1467 Skatydere, hvoribl. 70 Husm. og Husk.

Mandtal over Skibskatten 1557—59 opfører i:

Inderøen, Ytterøen og Beitstadens Len

423 fulde Gaardmænd,
42 Husmænd,
76 Drenge for fuld Løn,
30 — for halv Løn.

Skogn, Verdalen, Sparbu og Snaasen Len: 577 fulde Gaardm.

[1] Blandt disse 121 Ugedagsbønder til Storfosen, Østeraat og Tøndøl Sædegaarde, der vistnok ikke har været medregnet i Mandtallerne 1654.

	109	Husm.
	97	Dr. f. f. Løn.
	90	Dr. f. h. L.
Stjørdalens Len:	530	fulde Gaardm.
	76	Husm.
	93	Drenge.
Namdalens Len:	482	fulde Gaardm.
	126	Husm.
	74	Dr. f. f. L.
	19	Dr. f. h. L.

Tils. i Nordre Throndhjems Amt ved A. 1559:

2012 Gaardmænd,
347 Husmænd,
481 Tjenestedrenge.

Reformatsen 1589 opgiver Tallet paa Bønder i:

Stjør- og Verdalen og Inderøen (Frosten, Ytterøen, Beitstad, Snaasen, Stod, Sparbu, Inderøen, Verdal, Skogn og Stjørdal Prglde) . . . 1629 Bønder,

Namdalen (Nærø, Overhalvden, Fosnes Prglde) . . . . 482 —

Tils. i N. Throndhjems Amt ved A. 1589 . . . . 2111 Bønder.

I „Extract over Skatten af Throndhjems Gaards Lehne etc. 1612" opføres i

Stjørdal, Skogn og Verdals Len:

932 Lejlændinger,
172 Ødegaardsm. og Husmænd.
82 Drenge for fuld Løn.
45 — for halv Løn.

Inderøen og Sparbu Len:

567 Lejlændinger,
107 Ødegm. og Husm.

13 Dr. f. f. L.
31 Dr. f. h. L.

Namdals Len: 241 Lejlændinger til Lands.
329 — ved Søsiden.
64 Ødegm. og Husm. til Lands.
130 — — ved Søsiden.
13 Dr. f. f. L. til Lands.
56 — - - — ved Søsiden.
8 Dr. f. h. L. til Lands.
50 — - - — ved Søsiden.
39 Jægter og Styremænd, som sejler fra Nordland og til Bergen.

Tils. i N. Throndhjems Amt ved A. 1612:
2069 Lejlændinger.
473 Ødegaardsm. og Husm.
298 Tjenestedrenge.
39 Styremænd.

Skattemandtaller 1657—58 opfører i

	Hele Gaardm.	Halve Gaardm.	Ødegaardsm.	
Inderøen, Stjør- og Verdalen . .	796	1045	203	= 2044[1]
Namdalen	152	368	534	= 1054

Tils. i N. Throndhjems Amt ved A. 1658:
948 Helegaardsmænd.
1413 Halvegaardsmænd.
737 Ødegaardsmænd.
= 3098.

I Skattemandtaller 1662 opføres endelig i Stjør- og Verdalen og Inderøen: 2230 Opsiddere paa 2096 særskilte Brug, blandt hvilke

[1] Ifølge Kvæg- og Konsumtionsskat 1657 havde Inderøen, Stjør- og Verdalen 2196 Opsiddere, 341 Husmænd.

flere betegnes som „nyryddede i Kongens Alminding“.

Namdalen . . . . 1102 Opsiddere
paa 1087 særskilte Brug (desuden 71 Husmænd og Værmænd).

Tils. i N. Thrjems Amt ved A. 1662 3332 Opsiddere
paa 3183 Brug.

Nordlandene og Finmarken. Regnskab over Tiendepengeskat 1521 opfører i

Nordlandene (Andenes, Rødø, Herø, Lofoten og Vesteraalen, Tjeldesund og Salten, Senjen)
tils. 1835 Skatydere.

Finmarken . . . . 357 —

Tils. 2192 Skatydere.

Reformatsen 1589 opgiver Tallet paa Bønder i

Nordlandene (Brønø, Alstadhaug, Rødøen, Gildeskaal, Salten, Stegen, Værøen, Lofoten, Lødingen, Andenes, Vesteraalen og Tromsø Prglde)
tils. 2442 Bønder, 861 Husmænd og Værmænd.

Hertil lægges Throndenes Prgld. med 14 Kapeller og Kirker og „ungefær 800 Bønder“ —
tils. 3242 Bønder, 861 Husm. og Værm.

I Finmarken med 17 Kirker og Korshuse er Tallet paa Sognebønder ikke opgivet.

Skattemandtal af 1611 opfører i

Helgeland, Salten, Lofoten, Vesteraalen, Andenes, Senjen og Tromsø
tils. 3135 Lejlændinger.[1]
106 Ødegaardsmænd.

[1] Desuden 254 Odelsbønder, der i Regelen tillige opføres som Lejlændinger og derfor ikke er medregnet i Summen.

1864 Husmænd og Værmænd.
309 Skippere og Styremænd.
882 Tjenestedrenge.

For Overblikkets Skyld har jeg sammenstillet Hovedresultaterne af de ovenfor gjennemgaaede Mandtalslister i vedføjede Tabel.

Disse Tal synes at afgive et ugjendriveligt Bevis for, at Norge har gaaet fremad i Hensyn paa Folkemængde fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede til over Midten af det 17de. Det gjelder, som man ser, om alle Landets Bygder, at de yngste Mandtal — fra Tiden omkr. 1640 eller omkr. 1660 — udviser en betydelig Forøgelse, sammenlignet med de eldste, — fra Tiden omkr. 1520. Sommesteds er Tallet paa de opførte Skatydere voxet lige til det fem- eller sexdobbelte, saaledes i Hallingdal, hvor det eldste Mandtal har 84, det yngste 498, Nordfjord, hvor det eldste Mandt. har 250, det yngste 1954, Søndmøre, hvor det eldste Mandt. har 598, det yngste 3059, Namdalen, hvor det eldste Mandt. har 257, det yngste 1102; sommesteds er det voxet til det tre- eller firedobbelte, som i Nordmøre, fra 445 til 1820, Orke- og Guldal, Strinde og Selbu, fra 851 til 2457; sommesteds til det dobbelte, som i Hadeland og Valdres, fra 560 til 1324, Hedemarken, fra 510 til 1018, Stjør- og Verdalen og Inderøen, fra 1210 til 2230; sommesteds er Til-

1660.	A. 1662.
- - - - -	- - - - - - -
- - - - -	- - - - - - -
- - - - -	- - - - - - -
siddere.	- - - - - - -
—	- - - - - - -
- - - - -	- - - - - - -

Namdalen - - - - - -

Hele Nordre Throndhjems

Nordlandene - - - - -

—59.	A. 1660—61.	A. 1662.
- - -	- - - - - - - -	2733 Opsidd. paa 1167 Gaarde.
- - -	- - - - - - - -	- - - - - - -
- - -	2189 Opsiddere.	- - - - - - -
- - -	2132 —	- - - - - - -
- - -	4321 —	- - - - - - -
- - -	- - - - - - - -	1956 Opsiddere.
siddere.	- - - - - - - -	- - - - - - -
- - -	- - - - - - - -	- - - - - - -
—	- - - - - - - -	- - - - - - -
- - -	- - - - - - - -	- - - - - - -
- - -	- - - - - - - -	- - - - - - -
- - -	- - - - - - - -	1790 Opsiddere.
- - -	- - - - - - - -	1954 —
- - -	- - - - - - - -	- - - - - - -
- - -	- - - - - - - -	3059 Opsiddere.
- - -	- - - - - - - -	1441 —
- - -	- - - - - - - -	1820 —
- - -	- - - - - - - -	6320 —
- - -	- - - - - - - -	2457 —
- - -	- - - - - - - -	1012 —
	- - - - - - - -	3469 —
	- - - - - - - -	2230 — paa

væxten mindre. Men overalt er der Tilvæxt, og ved at gjennemgaa Talrækkerne for hvert enkelt Distrikt vil man finde, at denne Tilvæxt har været, paa meget faa Undtagelser nær, en jevnt fremadskridende, — at Tallene paa de opførte Skatydere stadig bliver større, jo længere man kommer ud i Tiden.

Der kan imidlertid rejses nogen Tvil i Hensyn paa, hvorvidt disse Tal afgiver en paalitlig Maalestok for Folkemængdens Bevægelse.

For det Første ser man af flere af de ovenfor gjennemgaaede Skatteregnskaber, at Tallet paa Gaarde — hele, halve og Tredings- eller Ødegaarde — ikke falder sammen med Tallet paa Opsiddere. Det hændte allerede i det 16de Aarhundrede stundom og blev ved Midten af det 17de almindelig Regel, at Skatterne paalagdes med et vist Beløb af hver Gaard: saa og saa meget af hver hel Gaard, saa og saa meget af hver halv og hver Ødegaard, uden Hensyn til, hvormange Opsiddere Gaarden havde. I somme af Skattemandtallene (særlig de over de mindre Skatter: Officiers-, Garnisons-, Bygningsskat o. s. v.) er, i Overensstemmelse hermed, kun Gaardene opførte eller en enkelt Opsidder for hver Gaard, selv om der i Virkeligheden var flere, idet man har overladt til disse flere at fordele det paa Gaarden udlignede Skattebeløb sig-imellem; i andre Mandtal derimod (særlig over de større, saakaldte almindelige Kontributionsskatter) er ikke blot Gaardene, men samtlige Opsiddere opførte, ogsaa naar Skatten var udlignet paa Gaardene efter deres Størrelse, uden Hensyn til Tallet paa deres Opsiddere, idet man har havt Indseende med, hvorledes det hver Gaard paalagte Skattebeløb blev reparteret mellem Gaardens forskjellige Op-

siddere, — og det viser sig nu, at Summen af Opsiddere mangesteds overstiger Summen af hele, halve og Ødegaarde meget betydeligt, lige til det dobbelte eller tredobbelte. Det kunde synes, som om der herved kommer nogen Uklarhed eller Usikkerhed over, hvorledes den sterke Stigning i de ovenfor gjennemgaaede Talrækker skal være at forstaa. Man kunde forestille sig, at naar de eldste Tal er saameget lavere end de yngste, kan dette maaske for en Del komme af, at hine er Tal paa Gaardene, disse derimod Tal paa Opsidderne. Man kunde videre forestille sig, at, om det end af de ovenfor opstillede Talrækker fremgaar, at Tallet paa Gaardene er bleven betydelig forøget i det 16de og 17de Aarhundrede, saa følger ikke deraf, at Opsiddernes Tal er voxet i Forhold, idet Forøgelsen af Gaardetallet er fremkommet ved, at de store Helgaarde med mange Opsiddere er bleven delte i flere halve og Tredingsgaarde, hver med saameget færre Opsiddere.

Hertil er nu først at svare, at hvad der er anført om den store Forskjel mellem Tallet paa Gaarde og Tallet paa Opsiddere kun gjelder en mindre Del af Landet. I omtrent hele det Østenfjeldske (ɔ: de nuværende Kristiania og Hamars Stifter) og Størstedelen af det Throndhjemske (Søndre og Nordre Throndhjems Amter) var Forholdet et andet. Man vil, ved at gjennemgaa Skattemandtallene fra det 17de Aarhundrede, se, at Tallet paa Gaarde her nogenlunde svarede til Tallet paa Opsiddere.[1] Det vedblev her at

---

[1] Se t. Ex. i de ovenfor gjennemgaaede Talrækker Øvre- og Nedre-Romerike, som for A. 1612, da Skatten blev udlignet efter Opsiddernes Tal, ikke efter Gaardenes Størrelse, idet Skattebrevet gik ud paa, at 10 Lejlændinger skulde give 10 Daler, „den Rige hjælpe

være Tilfælde, ogsaa paa en Tid, da Klagerne over den overhaandtagende Udstykning forlængst var komne til Orde, at der paa hver hel, halv og Ødegaard sad en

---

den Fattige", opføres med resp. 671 og 647 Opsiddere, medens de samme Distrikter i 1594 opføres med resp. 663 og 609 hele, halve og Ødegaarde og i 1640 med resp. 724 og 698 Gaarde; — Gudbrandsdalen (Lesje fraregnet) opføres i 1594 med 645 Gaarde, i 1612 med 757 Lejlændinger og Ødegaardsmænd (o: samtlige Opsiddere), i 1640 med 920 Gaarde; — Orkedals Fogderi (Opdals Prgld. fraregnet) opføres i 1654 med 569 Gaarde, i 1662 med 625 Opsiddere, Guldals Fogderi i 1654 med 614 Gaarde, i 1662 med 684 Opsiddere paa 630 særskilte Brug; — Stjør- og Verdalens og Inderøens Fogderier opføres i et Mandtal over alm. Kontribution af 1657—58 med 2044 hele, halve og Ødegaarde, i et Mandtal over Kvæg- og Konsumtionsskat af s A. med 2196 Opsiddere o. s. v. — Jeg har gjennemgaaet en Række Mandtal vedk. Smaalenenes, Akershus, Hedemarkens, Kristians, Buskeruds, Jarlsberg og Laurviks, Bratsbergs, Søndre og Nordre Throndhjems Amter og fundet, at overalt, hvor man har samtidige Opgifter af Gaardetal og Opsiddertal, svarer disse nogenlunde til hverandre, eller, naar et Mandtal over Opsiddere sammenlignes med et eldre og et yngre Mandtal over Gaarde i det samme Distrikt, viser der sig at bestaa et lignende Forhold mellem dem, som i de oven anførte Exempler fra Romerike og Gudbrandsdalen, at nemlig Summen af Opsiddere er højere end Summen af Gaarde i det eldre Mandtal, men i tilsvarende Grad lavere end Summen af Gaarde i det yngre. — Ved at sammenligne Tallet paa Opsiddere i de Bülohe'ske Folketællingslister fra 1666 med Tallet paa Gaarde i Skattemandtallene fra omkring samme Tid vil man vistnok finde, at hint mangesteds ogsaa i det Østenfjeldske og Throndhjemske ikke ubetydeligt overstiger dette: saaledes Grans Prgld. paa Hadeland med 196 hele, halve og Ødegaarde samt 34 Rydningsmænd (= 230) ifølge Skattemandt. 1660, medens Folketællingslisten af 1666 har 263 Opsiddere af Mand- og Kvindekjøn; ligesaa Thotens Prestegjeld med 269 hele, halve og Ødegaarde, 29 Rydningsmænd i Skattemdt. 1660 mod 401 Opsiddere ifølge Folketællingslisten 1666, Ringsaker paa Hedemarken 253 mod 315, Vang 238 mod 287, Lauten 126 mod 148 o. s. v. Men denne Forskjel kan forklares af, at Folketællingslisterne fra 1666 medtager under „Opsiddere" ogsaa Føderaadsfolk og gifte Sønner, der brugte sine Gaarde i Fællesskab med Fædrene. Somme af Listerne fra 1666 giver særskilt Tallet paa Føderaadsfolk, og

enkelt Opsidder, eller i det højeste 2 og selv dette kun undtagelsesvis. Her kan altsaa Tilvæxten af Gaarde gjelde som en nogenluude paalitlig Maalestok for Folkemængdens Tilvæxt.

I Størstedelen af Stavangers og Bergens Stifter samt Romsdals Amt derimod sees det Forhold at have fundet Sted, som der klages over i Indberetningen fra den almindelige Landkommission (se ovenfor S. 314). Mandtallene fra det 17de Aarhundrede viser, at det i disse Landsdele var meget almindeligt, at, som før nevnt, den enkelte Gaard, hel eller halv eller endog Ødegaard, var delt mellem mange Opsiddere, lige op til 20, medens Gaarden alligevel vedblev at regnes for een. Her gjelder det altsaa — for at man kan være sikker paa, at de opstillede Talrækker ikke giver et skuffende Indtryk, — at søge paavist, hvad de eldste Tal i Rækkerne maa antages at betegne, — om det er Tal paa Gaardene eller paa Opsidderne. Jeg har sammenlignet Mandtallet over Tomarksskatten af Sønd- og Nordhordland for A. 1519 med Mandtaller fra det 17de Aarhundrede og ved denne Sammenligning fundet, at Skattepaalægget har været ment saa, at Skatten skulde udredes, ikke blot af hver Gaard, men af hver Opsidder; der opføres saaledes blandt Skatyderne i 1519 5 Bønder paa Sæbø i Radø Skibr. (Nordhordland), medens Garnisons-Skattemandtal

dette sees da at have været ikke saa ubetydeligt, saaledes i Ringebu Prgld. i Gudbrandsdalen 21 af 188 Opsiddere. Se Aschehoug, Lange's Tidsskr. II, S. 311 og 329—30. Et Forhold som det i det vestenfjeldske Norge almindelige, at en enkelt Gaard, hel, halv eller øde, var delt mellem flere særskilte Opsiddere, medens Gaarden fremdeles i Skattemandtallene regnes som een, er noget helt andet og sees fremdeles at have været ukjendt i Størstedelen af det Østen- og Nordenfjeldske.

af 1640 kun har 2 Gaarde Sæbø, ligeledes 4 Skatydere paa Helle i samme Skibr., medens Mandt. 1640 kun har 2 Gaarde Helle o. s. v. De eldste Mandtal over Jæderen og Dalerne, Hardanger, Voss, Sogn, Søndfjord, Nordfjord, Søndmøre, Romsdalen, Nordmøre, Orke- og Guldal, Strinde og Selbu, Fosen, Stjør- og Verdal, Inderøen, Namdalen, Nordlandene og Finmarken, samtlige fra A. 1520—21, vedkommer en Tiendepengeskat, der, som det udtrykkelig siges, blev krævet af baade Fattig og Rig og af alt Gods, løst og fast (se ovenfor S. 318, Anm.). Det synes da at følge af sig selv, at i disse Mandtal er bleven opført ikke blot Gaardene, men Opsidderne, saavidt man har havt Greje paa dem. Det samme gjelder om Mandtallene fra A. 1563 og 1610—12; Skattepaabudene for disse Aar er nemlig affattet i de i det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede sædvanlige Udtryk, at 10 saakaldte „Kronebønder og Lejlændinger" skulde lægges i Læg sammen og udrede en vis Sum, „den Rige hjælpe den Fattige"; Skatten har altsaa været udlignet, ikke efter Gaardenes Tal og Størrelse, men efter Tallet paa Opsiddere. Dernæst har man for Romsdals, Søndre og Nordre Throndhjems Amter og Nordlandene Reformatsen af 1589, hvor Tallet paa de til hvert Prestegjeld hørende Kirker, Prester og Bønder opgives, til Afgjørelse af Spørgsmaalet om, hvorvidt den gejstlige Betjening var tilstrækkelig. Her kan der endnu mindre være nogen Tvivl om, at de opgivne Summer af „Sognebønder" til hver Kirke giver os, ikke blot Gaardetallet, men Tallet paa Opsiddere.[1] Og der-

[1] For Jemtelands Vedk. opføres Bønderne saaledes i Reformatsen: „Til Aavig Sogn ligger 39 Gaarde, og derpaa boe 105 Bønder, til

med maa vel den Indvending mod Paalitligheden af de ovenfor opstillede Talrækkers Vidnesbyrd om Folkemængdens Tilvæxt, der for det vestenfjeldske Norges Vedkommende kan hentes fra Forskjellen mellem Gaardetal og Opsiddertal, siges at være bortryddet.

Man kunde videre mene, at Forøgelsen af Opsiddertallet giver en urigtig Forestilling om Forøgelsen af Folkemængden, eftersom Gaardene eller Brugene ved den tiltagende Udstykning gjennemsnitlig blev mindre, og eftersom de større Brug gjennemsnitlig maa antages at have krævet en større Arbejdsstyrke og at have underholdt flere Mennesker (foruden Opsidderne med deres Familjer, Tjenestefolk og Inderster) end de mindre. Men dette har vistnok været mere end opvejet derved, at Tallet paa Husmænd med Jord og Strandsiddere, der opføres særskilt i Skatteregistrene, voxede sterkt samtidig med den tiltagende Udstykning af Brugene. I store Dele af Landet, navnlig i det Søndenfjeldske, synes denne Samfundsklasse at være opstaaet helt fra nyt af i det 16de og 17de Aarhundrede, ved Trælasthandelens Udvikling, og, hvorvel den endnu ved Midten af det 17de Aarh. ikke var talrig,[1] er det dog paa Grund heraf rimeligt, at Forholdstallet mellem Opsiddere og Folkemængde ikke har forandret sig synderlig i det Tidsrum, vi her har for Øje, — at der ved Midten af det 17de Aarh. ikke kom færre Individer gjennemsnitlig paa hver Opsidder eller hvert Brug, end i

Møske Sogn ligger 15 Gaarde og derpaa boe 50 Bønder" o. s. v. Dette viser til Overflod, at Reformatsen med sine Tal paa „Bønder" andensteds maa forstaa, ikke Tallet paa skattepligtige Gaarde, men Tallet paa Opsiddere.

[1] Jvfr. Aschehoug, Lange's Tidsskr. II. 388—90.

Begyndelsen af det 16de, trods Udstykningen, — heller omvendt.

Endelig kan det indvendes mod de ovenfor opstillede Talrækkers Vidnesbyrd om Folkemængdens Tilvæxt, at, jo længere man kommer tilbage i Tiden, desto mindre tør man stole paa, at Administrationen har havt Greje paa de skattepligtige Bønder, og at Mandtalslisterne har været fuldstændige. Herom er nu at sige, at det vistnok forholder sig saa; men saa ufuldkomne end de eldste Mandtalslister efter al Sandsynlighed er, maa de dog antages at give en omtrentlig Forestilling om Tallet paa de skattepligtige Bønder eller Gaarde.

Som det sees, besidder vi fra Tiden omkring 1520 en næsten fuldstændig Række af Skattemandtal over det hele Land. Hvad der mangler er Nedenes og Raabyggelaget, Lister og Mandals Amter samt mindre Dele af Smaalenenes, Akershus, Hedemarkens, Buskeruds, Jarlsberg og Laurviks, Bratsbergs og Stavangers Amter. Beregnes Tallet paa Skatydere i de manglende Distrikter efter det Forhold, som senere Skattemandtal udviser, saa faar vi:

Smaalenenes	Amt	ca. 1900	Skatydere.
Akershus	—	ca. 1500	—
Hedemarkens	—	ca. 1000	—
Kristians	—	1070	—
Buskeruds	—	ca. 850	—
Jarlsberg og Laurviks	—	ca. 1400	—
Bratsbergs	—	ca. 1000	—
Nedenes og Raabyggelagets	—	ca. 700	—
Lister og Mandals	—	ca. 1000	—

Stavanger	Amt	ca. 1300	Skatydere.
Søndre Bergenhus	—	2284	—
Nordre Bergenhus	—	1028	—
Romsdals	—	1364	—(deribl. 29 Husm. og Huskoner)
SøndreThrondhjems	—	1316	— (deribl. 89 do.)
NordreThrondhjems	—	1467	— (deribl. 70 do.)
Nordlandenes	—	1835	—
Finmarkens	—	357	—

Tilsammen for det hele Land ved Aar 1520 (de siden afstaaede Landskaber Jemteland, Herjedalen og Baahuslen ikke medregnet) 21,371, med et rundt Tal 22000 Skatydere eller skattepligtige Bønder.

I et i Geheimearkivet[1] bevaret Aktstykke, der er overskrevet: „En kort Sum, hvad hvert Len udi Norge renter, udi Penge overslaget", — uden Datum, men som man af Lensmændenes Navne kan se, fra omkr. A. 1570,[2] opføres de visse Indtægter af Norge og Mandtallet saaledes:

Kastelle Klosters Rente, udi Penge overslaget beløber ungefærlig	257	Daler	
Dragsmark Klosters Rente . . .	237	—	1 ℔
Raade Skibr., Idde Skibr., Aabygge Skibr. renter	189	—	1 -
Gjesteriet beløber	93	—	„ -
Mandtallet 225.			
Frølands Skibr. renter	104	—	
Gjesteriet	112	—	8 ß
Mandtallet 231.			

[1] Norske Saml. Afd. 4, Fasc. 2. I Afskrift i Rigsarkivet.
[2] Mads Skeel nævnes saaledes som Lensherre paa Bergenhus, hvilket Len han havde i A. 1568—71.

Tunne oc Schiabergs Skibr. renter 138 Daler
Gjesteriet beløber. . . . . 109½ —
Mandtallet 224.
Nunneklosters Rente udi Oslo . . 510 —
Brunlag Len oc Nummedal renter 300 —
Mandtallet 408.
Tønsbergs Lens Rente. . . . . . 425 —
Mandtallet 502.
Mandals Len med Prouesteriet
renter . . . . 198 —
Mandtallet 422.
Værneklosters Len i Penge . . . 288 —
Ingedals Lens Rente . . . . 69 —
Gjesteriet. . . . . 40 — 1 ß
Gjesteriet af Ryge Skibr. . . . 80 —
Mandtallet tilsammen (ɔ: Verneklosters og Ingedals Len?) 253.
Edzbergs Sogns oc Rakkestad
Sogns Rente . . . . 171 —
Gjesteriet. . . . . 154 —
Mandtallet 308; „och 69 er brændt fore“.
Marcker Lens Rente . . . . . . 126 — 1 ß
Gjesteri . . . . 63½ —
Mandtallet 127.
Odennsø Lens Rente . . . . . . 147 — 1 ß
Odensøø Mandtal 127.
Prouestiet til Mariekirke udi
Opsloe renter. . . . . 360 —
Mandtallet 369.
Sancti Oluffs Closters Rente udi
Tønsberg . . . . 388 —

Bradzberg, Gimsøøkloster och Stigts Gods af Gjerpen Provsti, Rente		1269	Daler
Mandtallet 252.			
Nedenes Len, Rente		382½	— 1 Ort
Mandtallet 72 (sic!).			
Liiste Len			
(her opgives hverken Rente eller Mandtal.)			
Ryfylke oc Jegerens Rente . . .		1300	—
Mandtallet 1604.			
Udsteen Kloster Rente . . .	ca.	300	—
Halsnøkloster oc Hardanger, Rente	ca.	807	—
Mandtallet 400.			
Munkeliv oc Sti. Hans Gods, Rente	ca.	818	—
Alle Helgens Gods, Rente . .	ca.	280	—
Lyseklosters Gods, Rente . .		429½	—
Provstiet, som kaldes Apostels Gods, Rente		660	—
Mandtallet 192.			
Dals Prestegjelds Rente . .	ca.	133½	—
Mandtallet 87.			
Søndmøre, Rente	ca.	668	—
Mandtallet 1060.			
Romsdalen, Rente	ca.	382½	—
Mandtallet 391.			
Renskloster, Rente	ca.	817½	—
Mandtallet 126.			
Bakkekloster, Rente	ca.	621	—
Af Helgelands Rente		790	—

Mandtallet 870.			
Senjens Rente	745½	Daler	
Mandtallet 706 Gaarde.			
Af Saltens Rente.	604	—	
Mandtallet 775.			
Trumsens Rente	397	—	
Mandtallet 293.			
Vesteraallen oc Loffottens Rente	1350	—	
Mandtallet 859.			
Andenes Rente	321	—	
Mandtallet 219.			
Findmarchens Rente	1789	—	
Mandtallet 490.			
Bahusz Lens Rente med Viigen oc Castelle Klosters Rente .	5108	—	
Gjesteriet	1061	—	
Mandtallet 3184.			
Aggershusz Lens Rente. . .	2150	—	
Gjesteriet	1225	—	1 Ort
Mandtallet 2940.			
Throndhjems Lens Rente . .	7312	—	
Mandtallet 4174.			
Bergenhuuszes Lens Rente med de 5 Fogderier dertil ligger	2893	—	
Mandtallet 2729.			

Ved Sammenlægning faar man ud som Summen af Lenenes Rente ca. 31,742 Daler og som Summen af deres Mandtal 24,619. Her er nu Baahuslen medtaget, og vistnok ogsaa Jemteland og Herjedalen under Throndhjems Len. Derimod mangler Opgivelse af

Mandtallet for Nonnekloster i Oslo, St. Olafs Kloster i Tunsberg, Utsten Kloster, Munkeliv og St. Hans Gods, Allehelgens Gods, Lysekloster Gods, Bakkekloster, samt vistnok ogsaa Vernekloster, med en Rente af tils. 3872 Daler. For Lister Len mangler Opgivelse baade af Rente og Mandtal,[1] og endelig er det for Nedenes Len og for Bratsberg og Gimsøkloster opgivne Mandtal øjensynlig meget for lidet, — saameget for lidet, at man endog maa formode en Fejlskrift. Nedenes Lens Mandtal kan ikke have været 72, men vel hellere 720 (hvilket nogenlunde vilde svare til det for 1594 udfundne Tal 840), og Bratsberg og Gimsøklosters (saafremt derunder virkelig har været indbefattet hele det senere Bratsbergs Amt, ɔ: Bamble, Øvre og Nedre Thelemarken) maa istedetfor det opgivne 252 snarere have været 1252 (svarende til 1334 i A. 1594). Men, endog om man lægger til 1000 for Bratsberg, 1500 for Nedenes og Lister, 4—5000 for de øvrige Len, ved hvilke Mandtallet ikke er opgivet (da disse samtlige vare smaa Len, er vel dette det højeste, man tør regne), kommer man dog ikke meget over 30,000 som Mandtal for hele Norge, Baahuslen, Jemteland og Herjedalen indbefattet, ved Aar 1570.[2]

En sikrere Vej til at udfinde Mandtallet i Norge ved Slutningen af det 16de Aarhundrede frembyder de ovenfor gjennnemgaaede Skattelister. For Smaalene-

[1] Det for „Mandals Len med Prouesteriet" opgivne Mandtal 422 svarer nogenlunde til Summen af de i Skattemandtal 1593—94 opførte Hele-, Halve- og Ødegaarde sammesteds, nemlig 415.

[2] Det maa selvfølgelig herved erindres, at disse Mandtalsopgivelser, skjønt de findes i et Aktstykke fra denne Tid, alligevel kan være meget eldre.

nes, Akershus, Hedemarkens, Kristians, Buskeruds, Jarlsberg og Laurviks, Bratsbergs, Nedenes og Raabyggelagets, Lister og Mandals Amters Vedkommende har vi Skattemandtallene fra A. 1593—94. Lægger vi sammen de af disse udfundne Summer, faar vi ud 13.172. For Romsdals, Søndre og Nordre Throndhjems Amter samt Nordlandene har vi Reformatsen af 1589, der giver for disse Landsdele en samlet Sum af 10,631. Hvad Stavanger, Søndre og Nordre Bergenhus Amter angaar, er det nærmest at gaa til Skattemandtallene fra 1563, der giver for Stavanger A. 1713, for Søndre Bergenhus 2384, for Nordre Bergenhus 1840. Sammenligner vi disse Tal med Tallene for 1640 og antager, at Tilvæxten har været nogenlunde jevnt fordelt paa de mellemliggende Aar, faar vi ud, at Stavanger Amt ved 1590 har havt ca. 2000, Søndre Bergenh. Amt ca. 3500, Nordre Bergenh. Amt ca. 2500, tils. 8000 Opsiddere. Summen for hele Norge indenfor dets nuværende Grænser ved Aar 1590 bliver derefter 31,803 eller med et rundt Tal 32,000.[1] For Baahuslens Vedkommende opgives Mandtallet i det ovenfor i Uddrag gjengivne Aktstykke fra 1570 til 3184. Dette Tal kan, naar hensees til, at det tilhører en eldre Tid, og at Folkemængden ogsaa her maa antages at have voxet, afrundes til 3500. For Jemtelands Vedkommende opgiver Reformatsen af 1589 Tallet paa Bønder til 1620 og for Herjedalens til 200.

---

[1] Finland talte i A. 1560 32,831 „Hemman" eller særskilte Brug (H. Forssell, Sveriges inre Hist. I. Tab. C. 1), altsaa omtrent det samme som Norge. For Tiden er, som kjendt, Finlands og Norges Folkemængde omtrent ligestor.

Derefter bliver Bondetallet for det hele Rige i Slutningen af det 16de Aarhundrede 37—38,000.

Folkemængden beregnes heraf, idet man gaar ud fra det samme Forholdstal mellem Opsiddere eller bosiddende Bønder og samlet Befolkning, der er bleven antaget for Danmarks Vedkommende i denne Periode, nemlig 1 til 10.[1] Man kommer da til det Resultat, at Norge indenfor sine nuværende Grændser neppe kan

---

[1] I 1664—66, da Norges Folkemængde er beregnet at have været ca. 450,000, opføres i de Bülche'ske Lister 61,662 Opsiddere for det hele Land. Men herunder er nu, som før nævnt, medtaget Føderaadsfolk, sambrugende Bønder, Fædre og Sønner. Tallet paa særskilte Brug er altsaa mindre. Jeg har sammenlignet de Bülche'ske Lister med Skattemandtaller fra omkr. A. 1660 for Heggen og Frøland, Follo, Øvre og Nedre Romerike, Solør og Odalen, Hedemarken, Gudbrandsdalen (undt. Lesje og Fron), Modum og Sigdal, Norderhov og Hole, Nordhordland og Voss, Søndfjord, Nordfjord, Søndmøre, Romsdal, Nordmøre, Orke- og Guldal, Strinde og Selbu, Fosen, Stjør- og Verdal, Inderøen samt Namdalen og fundet, at, medens Tallet paa Opsiddere i disse Distrikter i de Bülche'ske Lister er 28,043, er Tallet paa de i Skattemandtallene opførte Opsiddere kun 25,030. Størst er Forskjellen i det Søndenfjeldske, hvor Brugene gjennemsnitlig var størst, saaledes i Heggen og Frøland 598 Opsiddere ifølge de Bülche'ske Lister mod 477 ifølge Skattemandt. 1660, i Follo 587 mod 509, i Gudbrandsdalen 1209 mod 867, mindre i det Vestenfjeldske, saaledes i Søndfjord 1869 i de Bülche'ske Lister mod 1790 ifølge Skattemandt. 1662, i Nordmøre 1893 mod 1820. I Søndmøre, Fosen og Namdalen har endog Skattemandtaller fra 1662 et noget større Antal Opsiddere end de Bülche'ske Lister, hvilket vel maa hidrøre fra, at disse her har været unøjagtig førte. — Sammenligningen i det Hele godtgjør, at Tallet paa særskilte Brug vistnok har været betydeligt mindre end Tallet paa de i de Bülche'ske Lister opførte Opsiddere, men at det dog har oversteget 50,000. Derefter var Forholdstallet mellem Brugene og Folkemængden i 1666 omtr. som 1 : 9. Og, efter hvad der er bleven bemerket ovenfor S. 342, skulde det samme Forholdstal med Sandsynlighed ogsaa kunne antages for det 16de Aarhundrede. Man er ialfald sikker paa, at man ikke regner for lavt, naar man regner 1 : 10 som ovenfor.

have talt halvtrediehundrede tusind Indbyggere i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede og neppe trehundrede tusind, naar de senere afstaaede Landskaber Jemteland, Herjedalen og Baahuslen regnes med, — at det endnu ved Slutningen af det 16de Aarhundrede neppe havde naaet firehundrede tusind, Jemteland, Herjedalen og Baahuslen medregnet, medens det omkr. 1660, naar de samme Provinser tages med, var kommet ikke saa lidet udover den halve Million.

Sammenstiller man de for Norge udfundne Tal paa Skatydere eller bosiddende Bønder i det 16de Aarhundrede med Opgifterne for Danmarks Vedkommende i det samme Aarhundrede, — Fredrik den 2dens Ytring om, at der i det hele Rige fandtes over hundrede tusind bosiddendes Bønder, og de Tal, hvortil man kommer ved Hjælp af de ovenfor omtalte Skatteregnskaber for Sjællands, Lolland-Falsters og Fyns Vedkommende, —faar man ud, at Danmarks Folkemængde i Reformationsalderen har været omkring tredobbelt saa stor som Norges, medens Forholdet ved Enevoldsmagtens Indførelse, endog naar man tager de i 1645 og 1660 afstaaede Landskaber med i Beregningen, neppe var som 2 til 1.

Under alle Omstændigheder vil de i det Foregaaende gjennemgaaede Tal hæve til Vished den Formodning, som fremkaldes ved hvad der er kjendt om de sociale Forholde, om Landbrugets, Handelens, Skibsfartens og de øvrige Næringsvejes Historie i Danmark og Norge i det 16de og 17de Aarhundrede, — at nemlig Norges Folkemængde i dette Tidsrum er gaaet frem nogenlunde jevnt og raskt, medens Danmarks har staaet stille eller vel endog er gaaet tilbage.

II.

Jeg skal nu dernæst søge at besvare Spørsmaalet om, hvordan Forholdene har artet sig forud for det Tidspunkt, fra hvilket de eldste Skatteregnskaber skriver sig, — om Norges Folkemængde da er gaaet frem eller tilbage, om der er Grund til at tro, at den nogensinde forud oversteg det Tal, som er det højeste, vi ifølge Skattemandtallernes Vidnesbyrd kan antage for Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, nemlig 300,000.

Her fremstiller sig først den af Munch foretagne Beregning af Norges Folkemængde ved Midten af det 13de Aarhundrede.[1] Ifølge denne Beregning, der er støttet til gamle Opgivelser af Ledingsmandskabets Størrelse og Lovbestemmelser vedkommende Maaden, hvorpaa Ledingen skulde udredes, talte Norge (Skatlandene fraregnet) ved det nævnte Tidspunkt ca. 560,000 Indbyggere. Det skulde altsaa i det 13de Aarhundrede have været næsten dobbelt saa folkesterkt, som det var i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, og endog folkesterkere, end det var i Midten af det 17de Aarhundrede.

Man har ment, at dette heller ikke strider mod, hvad der paa Forhaand er sandsynligt. For det Første er der bleven henvist til den store Mandedød og de

[1] Norske Folks Hist. IV. 1. S. 439—40, jvfr. II. 980—92.

andre Pestsygdome, som herjede Norge i det 14de Aarhundrede. Alene Mandedøden 1349—50 skal, ifølge en Beretning, have bortrevet $^2/_3$ af Landets Befolkning.[1] Et saa uhyre Tab kunde først sent dækkes, og det maatte gaa saameget langsommere, Pestens Virkninger maatte gaa saameget dybere og strække sig saameget længere, fordi andre Grunde samtidig virkede til at lamme Folkets Kraft.

Man har videre udhævet Tilintetgjørelsen af Norges aktive Handel og Søfart ved Hanseaternes Handelsherredømme i det 14de og 15de Aarhundrede. Dette Herredøme var vistnok et yderst trykkende og langt fordærveligere for Norge end for Danmark eller Sverige. Det er vistnok med Rette bleven sagt, at det norske Folk, ved at afskjæres fra Søen, blev afskaaret fra, hvad der baade i den eldre og nyere Tid har vist sig at være dets bedste Livskilde.

Men herved bør man først og fremst tænke paa den aandige Tilbagegang, som maatte være en Følge af, at gamle Kulturforbindelser blev afbrudte, derimod ikke saameget paa den materielle Skade, der tilføjedes Landet ved Handelens Overgang i de hanseatiske Kjøbmænds Hænder. Det er ikke sandsynligt, at denne Skade har været stor, og ialfald har man oftest i høj Grad overvurderet den. Saadanne Udtryk som t. Ex. Allen's (Nord. Rigers Hist. I. 35 ff.), at „den tydske Hanse greb om sig som et snigende Onde, der tærede paa Rigets Kraft og undergrov dets Velstand", — at „den udbredte sig som en uhyre Snylteplante over

---

[1] Isl. Annál. S. 278. Jvfr. Munch, N. F. H. 2den Afd. I. 889—90.

Norge, sugende Jordens Kraft og Fedme i sig", — giver et i mine Tanker fuldkommen falsk Billede af Forholdene.

Nærmest skulde det nu være den norske Bybefolkning, der blev sat tilbage ved at udtrænges af sin Rolle som Mellemmænd mellem Producenterne af Landets Udførselsvarer og de fremmede Kjøbere. Men allerede Munch har gjort opmærksom paa, hvorledes der forud for Grundlæggelsen af det hanseatiske Handelsherredøme neppe kan være Tale om en norsk Kjøbmands- eller Borgerstand i Ordets moderne Forstand.[1] De fleste store Gaarde i Bergen og Oslo og vel ogsaa i de øvrige norske Byer tilhørte, som man tydelig kan se, i det 13de og 14de Aarhundrede aristokratiske Ætter paa Landet, der forbeholdt sig en Del af det vidtløftige Husrum til egen Benyttelse, medens de lejede det øvrige bort til Folk, der vilde drive Handel.[2] Inden Tydskerne fik Indpas, var nu disse Lejeboere vistnok Landets egne Børn, men, som alt tyder paa, fordetmeste Folk i ringe Kaar og med liden Driftskapital, der indskrænkede sig til Smaahande og drog om fra Sted til Sted med sine Kramvarer. Om nogen Konkurrentse mellem dem og de tydske Kjøbmænd kunde der neppe for Alvor være Tale. Snarere skulde da Rigets gejstlige og verdslige Stormænd,

---

[1] N. F. H. IV. 2. S. 243 ff. „Naar man læser de i Diplomer og andensteds indeholdte Antydninger af Handelsforholdene i Norge i det 14de Aarhundrede, ja endog blot legger Mærke til de Individer, der omtales i Byerne, vil man have vanskeligt ved at paapege nogen eneste Person, som man kunde kalde en virkelig norsk Kjøbmand."

[2] Munch, N. F. H. II. 716, 2den Afd. I. 105. Dipl. Norv. III. No. 133, II. No. 223. Nyere Bylov III. 7 o. fl. St.

Medlemmerne af Aristokratiet, som engang havde havt den store Handel i sin Haand, og som endnu i det 14de Aarhundrede sees jevnlig at have ejet Skibe i Fart baade paa Norges Skatlande og fremmede Lande,[1] have været Tydskernes Konkurrenter. Men for dem var det paa den anden Side en Fordel at kunne leje sine Bygaarde bort til de tydske Faktorer, der havde bedre Raad til at betale end de norske Handelsmænd, og dette Hensyn har for dem rimeligvis lagt det tyngste Lod i Vegtskaalen.[2]

Overhovedet maa man tro, at det hanseatiske Handelsherredøme mere har skadet Norge ved at hindre Udviklingen af en selvstændig norsk Borgerstand end ved at tilintetgjøre en forud udviklet. Der var et Hul i Norges gamle Samfundsbygning, som det gjaldt at faa udfyldt; det blev Hanseaterne, som gjennem lange Tider kom til at fylde det, medens den norske Styrelse, naar den optraadte fiendtlig mod Hanseaterne og søgte at sætte Skranker for deres Omsiggriben (som navnlig med megen Kraft og Konsekvents under Haakon den Femte), har været ledet af Ønsket om at faa det fyldt ved indenlandske Elementer, at vinde Plads for, at oparbejde, hvad der forud ikke fandtes, en norsk Borger- eller Kjøbmandsklasse, svarende til en nyere Tids Krav. At dette ikke lykkedes, var en stor Ulykke for Norge. Rundt omkring i de nærmestliggende Lande gik Byer og Borgerstand raskt fremad i det 14de og 15de Aarhundrede; i Norge derimod blev alt ved det Gamle, fordi Pladsen var optaget af Fremmede. Det var Til-

---

[1] Munch, N. F. H. IV. 2. S. 577, 2den Afd. I. 311—12. Dipl. Norv. VII. No. 409.

[2] Munch, N. F. H. IV. 1. S. 664 ff., 2den Afd. I. 258.

bagegang i relativ Forstand: sammenlignet med andre Lande kom Norge til at ligge længere og længere agterud. Derimod har man neppe Grund til at antage, at den norske Bybefolkning skulde være gaaet synderlig tilbage i absolut Forstand.

Endnu mindre synes det rimeligt, at den Omstændighed, at Hanseaterne satte sig fast i de norske Byer, særlig i Bergen, skulde have virket materielt ødeleggende for Landbefolkningen og det i den Grad, at den gik tilbage i Tal.

Her er nu først at bemerke, at omtrent hele *det* Søndenfjeldske og store Dele af det Vesten- og Nordenfjeldske ifølge Sagens Natur maa have været saa temmelig uberørte af de Forandringer i Handelen med Udlandet, der indtraadte som Følge af de hanseatiske Etablissementer. Disse Bygder havde, inden Trælasthandelen kom op, lidet at afsætte til andre Lande og trængte til Gjengjeld kun liden Tilførsel udenfra.[1] Det var alene Kystbygderne i det Vesten- og Nordenfjeldske, og særlig Nordlandene og Finmarken, for hvem Produkthandelen med Udlandet kan have havt noget synderligt at betyde, inden det tydske Handelsvælde blev grundfæstet. Udbyttet af de store Fiskerier i Nordlandene var fra først af og vedblev stadig at være den vigtigste Gjenstand for Hanseaternes Handelsvirksomhed i Norge. Nu er det vist nok, at Forholdet mellem de hanseatiske Kjøbmænd og de nordlandske Fiskere var et for disse sidste yderst ugunstigt, at de meget snart kom i Gjeld

[1] Jvfr. Norges gl. Love III. 202—6. Retterbot fra Haakon VI.s Tid, der specielt gjelder Oslo, og hvor blandt Indførselsvarer opføres: Klæde, Vox, Sild, Bjor, Mjød, Humle, Erter, Ris, men ikke Korn, Mel eller Malt.

til Kjøbmændene og maatte finde sig i at overlade dem sine Varer for et ringe Vederlag, at Kjøbmændene, der vare eneraadige over Markedet, udnyttede denne sin Fordel til det yderste. Men paa den anden Side maa det ikke glemmes, at der ved de hanseatiske Faktorers Nedsættelse i Bergen, ved Oprettelsen af et Kontor, en Stapel sammesteds, kom en hidtil ukjendt Regelmæssighed ind i Afsætningen af Landets vigtigste Produkter og Tilførselen af udenlandske Nødvendighedsartikler.[1]

Saa ugunstige end Handelsforholdene var for Norges fiskeproducerende Befolkning, saalænge Hansekontoret i Bergen bevarede sit Vælde, er det alligevel et Spørsmaal, om de ikke var endnu ugunstigere i den forudgaaende Tidsalder. Handelen med Udlandet synes da, som nævnt, fordetmeste at have været besørget af Mænd tilhørende Landets aristokratiske Ætter, der foretog Handelsrejser ikke blot for Vindingens Skyld, men for at se sig om og tilegne sig Kundskab og Verdenstone (jvfr. Kongespejlet). Den Afsætning, som den menige Almue fandt for sine Varer hos disse fornemme Kjøbmænd, kan neppe have været mere fordelagtig og har været langt mere usikker, uberegnelig end den, den fandt hos de tydske Faktorer.

I den eldste historiske Tid og endnu i det 12te og Begyndelsen af det 13de Aarhundrede synes England at have været det Land, hvormed Norge stod i livligst Handelsforbindelse. De gamle Vikingveje gik mest vestover, og Viking og Kjøbmand var, som kjendt, længe forenet i en Person; Vikingferderne gik lidt efter

---

[1] Jvfr. Sartorius, Gesch. d. hans. Bundes II. 728—30. Sartorius-Lappenberg, Gesch. des Urspr. d. d. Hanse I. 102—3.

lidt over til Kjøbmandsferder, og disse fulgte længe de samme Spor, som hine havde opdraget. I Sagaerne er det Handelsrejser til England (eller Irland), der omtales hyppigst. Norges eldste Handelsoverenskomster sluttedes med England (1217 og 1269).[1] Da Olav Kyrre anlagde Bergen, skal han have indrømmet engelske Kjøbmænd en særskilt Plads, hvor de maatte opslaa sine Boder og drive Handel.[2] Endnu i det 12te og 13de Aarhundrede nævnes Engelskmændene i første Række blandt de Fremmede, der gjestede Norge i Handelsøjemed.[3] Det var først i det 13de Aarhundrede, at Tydskerne begyndte at optræde i større Mængde paa det norske Marked, og først i det 14de, at det lykkedes dem efter mange Kampe at faa afgjort Overhaand over Engelskmændene.[4]

Men England var saalidt da som senere et regelmæssigt kornudførende Land. Dets vigtigste Udførselsartikler var Tin, Uld, Huder, Vox m. m., medens det fordetmeste selv behøvede Tilførsel af Korn.[5] Heraf fremgaar, at, saalænge England var det Land, hvormed Norge stod i livligst Handelsforbindelse, har Korn ikke kunnet indtage nogen fremtrædende Plads blandt Norges Indførselsartikler. Kong Sverre nævner i sin Tale

---

[1] Rymer, Foedera, I. 1. p. 149 og 480—81. Jvfr. Munch, N. F. H. III. 742.

[2] Holberg, Bergens Beskr. S. 3—4.

[3] T. Ex. Sverres Tale i Bergen. Endnu i et Privileg. af 1294 for Bremen heder det: „Bremenses . . . pre cunctis mercatoribus Anglie et Theutonie favorabilius aggregamus.“ Brem.-Urk. Buch I. No. 503.

[4] Jvfr. Georg Schanz, Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters, I. 291.

[5] Sartorius-Lappenberg, I. 287—88, 308.

„Hvede, Honning, Flur (fint Hvedemel) og Klæde“ som de Varer, Engelskmændene førte til Bergen; andensteds faar man vide, at Nordmænd, der for i Handelsferd til England, bragte derfra foruden de af Sverre opregnede Varer ogsaa Vin.[1] Overhovedet lader det til, at hvad Norge indførte forud for Grundlæggelsen af det hanseatiske Handelsvælde, mere var Luxusartikler til Brug for de Fornemme, end Nødvendighedsartikler, hvoraf den menige Mand kunde have Livsophold, og at det var først efterat Tydskerne havde indrettet sin Stapel i Bergen, at Tilførselen af de grovere Kornsorter, og dermed af Subsistentsmidler for en talrigere Befolkning, blev regelmæssig og foregik efter en større Maalestok.[2] Landet maa i den forudgaaende Periode i Hovedsagen have brødfødet sig selv; de nordlige Dele af Landet, særlig Nordlandene, hvor Agerbruget var mest indskrænket og Misvæxt hyppigst, havde vistnok jevnlig Behov af Korntilførsel; men til Gjengjeld havde de sydlige Dele ofte et Overskud, stort nok til at dække Behovet. Om Udførsel af Korn fra det sydlige Norge til det nordlige fortælles der, som kjendt, paa flere Steder i Sagaerne, og endnu i 1316 opføres Korn (d. e. Byg) som en af Norges Udførselsartikler.[3]

Men dette, at Norge i Tiden før det hanseatiske Handelsvælde kunde brødføde sig af sit Agerbrug og havde Overskud af sin Fædrift,[4] kan ikke gjelde som

---

[1] Sturlunga Saga. Jvfr. Munch, N. F. H. III. 210.

[2] Ifølge Sverres Tale synes Tydskerne endnu paa hans Tid mest at have ført Vin og andre sterke Drikke til Bergen.

[3] Norg. gl. L. III. 119.

[4] Smør og andre Fædriftsprodukter opføres som de vigtigste Udførselsartikler næst Skreiden fra Bergen og var de vigtigste fra det søndenfjeldske Norge, inden Trælasthandelen kom rigtig i Gang.

Bevis for, at Agerbrug og Fædrift dengang stod højere end siden. Man maa snarere deri se et Vidnesbyrd om, at Landets Befolkning var saameget faatalligere, og at dets øvrige Næringsveje, Fiskeri, Skibsfart, Skogdrift, der i en følgende Tid har sysselsat stadig flere Hænder og derved stadig og sterkt forøget den indenlandske Konsumtion af Agerbrugets og Fædriftens Produkter, dengang endnu var saameget mindre udviklede. Vistnok har Munch medrette antaget, at Brugen af Korn som Fødemiddel i en eldre Tid ikke var saa hyppig blandt Almuen som senere, og at Skreiden tildels traadte i Brødets Sted, som paa Island.[1] Men det synes dog rimeligt, at Fiskerierne maa være bleven bedre udnyttede, efterat der var aabnet et regelmessigt Marked for deres Produkter, og efterat Fisken var bleven det faste Byttemiddel, hvorved man opnaaede en stor Korntilførsel, end tidligere, da der alene fiskedes til Husbehov eller for en usikker, lejlighedsvis Udførsel.

Hvor ugunstige end de Forhold var, hvorunder Omtuskningen af Fisk mod Korn foregik, saalænge Hanseaterne formaaede at opretholde sit monopolistiske System, hvor nedværdigende og i mange og væsentlige Henseender ulykkebringende for Norge end dette System var, — derhen kan det dog neppe have virket, at Befolkningen gik tilbage i Tal. Snarere har det modsatte været Tilfælde; snarere har det virket til at forøge Folketallet ved at udvide og regulere Afsætningen af Landets vigtigste Udførselsprodukt. Den Del af Norge, som særlig skulde have lidt ved Hanseaternes Handelsherredøme, var Nordlandene, hvis Fiskerier, som nævnt, til

[1] N. F. H. 2. Afd. I. 352—54.

alle Tider afgav Hovedgjenstanden for den tydske Handel paa Norge; men af Skattemandtallerne fra Reformationstiden[1] fremgaar det, at Nordlandene paa denne Tid, da det hanseatiske Monopol endnu stod nogenledes ubrudt, saalangt fra at være forholdsvis svagere befolket end det øvrige Land, tvertom havde et relativt større Folketal end i senere Tider.[2]

Hvad dernæst angaar det Tab, som blev tilføjet Landets Folkemængde ved Mandedøden i 1349—50, da er nu først at merke, at den gamle Efterretning om Størrelsen af dette Tab ikke har Krav paa at gjelde for paalitlig. Man er ved slige Lejligheder altid tilbøjelig til at overdrive, og Opgivelserne om det ved Pestsygdome, Krig eller Hungersnød foraarsagede Mandefald fra Tider, da Mandtalslister og Statistik var ukjendte Ting, maa derfor paa Forhaand antages at gaa betydelig udover det virkelige Forhold.

For Sveriges Vedkommende har O. Montelius[3] søgt at udfinde Størrelsen af det ved Mandedøden 1350 forvoldte Folketab ved Hjælp af Regnskaberne over Peterspengen. Denne ydedes i Sverige med 1 Pening aarlig af hver Mand, der „odlede og saaede", d. v. s. af hvert Brug eller hver Husholdning paa Landet; i

[1] Se foranstaaende Tabel.

[2] Temmelig analoge med Forholdene i Norge var Forholdene i England i det 13de og 14de Aarhundrede. Ogsaa her opnaaede Hanseaterne store Privilegier, til Skade for den indenlandske Bybefolkning, som var fiendtligsindet mod dem, medens Adelen og Landbefolkningen i Regelen var gunstig sindet mod dem, fordi den hos dem fandt en sikrere og fordelagtigere Afsætning for sine Produkter end hos Landets egne Kjøbmænd. Se Sartorius-Lappenberg I. 285 ff.

[3] Forssell og Wirsén, Svensk Tidskrift för Lit., Polit. og Ekonomi, 1870, S. 219—20.

Norge skulde den ydes med 1 Pening aarlig af hver Mand og Kvinde, der ejede til en Værdi af 3 Mark Penge. Peterspengen var altsaa paa en Maade en Kopskat, hvis Udbytte nogenledes maatte rette sig efter Folkemængden. For Aarene 1333—1350 sees nu Beløbet af Peterspengen i Sverige at have udgjort gjennemsnitlig 221$^{3}/_{5}$ Mk., medens den for Aarene 1351—53, altsaa efter den store Mandedøds Herjinger, kun var gjennemsnitlig 132$^{1}/_{3}$ Mk. Derefter skulde Landets Folkemængde være bleven formindsket med mellem en Trediepart og en Halvpart.

En lignende Beregning kan nu ogsaa opgjøres for Norges Vedkommende. Beløbet af Rumaskatten eller Peterspengen af Nidaros's Erkebiskopsdøme udgjorde for de 8 Aar 1325—32 tils. 204 Mark, for hvert Aar altsaa gjennemsnitlig 25$^{1}/_{2}$ Mk. For de fire Aar 1353—57 var derimod det samlede Beløb ca. 73 Mk., for hvert Aar altsaa gjennemsnitlig 18$^{1}/_{4}$ Mk. Af Bergens Biskopsdøme var Peterspengens Beløb for Aarene 1294—1300, 1324—33 og 1348—50, tils. for 20 Aar, ca. 836 Mk., altsaa gjennemsnitlig om Aaret 42 Mk. For de 6 Aar 1352—58 var Beløbet tils. ca. 160 Mk., det aarlige Beløb altsaa sunket til ca. 27 Mk. Af Stavanger Biskopsdøme var Beløbet for de 14 Aar 1321—33 og 1345—46 tils. ca. 162 Mark, for hvert Aar altsaa 11$^{1}/_{2}$ Mk. For de 5 Aar 1352—57 var det samlede Beløb 18 Mk., det gjennemsnitlig aarlige altsaa sunket til 3$^{3}/_{5}$ Mk. Af Oslo Biskopsdøme var Beløbet for de 11 Aar 1321—27 og 1329—33 tils. ca. 519 Mk., gjennemsnitlig for hvert Aar altsaa ca. 47 Mk. For de 6 Aar 1352—57 var Beløbet tils. 239 Mk. 7 Øre 6 Peninger, for hvert Aar gjennemsnitlig altsaa ca. 40 Mk. Af Hamar Bi-

skopsdøme var Beløbet for de 10 Aar 1324—1333 tils. ca. 68 Mk., for hvert Aar gjennemsnitlig altsaa ca. 7 Mk. For de 4 Aar 1354—57 tils. 31½ Mk. 2 Ertuger 3 Peninger, for hvert Aar gjennemsnitlig altsaa ca. 8 Mk.[1] Det viser sig, ved en Sammenligning af Tallene fra Tiden forud for og Tallene fra Tiden efter 1350, at den store Mandedød vistnok maa have ryddet forfærdeligt op i Landets Befolkning, men dog langtfra i den Grad, som almindeligvis er bleven antaget, i Henhold til Efterretningen i de Islandske Annaler og de mange Lokalsagn, hvis Upaalitlighed forresten forlængst er bleven erkjendt.[2] Alene i Stavanger Biskopsdøme svarer Nedgangen til de gjængse Forestillinger, idet Gjennemsnitsbeløbet af Peterspengen fra Aarene efter 1350 kun er en Trediedel mod Gjennemsnitsbeløbet fra Aarene forud. Bergens Biskopsdøme kommer dernæst; her er Gjennemsnitsbeløbet efter 1350 knapt Totrediedelen mod hvad det var forud, og naar vi sammenstiller Tallene efter 1350 med det højeste Beløb, hvortil Peterspengen hævede sig i enkelte Aar forud, nemlig 49 Mk., viser der sig en Nedgang af ikke saalangt fra en Halvpart. I Oslo Biskopsdøme er Nedgangen omtrent en Femtedel, og, naar vi tager det højeste Tal fra Tiden forud for 1350 (nemlig 62 Mk.) til Sammenligning, omtrent en Trediepart. I Nidaros Erkebiskopsdøme er Nedgangen lidt over en Sjettepart, og, naar vi tager det højeste Tal fra Tiden forud for 1350 (nemlig 27 Mk.) til Sammenligning, knapt en Trediepart. I Hamar Biskopsdøme endelig viser der sig endog Til-

---

[1] Disse Opgifter skal omtales nærmere nedenfor.
[2] Se Munch, N. F. H. 2. Afd. I. 502, A. 1.

væxt, naar Gjennemsnitstallene forud og efter 1350 sammenstilles, og, naar vi tager det høieste Tal forud for 1350 (nemlig 10 Mk.) til Sammenligning, er dog Nedgangen ikke mere end en Femtepart. Lægger vi sammen Gjennemsnitstallene forud for og efter 1350, faar vi ud, at Beløbet af Peterspengen fra hele Norge forud for 1350 har udgjort gjennemsnitlig 134½ Mk. og efter 1350 gjennemsnitlig 97 Mk. Nedgangen er altsaa omkring en Fjerdepart og, som man ser, betydelig mindre end i Sverige. Endog om man lægger sammen de høieste Beløb for hvert enkelt Biskopsdøme fra Tiden før 1350, hvorved udkommer ca. 162 Mk., og sammenstiller dette Tal med Gjennemsnitstallet fra Tiden efter 1350, er Nedgangen dog ikke meget over en Trediedel og fremdeles mindre end den, som Gjennemsnitstallene udviser for Sveriges Vedkommende.

Modsat de gjængse Forestillinger, synes altsaa Norge at have lidt mindre ved Mandedøden i 1349—50, end Sverige.[1] Det kan ikke have tabt Totrediedelen af sin

[1] C. G. Styffe, Skandinavien under Unionstiden, 2det Opl. S. 94, udtaler den Mening, at Folketabet i Norge var „vida större" end i Sverige, og henviser derved til Munch, N. F. Hist. 2. Afd. I. 497 ff., hvor det opgives, at alle Landets Biskoper, paa en nær, bortreves, og at der „endnu saa sent som 1371" kun fandtes 40 Prester i Nidaros's Stift, medens der forud for Pesten plejede at være omkr. 300. Han har ikke bemerket, at der i det sidstnævnte Aar gik en ny Sot over Norge, hvortil den sterke Afgang i Prestetallet nærmest maa blive at henføre, se Munch, 2. Afd. I. 889. — Man kunde mene, at, naar Sammenligningen af Peterspengens Beløb forud og efter 1350 udviser en større Nedgang for Sveriges Vedkommende end for Norges, saa har dette tildels sin Grund deri, at det i Sverige er Beløbet fra Aarene nærmest forud (1333—1350) og nærmest efter Pestaaret (1351—53), der er sammenstillet, medens for Norges Vedkommende de sammenstillede Beløb paa den ene Side fordetmeste skriver sig fra

Befolkning, saaledes som den gamle Efterretning melder, men knapt nok en Trediedel. I den nærmestfølgende Tid hjemsøgtes rigtignok Landet af flere andre Farsotter, saaledes i 1360 den saakaldte „Barnedød“, der gik over hele Skandinavien, og i 1371 en „stor Mandedød og Drepsot“, for hvilken Danmark og Sverige synes at være bleven forskaanet, medens den i Norge for haardt afsted.[1] Men, hvor ødelæggende man end tænker sig disse Farsotter, kan dog en varig Nedgang i Landets

en Tid, der ligger indtil 30 Aar eller mere forud for Pesten, og paa den anden Side fra en noget længere Aarrække efter Pesten (neml. 1352—58). Man kunde mene, at Befolkningen og med den Peterspengen maa have hævet sig stadig indtil Pestaaret, at den da pludselig har gjort et dybt Fald, men derefter atter hævet sig nogenlunde raskt, — at vi følgelig, saafremt vi i Norge havde kunnet sammenstille Beløbene fra A. 1333—1350 og 1351—53, vilde have fundet en større Nedgang, end den vi nu finder, og maaske en ligesaa stor som i Sverige. Denne Mening synes paa Forhaand at have adskilligt for sig. Imidlertid udviser Regnskaberne over Peterspengen af de norske Biskopsdømer fra Tiden forud for Mandedøden der, hvor Beløbet specificeres for hvert enkelt Aar, ingen jevn Tilvæxt. Det gaar op og ned; stundom noget mere, stundom noget mindre. For to Biskopsdømers Vedkommende har man Regnskaber over Peterspengen fra Tiden nærmest forud for Mandedøden, saaledes affattede, at man kan se, hvor stort det aarlige eller det gjennemsnitlige aarlige Beløb har været, nemlig for Stavanger fra A. 1345—46 og for Bergen fra A. 1348—50. I Stavanger viser der sig en ringe Tilvæxt, i Bergen synes Gjennemsnitsbeløbet 1348—50 endog at have været ikke ubetydeligt lavere end Gjennemsnitsbeløbet fra tidligere Aar (se nedenfor). Det er saaledes ingen Rimelighed for, at det samlede Beløb af Peterspengen af Norge for Aarene nærmest forud for Mandedøden var synderlig større, om overhovedet større, end det var for Aarene omkr. 1330. Og hvad Tiden efter Mandedøden angaar, da maa vistnok Peterspengens Beløb atter have hævet sig, men de Aar, som de norske Regnskaber omfatter, falder dog saavidt nær sammen med de Aar, der omfattes af de svenske, at Forskjellen forsaavidt ikke kan være betydelig.

[1] Munch, N. F. H. 2. Afd. I. 888—889.

Folkemængde ikke være forvoldt ved dem; det kan ikke forklares af dem, at Norge endnu i Begyndelsen af det 16de eller endnu ved Midten af det 17de Aarhundrede ikke var saa folkesterkt, som det havde været i det 13de Aarhundrede. Munch fremhæver,[1] at det for Norges Vedkommende ikke oplyses, som for andre Landes, at der i de nærmeste Aar efter Pesten fødtes saamange flere Børn til Verden. Men en saadan Oplysning er aldeles overflødig. Naturen følger overalt de samme Love, og det er en Naturlov, at, naar et Folk er bleven sterkt formindsket ved forbigaaende Aarsager som Pest, Hungersnød, Krig, vil det i den nærmest følgende Tid formere sig saameget raskere og vedblive dermed, indtil Folketallet atter har naaet sin forrige Stand. Alene Tilbagegang i Landets Næringsveje, Indtrædelsen af ulykkelige, for Velstanden ødelæggende sociale eller politiske Forhold kan hindre, at de Huller, som Pest, Hungersnød eller Krig har slaaet i Befolkningen, atter forholdsvis hurtig udfyldes; alene saadanne varigt virkende Aarsager kan forklare en varig Nedgang i Folketallet.

Jeg har ovenfor søgt at vise, at naar man har villet finde en saadan Aarsag i det hanseatiske Handelsherredøme, da holder dette ikke Stik. Hertil kan endnu føjes, at i det 14de og 15de Aarhundrede Trælasthandelen kom op,[2] der, om den end først efter Reformationen tog sit rette Opsving, dog allerede forud maa have bragt baade Østland og Vestland stigende Fordele; i det norske Rigsraads Brev af 4de Decbr. 1490 omtales det saaledes som en „almindelig Sed, der bruges søndenfjelds, at

---

[1] N. F. H. 2den Afd. I. 504.
[2] Sats. IV. 2. S. 370.

Landsbønder og Bokarle have og bruge sine egne store Skib, med hvilke de fare udenlands med Spærrer, Bord, Lægter og andre Varer";[1] fremdeles, at Omdannelsen af Norges politiske Forfatning fra en aristokratisk til en monarkisk-demokratisk medførte, at i den samme Periode mange Familjer, som tidligere indtog en aristokratisk Rang, sank ned blandt det menige Bondesamfund, hvoraf igjen fulgte, at deres Jordegods i højere Grad end forhen blev Gjenstand for en stedse videregaaende Udstykning og Adsplittelse. Dette var Forhold, der maatte virke til, at de ved Farsotterne i det 14de Aarhundrede forvoldte Tab blev saameget hurtigere udfyldte.

Nu var vistnok disse Tab saa store, at det, selv under Forudsætning af de for Folkeformerelsen heldigste økonomiske og sociale Forhold, maatte have medtaget lang Tid, inden Folkemængden atter naaede sin forrige Stand. Naar vi stiller os for Øje, at Mandedøden 1349—50 bortrev omkring en Trediedel af Norges Indbyggere, at Landet i de nærmest følgende tyve Aar hjemsøgtes af to nye Farsotter, at dets Næringsveje lige til det 16de Aarhundrede vistnok kun udviklede sig langsomt og under Kamp mod mangehaande Hindringer, kan det ikke undre os, at endnu et godt Stykke ind i det 15de Aarhundrede, flere Slægtled efter Mandedøden, var dens Virkninger fremdeles iøjnefaldende, idet mange Gaarde fremdeles stod øde, og idet Jordegodspriser og Jordleje, som Landets Affolkning havde maattet bringe til at synke, fremdeles stod lavt og lavere, end de havde staaet forud for det store Pestaar.[2] Men saalangt som

---

[1] Dipl. Norv. II. 963.

[2] Se Dipl. Norv. VIII. 279 (21 Febr. 1427). Tidike Claussøn, Prest paa Rakkestad, og 7 andre Mænd kundgjøre, at de efter Bi-

til det 16de Aarhundrede eller endog til Midten af det 17de Aarhundrede kunde disse Virkninger dog ikke strække sig. Ved Midten af det 17de Aarhundrede ialfald, efterat en sterk Udvikling havde fundet Sted af flere af Landets vigtigste Næringsveje, maa de Huller, som var slaaet i Befolkningen ved Farsotterne i det 14de Aarhundrede, have været fuldstændig udfyldte og Rigets Indbyggertal atter have naaet sin forrige Stand og mere end det.

Munch's Beregning, ifølge hvilken Norge skulde have været folkesterkere i det 13de Aarhundrede, end det var ved Midten af det 17de, har saaledes paa Forhaand ingen Sandsynlighed for sig. Det vil ogsaa ved en nærmere Prøvelse vise sig, at de Forudsætninger, hvorpaa denne Beregning hviler, er uholdbare.

Munch har, som nævnt, søgt at udfinde Folkemængdens Størrelse ved Hjælp af Lovregler og andre Efterretninger om Ledingen. I en Randbemerkning med Haand fra Midten af det 14de Aarhundrede, tilføjet i en Afskrift af den Nyere Landslov,[1] heder det: „Saa mange Skib gaa ud fra Norge (ↄ: ved fuld Almenning): 336 Tyvesesser, og paa hvert Skib 100 Mand, tilsammen

---

skop Jens's Anordning bestemte, at Thorgeir Bergsøn skal give i Landskyld af 1 Øresbol i Logby, som tilhører Digernes Kirke, 4 Engelske Peninge, uagtet der før Storedøden blev givet 8, da heller ikke andre Ejendome nu længer give fuld Skyld. Jvfr. Munch, N. F. H. IV. 2. S. 666, hvor det fremhæves, at i Aslak Bolts Jordebog fra ca. 1440 forekommer en Mængde Exempler paa, at Gaarde er bortbyggede for en mindre Afgift, end Skylden angiver. Munch, ssts. 2den Afd. I. 503. Jvfr. Estrup, Samlede Skrifter, II. S. 10—11, III. 250, hvor det paavises, at der i Danmark endnu i Begyndelsen af 15de Aarh. laa mange Jorder øde efter Pesten.

[1] N. L. II. S. 44.

33,600 Mand, og er utalt Jemteland og alle Oplande og Skatlande.“ Ifølge en, som det synes, gammel Optegnelse i Gulathingsloven Kap. 315[1] udgjorde Tallet paa de Skibe, som Landets Kystdistrikter havde at stille, 310 med tilsammen 6700 Rum eller Tofter. Munch regner nu 4 Mand paa hver Tofte og desuden enkelte i Stavn og Løfting og faar derved ud som Summen af Ledingsmandskabet ved fuld Almenning omtrent det samme Tal, som er opgivet i Randbemerkningen til den Nyere Landslov, nemlig ca. 30,000,[2] eller noget mere. Dette Tal ansees for at repræsentere en Tiendedel af de ledingspligtige Kystdistrikters Befolkning; den almindelige Regel for Udskrivningen var, at man ved fuld Almenning kunde gaa lige til „hver syvende Næse“, men, føjes der til, „dersom vi have bedre Mandtal, da skal vi nyde godt deraf“,[3] med andre Ord: her er kun Tale om et Maximum, som, ialfald i en senere Tid, neppe nogensteds er naaet. Desuden var de indre Bygder ikke medtagne i Skibredeinddelingen; om dem antager Munch, at deres Befolkning har forholdt sig til Kystbygdernes som 2 til 3, og lægger, i Overensstemmelse dermed, til det af Ledingsmandskabet udfundne Tal endnu Totrediedele, hvorved 560,000 udkommer som Rigets samlede Folkemængde (Skatlandene ikke medregnet).

Men hvad nu først Opgiften i den Nyere Landslov

---

[1] Jvfr. Fr. Brandt, Den norske Krigsforfatning i Middelalderen (særsk. Aftr. af Milit. Tidsskr.) S. 3.

[2] Brandt l. c. regner 6 Mand paa hver Tofte, hvorefter Ledingsmandskabets Størrelse bliver ca. 40,000.

[3] G. L. Kap. 297: „At almenningi fullum, þa skal gera mann út at siaunda nevi. En ef vér eigum manntal betra, þa scolo aller þess niota. En or þvi manntale scolom vér gera skip sva morg or fylki hveriu sem vér erom a satter vid konong várn.“

angaar, da er den, som Prof. Brandt har sagt, kjendelig kun et Normaltal og har, ifølge Maaden, hvorpaa den fremkommer, intet Krav paa at gjelde for paalitlig. Naar dernæst Munch antager 4, Prof. Brandt endog 6 Mand for hver Tofte, da henviser de begge alene til Steder i Sagaerne, hvor der øjensynlig er Tale ikke om almindelige Ledingsskibe, men om Høvdingskibe, som i Regelen var større og sterkere bemandede end hine. I Hensyn paa Ledingsskibenes Bemanding derimod er der Lovsteder, som afgjort peger paa, at den ikke har været 4 eller 6 Mand for hver Tofte, men kun 2. Saaledes Frostathingsl. VII. 13: „Boge scal liggia við þofto hveria, þann sculu sessar ij fá þeir er fara oc streng á eða gialldi eyre.“ Femdeles Reglerne om Provianteringen baade i de eldre Love og i Magnus Lagabøters Landslov.[1] Aldeles utvivlsomt synes det at blive, at Ledingsskibenes Bemanding gjennemsnitlig har været 2 Mand for hver Tofte eller 1 for hvert Halvrum, naar hensees til de endnu bevarede Fortegnelser over Liderne i enkelte Skibreder i Viken, nemlig over Liderne i Ide Skibrede (dat. 15 Marts 1344, trykt i Dipl. Norv. IV.

[1] G. L. Kap. 300. — — „Nu scal maðr fararkaup taca eyri a manaðe en tva aura a tveim manaðom. Nu scolo bænðr gera tva manaðar mate hvárs til homlo oc tiallð oc ár.“ — Ledingstiden var, som kjendt, i den eldre Lovgivning fastsat til 2 Maaneder hvert Aar. Ved den Nyere Landslov blev den udvidet til 3 Maaneder, og Regelen om Provianteringen lyder her saaledes: „Nu skolu bænðr gera ij manadamate smærs oc iij miols til homlu, skal uið þui taka styrimaðr þan tima, er leiðangr er uti, oc hallda þar af nefndar monnum kostnað þria manade med forna uistataku“ (N. L. III. 9). Altsaa ogsaa her, som i Gulathingslovens Kap. 300, er Forudsætningen 1 Mand ved hver Hamle eller i hvert Halvrum; Provianten er alene af Hensyn til den fra 2 til 3 Maaneder forlængede Tjenestetid forøget fra 2 til 3 Maanedsmater Meel.

No. 278), i Skjebergs Skibsrede (dat. 17 Marts 1344, trykt i Dipl. Norv. IV. No. 279) og i Kvilde Skibrede (dat. 3 Aug. 1346, trykt i Dipl. Norv. IV. No. 305). Tallet paa Liderne i Idd og Skjeberg var resp. 43 og 42; Fortegnelsen over Liderne i Kvilde er defekt, men, saavidt sees, var deres Tal ca. 60.[1] Hver Lide skulde nu stille 1 Mand til Skibredets Ledingsskib, og da Vikens Ledingsskibe var Tyvesesser, giver dette gjennemsnitlig 2 Mand for hver Tofte eller Rorbænk. Men derefter maa det ansees som sikkert, at det samlede Ledingsmandskab af hele Norge ved fuld Almenning, saavel i Landslovens som i Provinciallovenes Tidsrum, var ikke 30,000 eller 40,000, men i det højeste det halve eller 14—16,000 Mand.[2]

---

[1] Jvfr. Munch, N. F. H. 2. Afd. I. 441.

[2] Dette Tal antager ogsaa Keyser, Norges Stats- og Retsforf. S. 222—23, „ialfald som det oprindelige". Paa et følgende Sted (S. 227—28) fremhæver han, at der i den Nyere Landslov intet Spor findes til, at den egentlige Ledingshær er bleven forøget over dens gamle Tal, omkr. 14,000 Mand i fuld Almenning; det synes nemlig at forudsættes, ikke alene at Skibets Størrelse for ethvert Skibrede med Hensyn til Sessernes eller Rummenes Tal blev ved det Gamle, men endog at den udredede Mad regnedes efter det eldre Antal Mænd for hver Sesse, nemlig to. „Alligevel, fortsætter han, forekommer historiske Opgifter om den norske Hærs Størrelse ved enkelte Lejligheder, som lader formode, at Ledingshæren virkelig er bleven øget; dens Styrke i halve Almenning synes at have kunnet løbe op til 20,000 Mand eller deromkring, og i fuld Almenning til mellem 40,000 og 50,000." Her maa sigtes til Sagaernes Efterretninger om Størrelsen af de Flaader, hvormed enkelte Konger, t. Ex. Harald Haardraade, Haakon Haakonssøn, drog ud paa Krigstog til fremmede Lande, og de Islandske Annalers Opgift, at Haakon V. havde 40,000 Mand med sig, da han i 1305 drog til Danmark. Men dels har disse Opgifter ikke Krav paa at gjelde som endog tilnærmelsesvis nøjagtige, dels har de omtalte Flaader indbefattet, foruden Ledingsskibene, ogsaa Skibe, som Lendermænd og andre Høvdinger udrustede paa egen Haand og af egne Midler.

Naar Munch videre lægger Totrediedele til det af Ledingsmandskabet beregnede Folketal, idet han antager, at Befolkningen i de indre, fra Skibredeinddelingen undtagne Bygder har forholdt sig til Befolkningen i Kystbygderne som 2 til 3, da er dette en rent vilkaarlig Antagelse, som endog har den sterkeste Sandsynlighed mod sig, idet mange Træk tyder paa, at Oplandene i hin Tid var forholdsvis lidet udviklede mod Kystdistrikterne. Hertil kommer endelig, at det af flere Steder i Kilderne fremgaar, at Oplandene, om de end ikke var medtagne i Skibrede-Inddelingen, dog tog Del i at bemande de af Skibrederne stillede Ledingsskibe.[1]

Hele Beregningen falder paa denne Maade sammen. Det er overhovedet ugjørligt at udlede nogen endog blot tilnærmelsesvis bestemt og paalitlig Forestilling om Folkemængden af de Efterretninger, der er os levnet vedkommende Ledingsvæsenet. Kun saameget kan ansees for afgjort, at det Tal, hvortil Munch er kommet, er meget for højt.

Et andet Middel til at udfinde den omtrentlige Størrelse af Norges Folkemængde i hvad man har plejet kalde dets Velmagtstid, d. v. s. Tiden forud for den store Mandedød, synes Regnskaberne over Peterspengens eller Rumaskattens Beløb at frembyde. Munch har selv etsteds peget herpaa,[2] men uden at

[1] Se Hertug Haakons store Retterbot for Hedemarken og Thoten af 23 April 1293 Art. 13 (N. gl. L. III. 22). Dipl. Norv. II. No. 535, dat. 2 Marts 1393: Kong Erik udbyder Almennings-Leding af Land, Thorpen og Sinnen i Anl. af den store Ufred, som Tydskerne have paaført Riget, og befaler Bønderne at være rede i Oslo med Folk, Skibe og Kost senest 8 Dage efter Paaske.

[2] N. F. H. 2. Afd. I. 541, A. 1.

udføre sin Tanke. Derimod er Tanken bleven udført for Sveriges Vedkommende af Dr. H. Hildebrand i hans Verk „Sveriges Medeltid", 1ste Bind S. 58 ff.[1] Det fremhæves her først, at man i Hensyn paa de Regler, hvorefter Peterspengen ydedes i Sverige, har to i et væsentligt Punkt indbyrdes modstridende Efterretninger. I Aaret 1350 opgav nemlig Erkebiskop Heming af Uppsala for den pavelige Indsamler, at Peterspengen i Sverige ikke betales med en Pening for hvert Hoved, men saaledes, at i Uppsala Stift hver Bonde, som pløjede og saaede, gav 1 Pening for sig og sit Hus, i de øvrige Stifter kun ½ Pening. Derimod heder det i en Rapport fra Uppsala-Kanniken Nils Sigvastssøn til Paven fra A. 1321 eller 1322, at Peterspengen ydedes med 1 Pening af hver skattepligtig Person i alle Stifter, undtagen Vesteraas og Strengnes, hvor kun Halvparten af Beløbet, altsaa ½ Pening af hver Skatyder, gik til de pavelige Oppebørselsbetjente. Dr. Hildebrand mener, at den sidste Efterretning, der kommer fra en Mand, som selv havde forestaaet Indsamlingen af Peterspengen paa Pavestolens Vegne, bør foretrækkes, og beregner derefter Folkemængden ved Hjælp af en Række Kvitteringer for indbetalte Peterspenge fra første Halvdel af det 14de Aarhundrede, idet han tager Middeltallet af de indkomne aarlige Beløb fra hvert Stift, omgjør Markene til Peninger (1 svensk Mark = 8 Ører = 24 Ørtugr = 192 Peninger) og regner 1 Pening for hver Husholdning og 10 Personer for hver Husholdning.

---

[1] Allerede længe forud af Lindh: „Undersökning om Folkmängden i Sverige före Digerdöden", i „Vitterhets, Hist. og Antiqv. Akad. Handl." for 1822. De Resultater, hvortil denne Forf. kommer, er imidlertid aldeles upaalitlige og meget for store.

For Aarene 1320—22, fra hvilke man har Kvitteringer for alle Rigets Stifter, faaes følgende Middeltal:

Uppsala	Stift	98,120	Indbyggere,
Linköping	—	101,360	—
Skara	—	62,900	—
Strengnes	—	76,920	—
Vesteraas	—	33,460	—
Vegsjö	—	11,520	—
	Tils.	384,280	Indbyggere.

For Aarene 1333—1350, fra hvilke man ligeledes har Kvitteringer for alle Stifter, faaes følgende Middeltal:

Uppsala	Stift	104,640	Indbyggere,
Linköping	—	132,480	—
Skara	—	77,760	—
Strengnes	—	129,020	—
Vesteraas	—	65,380	—
Vegsjö	—	13,440	—
	Tils.	522,720	Indbyggere.

Endelig for Aarene 1351—53, efter Mandedøden:

Uppsala	Stift	53,510	Indbyggere,
Linköping	—	89,600	—
Skara	—	38,400	—
Strengnes	—	76,800	—
Vesteraas	—	46,080	—
Vegsjö	—	11,520	—
	Tils.	315,910	Indbyggere.

Den store Forskjel mellem Middeltallene 1320—22 og 1333—1350 maa, for en væsentlig Del idetmindste, forklares af, at Oppebørselen i de førstnævnte Aar har været ufuldstændig. At de for 1320—22 udfundne Tal er for lave, fremgaar noksom deraf, at Strengnes og Veg-

Stifter opføres med ligestore Tal efter Mandedøden, ;teraas Stift endog med et betydeligt større. Vi kan ,aa holde os til Tallene for 1333—50 som de, der nmer Sandheden nærmest. Ogsaa om dem gjelder det .dlertid, at de ikke omfatter hele Riget. En stor Del Erkestiftet, nemlig hele Norrland (Helsingland, Ångermanland og Jemteland)[1] samt af Skara Stift Vermeland var nemlig fritagne for at udrede Peterspengen. Men selv naar vi tager disse Landsdele med i Beregningen, kommer vi dog ikke højere end til omkring 600,000 som det sandsynlige Tal paa Sveriges Befolkning i Tiden nærmest forud for den store Mandedød.

Vi skal nu dernæst prøve, hvorvidt en lignende Beregning kan udføres for Norges Vedkommende. — Reglerne, hvorefter Peterspengen eller Rumaskatten skulde ydes i Norge, lyder ikke ens med de svenske. I den eldre Frostathingslovs Kristenret Kap. 20 heder det: „Rumaskat, een tællet Pening aarlig, skal Enhver udrede, som ejer Værdi for tre Mark talt (ɔ: Penge) foruden Vaaben og Gangklæder; baade Karl og Kvinde skal udrede den eller bøde en Øre for Peningen." Enslydende hermed er Erkebiskop Jons Kristenret Kap. 64. I de af Magnus Lagabøter udarbejdede Kristenretter (Nyere Borgarthings-Kristenr. Kap. 14 og N. Gulathings Kr. Kap. 22) heder det, at hvert voxent Menneske skal gaa til Skrifte idetmindste en Gang aarlig og da have med sig een tællet Pening, som tilfalder den hellige Peter i Rom og derfor kaldes Ru-

---

[1] Ifølge H. Forssell, Sveriges inre Hist. I. Tab. c. 1 havde Norrland (foruden Gestrikland, Jemteland og Herjedalen) i A. 1560 10,137 Hemman eller særskilte Brug mod 10,307 i Uppsala Stift (Uppland og Gestrikland).

maskat, og hver den, der ikke yder denne Skat, skjønt han har Evne dertil, skal være i Pavens Ban.[1] Da Frostathingslovens Kristenret og Erkebiskop Jons Kristenret var den egentlig gjeldende kirkelige Lovgivning i det her ombandlede Tidsrum (sidste Halvdel af det 13de og det 14de Aarhundrede),[2] kan vi holde os til Regelen. saadan som den er formuleret i disse. Det synes nu, som om ifølge denne Regel Peterspengen maa være bleven ydet af forholdsvis flere i Norge end i Sverige. I Norge skulde den ydes af enhver, Mand eller Kvinde, som ejede til en Værdi af 3 Mark Penge eller derover, foruden Vaaben og Gangklæder; 3 Mark Penge svarede i det 14de Aarhundrede omtrent til 3 Kjørs Værdi,[3] og saameget som 3 Kjørs Værdi synes ikke blot hver Bonde, „der pløjede og saaede" og førte egen Husholdning, i det mindste at have maattet eje, men ogsaa mange andre. Det siges imidlertid udtrykkelig i „Liber Nicolai cardinalis de Aragonia" (fra 2den Halvdel af det 15de Aarhundrede), at Peterspengen ydedes i Norge paa samme Maade som i Sverige, nemlig med 1 Pening af hver Husholdning eller hvert Arnested,[4] og det tør vel derfor hænde, at Reglerne for denne Ydelse, trods den for-

---

[1] Jvfr. Brev fra Biskop Eystein i Oslo til Thelemarkingerne af 11 Novbr. 1395 (Dipl. Norv. X. No. 186): „Geymir ok giorla alla saman at þeer gerer Rumaskat talan peningh þan minstæ ær faller af Konunghs steidia hwar man sæm æmbete tæker."

[2] Jvfr. Dr. Konrad Maurer, Udsigt over de nordgerm. Retskilders Hist. S. 53—54.

[3] Se Munch, N. F. H. IV. 2. S. 667; 2. Afd. I. 354—56 o. fl. St.

[4] Nye kirkehist. Samlinger, Vl. 586. Det heder først: „De censu Regni Nouergie soluendo ecclesie Romane. — Omnes et singule domus totius regni Nouergie soluere debent pro cendu ecclesie Romane singulos denarios monete curribilis in illo regno." Derpaa: „De censu Regni Suecie" etc. — aldeles ordlydende.

skjellige Ordlyd, i Praxis har faldt nogenlunde sammen i begge Riger. Under alle Omstændigheder kan man være vis paa, at naar man i Norge regner som i Sverige 1 Pening aarlig paa hver Husholdning eller hver Bonde, der pløjede og saaede, og 10 Personer paa hver Husholdning, saa regner man ikke for lavt.

Det sees ikke, at nogen Deel af Norge, som af Sverige, har været fritaget for Peterspengens Ydelse eller har unddraget sig samme (undtagen Jemtland, der, som kjendt, i kirkelig Henseende hørte til Uppsala Stift). Paa den anden Side er Materialierne til at udfinde Peterspengens Gjennemsnitsbeløb forud for den store Mandedød baade flere og bedre sammenhængende for Sveriges Vedkommende end for Norges. Samtidige Opgifter, der omfatte alle norske Biskopsdømer, haves kun fra nogle faa Aar omkring 1330. De øvrige Opgifter ere spredte, ujevnt fordelte paa de forskjellige Biskopsdømer og tilhørende forskjellige, oftere temmelig vidt fra hinanden skilte Tider. Vi faar gjøre, hvad der kan gjøres ud af dette hullede Materiale, ved at lægge sammen Beløbene for hvert enkelt Biskopsdøme, tage Middeltallet af dem og benytte dette som Maalestok for Befolkningens Størrelse.

For Nidaros's Biskopsdøme haves følgende Opgaver over Peterspengens Beløb forud for den store Mandedød. I 1327 modtog de pavelige Indsamlere, Johannes de Serone og Bernard de Ortolis, for 2 Aar (vistnok de nærmest forudgaaende 1325 og 1326) 54 Mark Penge, for hvert Aar altsaa 27 Mark.[1] I 1333 modtog den pavelige Indsamler Peter Gervasii for A. 1327 ca. 24

[1] Munch, Pavelige Nuntiers Regnskabs- og Dagbøger, S. 28.

Mark, for A. 1328 ca. 26, for A. 1329 ca. 24, for A. 1330 ca. 26, for A. 1331 ca. 24 og for A. 1332 ca. 26 Mark.[1] Det aarlige Middeltal af samtlige Beløb er 25½ Mark.

Bergens Biskopsdøme. I A. 1305 kvitterede Erkebiskop Jørund den bergenske Biskop for Peterspenge indsamlede i 7 Aar, nemlig 1294—1300, „per civitatem et dyocesin Bergensem", til et Beløb af ca. 342 Mark, hvilket giver for hvert Aar ca. 49 Mark.[2] I 1327 modtog de pavelige Indsamlere for 4 Aar (vistnok A. 1323, 1324, 1325 og 1326) tils. 120 Mark, for hvert Aar altsaa 30 Mark.[3] I 1333 modtog Peter Gervasii for A. 1328 47 Mark 3½ Øre, for A. 1329 48 Mark 2 Ø. 2 Peninger, for A. 1330 43 Mark, for A. 1331 42 Mark 1 Ø., for A. 1332 42 Mark ½ Ø., for A. 1333 40 Mark 4 Peninger.[4] I 1352 betaltes til den pavelige Indsamler Joh. Guilaberti Peterspenge af Bergens Biskopsdøme for 4 Aar, tils. 143 Mark 2 Ert. 7 Peninger, deraf for Aaret 1350—51 ca. 32 Mark.[5] Drages disse 29 Mark fra, bliver igjen for de 3 forudgaaende Aar 1347—1350, 37 Mark for hvert. Gjennemsnitsbeløbet for samtlige de Aar forud for Mandedøden, fra hvilke man har Opgaver, er 41⅘ Mark.

Stavangers Biskopsdøme. I 1323 modtog Erkebiskop Eilif af Stavangers Biskop Rumaskat for A. 1320,

---

[1] Munch, Pavel. Nunt. S. 98-99. Beløbene er opgivne dels i norske Mark, dels i Shilling Sterling, der ere omgjorte til norske Penge efter Kursen 8 Shill. = 1 norsk Mark. Jvfr. Munch, N. F. H. 2. Afd. I. 97—100, 540, 680 A. 4, Munch, Pav. Nunt. S. 99.

[2] Dipl. Norv. IV. No. 60 og 61.

[3] Munch, Pavel. Nunt. S. 28.

[4] Sst. S. 100.

[5] Munch, N. F. H. 2. Afd. I. 540—541 A. 1. Jvfr. Schive, Norges Mynter, Indledn. S. LXXVIII—LXXIX.

1321 og 1322, 10 Mark norsk for hvert Aar.[1] I 1327 modtog de pavelige Indsamlere Peterspenge for 3 Aar, tils. 32 Mark eller ca. 10½ Mark for hvert Aar, og endnu for et fjerde Aar (vistnok de nærmest forudgaaende Aar 1323—1326) 13 Mark. I 1333 betaltes til den pavelige Indsamler for A. 1332 3 Mark Sølv = 12 Mark Penge, for A. 1333 15 Mark 2 Ø. Penge, ligeledes for 4 forudgaaende Aar tils. 46 Mark.[3] I 1347 endelig betaltes til Erkebiskopen af Nidaros Rumaskat af Stavanger for A. 1345 og 1346 i forskjellige Myntsorter, der tils. gik op til resp. ca. 13 og 14 Mark norske Penge.[4] Det aarlige Middeltal af samtlige Beløb er 11½ Mark.

Oslo Biskopsdøme. I 1327 betaltes til de pavelige Indsamlere Rumaskatten af Oslo med 106 Mark 6 Ører for 3 Aar, dernæst for 1 Aar ca. 54 Mark, for 1 Aar 62 Mark, for 1 Aar 56 Mark 6 Øre (formentlig Aarene 1321—26).[5] I 1333 betaltes til den pavelige Indsamler for A. 1329 ca. 61 Mark, for 1330 ca. 45 M., for 1331 ca. 43 M., for 1332 ca. 42 M., og for 1333 ca. 49 M.[6] Det aarlige Gjennemsnitsbeløb er ca. 47 Mark.

Hamars Biskopsdøme. I 1327 indbetaltes til de pavelige Indsamlere for 3 Aar 30 Mark.[7] I 1333

---

1 Dipl. Norv. I. No. 172.

2 Munch, Pav. Nunt. S. 28.

3 Ssts. S. 99—100.

4 Dipl. Norv. IV. No. 318. Det meste af Beløbet er beregnet i engelske Shilling, der er omsat til norske Mark efter Forh. 3 til 1.

5 Munch, Pavel. Nunt. S. 27—29.

6 Ssts. S. 98. Beløbene er fordetmeste opgivne i engelske Sterling, der er bleven omsat til norske Mark efter Kursen 1 Pund Sterl. = 6½ Mark, 3 Sh. Sterl. = 1 Mark, desuden 3 floreni parvi, hver regnet for 1 Mark 1 Øre (jvfr. Munch, Pavel. N. S. 45).

7 Ssts. S. 27.

betaltes for A. 1327, 1328, 1329 og 1330 tils. 20 Mark 3 Øre, og for A. 1331, 1332 og 1333 tils. 17 M. 1 Ø.[1] Det aarlige Gjennemsnitsbeløb bliver derefter ca. $6^3/_4$ M.

Som det sees, har vi Opgaver over Peterspengens Beløb af alle Biskopsdømer for Aarene 1325 og 1326. Gjennemsnitsbeløbene for disse Aar var: Nidaros Biskopsd. 27 M., Bergens 30, Stavangers $10^1/_2$, Oslo 59, Hamars 10 M. Omgjøres nu Mark til Peninger efter norsk Regning: 1 Mark = 8 Ører, 24 Ertoger, 240 Peninger,[2] og regnes 1 Pening for hver Husholdning og 10 Personer for hver Husholdning, faaes følgende Indbyggertal:

Nidaros's Erkebiskopsdøme:	64,800.
Bergens Biskopsdøme:	72,000.
Stavangers	25,200.
Oslo	141,600.
Hamars	24,000.
Tils. =	327,600.

Vi har fremdeles Opgaver fra samtlige Biskopsdømer for Aarene 1329—1332 (begge inkl.). Gjennemsnitsbeløbene var i disse Aar: Nidaros 25 M., Bergen ca. 44 M., Stavanger ca. $11^1/_2$, Oslo ca. 48, Hamar ca. $5^1/_2$. Udregnes Folkemængden heraf paa samme Maade som ovenfor, faaes:

Nidaros:	60,000.
Bergen:	105,600.
Stavanger:	27,600.
Oslo:	115,200.
Hamar:	13,200.
Tils. =	321,600.

Tages endelig Middeltallene for samtlige Aar forud

[1] Munch, Pavel. Nunt. S. 98.
[2] Jvfr. Holmboe i Schives Myntverk, Indl. S. XIX.

for den store Mandedød, fra hvilke man har Opgaver, og beregner Indbyggertallet deraf, faar man:

Nidaros:	61,200.
Bergen:	100,320.
Stavanger:	27,600.
Oslo:	112,800.
Hamar:	16,200.
Tils. =	318,120.

Fra Tiden nærmest efter den store Mandedød har vi følgende Opgaver: Nidaros's Biskopsd. for 4 Aar, 1353—57, ca. 73 M.,[1] aarligt Gjennemsnitsbeløb ca. $18^1/_4$ M.; Bergens B. for 6 Aar, 1352—58, ca. 160 M.,[2] aarligt Gjennemsnitsbeløb ca. 27 M.; Stavanger for 5 A., 1353—57, 18 M.,[3] aarligt Gjennemsnitsbeløb $3^3/_5$ M.; Oslo for 6 Aar, 1352—57, 239 M. 7 Ø. 6 P., aarligt Gjennemsnitsbeløb ca. 40 M.;[4] Hamar for 4 Aar, 1354—57, $31^1/_2$ M. 2 Ert. 3 P., aarligt Gjennemsnitsbeløb ca. 8 M.[5] Udregnes Indbyggertallet af disse Gjennemsnitsbeløb, faar man:

Nidaros:	43,800.
Bergen:	59,400.
Stavanger:	8,640.
Oslo:	96,000.
Hamar:	19,200.
Tils. =	227,040.

Der er nu ved disse Opgaver flere iøjnefaldende

---

[1] Dipl. Norv. VIII. No. 172. Munch, N. F. H., 2den Afd. I. 682. Schive, Norg. Mynt. S. LXXXII.

[2] D. N. VIII. No. 171. Munch, l. c. 681, Schive, l. c. S. LXXX.

[3] D. N. VIII. No. 169.

[4] D. N. VIII. No. 173.

[5] D. N. VIII. No 168.

Besynderligheder, som vi savner Midler til at opklare. For det Første udviser de aarlige Beløb for hvert enkelt Biskopsdøme fra Tiden før Mandedøden meget store indbyrdes Afvigelser, hvis Grund ikke lader sig paavise. Saaledes varierer Beløbene for Bergens Biskopsdøme fra 49 Mark (Aarene 1294—1300) til 30 M. (A. 1323—26), for Stavangers Bisk. fra 15 M. (A. 1333) til 10 M. (A. 1320—21), for Oslo fra 62 M. (A. 1325) til 36 M. (A. 1324—26), for Hamars fra 10 M. (A. 1324—26) til 5 M. (A. 1327—30). Dernæst er Gjennemsnitsbeløbene for Bergens Biskopsdøme baade før og efter Mandedøden langt større, end man skulde have ventet ifølge den lave Rang, som den bergenske Biskopsstol altid indtog i økonomisk Henseende,[1] og navnlig ifølge de senere Befolkningsforhold. Ved dette sidste Punkt skal vi opholde os lidt.

Nidaros Stift indbefattede i den katholske Tid foruden Frostathingslagen ogsaa Haalogaland, Sunnmærafylke af Gulathingslagen, og Herjedalen samt det nordligste af Østerdalen. Bergens Stift indbef. Firdafylke, Sogn og Hørdafylke; Stavangers St. Rygjafylke og Egdafylke (ↄ: Stavanger, Lister og Nedenes Amter) samt Valdres og Hallingdal; Oslo St. indbef. Raumafylke (ↄ: det nuværende Romerike samt Solør og Odalen), Vingulmark (ↄ: Aker og Follo tilligemed Dele af Smaalenene), Ránrike (ↄ: Resten af Smaalenene samt Baahuslen), Vestfold (ↄ: Jarlsberg og Laurvik A. tilligemed

---

[1] Den pavelige Taxation fra Begynd. af det 14de Aarh. satte Nidaros's Biskopsstol til 800 Gylden, Oslo til 500, Bergens til 33 1/3, Hamars til 66 2/3, Stavangers til 250 o. s. v., se Munch, N. F. H., 2 Afd. I. 97. Jvfr. sst. S. 539—40, 676 f. Keyser, Kirkehist. II. 298.

Lier, Eker og Sandsvervs Prglde), og det meste af Grønafylke (nemlig hele Bamble og Øvre og Nedre Thelemarken, undtagen hvad der hørte under Hamars Stift). Hamars St. endelig indbef. Heinafylke (ɔ: Hedemarkens Fogderi samt Vardal og Birid), Hadafylke (ɔ: Hadeland, Land, Thoten, Ringerike med Modum, Sigdal og Krødshered), Gudbrandsdalen og Østerdalen (undt. det nordligste) og af Grønafylke Numedal tilligemed den nordøstlige Del af Thelemarken, nemlig Tinn, Silgjord, Hjartdal, Lardal og Vinje Prestegjelde af Øvre Thelemarken og Lillehered Sogn af Nedre Thelemarken.[1] Regner vi nu ud Folkemængden i disse Landsdele i det 16de Aarhundrede ved Hjælp af de ovenfor gjennemgaaede Skattemandtal og stiller Resultaterne sammen med de af Peterspenge-Regnskaberne udfundne Tal, saa faar vi følgende:

[1] Munch, Hist. geogr. Beskr. S. 12.

	Ifølge Petersp. 1325—26.	If. Petersp. 1329—32.	If. Gjennemsnitsbeløb af Ptrsp. før 1350.	If. Petersp. 1353—57.	If. Skattemdt. f. omkr. A. 1520.	If. Skattemdt. fra omkr. 1590.
Nidaros	64,800	*60,000	61,200	43,800	ca. 66,000[1]	ca. 112,000[2]
Bergen	72,000	105,600	100,320	59,400	33,120[3]	ca. 60,000[4]
Stavanger	25,200	27,600	27,600	8,640	ca. 33,000[5]	ca. 45,000[6]
Oslo	141,600	115,200	112,800	96,000	ca. 92,000[7]	ca. 112,000[8]
Hamar.	24,000	13,200	16,200	19,200	ca. 22,000[9]	ca. 30,000[10]
Tils.	327,600	321,600	318,120	227,040	246,120	359,000

[1] Folkemængden i Romsdals, Søndre og Nordre Throndhjems Amter samt Nordland og Finmarken efter Tiendepengeskatmandt. 1521; dertil lagt 2000 for Herjedalen og det nordlige Østerdalen.

[2] Folkem. i Romsdals, S. og N. Throndhjems A. samt Nordland efter Reformatsen 1589; dertil lagt 6000 for Finmarken, Herjedalen og nordl. Østerdalen.

[3] Folkem. i Nordfjord, Søndfjord, Sogn, Hardanger, Voss, Nord- og Søndhordland beregnet efter Tiendepenge- og Tomarksskattemandt. 1519—21.

[4] Folkem. ssts. beregnet efter Mandt. 1563 og 1640 som ovenfor S. 349.

[5] Valdres og Hallingdal beregn. efter Pengesk. 1528, Stavanger, Lister og Mandals Amter beregnet som ovenfor S. 343.

[6] Valdres efter Arbejdsskat 1593 (257 Gaarde), Hallingdal, Nedenes og Lister Amt ligesaa, Stavanger A. som ovenfor S. 349.

[7] Baahuslen beregnet efter Opgaven af 1570 (som ovenfor S. 347), Smaalenenes og Akershus Amter efter Gjengjerd 1514, Solør og Odalen beregnet forholdsvis efter Arbejdssk. 1593, Jarlsberg og Laurviks A., Lier, Eker, Røken og Hurum Prglde, Bamble og Nedre Thelemarken efter Pengeskat 1528; den under Oslo Stift hørende Del af Øvre Thelemarken (omtr. $^1/_3$ i Hensyn paa Folketal) beregnet forholdsvis efter Arbejdssk. 1593.

[8] Her er for Baahuslens Vedk. benyttet Opgaven af 1570, med et Tillæg som ovenfor S. 349; for de øvrige Dele af Stiftet Arbejdsskat 1593.

[9] Østerdalen, Hedemarkens Fogd., Hadeland, Thoten, Land, Vardal, Birid, Ringerike, Modum, Krødsherred, Sigdal, Gudbrandsdalen efter Pengeskat 1528. Numedal og de under Hamars Stift hørende $^2/_3$ af Øvre Thelemarken beregnet forholdsvis efter Arbejdsskat 1593.

[10] Hele Stiftet efter Arbejdssk. 1593.

Det høje Tal, hvormed Bergens Biskopsdøme optræder i det 14de Aarhundrede, sammenlignet med Forholdene i det 16de, er paafaldende ved første Øjekast. Vistnok er nu Byerne taget med i de af Peterspenge-Regnskaberne fra det 14de Aarh., derimod ikke i de af Skatteregnskaberne fra det 16de Aarh. udfundne Indbyggertal, og vistnok var Bergen i det 14de som i det 16de Aarh. Norges uden Sammenligning betydeligste og folkerigeste By. Men det kan umuelig antages, at Bergens Befolkning i det 14de Aarh. har været større, end den var i det 17de, d. v. s. 7—8000,[1] snarere maa det antages, at den har været mindre, saa derved lader hin Forskjel sig ikke paa langt nær fyldestgjørende forklare. Naar vi af Peterspengen faar ud, at Bergens Biskopsdøme i det 14de Aarhundrede før Mandedøden havde over dobbelt, næsten tredobbelt saa stor Folkemængde som det havde i første Halvdel af det 16de Aarh., medens for de øvrige Biskopsdømers Vedkommende Indbyggertallet i første Halvdel af det 16de Aarh. omtrent svarer til Indbyggertallet i det 14de før Mandedøden, sommesteds lidt mere, sommesteds lidt mindre, er det klart, at her maa stikke en Fejl under. Saa helt afvigende kan ikke Befolkningens Bevægelse have artet sig i en enkelt Landsdel mod alle de øvrige. Maaske har Peterspengen i Bergens Stift været ydet med et større Beløb af hvert skattepligtigt Individ end i Rigets øvrige Stifter,[2] eller maaske har under de for Ber-

---

[1] Se min Afhandl. i Nord. Univ. Tidsskr. (Sep.-Aftr. III. S. 93–94).

[2] I Sverige blev, som nævnt, Peterspengen ydet sommesteds med et større, sommesteds med et mindre Beløb, og sommesteds slet ikke. I „Liber ecclesie Strengenensis“ findes en Antegnelse fra Midten af

gens Biskopsdøme opførte Beløb for endel ogsaa været medregnet hvad der var indkommet i Norges Udflytningslande: Island, Færøerne, Grønland.[1] Herom er det ikke muligt nu at komme til nogen Vished.

Det viser sig altsaa, at den paa Peterspengen støttede Beregning af Norges Folkemængde i det 14de Aarhundrede lider under adskillig Uklarhed og Usikkerhed. Men en bedre eller sikkrere kan, saavidt jeg ser, ikke opstilles. Saameget tør ialfald ansees for sikkert, at det Tal, hvortil vi er kommet ved Hjælp af Peterspengen, ikke er for lavt. Sammenligningen med de af Skattemandtallerne fra det 16de Aarh. udvundne Resultater synes tilstrækkelig at godtgjøre dette. Der er, som før udviklet, fuld Grund til at tro, at Norges Folkemængde i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede ikke blot atter havde naaet den samme Stand som forud for Mandedøden, men endog overskredet denne. Alligevel er det Tal, hvortil man kommer ved Hjælp af Skattemandtallerne fra Begyndelsen af det 16de Aarh. (ogsaa naar dertil lægges Byernes Folkemængde, som paa denne Tid neppe endnu har naaet 20,000), endel lavere end

---

det 14de Aarh., ifølge hvilken hver Indvaaner i Rekarnes 2 Hereder gav i Romskat ikke mindre end 4 Peninger, hvoraf dog kun $1/2$ P. gik til Rom, medens Resten fordeltes mellem flere indenlandske geistlige Stiftelser. S. Montelius's Afhdl. i Forssell og Wirsén. Sv. Tidskr. 1870, S. 205.

[1] I de pavelige Indsamleres Regnsk. af 1327 (Munch, Pavel. N. S. 27—28) opføres særskilt Beløbet af Peterspengen fra Skaalholt, Færøernes og Grønlands Biskopsdømer for flere næst forudgaaende Aar. Beløbet for Bergens Biskopsdøme er i de tilsvarende Aar (1325 - 27) mindre end sedvanligt (neml. 30 Mark), men dog fremdeles større, end man skulde have ventet efter de sandsynlige Befolkningsforhold. Andre særskilte Opgaver for Island, Færøerne og Grønland haves ikke.

det, der udbringes af Peterspenge-Regnskaberne fra første Halvdel af det 14de. — En Sammenligning med Sverige peger ligeledes i samme Retning. Det højeste Tal, som Peterspengen giver for Sveriges Folkemængde i første Halvdel af 14de Aarh., er, som vi har seet, omkring 600,000, medens den for Norges giver noget over 300,000. I Aaret 1560 havde Sverige ca. 71,000 „Hemman" ɔ: særskilte Brug eller Gaarde (naar Finland regnes med, 103,477).[1] Ved det samme Tidspunkt udgjorde Tallet paa Norges særskilte Brug (Baahuslen, Jæmteland og Herjedalen medregnet) knapt 35,000,[2] medens der ingen Grund er til at tro, at Befolkningsforholdene fra første Halvdel af det 14de til første Halvdel af det 16de Aarh. skulde have forandret sig til Sveriges Gunst.

Det almindelige Resultat, hvortil vi kommer ved disse Undersøgelser, er saaledes, at Norge forud for den store Mandedød talte i det højeste omkring 300,000 Indbyggere, at dets Folkemængde ved Mandedøden sank ned til omkring 200,000, at den i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede atter havde naaet til omkring 300,000, i Slutningen af det 16de Aarh. til omkr. 400,000, og i 1666 til over en halv Million (naar de da afstaaede Landskaber Jæmteland, Herjedalen og Baahuslen fremdeles regnes med).

---

[1] H. Forssell, Sver. inr. Hist. I. Tab. C. 1.
[2] Se ovenfor S. 348—350.

SMAASTYKKER.

12.

Et mislykket norsk Udvandringsforsøg 1737.

Nedenstaaende Aktstykker, som Meddeleren har modtaget fra Archivassistent Fr. Krarup i Kjøbenhavn, findes efter dennes Oplysning i „Directionens Protocol", som bevares i Geheime-Archivet blandt de andre Sager fra Vestindisk Guineisk Compagnis Archiv.

Dr. L. Daae.

Som adskillige norske fattige huus folk fra den 29 iunii sidstl. indtil dato her have indfunden sig for at udgaae til St. Croix i anleedning af den derom a° 1735 udgangne placat, bestaaende in allis udj 9 mænd og 9 quinder, hvoriblant endeel aldrende, samt 19 sønner og 13 døttre, hvoriblant nogle smaae børn, desligeste 2 ugiffte karle, tilsammen 52 personer, smaae og store, hvilcke alle ere fattige og derfore ved ankomsten hertilstæde ere blevene assisterede med liidet, à proportion af hver families antall, til deres ophold, indtil de self ved deres arbeide kunde fortienne deres føde.

Til saadan ende ere mændene bleven anviist, hvor de som daglønnere kunde fortienne 1 m℔ pro persona om dagen, og af iustitz raad Holmsted blev foranstaltet ved spinderiet i Myntergaden, at quinderne og de voxne børn kunde fortienne med at spinde hør og blaar og derfor oppebærge penge hos spinde mesteren Engelbert von Steege, saasom compagniet vilde skiæncke dem hør og blaar til at settes i arbeid med.

Men mand maatte med forundring fornemme, at intet af dette arbeide stod dem an, men de formeenede at vilde have en vis penge ugentlig af compagniet til at leve af, foruden hvad de efter eget tycke kunde fortienne ved deres arbeide, indtil skiibet blev færdig, hvormed de til St. Croix kunde transporteres, hvorom de indgav deres skrifftlig begiering af 18de hujus, som den 23 ditto ved adskillige dennem forrelagde spørsmaale blev besvaret, og de tilsagde samtlig dermed at indfinde sig udj directionens forsamling.

Saa er i dag fredagen den 26 iulii a° 1737 bemelte norske familier for directionen udj deres forsamling indkaldede og dennem forreholdet placatens indhold, hvilken de skreven fra Norge havde medbragt og her tryckt bekommet, som de og nu skrifftlig have erklæret at vilde holde sig efterretlig, og derefter dennem betydet, at compagniet icke er pligtig til at underholde dem her, nu de i urette tiid ere hidkomne, indtil skiibene gaar, men at de ved arbeide, som dennem bliver anviist, maatte fortienne, hvis de til deres ophold behøvede. Til hvilcken ende de, een efter anden, blev tilspurdt, om de efter den allereede giorde anstalt vilde arbeide nemlig: mændene paa det asiatiske compagnies plads og quinderne og børnene udj forommelte spinderie, eller og om de efter hands excellences hr. geheime raad og ober cammer herre von Plessens giorde tilbud vilde udgaae paa hands excellences gods, da alle og enhver af dennem, som kunde arbeide, skulle bekomme 1 m℔ daglig pro persona. Men som de befantes gandske haarnackede og egensindige og til ingen af deelene sig vilde resolvere, forregivende, at af 1 marck om dagen kunde de icke leve, og nogle af deres quinder vare svage og børnene kunde icke spinde ey heller arbeide, paastaaende at nyde noget vist ugentlig af compagniet til at leve af, da de vilde arbeide, hvor de lystede. Saa blev dennem forreholdet, hvor uriimelig saadan deres begiering var og gandske striidende imod placaten, samt at de liigesaa liidet tiente paa St. Croix som her, naar de icke vilde arbeide, forrestillende dennem, hvor møysommelig de udj det

varme land deres ophold maatte erhværve, og om de forrestillede sig anderleedes, vilde de befinde sig bedragne; hvorfore de nu strax eller i morgen formiddag i det seeneste skulle tilkiendegive for bogholderen, om de som ovenmelt vilde arbeide eller icke. Thi i fald de det icke vilde, kunde de gaae, hvor de lystede, som folk hvormed compagniet liigesaa liidet var tient, som de her eller i Norge ere nyttige, af hvilcken meening vi og befinde, at hands excellence er, efter hands excellences derom indkomne skrivelse til iustitz raad Holmsted, hvorpaa de da alle gik bort uden at give noget endeligt svar.

Og blev da giort en calculation over de af dennem forlangede 8 ß daglig pro persona, som kunde beløbe for 52 personer 4 rd. 2 ℔ daglig og fra dato indtil 13 novbr., da skiibet formodentlig kunde blive klar til at afseyle, som er 110 dage, tilsammen 476 rd. 2 ℔, foruden de dennem allerede forærede 68 rd.; hvilcken summa icke holdes tienlig for compagniet paa disse folk at bekoste, siden det er stridig imod placaten, og det icke holdes for at være til nogen nytte for den nye colonie, da disse icke kand eragtes for arbeidsomme og stræbsomme folk, men meere synes at være genegen og vante til omløben og leediggang, hvilket nærmere vil erfares, saafremt som de resolverer at gaae ud at arbeide paa hands excellences hr. ober cammer herrens gods; men hvis ey, findes det tienligst at see dem tilbage befordret, efter vores forhen givene skrifftlige tancker. Kiøbenhaun den 26de iulii 1737.

F. Holmsted. G. Klauman. H. Gram. P. Lemvig.

Indbemelte af directionen forhen givene skrifftlige tancker angaaende de norske hidkomne folk lyder saaledes:

De fattige bønder folk fra Norge, som udj et temmeligt antall haver her indfunden sig, i den tancke at blive transporterede til St. Croix, bekiænde self at have seet og hørt læse den kongel. allernaadigste placat. Og kand de saa icke siiges at have været uviidende om conditionerne. Ikke desmindre have de fortsatt deres reyse, slæbet hid

med sig endeel gamle og svage quindfolk foruden andet tros og paastaar nu at vorde underholdet af compagniet, saalenge indtil leiligheden igien forrefalder at kunde vorde til St. Croix bortførte.

Hvis nu directionen udj henseende til disse folkes armod skulle dispensere udj placaten og belaste enten sig i særdeeleshed eller compagniet i almindelighed med saa mange unyttige personer til at føde og klæde, kunde saadant vel have de suites, at mand endnu bekom mange fleere betlere paa halsen. Det vilde da gaae det Westjndiske og Guineiske compagnie icke et haar bedre end det gik Engellænderne, der udj en god meening baade til deres americanske coloniers nytte og til at hielpe deslige arme Europæer inviterede de fordrevne Reformerede fra det Chur-Pfaltzische. Men da de saae sig bebyrdede med en stor mængde faineants af begge kiøn, der vilde oppebærge barmhiertighed uden arbeide, maatte de tacke Gud for at slippe med den bekostning at føre dem tilbage igien til Tydskland.

Ieg skulle derfor holde for raadeligst, at den kongel. allernaadigste placat blev saa nøye, som mueligt var, efterlevet, og at hvosomhelst noget viidere prætenderede, end hvad høystbemelte kongel. placat indeholder, blev reent afviist.

Til hvilken ende her bør efter mine ringe tancker først forretages en nøyagtig undersøgning og examination af disse folk og et mandtall over dennem uden ophold forfattes, saaledes at derudj specificeris hver persons alder, samt hvortil enhver kand agtes og vist viides at være duelig og bequæm. Derefter saamange, som have de udj placaten ommelte requisita, være sig mænd, quinder eller børn, at beholdes til colonien, men de andre ingenlunde at antages.

Hvis de da, enten alle eller nogle af dem, herudj fantes veygerlige, da dennem at gives en reysepenge til at drage hiem igien, den vey de ere komne.

De vilkaar, som directionen haver offereret disse be-

melte mennisker udj den 2den og 3die post, ere saa gode, at mig siunes, det de endelige dermed kunde lade sig nøye. Og hvo udaf dennem, der icke vil tage imod arbeide herpaa stæden for 1 marcks dagløn og quinder og børn at fortienne deres brød med spinden og deslige, kand vel neppe holdes for at være colonien paa St. Croix til nogen nytte, men snarere til byrde, last og skade, og det ey alleene med deres egne personer, men endog med deres exemple, andre didkommende colonister til forargelse og fordervelse.

Skulle der paa compagniets suckerhuus eller andenstæds ey kunde forskaffes arbeide til alle disse omtalte, da er vel billigt, at de øfrige nyder noget til underholdning, saalenge det icke er deres egen skyld, at intet arbeide eller dagløns fortienneste for dennem kand falde.

Naar forældrene findes villige til arbeide at antage og deres dagløn troeligen at fortienne, holder ieg uforgriibeligen for, at der kunde i nogen maade seeis igiennem fingre med de smaae børn og dem ey viidere paalegges, end de for nærværende tiid og deres svage omstændigheder ere mægtige for.

Men at gamle mænd og quinder tvert imod placaten skulle underholdes, holder jeg for compagniet uforsvarligt.

Kiøbenhaun den 24de iulii 1737.

H. Gram.[1]

Dette er og mine tancker.

F. Holmsted.

Ieg ligeleedes.

G. Klauman.

A° 1737 den 5 augusti vare underskrevene compagniets directeurer og hoved participanter forsamlede for at see de fra Norge hidkomne folk befordrede til deres hiem, fornemmelig i anleedning af en skrivelse fra hr. cammer juncker von der Lühe til hr. iustitz raad og borgemester Holmsted indkommen, hvorudj hands kongel. mai^ts allernaadigste villie derom tilkiendegives og 63 rd., som til disse folk af com-

[1] Den bekjendte lærde Historiker Hans Gram.

pag[ts] cassa var betalt, igien af velbemelte herr cammer juncker efter høy ordre er indsendt med formeldning, at de ved denne gode aarsens tiid maatte seeis befordret til deres hiem.

Thi blev skipp. Ian Bøchmann fra Holmestrand anmodet at vilde indfinde sig paa compagnie-huuset, da med hannem blev accorderet at overbringe fornefnte norske folk til Holmestrand, som ligger strax ved Drammen 4 miile fra Christiania, for hvilcke compagniet betaler 4 m℔ pro persona, som giør for 49 personer, smaae og store, tilsammen 32 rd. 4 ℔, paa condition at de Norske self forsynes med proviant til reisen, som hand ingenlunde vilde resolvere sig til at indkiøbe og anskaffe.

Og som hand formeente, først udj tilkommende uge at være seilklar, og ingen bedre og bequemmere leilighed paa denne tiid for dennem findes, saa blev ovenmelte accord med bemelte skipper sluttet og bogholderen beordret, at give de Norske skrifftlig tilkiende, at de sidst i denne uge maatte holde sig færdig med fornøden proviant til reysen, for saa snart de derom advares, at indfinde sig omborde hos bemelte skipp. Bøchmann for at befordre deres hiembreise, hvortil dennem meddeeles saadan et pas, som i dag i forsamlingen blev resolvered at udfærdiges.

Skulle det forholde sig saaledes, som berettes, nemlig at de allereede har fortæret de penge, som dennem af hands kongel. mai[t] til reisepenge allernaadigst var skiæncket, og de end da icke have betalt i deres logemente, da faar compagniet til deres hiembreise fournere forskrevene fragt og proviant, hvortil de forommelte 63 rdr. employeris, og legges til af compagniet det, som fattes.

. . . .

F. Holmsted. G. Klauman. J. Kling. H. Gram.
P. Lemvig. H. L. Kløcher.

DEN NORSKE HISTORISKE FORENING

1879 og 1880.

Foreningens Vedtægter

(efter Beslutning i Generalforsamling den 22de December 1869).

§ 1. Den norske historiske Forenings Formaal er gjennem Udgivelse og Understøttelse af Skrifter at fremme historisk Studium og Kundskab nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Literatur.

§ 2. Foreningen udgiver et Tidsskrift for historisk Videnskabelighed, hvori optages ikke blot egentlige historiske Fremstillinger, men ogsaa Arbeider henhørende til den nordiske Sprog- og Oldtidsvidenskab samt ethnographiske, topographiske eller statistiske Skildringer af Landet og Folket. Ved Siden heraf kan særskilt udgives større historiske Arbeider. Forsaavidt Foreningens Midler tillade det, virker den ogsaa ved Udgivelse af ældre Skrifter, der have literær og historisk Interesse.

§ 3. Ordentligt Medlem af Foreningen er Enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen og erlægger til Foreningens Kasse et Bidrag af 1 Spdlr. aarlig eller 15 Spdlr. een Gang for alle. Bestyrelsen kan indbyde overordentlige eller Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent. Medlemmerne erholde alle af Foreningen udgivne Skrifter.

§ 4. Foreningens Anliggender varetages af en Bestyrelse af 5 Medlemmer, som i Tilfælde af Vakance supplere sig selv indtil næste Generalforsamling. Aarlig udtræde vexelvis de to eller tre ældste Bestyrelsesmedlemmer; forsaavidt flere Medlemmer have fungeret i lige lang Tid, af-

gjør Lodtrækning, hvem der skal udtræde. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse saa ofte, som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5. En af Bestyrelsen antaget Kasserer aflægger aarligt Regnskab, som, efter at være revideret af dertil valgte Revisorer, fremlægges for den næste ordentlige Generalforsamling.

§ 6. I Begyndelsen af Aaret holdes i Christiania efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen en Generalforsamling. I denne vælges Medlemmer af Bestyrelsen og to Revisorer, afgives Beretning om Foreningens Virksomhed og Fremgang, fremlægges det foregaaende Aars Regnskab og forhandles forøvrigt alle de Gjenstande, Foreningen vedkommende, som af Bestyrelsen eller noget andet af Foreningens Medlemmer maatte bringes under Diskussion. Bestyrelsen kan ogsaa sammenkalde overordentlige Generalforsamlinger, naar den finder Saadant hensigtsmæssigt.

§ 7. Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens ordentlige Generalforsamling. Forslag til saadanne Forandringer maa fremsættes saa betimelig, at de af Bestyrelsen kunne kundgjøres 1 Maaned forinden Mødet. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed maa mindst 20 Medlemmer være tilstede.

§ 8. Foreningen træder i Virksomhed fra 1ste Januar 1870.

Generalforsamling den 30te December 1880.

Formanden, Professor Rygh, oplæste følgende Aarsberetning:

For Aaret 1879 har Foreningen udgivet 3die og 4de Hefte af Historisk Tidsskrift, anden Rækkes andet Bind, hvormed dette Bind er afsluttet, samt 2det og 3die Hefte af Peder Claussøn Friis's Samlede Skrifter, udgivne af Professor Dr. Gustav Storm, — tilsammen 28½ Ark.

Antallet af Foreningens Medlemmer har i 1879 været

1096. Af de danske Medlemmer betale 113 kun halv Kontingent ifølge den med den danske historiske Forening bestaaende Overenskomst.

Aarets Indtægter have været:

Indbetalte Medlemskontingenter for 1879 .	Kr.	3766.00
Indbetalte Restancer for 1870—1878 . . .	-	594.15
Salg af Foreningens Skrifter	-	623.18
Tilsammen	Kr.	4983.33.

Udgifterne have været:

Trykning og Papir	Kr.	1496.38
Honorarer	-	843.00
Indheftning . . . . . . , ... :	-	150.93
Porto og Fragt	-	130.27
Kommissionsgebyr til Boghandlere	-	180.20
Expedition, Kasse- og Regnskabshold . . .	-	622.92
Bud til Ombringelse af Skrifterne i Christiania . . . . . . , ...	-	73.33
Avertissementer, Bestyrelsens Bud m. m. .	-	56.02
Udbetalt ifølge Antegnelse til forrige Regnskab	-	32.00
Tilsammen	Kr.	3585.05.

Aaret har altsaa givet et Overskud af Kr. 1398.28, hvoraf til Afbetaling af Foreningens Gjeld er anvendt Kr. 1359.44. Ved det resterende Overskud er Kassebeholdningen steget fra Kr. 810.17 til Kr. 849.01.

Foreningens Gjeld udgjorde ved Regnskabets Afslutning 30te Juni 1880 Kr. 360.00 og vil blive betalt inden næste Regnskabsaars Udgang.

Restancerne, der ved Regnskabsaarets Begyndelse udgjorde Kr. 2365.72, vare ved dets Udgang reducerede til Kr. 2159.57, hvoraf Kr. 388.00 var Restancer paa Aarets Kontingent.

Regnskabet er gjennemgaaet af Revisorerne, hvis Antegnelser ville blive forelagte Generalforsamlingen til Decision.

Ifølge de af Kassereren aflagte Regnskaber for de Foreningen tilhørende 2 Legater var det Vogt'ske Legat voxet til Kr. 1824.95 og det Holst'ske Legat til Kr. 1304.07.

Revisionen har ved disse Regnskaber intet fundet at bemærke. Af Legaternes Renter er fremdeles intet disponeret.

Bestyrelsen har under Forudsætning af Generalforsamlingens Approbation med den i 1880 stiftede svenske historiske Forening afsluttet en Overenskomst i Lighed med den, der allerede i længere Tid har bestaaet mellem den norske og den danske historiske Forening. Ifølge heraf ville Medlemmer af den norske Forening, der indtræde i den svenske, faa en Nedsættelse i dennes Kontingent fra 5 Kr. til 3 Kr., ligesom omvendt Medlemmer af den svenske Forening ved Indtrædelse i den norske fra 4 til 2 Kr. Overenskomsten træder i Kraft fra 1ste Jan. 1881, fra hvilken Tid den svenske historiske Forening begynder sin Virksomhed. For Eftertiden ville altsaa Medlemmer af vor Forening kunne erholde alle tre Foreningers Skrifter for 9 Kr. aarlig.

Af Bestyrelsens Medlemmer udtræde denne Gang undertegnede Rygh og Daae, den sidste efter Lodtrækning med Bugge, der har fungeret i lige lang Tid.

Christiania 30te Decbr. 1880.

O. Rygh. Sophus Bugge. L. Daae. H. J. Huitfeldt.
Gustav Storm.

Regnskabet for 1879 med Bilag fremlagdes, og Antegnelserne decideredes overensstemmende med Bestyrelsens Forslag.

Den med den svenske historiske Forening afsluttede Overenskomst godkjendtes enstemmigt af Generalforsamlingen.

De to fratrædende Bestyrere gjenvalgtes.

Til Revisorer valgtes, efterat de sidst fungerende havde frabedt sig Gjenvalg, Bureauchef A. Collett og Amanuensis A. Kjær.

Paa Formandens Opfordring til at udtale sig om Foreningens Stilling og Virksomhed forlangte Ingen Ordet.

Generalforsamling den 3die Januar 1882.

Formanden, Professor Rygh, oplæste følgende Aarsberetning:

For Aaret 1880 har Foreningen udgivet 1ste Hefte af Historisk Tidsskrift, 2den Rækkes 3die Bind, 4de Hefte af Peder Claussøn Friis's Samlede Skrifter, udgivne af Prof. Dr. G. Storm, med hvilket Hefte denne Udgave er afsluttet, samt „Gerhard Schøning, en Biografi“ af Prof. Dr. L. Daae, udgivet i Anledning af Hundredaaret efter Schønings Død. Aarets Levering udgjør tilsammen 33 Ark.

Antallet af Foreningens Medlemmer var 1056 mod 1096 i 1879. Af de danske Medlemmer betale 113 halv Kontingent ifølge den med den danske historiske Forening bestaaende Overenskomst. Den med den nye svenske historiske Forening afsluttede og af forrige Generalforsamling approberede lignende Overenskomst er først traadt i Kraft fra 1ste Januar 1881.

Aarets Indtægter have været:

Indbetalte Kontingenter for 1880	Kr.	3722.00
Indbetalte Restancer for 1870—79	-	384.00
Salg af ældre Skrifter	-	136.00
Tilsammen	Kr.	4242.00.

Udgifterne have været:

Trykning og Papir	-	1825.20
Honorarer	-	1024.48
Indheftning	-	169.49
Porto og Fragt	-	124.10
Kommissionsgebyr til Boghandlere	-	166.60
Budtjeneste, Avertissementer m. m.	-	79.33
Expedition, Kasse- og Regnskabshold . . .	-	530.25
Tilsammen	Kr.	3919.55.

Aaret har altsaa givet et Overskud af Kr. 322.45. Derimod er til Afgjørelse af Resten af Foreningens Gjeld i Christiania Sparebank anvendt Kr. 368.63, og som Følge deraf er Kassebeholdningen nedgaaet fra Kr. 849.01, som den var ved Afslutningen af forrige Regnskab, til Kr. 802.83.

Restancerne, der i forrige Regnskabsaar reduceredes med noget over 200 Kr. og ved dets Udløb udgjorde Kr. 2159.57, ere efter nærværende Regnskab yderligere formindskede og udgjorde Kr. 2047.57. Heraf var 272 Kr. Restancer paa Aarets Kontingent.

Regnskabet er gjennemgaaet af de valgte Revisorer, som ikke have fundet noget at bemærke derved.

Ifølge de af Kassereren aflagte Regnskaber for de Foreningen tilhørende 2 Legater var det Vogt'ske voxet til Kr. 1892.24 og det Holst'ske Legat til Kr. 1352.15. Revisorerne have indstillet ogsaa disse Regnskaber til Godkjendelse uden Bemærkning.

Af Bestyrelsens Medlemmer udtræde denne Gang Professorerne Sophus Bugge og Gustav Storm og Arkivfuldmægtig H. J. Huitfeldt.

Christiania 30te December 1881.

O. Rygh. L. Daae. Sophus Bugge. H. J. Huitfeldt.
Gustav Storm.

Generalforsamlingen gav overensstemmende med Revisionens Indstilling Kassereren Decharge for de fremlagte Regnskaber.

De fratrædende Bestyrelsesmedlemmer gjenvalgtes, ligesom Bureauchef Collett og Amanuensis Kjær gjenvalgtes som Revisorer.

Paa Formandens Opfordring til at udtale sig om Foreningens Stilling og Virksomhed forlangte Ingen Ordet.